

MEĐUNARODNA POLITIKA

OSNOVANA JUNA 1950.
BEOGRAD
GOD. LXV, BR. 1155–1156
JUL–DECEMBAR 2014.

U FOKUSU

Zoran Jerotijević

SRPSKA DIPLOMATIJA UOČI I POČETKOM
PRVOG SVETSKOG RATA

Vladimir Trapara

SAVREMENI ZNAČAJ MAKINDEROVOG KON-
CEPTA ISTOČNE EVROPE: SLUČAJ
UKRAJINSKE KRIZE

Sanja Arežina

NOVA SPOLJNOPOLITIČKA STRATEGIJA KINE –
IZMEĐU PRAGMATIČNOSTI I IZAZOVA

Srđan Korać

KA USPEŠNOM SAMOSTALNOM DELOVANJU
EVROPSKE UNIJE: RAZVOJ SATELITSKE PO-
DRŠKE

ANALIZE

Vladimir Džamić

Vladimir Pavićević

REFERENDUM KAO NEGACIJA NEPOSREDNE
DEMOKRATIJE: ISKUSTVA SRBIJE I CRNE GORE

Ana Jović Lazić

SISTEM ENERGETSKE BEZBEDNOSTI EVROPSKE
UNIJE: POZICIONIRANJE SRBIJE

Jelena Lopičić Jančić

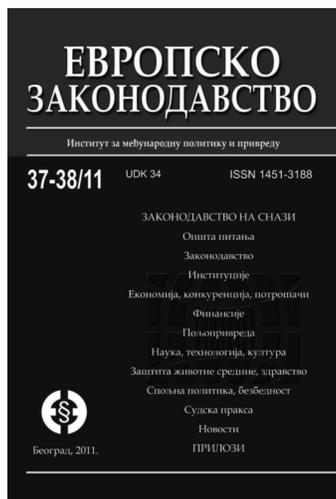
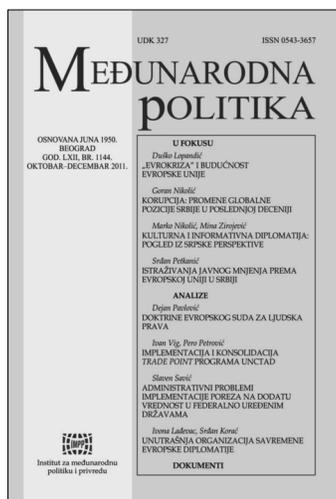
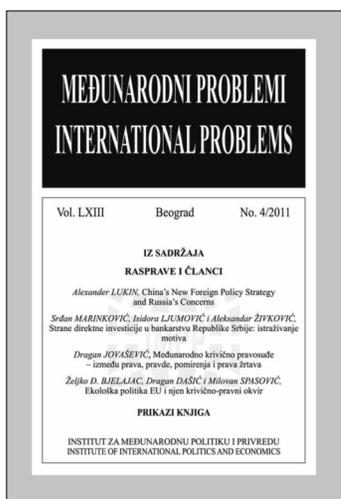
KONVENCIJA O SPREČAVANJU I KAŽNJA-
VANJU ZLOČINA GENOCIDA IZ 1948. GODINE –
NEKA PRAVNA PITANJA

DOKUMENTI

Institut za međunarodnu
politiku i privredu

Časopisi Instituta za međunarodnu politiku i privredu

Institut za međunarodnu politiku i privredu

Makedonska 25, P.O.B. 750, 11000 Beograd, tel. 337 36 33, fax: 337 38 24, E- mail: iipe@diplomacy.bg.ac.rs

MEĐUNARODNA POLITIKA

Makedonska 25, 11000 Beograd, poštanski fah 413, tel. +381 11 3373 824 (glavni i odgovorni urednik)
Tel./fax 337 38 32 (pretplata), e-mail: interaff@diplomacy.bg.ac.rs
Internet: www.diplomacy.bg.ac.rs/medjunarodna.htm, izlazi tromesečno

UDK 327

ISSN 0543-3657

Godina LXV, br. 1155-1156, jul-decembar 2014.

Izdavački savet

- Doc. dr Milica Delević (predsedavajuća),
docent, Fakultet političkih nauka Univerziteta u Beogradu
- Dr Duško Lopandić, Ministarstvo spoljnih poslova Republike Srbije, Beograd
- Prof. dr Obrad Račić, redovni profesor,
Fakultet političkih nauka Univerziteta u Beogradu
- Prof. dr Ivo Visković, redovni profesor,
Fakultet političkih nauka Univerziteta u Beogradu
- Dr Milan Šahović, naučni savetnik,
Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd
- Prof. dr Luka Brkić, Fakultet političkih znanosti, Zagreb, Hrvatska
- Dr Hue Li, Institute of World Economics and Politics,
Chinese Academy of Social Sciences, Peking, Kina
- Dr Zoltán Hajdú, Hungarian Academy of Sciences, Pécs, Mađarska
- Dr Yiorghos Leventis, United Nations University,
International Security Forum, Lefkosia, Kipar
- Dr Mikhail M. Lobanov, Russian Academy of Sciences,
Institute of Economy, Moskva, Rusija
- Dr Hrvoje Butković, Institut za međunarodne odnose, Zagreb, Hrvatska
- Prof. Nikoleta Sirghi, University of the West Timișoara,
Faculty of Economics, Temišvar, Rumunija
- Dr Zoila González Maicas, Instituto Superior de Relaciones Internacionales, Havana, Kuba
- Dr Biser Banchev, Bulgarian Academy of Sciences, Institute for Balkan Studies,
Sofija, Bugarska
- Prof. dr. Joachim Becker, Institute for International Economics and Development,
Vienna, University of Economics and Business Administration, Austria.

Uredništvo

- Dr Dragan Petrović, viši naučni saradnik,
Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd
- Dr Miroslav Antevski, naučni saradnik,
Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd
- Dr Brano Miljuš, viši naučni saradnik,
Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd
- Dr Duško Dimitrijević, viši naučni saradnik,
Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd
- Dr Milovan Radaković, naučni saradnik,
Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd
- Dr Ana Jović-Lazić, naučni saradnik,
Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd
- Dr Aleksandar Jazić, naučni saradnik,
Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd
-
-

Izdavač
Institut za međunarodnu politiku i privredu,
11000 Beograd, Makedonska 25

Direktor Instituta
Dr Duško Dimitrijević

Glavni i odgovorni urednik
Dr Dragan Đukanović

Zamenik glavnog i odgovornog urednika
Dr Dragan Petrović

Sekretar redakcije
Vladimir Trapara

Prelom
Sanja Balović

Lektura
Maja Jovanović

Prevod
Aleksandra Janošević

Godišnja pretplata
Zahtev za pretplatu slati na adresu: *Međunarodna politika*, Makedonska 25,
11000 Beograd, poštanski fah 413, uplata na račun 205-142866-36,
Komercijalna banka Beograd, Makedonska 32

Za inostranstvo
BiFS doo, Books and periodicals, Supilova 10, 11000 Beograd, Srbija
Tel./fax +381 11 20 84 229, e-mail: bfsbooks@sezampro.rs

Oglasi
Informacije o ceni i raspoloživom oglasnom prostoru mogu se dobiti na telefon
(011) 337 38 32 ili na e-mail: interaff@diplomacy.bg.ac.rs

Štamparija
Mala knjiga, Novi Sad

Pogledi izneti u člancima odražavaju lični stav autora,
a ne nužno i stav Izdavačkog saveta i Uredništva

Izlaženje časopisa *Međunarodna politika* finansira
Ministarstvo spoljnih poslova Republike Srbije

MEĐUNARODNA POLITIKA

UDK 327

Godina LXV, br. 1155–1156, jul–decembar

ISSN 0543-3657

Sadržaj

U FOKUSU

Zoran Jerotijević

Srpska diplomatija uoči i početkom Prvog svetskog rata 5

Vladimir Trapara

Savremeni značaj Makinderovog koncepta Istočne Evrope:
slučaj ukrajinske krize 26

Sanja Arežina

Nova spoljnopolitička strategija Kine
– između pragmatičnosti i izazova 44

Božidar Knežević, Senka Pavlović

Savremeni procesi evroazijskih ekonomskih integracija 76

Srđan Korać

Ka uspešnom samostalnom delovanju Evropske unije:
razvoj satelitske podrške 98

ANALIZE

Vladimir Džamić, Vladimir Pavićević

Referendum kao negacija neposredne demokratije:
iskustva Srbije i Crne Gore 118

Ana Jović Lazić

Sistem energetske bezbednosti Evropske unije:
pozicioniranje Srbije 129

Jelena Lopičić Jančić

Konvencija o sprečavanju i kažnjavanju zločina genocida
iz 1948. godine – neka pravna pitanja 150

<i>Srđan Marković</i> Korelacija između ilegalnih migranata i terorista	163
<i>Dragoljub Todić</i> Kulturna baština u međunarodnim ugovorima i propisima Republike Srbije u oblasti životne sredine	178
<i>Aleksandar Jazić</i> Civilna zaštita u Evropskoj uniji	189
PRIKAZI KNJIGA	
<i>Balkan I Bliski istok: da li su odraz jedan drugog?</i> <i>(The Balkans and the Middle East:</i> <i>Are they mirroring each other?)</i>	201
<i>Evropska unija i Zapadni Balkan: izazovi i perspektive</i>	204
<i>Mađari u Vojvodini 1918–1947.</i>	207
DOKUMENTI	
Obraćanje predsednika Tomislava Nikolića na zasedanju Generalne skupštine UN	211
Izlaganje ministra Ivice Dačića u Centru za evropsku politiku u Briselu	217

UDK: 341.7(497.11)“19”
Bibliid 0543-3657, 65 (2014)
God. LXV, br. 1155–1156, str. 5–25
Izvorni naučni članak
Primljen: 18. jul 2014. godine

Zoran JEROTIJEVIĆ¹

Srpska diplomatija uoči i početkom Prvog svetskog rata

SAŽETAK

Početak dvadesetog veka bio je za srpski narod ulazak u period teške i neizvesne borbe za oslobođenje i ujedinjenje. Lutanja u spoljnoj politici koja su znatno oslabila međunarodni položaj Srbije posle Berlinskog kongresa, pretočila su se u jednu smislenu i pragmatičnu politiku posle promena na prestolu 1903. godine. Srbija počinje da gradi, ponovo, bliske odnose sa Rusijom, ali i Francuskom (Antanta) i drugim zemljama koje će joj omogućiti da ne bude ni ekonomski (ni politički) isključivo vezana za susede neprijateljski raspoložene. Balkanski ratovi pokazali su vojnu moć Srbije, ali su neke velike sile učinile sve da se njeni vojni uspjesi obezvrede i strateški ograniči njen prodor prema morskoj obali. Početak Velikog rata bio je u znaku pokušaja da se Srbija baci na kolena i ostvari veza Centralnih sila i Carigrada. Sam povod za rat (atentat u Sarajevu) imao je cilj da opravda agresiju i u što većoj meri izoluje Srbiju u svetu. Početak rata i srpske pobjede intenziviraju diplomatske aktivnosti, kako između država saveznica, tako i između zaraćenih strana. Srbija postaje važan predmet diplomatskih aktivnosti i njihov učesnik.

Ključne reči: Srbija, Rusija, Antanta, Centralne sile, diplomatija.

Uvod

I danas kod nas, i u svetu, vlada veliko interesovanje za zbivanja na Balkanu u toku Prvog svetskog rata, a posebno za mesto i ulogu Srbije u tom

¹ Prof. dr Zoran Jerotijević Univerzitet Union Beograd, e-mail: zoranjerotijevic@gmail.com

ratu. Najveću pažnju privlače ratni ciljevi zaraćenih država. Na osnovu obimne i raznovrsne građe, a istraživanjem naših historičara i Srbije, posebno su postignuti dobri rezultati o planovima Nemačkog Rajha, Velike Britanije, SAD-a, Austro-Ugarske. Ovaj ratni sukob tinjao je decenijama posle Berlinskog kongresa. Velike sile nisu mogle da u potpunosti reše svoje višeslojne i protivrečne odnose. Radilo se tu o političkim i ekonomskim interesima kako u Evropi, tako i širom sveta gde su se sukobljavali interesi na planu podela kolonija. Prvi svetski rat svojim četvorogodišnjim trajanjem predstavljao je najveći i najkrvaviji događaj u dotadašnjoj evropskoj istoriji, ali takođe i u istoriji Srbije i srpskog naroda uopšte. Kada pogledamo sa ove istorijske distance možemo uočiti da je period posle Berlinskog kongresa bio vreme pripreme za odlučujući sukob i izgradnju „novog svetskog poretka“. Velike sile u ovom periodu odmeravaju snage na teritorijama veoma udaljenim od metropola. Stvaraju se veliki savezi i istovremeno se manje zemlje privlače u njihove okvire obećanjima o njihovom teritorijalnom proširenju i ekonomskoj podršci. Srbija se nalazi „uklještena“ između austrougarskog, nemačkog, ruskog, engleskog pa i francuskog i turskog interesa. Diplomacija je odigrala veliku ulogu u pripremi Balkanskih ratova. Diplomatski rat „besni i početkom Velikog rata“. Srbija, kao nesporni saveznik Rusije (i Francuske) prevazići će svoje ljudske i materijalne mogućnosti. Da li će rezultat biti povoljan za nju?

1. Trojni savez i Trojni sporazum

Nemačko usmerenje na širenje u jugoistočnom pravcu neposredno je ugrožavalo nezavisnost Srbije, Bugarske, Grčke i Turske, a Austro-Ugarsko u prvom redu nezavisnost Srbije, Crne Gore i Bugarske. Međutim, ovakvo usmerenje je u različitom stepenu i na različite načine u oba slučaja ugrožavalo nezavisnost svake od ovih balkanskih država. Tako su dve carevine Nemačka i Austro-Ugarska htele Bugarsku da pretvore u satelita političkim, privrednim i kulturnim sredstvima dozvoljavajući joj da se teritorijalno širi. Srbija je, za razliku od drugih, uzimana kao prva i najveća žrtva težnje ka jugoistoku, ali su zbog ograničenih mogućnosti realizacije postojale mnoge razlike i kolebanja oko načina ostvarivanja ovakvog cilja. Programska krilatica „drang nack dem Osten“ koja se na naš jezik prevodi kao „težnja ka Istoku“ i kao „prodor na Istok“ nastala je 80-tih godina XIX veka i označavala je namere u prvom redu Nemačke (ali takođe i Austro-Ugarske) da se širi na istok sprovođenjem aneksija, stvaranjem sistema podređenih država i uspostavljanjem interesnih sfera. Savez između Nemačke i Austro-Ugarske datira od 1879. godine kada su one sklopile odbrambeni ugovor i tako je nastao u diplomatskoj istoriji poznati Dvojni savez. Za ove dve države koristi se zajedničko ime Centralne sile. Dvojnomo savezu je 1882. pristupila Italija, a 1883. godine Rumunija. Ugovori Austro-

Ugarske i Nemačke iz 1879. i Austro-Ugarske, Nemačke i Italije iz 1882. bili su javni, dok je ugovor ove tri sile sa Rumunijom bio tajni.

Austro-Ugarska i Italija su se 1887. godine obavezale da nijedna od njih neće bez sporazuma, s drugom privremeno ili trajno, menjati *status quo* na Balkanu. Ovo je ušlo kao čl. 7. i u tekstu Trojnog saveza prilikom obnavljanja ugovora 1891. Dvojni, a zatim Trojni savez, predstavljali su prvo moderno grupisanje sila.

Ovo je nateralo ostale sile da se grupišu u drugi suparnički blok, najpre francusko-ruskim zbližavanjem početkom devedesetih godina XIX veka, zatim francusko-britanskim sporazumom iz 1904. godine i na kraju britansko-ruskim sporazumom 1907. Tako je nastao blok Antante ili blok Trojnog sporazuma. Ovim sporazumima članice bloka otklanjale su svoje nesporazume i na taj način omogućavale zajedničko istupanje u međunarodnim odnosima. Unutar ove koalicije, Francuska i Rusija bile su vezane odbrambenim savezom kojim su se obavezale da jedna drugoj garantuju teritorijalni integritet i da se vojno pomognu u slučaju da jedna od njih bude bez svoje krivice napadnuta.

U vremenu kojim se bavimo i Austro-Ugarska i Nemačka bile su složene države. Austro-Ugarska je reorganizovana u složenu državu 1867. godine aktom takozvane „Nagodbe“ kojom je iako višenacionalna, konstituisana kao dvočlana federacija sastavljena od Austrije i Ugarske s vladarom iz dinastije Habzburga. Zajednički vladar u Austriji je nosio titulu cara, a u Ugarskoj titulu kralja. I Austrija i Ugarska imale su posebne vlade, predsednika vlade i ministre. Zajednički su pored vladara cara-kralja Franca Jozefa bili ministarstvo spoljnih poslova, ministarstvo oružanih snaga i ministarstvo finansija.

Nemačka je nastala ujedinjenjem nemačkih državnica oko Pruske aktom proglašenja cara Vilhelma II 18. januara 1871. godine. Ona je od početka bila složena država sastavljena od dvadesetpet članica. Nemački Rajh je obuhvatao četiri kraljevstva (Prusku, Bavarsku, Saksoniju i Virtenberg), šest velikih vojvodstva, pet vojvodstva, sedam kneževina i tri slobodna grada. Zajednički je bio car iz dinastije Hoencolerna koji je istovremeno bio i kralj Pruske Vilhelm II.

2. Srbija pred Prvi svetski rat

U godinama pred Prvi svetski rat Srbija nije bila formalno članica ni Trojnog saveza ni Trojnog sporazuma. Na Berlinskom kongresu 1878. Srbija i Crna Gora dobile su priznanje svoje nezavisnosti od velikih sila. Srpska diplomatija približila se bečkoj vladi i zahvaljujući njenoj pomoći dobila je nešto više u Berlinu nego u San Stefanu, ali i to ne stoga što bi Beč želeo pomoći Srbima, nego što je hteo da umanjí rusku tvorevinu.²

² Vladimir Ćorović, Istorija Srba, Publik-praktikum, 2004, str. 653.

Priznanjem nezavisnosti od velikih sila Srbija je prvi put dobila mogućnost da samostalno zaključuje međunarodne sporazume. Međutim, obaveze koje su joj nametnuli kako Berlinski kongres tako i Austro-Ugarska praktično su je u tome onemogućili. Srbija je odmah ušla u interesnu sferu Austro-Ugarske, bila je dužna da na svojoj teritoriji gradi željeznicu kako bi omogućila spajanje austro-nemačkih željeznica sa Turskom. Tajnom konvencijom koju je 1881. godine zaključio u to vreme knez, a kasnije kralj Milan Obrenović, Srbija je dospela i u političku sferu Austro-Ugarske. Takođe, Srbija nije više smela da svoje oslobodilačke planove usmerava ka Bosni i Hercegovini u koju su ušle austro-ugarske trupe.

Značajna promena u srpskoj politici dogodila se 1895. godine kada je kralj Aleksandar Obrenović poverio vladu uglednom srpskom naučniku Stojanu Novakoviću i ostavio mu određene ruke da odredi pravac u spoljnopolitičkoj orijentaciji zemlje. Stojan Novaković, u politici blizak dvoru i austrofilski orijentisan, počeo je da uviđa značaj usmeravanja srpske politike ka onim zemljama čija bi podrška imala mnogo više značaja, a to je u prvom redu bila Rusija. Novaković se pored zalaganja za obnavljanje pokidanih veza sa Rusijom, okrenuo i Francuskoj. Ipak francusko-srpski odnosi nisu bili razvijeni sve do burnih godina Prvog svetskog rata. Francuska dugo nije želela da se aktivnije okrene Balkanu, prepuštajući Rusiji prvu reč, a ostavljajući sebi ulogu potpornog zida ruskoj politici.

Majskim prevratom 1903. okončana je vladavina dinastije Obrenović i vraćena je u zemlju dinastija Karađorđevića. Kralj Petar I u Beograd je došao kao šezdesetogodišnjak i opredelio se za parlamentarna rešenja u vođenju zemlje. Sazreli su svi uslovi da se Srbija ekonomski oslobodi od Austro-Ugarske. Kada su u leto 1905. godine Srbija i Bugarska postigle sporazum o carinskom savezu, bečka vlada je na ovo oštro reagovala i otkazala trgovinski ugovor sa Srbijom i zatvorila svoje granice za uvoz i transport stoke i mesa iz Srbije. Na ovu meru Srbija je odgovorila zabranom uvoza robe iz Austro-Ugarske. Tako je započeo Carinski rat.

Ubrzo je došlo do aneksije Bosne i Hercegovine od strane Austro-Ugarske 1908. godine, koja je izazvala buru protesta u Srbiji i zemlju dovela na ivicu rata. Srbija je uputila silama potpisnicima Berlinskog kongresa protesnu notu u kojoj je osudila aneksiju. Austro-Ugarska je preduzimala posebne mere na granici prema Srbiji preteći da će vojno intervenisati kako bi obezbedila aneksiju. Pored Srbije najveći otpor aneksiji pružala je Rusija, a potom i Turska. Pod pritiskom Nemačke, Rusija koja je bila nespremna za rat prihvatila je aneksiju marta 1909. godine, pa je nakon toga i vlada Srbije dala izjavu da priznaje i prihvata aneksiju Bosne i Hercegovine. Aneksiona kriza je bila prekretnica u međunarodnom političkom životu i njome je počeo razvoj događaja koji je odveo neposredno ka ratnom razrešenju dubokog sukoba između dva bloka velikih sila. Kada su u pitanju odnosi između Austro-Ugarske i Srbije ta velika međunarodna kriza dovela je do konačnog rascepa između ove dve države.

Prvi Balkanski rat 1912. ponovo je usredsredio pažnju velikih sila na jugoistok Evrope. Rat protiv Turske pripreman je ugovorima, vojnim konvencijama i sporazumima koji predstavljaju osnovu Balkanskog saveza. Potpuna i brza pobjeda udruženih država Crne Gore, Srbije, Bugarske i Grčke izmenila je političku kartu Balkana. Srbija se teritorijalno proširila daleko na jug i jugozapad. Srpska vojska zaustavila se tek kod Dojrana, Đevđelije i Ohrida i na jugozapadu na Jadranskim obalama. Srpske pobjede, a naročito pobjeda u Kumanovskoj bici, primljene su sa oduševljenjem kod srpskog naroda u Austro-Ugarskoj. Ovakvim stanjem najnezadovoljnija je bila Austro-Ugarska zbog povratnog delovanja na Slovene, a posebno Jugoslovane u Austro-Ugarskoj, a i zbog toga što je nasuprot njenog htenja za hegemonijom stajao lanac balkanskih država. U tom lancu na prvom mestu bila je Srbija.

Mirovni sporazum između balkanskih saveznika i Turske potpisan je u Londonu 30. maja 1913. godine prema uslovima koje su odredile velike sile. Srbiji nije dozvoljeno da izađe na Jadransko more, a ostalo je nerešeno pitanje Makedonije. Srbija je osporavala zahtev Bugarske da dobije veći deo Makedonije zahtevajući da se preispita ugovor sa njom uoči rata iz sledećih razloga:

- Odlukom velikih sila Srbiji je onemogućen izlazak na Jadransko more.
- Stvaranjem Albanske države Srbija je ostala bez znatnog dela teritorije, a Bugarska je dobila više u Trakiji od predviđenog.
- Bugarska tokom rata nije izvršila svoje obaveze na Vardarskom bojištu, a Srbija je pomogla Bugarskoj u osvajanju Jedrena.

Istovremeno sukob oko teritorija postajao je i između Grčke i Bugarske. Austrougarska je podržavala zahteve Bugarske u želji da razbije Balkanski savez. U ovakvim okolnostima došlo je do približavanja Srbije i Grčke koje su 1. juna 1913. godine sklopile ugovor o prijateljstvu a zatim i Vojnu konvenciju. U noći između 29. i 30. juna 1913. bugarska vojska iznenada je napala srpsku i grčku vojsku. Srpska vojska je na Bregalnici porazila Bugare. Rumunija i Turska su iskoristile težak položaj Bugarske i objavili joj rat. Bugarska je bila primorana da traži mir, koji je zaključen 10. avgusta 1913. godine u Bukureštu. Ovim mirom Srbija je dobila Vardarsku oblast i Kosovo i Metohiju i sa Crnom Gorom uspostavila zajedničku granicu. Posle balkanskih ratova odnosi između Austro-Ugarske i Srbije su postali još zaoštreniji.

3. Sarajevski atentat

Mada je oko dvadeset godina bila pod hegemonijom Austro-Ugarske, Srbija se posle 1903. godine brzo i odlučno osamostalila i potražila oslonac na Rusiju, a u finansijskom pogledu i u pogledu naoružanja na Francusku. Zajmovi za naoružanje vojske i izgradnju železnice, koje je u prvom redu

trebalo realizovati na Pariskoj berzi bili su osnova za otpočinjanje sistematskog uvođenja francuskog kapitla u Srbiju.³ Otpor koji je svemu tome pružala Austro-Ugarska, čiji je kapital i dalje bio zainteresovan za Srbiju, stvarao je velike smetnje Srbiji. Radi slamanja Srbije, pošto je propao pokušaj sa Carinskim ratom, u Beču su još 1907. stvorili jasne planove za uništenje Srbije podelom njenih teritorija između susednih država Austro-Ugarske, Bugarske, možda Rumunije, a kasnije i Albanije nakon njenog stvaranja. U razgovoru od 17. decembra baron fon Erental, ministar inostranih poslova Austro-Ugarske, rekao je generalu Konradu fon Hecendorfu, načelniku generalštaba Austro-Ugarske, da je cilj „*balkanske politike aneksija Bosne i Hercegovine i inkorporacija dela Srbije koji nije bugarski, dok bi bugarski deo trebalo da pripadne Bugarskoj*“.⁴ Nije razjašnjeno koje su to bugarske oblasti. Plan je bio potpuno oblikovan u leto 1908. godine. Prvi deo plana je da se Monarhija proširi aneksijom Bosne i Hercegovine, što je ubrzo i ostvareno, a potom da se proširi i delovima Srbije koju inače treba podeliti sa Bugarskom, što se pokazalo kao nerešiv problem.

Naprotiv Srbija je 1912. i 1913. godine ojačala proširivši svoju teritoriju, pojačala svoj politički uticaj, stekla vojni prestiž i postigla savez sa Rumunijom i Grčkom. Osim toga, Srbija je svojim uspesima postala uporišna tačka za samostalnošću kako Srba u Austro-Ugarskoj tako i jugoslovenskog pokreta koji je u suštini bio samostalan i autohton. Ovim je Srbija postala potencijalna pretnja za integritet svoje velike susedke.

Pošto je austrijsko vođstvo uzimalo plan sa Srbijom kao deo mera koje bi dovele do trijalističkog preuređenja Monarhije, iz Budimpešte se sa nepoverenjem gledalo na namere u Beču da se zarati sa Srbijom 1908-1909. godine, 1912, 1913. i početkom jula 1914. godine. Ipak, i Beč i Budimpešta su se slagali da treba uništiti nezavisnu Srbiju i radi toga susedima ponuditi i dati delove njenih oblasti. Zbog ovoga se mađarsko vođstvo, uz malo oklevanja, brzo saglasilo za oružanom akcijom protiv Srbije u julu 1914. god. Što se tiče Nemačke, Berlin je 1908-1909. godine podržavao i podsticao Beč na ratobornu politiku, 1912. i 1913. ga suzdržavao od poteza koji bi vodili ratu sa Srbijom, postupajući u oba slučaja onako kako su procenjivali šta je najbolje za strateške planove Rajha.⁵ Nemački osnovni cilj bio je da stvori veliku imperiju koja bi postala svetska sila, što se u konačnoj liniji svodilo na proširenje u Evropi (plan „Srednja Evropa“), prodor na Bliski istok (Srednja Evropa od Severnog mora do Persijskog zaliva) i da stekne nove bogate kolonije u Africi. Upravo zbog takve težnje stvorena je Antanta od Rusije, Francuske i Velike Britanije, sa ciljem da ove države brane svoje pozicije sprečavanjem nemačkih osvajачkih namera.

³ Mihailo Vojvodić, *Putevi srpske diplomatije*, Clio, Beograd, 1999, str. 225.

⁴ Andrej Mitrović, *Prodor na Balkan i Srbija 1908-1918*, Nolit, Beograd, 1981, str. 73-74.

⁵ Andrej Mitrović, *Prodor na Balkan i Srbija 1908-1918*, str. 88-90. i str. 115.

Sukob Austro-Ugarske sa Srbijom i sa njim povezano austrougarsko i nemačko planiranje rata bili su neraskidiv deo opštih međunarodnih prilika. General fon Moltke-Mlađi, šef nemačkog generalštaba, pisao je generalu Konradu, načelniku austrougarskog generalštaba, februara 1913. godine da je neophodno imati neku „dobru parolu ako rat izazove austrijska strana“, a nemački car Vilhelm II zapisao je 8. juna 1914. godine: „Uskoro će početi treće poglavlje balkanskog rata u kome ćemo svi učestvovati“.⁶

Potom su odjeknuli pucnji u Sarajevu.

Na Vidovdan, 28. juna 1914. godine, ubijen je austrougarski prestolonaslednik nadvojvoda Franc Ferdinand. Prvo je nešto pre 10 časova i 30 minuta na prestolonaslednika bombu bacio omladinac Nedeljko Čabrinović, ali je prestolonaslednik ostao nepovređen. Pola sata kasnije prestolonaslednika je iz revolvera ubio omladinac Gavrilo Princip koji je ispalio dva hica i usmrtio prestolonaslednika, a slučajno i njegovu suprugu Sofiju.

Reagovanje Srbije posle prvih vesti o Sarajevskom atentatu bilo je u skladu sa ponašanjem u međunarodnim odnosima u takvim slučajevima, ali i sa izvesnom žurbom da se Austro-Ugarskoj predoči da vlada u Beogradu ne samo da žali nego i osuđuje ubistvo austrougarskog prestolonaslednika.

Srpski poslanik u Beču Jovan M. Jovanović telegrafisao je u Beograd 28. juna u 19 časova i 16 minuta da je javljeno iz Sarajeva da su ubijeni Franc Ferdinand i njegova žena.

Vlada u Beogradu je odmah po prijemu telegrama u najkraćem roku odgovorila i naložila Jovanoviću da izjavi „u ime Kraljevske Vlade ministarstvu inostranih dela najdublje saučešće“ i da je ona već sama „direktno izjavila saučešće Ministarstvu inostranih dela austrougarskom“.⁷

Pošto je predsednik vlade i ministar inostranih dela Nikola Pašić bio u unutrašnjosti zemlje radi kampanje za skupštinske izbore, u carsko-kraljevsko poslanstvo Austro-Ugarske u Beogradu odmah su otišli i izjavili saučešće ministar pravde i načelnik ministarstva inostranih dela. U ime kralja Petra I saučešće je izjavio ministar dvora, a u ime regenta Aleksandra šef njegovog kabineta. Bile su prekinute i vidovdanske svečanosti i naređena je šestonedeljna dvorska žalost. Izdato je naređenje vlastima u zemlji da se ne dozvole nikakve manifestacije i demonstracije protiv Austro-Ugarske i da se posebno štite njena predstavništva. Kraljevina Srbija nastojala je da po svaku cenu odmah pokaže dobru volju prema velikoj sili i da naglasi da se ograđuje od atentata i tako stavi do znanja Austro-Ugarskoj kako ne želi da ionako loši odnosi postanu još gori. Da Austro-Ugarska može uzeti Sarajevski atentat kao povod za veoma dalekosežne posledice bilo je jasno i u Beogradu

⁶ Andrej Mitrović, *Prodor na Balkan i Srbija 1908-1914*, op. cit., str. 174.

⁷ Vladimir Dedijer, Života Anić, *Dokumenti o spoljnoj politici Kraljevine Srbije*, knjiga VII-2, SANU, Beograd, 1980, str. 418.

i na Cetinju. Tako je kralj Nikola I, prema memoarskom svedočanstvu, čim je saznao šta se desilo u Sarajevu svom lekaru rekao „biće rata“. Ipak, preovladavala je vera u trezvenost austrougarskih vodećih ličnosti.

Istraga o atentatu ubrzo je otkrila da je čak šest lica 28. juna 1914. u Sarajevu čekalo da ubije prestolonaslednika. Optužnica je podignuta protiv dvadeset pet lica. Svi su bili članovi nacionalno-revolucionarne organizacije. Pohapšeni i optuženi su bili austrougarski državljani. Po nacionalnosti najviše je bilo Srba (napominjemo da je tada postojao i značajan broj Srba katolika i Srba muslimana). Atentat je izvršen na tada austrougarskom zemljištu i pred očima austrougarske vlasti. Što se tiče odgovornosti srpske vlade i uopšte srpskih ustavnih faktora, protiv ove odgovornosti govore i konkretne činjenice koje su dosad poznate kao i prilike u kojima se Srbija nalazila. U Srbiji se znalo da bi rat za nju u tom trenutku bio takav teret koji bi ona teško mogla podneti. Ona je posle balkanskih ratova želela mirne godine da bi popravila ekonomsko stanje, sredila i popunila vojsku i učvrstila vlast na novim teritorijama. Ipak, čini se da je u atentat bio posredno upleten pukovnik Dragutin Dimitrijević Apis, šef obaveštajnog odeljenja Generalštaba. Njegovi ljudi major Tankosić i Milan Ciganović, zvaničnik železničke direkcije, inače austrougarski podanik, u ovom slučaju bili su kompromitovani. Moguće učešće pukovnika Dimitrijevića, majora Tankosića i Ciganovića svodi se na davanje oružja i tajno prebacivanje atentatora preko granice. Ne postoji nijedan razlog za sumnju u tačnost iskaza Principa i Čabrinovića u istrazi, da su oni najpre sami hteli da kupe oružje, ali kako nisu imali potreban novac obratili su se za pomoć Ciganoviću, posredstvom koga su došli do majora Tankosića. Pretpostavlja se da je major Tankosić bio u vezi sa pukovnikom Dimitrijevićem.⁸

Danas se zna da ni samom vođstvu Crne ruke nije bilo poznato šta se sprema i da su pukovnik Dimitrijević i major Tankosić radili na svoju ruku.⁹ Pukovnik Dimitrijević je u poslednji čas hteo da spreči atentat, ali ga Princip i drugovi nisu hteli slušati.

Da je posle Balkanskih ratova Srbija pazila da ne izaziva Austro-Ugarsku zna se i iz diplomatske ruske i srpske prepiske. Srbija se samo zbog Austro-Ugarske ustručavala da izvrši finansijsko i diplomatsko ujedinjenje sa Crnom Gorom koje je ponudio sam kralj Nikola 2. marta 1914. god.

Potvrda da je Srbija vodila računa da ne izaziva moćnog suseda je i izveštaj ruskog poslanika iz Beograda N. Hartviga od 7. aprila 1914. godine: „Pašić drži u daljem kao poželjno, da se sad ostave po strani sve brige o još neoslobođenoj srpskoj braći i celom jugoslovenstvu i da se misli na mere koje bi stvarno mogle učvrstiti veze naroda iste krvi“ između Srbije i Crne Gore.¹⁰

⁸ Andrej Mitrović, *Srbija u Prvom svetskom ratu*, Stubovi kulture, Beograd, 2004, str 35-36.

⁹ Vladimir Ćorović, *Istorija Srba*, op. cit., str. 724.

¹⁰ Ibid., str. 725.

4. Demonstracije protiv Srba i Srbije

Bečki krugovi su rešili da od prvog dana iskoriste Sarajevski atentat za svoje stare planove. Srpski poslanik iz Beča Jovan M. Jovanović 29. juna 1914. godine upozorio je srpsku vladu da iz pisanja austrougarske štampe proističe „da je sarajevska policija sklona da istragu upravi tako kao da je sve spremljeno u Beogradu“.¹¹

Iz Berlina srpski otpravnik poslova izvestio je 29. juna 1914. „da novine ovdashnje donose na osnovu bečkih i budimpeštanskih izveštaja članke, kojima atentat u Sarajevu dovode u vezu sa Srbijom i time zavode nemačko javno mišljenje“.¹²

Pošto je video gde sve to vodi, srpski poslanik Jovanović je u Beču 30. juna u bečkom ministarstvu inostranih poslova znatno pojačao izjavu saučešća: „Vlada Kraljevine Srbije najenergičnije osuđuje sarajevski atentat i sa svoje strane će sigurno najlojanije učiniti da dokaže da na svojoj teritoriji neće trpeti nikakve agitacije i kažnjive radnje koje idu na to da poremete naše i inače delikatne odnose sa Austro-Ugarskom. (...) Vlada Srbije je pored svih dosadašnjih smetnji, na koje je nailazila od strane austrougarske diplomatije, ostala pri svojoj želji da postavi zdrave osnove našim susednim odnosima. Srbija misli i dalje na tome raditi. Sarajevski atentat ne može i ne treba da spreči taj rad“.¹³

Stalno se sudarajući sa optužbama Jovanović je otkrio da argumenti za ovakve optužbe potiču iz izveštaja carsko-kraljevskog otpravnika poslova u Beogradu fon Štorcka. Štorck je samo registrovao poteze srpske vlade koji su bili usmereni na smirivanju situacije, a stalno je *naglašavao* ono što je zapažao u javnosti s namerom da potpaljuje požar. Iako je i sam dozvoljavao da je atentat u datom trenutku nesaglasan sa koncepcijom Srbije, fon Štorck je najotvorenije predlagao obračun sa Srbijom.

Kada su 2. jula telo nadvojvode i njegove supruge prebačeni u Beč, Jovanović je na srpskom poslanstvu u Beču istakao zastavu na pola koplja, što je dovelo do demonstracija. Srpski poslanik je 6. jula javio da: „Demonstracije i protesti koji su nastali u Beču pred kraljevskim poslanstvom i na drugim mestima dva dana posle sarajevskog atentata nisu spontani izraz upećatka koji su ovdde učinili i ostavili smrt bivšeg austrougarskog naslednika prestola i njegove žene. Demonstracije su postepeno spremene agitacijama iz redakcija klerikalnih listova i raznih udruženja klerikalnih karaktera“.¹⁴

Ovo što se odigravalo na ulicama Beča bilo je dečija igra u poređenju s onim što se događalo u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini gde su demonstracije protiv Srba počele 28. juna. Demonstranti su 29. juna demolirali srpske ustanove, trgovine, srpske stanove, nasrtali uvredama i fizički na srpske

¹¹ Vladimir Dedijer, Života Anić, *Dokumenti o spoljnoj politici Kraljevine Srbije*, knjiga VII-2, SANU, Beograd, 1980, op. cit., str. 422.

¹² Ibid., str. 430.

¹³ Vladimir Dedijer, Života Anić, *Dokumenti o spoljnoj politici Kraljevine Srbije*, knjiga VII-2, SANU, Beograd, 1980, op. cit., str. 430-431.

¹⁴ Ibid., str. 482.

stanovnike. Strani konzularni predstavnici u Sarajevu zaprepašćeno su gledali šta se zbiva. Ubijanje Srba, uništavanje njihove imovine i opšti teror u Bosni i Hercegovini, Vojvodini, Dalmaciji, Hrvatskoj i Sloveniji teklo je istovremeno sa julskom krizom u kojoj su sile Antante, a ponajviše Kraljevina Srbija, nastojale da izbegnu rat. atentat u Sarajevu je političkom vođstvu Austro-Ugarske poslužio kao povod za spoljna i unutrašnja obračunavanja. Sve što je srpsko oglašeno je za sumnjivo i bilo je izloženo napadima i poruzi.

U prestonicama Antante, atentat u Sarajevu shvaćen je kao mogući uzrok nove balkanske krize, a što su iz dana u dan potvrđivale optužbe protiv Srbije širene iz Beča, Berlina i Budimpešte. Potezi sila Antante bili su svi usmereni na smirivanje situacije, ali sa jasnom namerom da se Centralne sile onemoguće ukoliko pokušaju da posredstvom Austro-Ugarske i na račun nezavisnosti Srbije korenitije promene balkanske prilike u svoju korist.

U Beču je već početkom juna 1914. godine bio dovršen jedan memorandum za nemačkog cara Vilhelma II u kome su bili izneseni razlozi Austro-Ugarske za oružanu akciju protiv Srbije.¹⁵ Ovakav plan je od bečke vlade bio gotov 24. Juna, a konačna verzija bila je izrađena 28. juna 1914. Memorandum je još samo trebao da pročita grof Berthold, ministar inostranih poslova Austro-Ugarske, i da ga onda sa ličnim pismom Franca Jozefa uputi u Berlin. Zbog Sarajevskog atentata ovaj memorandum je morao biti dopunjen makar sa nekoliko rečenica.¹⁶ Car Vilhelm II oberučke je prihvatio austrougarske namere. Saglasnost je postignuta 5. i 6. jula u Potsdamskom dvorcu. Pošto je dobijen odgovor iz Berlina, u Beču se 7. jula 1914. godine sastao ministarski savet i na njemu je odlučeno da se ide u rat.

Srpska vlada je, pak, verujući u trezvenost austrougarskih vodećih ličnosti (smatrano je da niko ne može zbog atentata krenuti u rat sa nesagledivim posledicama u veoma zaoštrenim međunarodnim prilikama), razumela je oštre napade austrugarske štampe kao priliku da Austro-Ugarska atentat politički iskoristi kako bi se ubio visoki moralni kvalitet koji je Srbija uživala u Evropi. Srbija je zato ulagala velike napore da se brani diplomatskim putem pa su 1. i 18. jula 1914. godine dati nalozi „*svim poslanicima na strani sem bečkom*“, na koji način da u razgovorima s predstavnicima vlada kod kojih su akreditovani brane svoju zemlju od teških optužbi.¹⁷ Linija odbrane je određena sledećim stavovima:

* Sarajevski atentat naišao je na najširu osudu u svim društvenim redovima.

* U interesu Srbije najviše je i bilo da se ovaj atentat izbegne, što Srbija nije mogla postići jer su oba atentatora austrijski podanici.

¹⁵ Nikola Popović, *Srbi u Prvom svetskom ratu*, Društvo istoričara Južnobačkog i Sremskog okruga, Novi Sad, 2000, str. 7.

¹⁶ Andrej Mitrović, *Prodor na Balkan i Srbija 1908-1918*, Nolit, Beograd, 1981, op., cit. str. 171.

¹⁷ Vladimir Dedijer, Života Anić, *Dokumenti o spoljnoj politici Kraljevine Srbije*, knjiga VII-2, SANU, Beograd, 1980, op.cit., str. 432-433. i 595-598.

* Srbija je i do sada, a i ubuduće će, udvojiti kontrolu nad anarhističkim elementima ako ih bude bilo u Srbiji i protiv njih preduzeće najoštrije mere.

* Beogradski listovi samo odgovaraju na napade i vlada ih ne može zabraniti jer je zakonima garantovana sloboda štampe.

Smisao ovakvih stavova bio je ovako određivan u pomenutim nalogima poslanstvima „ne može se dopustiti da bečka štampa zavede javno mnjenje i da tešku odgovornost za zločin jednog austrugarskog podanika svali u političkom cilju na ceo srpski narod i Srbiju koji od ovakvog dela mogu imati samo štete i nikakve koristi.“

Što je vreme više prolazilo predstavnici Srbije su bili sve zabrinutiji što se vidi i iz dva telegrama Jovanovića iz Beča od 15. jula.

U prvom telegramu Jovanović iznosi da je poslednje izlaganje grofa Tise, predsednika Ugarske vlade umirujuće ali da „u govoru upada u oči da se i rat ne isključuje“.

U drugom telegramu Jovanović iznosi: „ Austro-Ugarska ima da bira dva puta. Ili da od sarajevskog atentata napravi jednu unutrašnju stvar (...) ili da (...) napravi proces Srba i Srbije, pa i Jugoslovenstva. Sudeći po svemu što se sprema i radi, meni se čini da će Austro-Ugarska izabrati ovaj drugi put.“¹⁸

5. Ultimatum Austro-Ugarske Srbiji

I pored iščekivanja daljih koraka austrugarske strane politički život u Srbiji odvijao se u uobičajenim okvirima. Austro-Ugarski poslanik u Beogradu baron fon Gizl je 23. jula 1914. godine u 18 časova uručio ultimativnu notu zastupniku srpskog predsednika vlade Lazaru Pačuu, ministru finansija. Predsednik vlade bio je van Beograda učestvujući u izbornoj kampanji koja je tada bila u jeku. Odgovor je tražen, kako je navedeno u noti, u roku od 48 časova. Austro-Ugarska je tekst ultimatumu dostavila velikim silama, uključujući i savezničku Italiju, 24. jula. Uz optužbu Srbije da se ideja o atentatu rodila u Beogradu, da su oružje i municiju dali oficiri i činovnici, članovi Narodne odbrane, i da su prebacivanje u Bosnu izvele starešine srpske pogranične službe, ultimativni zahtev bio je izložen u deset tačaka:

1. Da vlada Srbije zabrani svaku publikaciju koja piše protiv Austro-Ugarske i ugrožava njen integritet.
2. Da odmah raspusti Narodnu odbranu i slična udruženja i da spreči da ona nastave rad pod drugim imenom.
3. Da izbac iz javne nastave sve ono što predstavlja propagandu protiv Austro-Ugarske.
4. Da iz službe ukloni sve oficire i činovnike koji propagiraju protiv Austro-Ugarske, a čija imena će biti naknadno dostavljena.

¹⁸ Ibid., str. 571-572.

5. Da primi saradnju u Srbiji organa carsko-kraljevske vlade radi ugušivanja prevratničkog pokreta protiv teritorijalnog integriteta Monarhije.
6. Da otvori sudsku istragu protiv učesnika u Sarajevskom atentatu koji se nalaze na teritoriji Srbije. Organi koje uputi austrougarska vlada uzeće učešća u ovoj istrazi.
7. Da odmah pritvori majora Voju Tankosića i Milana Ciganovića.
8. Da spreči nedozvoljeno trgovanje oružjem i eksplozivom preko granice i da otpusti i strogo kazni one pogranične činovnike koji su pomogli izvršioce sarajevskog zločina da pređu granicu.
9. Da obavesti carsko-kraljevskoj vladi o neopravdanim izjavama visokih državnih činovnika, kako u Srbiji tako i u inostranstvu, s neprijateljskim sadržajem prema Monarhiji posle 28. juna.
10. Da izveštava carsko-kraljevsku vladu o izvršenju mera pomenutih u prednjim tačkama.¹⁹

Tekst austrougarskog ultimatum bio je tako sastavljen da duboko ponizi Srbiju pred Monarhijom. Problematične su tačke 5. i 6. a donekle i 10. Dozvoljava austrougarskim organima da učestvuju u istrazi i obaveza srpske vlade da izveštava o toku izvršenja, davali su mogućnost Austro-Ugarskoj da, pod vidom istrage, pokrene postupak protiv svakog lica i da prodre u ustanove srpske države i time parališe njihov samostalni rad. Srpska vlada se sastala iste večeri kada joj je uručen ultimatum. Lazar Paču je u okružnici svim srpskim predstavnicima u inostranstvu izneo „*da su zahtevi takvi da ih u celini ne može prihvatiti ni jedna srpska vlada*“.²⁰

Srpska vlada odmah se obratila Rusiji s molbom za zaštitu. U poslanstvo Rusije u Beogradu odmah je otišao Lazar Paču, zatim u toku noći regent Aleksandar, a u zoru, čim se vratio s puta i Nikola Pašić. Pašić je saopštio ruskom otpravniku poslova da srpska vlada moli prijateljske države da zaštite nezavisnost Srbije. Britanskom otpravniku poslova Pašić je preneo da su zahtevi austrougarske vlade takvi da ih nijedna zemlja ne može prihvatiti u celini, i dalje istakao da se nada da će engleska vlada podejstvovati kod Austro-Ugarske da ova umeri svoje zahteve. Poslaniku na Cetinju Pašić je uputio telegram sadržine: „*Zapitajte odmah vladu da li u slučaju sukoba sa Austro-Ugarskom možemo računati na njihovu potporu. Odgovorite odmah telegramom*“.

Isto pitanje postavljeno je i grčkoj vladi posredstvom srpskog poslanstva u Atini.²¹

¹⁹Nikola Popović, *Srbi u Prvom svetskom ratu 1914-1918*, Društvo istoričara južnobačkog i sremskog okruga, Novi Sad, 2000, str. 119-122.

²⁰Vladimir Dedijer, Anić Života, *Dokumenti o spoljnoj politici Kraljevine Srbije*, knjiga VII-2, SANU, Beograd, 1980. op. cit., str. 633.

²¹Vladimir Dedijer, Života Anić, *Dokumenti o spoljnoj politici Kraljevine Srbije*, knjiga VII-2, SANU, Beograd, 1980, op. cit., str. 635-637.

Reagovalo se užurbano i odlučno. Pokazalo se da sile Antante žele da u ovom trenutku izbegnu rat. Srbiji je savetovano da popusti u najvećoj meri. Ruski ministar inostranih poslova Sazonov je 24. jula poslao nalog ruskom poslanstvu u Beogradu da se srpskoj vladi prenese da u slučaju napada austrougarske vojske, srpska vojska ne pruža otpor već da se povuče u unutrašnjost zemlje, a da vlada apeluje na sile i na evropsku javnost da spreče invaziju i rat.²²

Srpski odgovor je bio gotov u subotu 25. jula 1914. godine u 17 časova i 30 minuta. Napisali su ga Nikola Pašić i Stojan Protić. Istog dana, u određeni rok, predsednik srpske vlade Nikola Pašić doneo je baronu fon Gizlu odgovor srpske vlade. Srpska nota je veoma diplomatski sastavljena, uz napomenu da će ovaj odgovor ukloniti nesporazum koji pretili da pomuti dobre susedske odnose između Austro-Ugarske i Kraljevine Srbije.

Srbija nije odsečno odbacila provokatorske zahteve Beča. Iako, sa izvesnim ogradama, ona je prihvatila devet tačaka austrougarskog ultimatum. Srbija nije pristajala samo na tačku šest. Ona nije htela dopustiti da austrougarski predstavnici učestvuju u istrazi povodom zavere protiv nadvojvode: „Što se tiče učešća, u toj istrazi, organa austrougarskih vlasti koje bi Carska i Kraljevska Vlada za to delegirala, Srpska Kraljevska Vlada ne može primiti njihovo učešće, jer bi se time pogazio Ustav i Zakon o postupku sudskom u krivičnim delima. Međutim u konkretnim slučajevima mogli bi se organi Austro-Ugarske upoznati sa rezultatima dotične istrage“.²³

Pored tačke šest problematične su bile i tačke pet i deset. Zahtev iz tačke pet prihvaćen je uz ogradu da budu poštovana načela međunarodnog prava. Što se tiče tačke deset, srpska vlada se obavezivala da će vladu Monarhije izveštavati o izvršenju preduzetih mera.

Srpska nota je na kraju sadržala obećanje da, u slučaju da austrougarska vlada ne bude zadovoljna ovim odgovorom, vlada Srbije biće spremna na mirno sporazumevanje, na taj način što bi se to pitanje iznelo na rešenje pred međunarodni sud u Hagu ili pred velike sile.

Baron fon Gizl je letimice pregledao odgovor i uverivši se da Srbija nešto ne prihvata odmah odgovorio da odgovor nije zadovoljavajući. Samo što se Pašić vratio u Ministarstvo inostranih dela, stiglo je Gizlovo pismo u kome je austrougarski poslanik naveo da Srbija nije prihvatila austrougarske zahteve i da su odnosi između dve države prekinuti. Odmah zatim fon Gizl je sa osobljem svog poslanstva napustio Beograd i prebacio se u Zemun.

Iste večeri srpska vlada je spremila, odštampala i podelila jedan proglas u kome ukratko saopštava o izjavi barona fon Gizla da nije zadovoljan odgovorom srpske vlade i da u ime svoje vlade prekida diplomatske odnose

²² Andrej Mitrović, *Srbija u Prvom svetskom ratu*, Nolit, Beograd, 1981, op. cit., str. 62.

²³ Nikola Popović, *Srbi u Prvom svetskom ratu 1914-1918*, Društvo istoričara južnobačkog i sremskog okruga, Novi Sad, 2000, str. 123-126.

sa Srbijom. U proglasu se zatim naglašava „da je vlada srpska zbog toga prinuđena da za svaki slučaj preduzme najpotrebnije vojničke mere za odbranu zemlje (...). Smatramo za dužnost pozvati narod na odbranu otadžbine, verujući da će se našem patriotskom pozivu svaki rado odazvati. Ako budemo napadnuti, vojska će vršiti svoju dužnost, a građanima koji nisu pozvani pod zastavu savetujemo da ostanu kod svojih domova i mirno rade svoje poslove“.²⁴

Srpska vlada još nije izgubila svaku nadu, ali je ipak iste večeri 25. jula svoje sedište prenela u Niš i naredila evakuaciju Beograda. Izborna borba je u celoj zemlji obustavljena.

6. Objava rata

Vlada Austro-Ugarske Monarhije je 28. jula 1914. god. u 11 časova uputila vladi Srbije običnom poštom telegram sledeće sadržine: „Kraljevska vlada Srbije nije na zadovoljavajući način odgovorila na notu datiranu 23. julom 1914, koju je predao austrougarski poslanik u Beogradu. Zato Carsko-Kraljevska Vlada nalazi da je prinuđena da se osloni na silu oružja radi očuvanja svojih prava i interesa. Austro-Ugarska smatra da se od ovog trenutka nalazi u ratu sa Srbijom“.²⁵

Regent Srbije princ Aleksandar Krađorđević je objavio svoj ratni proglas 29. jula 1914. godine iz Niša: „Na našu Srbiju nasrnulo je veliko zlo. Austro-Ugarska nam je objavila rat (...). Nevolje naše Kraljevine i našeg naroda sa Austrijom nisu počele od juče (...). Zalud su srpski i hrvatski graničari, i toliki drugi naši junaci, lili krv po celoj Evropi za slavu i korist bečkog dvora (...). Moja je vlada, odgovarajući željama naroda i potrebi mira, koju oseća ne samo Srbija već i cela Evropa, htela izbeći po svaku cenu sukob i zato je izašla u susret austrougarskoj Vladi do krajnjih granica popustljivosti, preko kojih ne može ići nijedna nezavisna država (...). Na žalost, bečki državnici ostaše gluhi prema savetima mudrosti i interesima čovečanstva. Oni nam objaviše juče rat, ne prezajući da time izazovu i nedogledne posledice jednog evropskog zapleta (...). Ja sam prinuđen pozvati sve moje drage i hrabre Srbe pod srpsku trobojku (...). Srbi, branite svom snagom svoje ognjište i srpsko pleme!“²⁶

Crna Gora je stala uz Srbiju, a njen kralj Nikola I Petrović Njegoš obratio se proglasom narodu 6. avgusta 1914. god. U proglasu se između ostalog kaže: „Austrija je objavila našoj dragoj Srbiji rat, objavila ga nama, objavila ga je Srpstvu i cijelom Slovenstvu. Ko je junak i slijedi koracima dva stara srpska kralja, da ginemo i krv proljevamo za jedinstvo i slobodu zlatnu. Mi smo htjeli mir, a nametnut nam je rat. Primite ga kao uvijek, primi te ga srpski i junački“.²⁷

²⁴ Milan Đorđević, *Srbija i Jugosloveni za vreme rata 1914-1918*, reprint izdanje iz 1922, Beograd, 1921, str. 26.

²⁵ Andrej Mitrović, *Srbija u Prvom svetskom ratu*, Nolit, Beograd, 1981. op. cit., str. 5.

²⁶ Ibid., str. 5-6.

²⁷ Ibid., str. 6.

Lokalizovani rat koji je želela Monarhija trajao je samo tri dana. Nemačka je samo čekala da dobije vlast o opštoj mobilizaciji u Rusiji i kad im je takva vest stigla, iz Berlina su počeli da lete ultimatumima i objave rata – Rusiji 1. avgusta, Francuskoj 3. avgusta i Britaniji 5. avgusta. Dalje je delovao automatizam pa su se ubrzo u ratu našli Francuska, Rusija, Velika Britanija, Belgija, Srbija i Crna Gora protiv Austro-Ugarske i Nemačke kojima se ubrzo priključila i Turska, a nešto kasnije 1915. i Bugarska.

7. Međunarodni uslovi u kome se stvarao ratni program Srbije

Sile Trojnog sporazuma zaključile su 5. septembra 1914. godine u Londonu sporazum kojim su se obavezale da neće zaključiti separatan mir u toku rata i da nijedna od njih neće postavljati uslove mira bez prethodne saglasnosti ostale dve države, to jest, da će ratne ciljeve odrediti na kraju rata i zajednički. Prvenstvena njihova briga od početka rata pa tokom 1914. i 1915. bila je kako ojačati svoj blok, tačnije kako pridobiti još neangažovane države u svoje kolo. Rusiji je bila poverena uloga u pridobijanju Bugarske za ratnu saradnju na strani Trojnog sporazuma. Tako je 5. avgusta ruski ministar inostranih poslova Sazonov zatražio od predsednika srpske vlade Pašića da odmah preko Rusije preda Bugarskoj jedan deo teritorije u vardarskoj oblasti istočno od Vardara, ako Bugarska ostane neutralna u ratu. Ako bi Bugarska stupila u rat na strani saveznika, Sazonov je zahtevao da Bugarska dobije celu Vardarsku oblast. Ministar Sazonov je preko ruskog otpravnika poslove u Srbiji Štrandtmana poručivao da su teritorijalni ustupci „minimalna cena“ za bugarsku neutralnost.

Posle srpske pobede u Cerskoj bici, Pašić je ruskom predstavniku oštro i odlučno govorio protiv davanja teritorijalnih ustupaka Bugarskoj smatrajući ih nemogućim: *Nijedna srpska vlada ne može pristati na otuđenje državne teritorije (po Ustavu Srbije, to pravo bi imala samo Velika narodna skupština Srbije), a s druge strane Pašić je ubeđen da Bugarska uprkos svemu ne može ići protiv Rusije.*²⁸

Na zahtev Sazonova, 30. avgusta 1914. godine, sve tri sile Trojnog sporazuma uputile su notu srpskoj i grčkoj vladi kategorički tražeći od njih ustupke u teritoriji u korist Bugarske. Da bi ponuđeno rešenje za teritorijalne ustupke Bugarskoj učinila što neostvarljivijim Srbija je u odgovoru na ovu notu potvrdila da je spremna da Bugarskoj učini teritorijalne ustupke, ako to učine i Grčka i Rumunija. Pored toga, uslov Srbije je bio da je ovo ostvarljivo samo ako bi Bugarska ušla u rat, da bi Srbiju branila od eventualnih napada Rumunije i Turske, a da posle pobedonosnog rata sila Trojnog sporazuma „kada bi ove sile diktirale uslove mira i učinile da Srbija dobije srpskohrvatske teritorije sa pripadajućom morskom obalom“.²⁹

²⁸ Dragoslav Janković, *Srbija i Jugoslovensko pitanje 1914–1915. godine*, Institut za savremenu istoriju, Beograd, 1973, str. 101. (Štrandtman–Sazonovu 27. 08. 1914.)

²⁹ Ibid., str. 101. (Štrandtman–Sazonovu 01. septembra 1914. god.)

Ovo je bilo prvi put u ratu da je Srbija, mada nepotpuno i neodređeno, iznela svoj ratni program u diplomatskim pismenim pregovorima. Traži se dobijanje srpskohrvatske teritorije, uključujući primorje i Dalmaciju. Slovenačke teritorije odnosno Slovenci se ne pominju. U sve ovo išla je i opomena da oduzimati od Srbije i davati Bugarskoj koja ucenjuje i koju podržavaju Centralne sile znači slabiti svoju sopstvenu politiku.

Saveznici su primili k znanju deo srpske izjave koji govori o načelnoj spremnosti Srbije da Bugarskoj učini teritorijalne ustupke, ali ne i onaj deo koji sadrži najkraće formulisan srpski ratni program. Sazonov je saopštio srpskoj vladi da saveznici zadržavaju punu slobodu da sami posle rata ocenjuju vrednost napora i žrtava koje Srbija bude u ratu uložila, da bi joj prema tome odredili vrednost i veličinu kompenzacije.³⁰

Nekoliko dana posle, a na dan 4. septembra 1914. godine, povodom savezničkih predloga da se obnovi blok balkanskih hrišćanskih država, koji se opet svodio na ustupanje delova vardarske oblasti Bugarskoj, Pašić je preko diplomatskih predstavnika obavestio savezničke vlade da je cilj Srbije da se na Balkanu stvori „*Jedna jaka jugozapadna Slovenska država, u čiji sastav bi ušli svi Srbi i svi Hrvati i svi Slovenci (...). Petnaest miliona Srba, Hrvata i Slovenaca ujedinjenih u jednu državu bili bi ubrzo i vojnički i ekonomski spremni i toliko jaki da bi ne samo očuvali mir od narušavanja, nego bi bili jedan stožer za sve balkanske države*“.³¹

U isto vreme 5. avgusta kad se ruski ministar inostranih poslova Sazonov obratio Srbiji da Bugarskoj preko Rusije preda jedan deo teritorije, on se obratio i italijanskom ambasadoru u Petrogradu sa predlogom da Italija dobije Trst, Trentino i dominirajući položaj na Jadranu ako odmah otpočne vojne operacije protiv Austro-Ugarske. Pošto je pre toga Italija objavila neutralnost, ona je počela da dobija ponude oba tabora da im se pridruži. Usled zavisnosti od Trojnog sporazuma u vojno-pomorskom pogledu, Italija se uzdržavala od rata na strani Centralnih sila. Za nju se postavljalo pitanje da li da zadrži neutralnost ili da ratuje na strani Antante. Oni su ovo pitanje rešavali prema tome ko će više dati i ko ima veće šanse za pobedu. Pregovore sa Italijom sile Antante vodile su tajno. Srpska vlada bila je o tome obaveštena onoliko koliko je procurilo u diplomatske i obaveštajne krugove. Srpska vlada je konstantno saopštavala saveznicima da cena ulaska Italije u rat ne može biti plaćena Dalmacijom i delovima istočnog Jadrana, jer su sve to južnoslovenske teritorije koje ulaze u sastav njenog ratnog programa. Srpskim poslanicima u Petrogradu, Parizu i Londonu Pašić je 30. septembra naredivao: „*Izjavite dotičnim vladama da će Dalmatinci biti protivni akciji Italije, da će se protiv nje boriti i pričinice da se Dalmacija izjasni za Austriju pre nego što će pristati da potpadne pod Italiju. Dalmacija želi prisjedinjenje sa Srbijom, to je njen*

³⁰ Dragoslav Janković, *Srbija i Jugoslovensko pitanje 1914–1915. godine*, Institut za savremenu istoriju, Beograd, 1973, op. cit., str. 101-102.

³¹ Ibid., str. 102.

*ideal i to zahtevaju njeni nacionalni interesi, a na posletku to je davnašnja želja celog srpsko-hrvatskog naroda“.*³²

Kada je Turska sredinom novembra 1914. ušla u rat na strani Centralnih sila pridobijanje Bugarske postalo je opet aktuelno. Pašić, posebno ohrabren zbog značajne srpske pobede u Kolubarskoj bici, energično je odbijao bugarski zahtev za vardarskom oblašću. Dok su pregovori oko ustupanja delova vardarske oblasti Bugarskoj februara i marta 1915. godine stajali na mrtvoj tački, početkom marta na inicijativu Italije obnovljeni su pregovori oko njenog angažovanja u ratu na strani saveznika. Tog 26. aprila 1915. između sila Antante i Italije zaključen je tajno Londonski ugovor o uslovima pod kojim je Italija odlučila da se angažuje u ratu na strani Antante. Italiji je obećana Istra, Dalmacija do rta Ploča, Zadar i neka manja ostrva.

Posle zaključenja Londonskog ugovora pojavila se i Rumunija sa svojim zahtevima radi ulaska u rat na strani Saveznika. Rumunija je tražila teritorije prema Srbiji do granice na Tisi i Dunavu. Pašić je po saznanju o ovome poslaniku u Bukureštu izložio istorijske, etnografske, strateške razloge koje on ima koristiti zastupajući rešenje da Banat pripadne Srbiji.

Rusija je bila odlučna da ceo Banat treba da pripadne Srbiji, a Francuska je predlagala da ukoliko se Srbija odrekne Banata može računati sa tim da sile Antante neće biti protivne njenom ujedinjenju sa Hrvatskom. Dok se Rumunija pogađala sa saveznicima izbegavajući da se aktivno uključi u rat (i tako sve do avgusta 1916. godine) pitanje Bugarske i dalje je bilo na dnevnom redu savezničke diplomatije. Posle Londonskog ugovora Bugarski zahtevi su se povećali. Sile Antante su 30. maja 1915. godine dostavile Nišu i Sofiji predlog da Bugarskoj pripadne bugarski deo takozvane sporne teritorije iz ugovora iz 1912, a Srbiji se za ovo obećavalo uopšteno da će dobiti posle zaključenja mira znatne teritorije sa izlaskom na Jadransko more.

Pašić je ovo energično odbio i rekao ruskom otpravniku poslova Štrandtmanu: „*Neka Srbiji ništa ne dadnu, ali neka joj ne oduzimaju njen najmiliji deo*“ i dalje dodao da on ne vidi kao će Države sprovesti svoju odluku. Pašić je saveznicima zvanično odgovorio da Srbija „*ne može dati ovlašćenje silama Trojnog sporazuma da ponude i obećaju teritorije Kraljevine Srbije*“.³³

Iz čorsokaka u kome su se juna 1915. našli predstavnici sila Antante pokušali su da se izvuku pojačanim pritiskom na Srbiju. Najzad 16. avgusta 1915. godine četiri poslanika sila Antante jedan za drugim predali su Pašiću notu kojom su tražili da Srbija po završetku rata ustupi Bugarskoj „*nespornu zonu*“ u vardarskoj oblasti ako Bugarska pristane na vojnu saradnju. Za uzvrat saveznici su spremni da se angažuju na tome da Srbija po zaključenju mira dobije u Bosni i Hercegovini, na Jadranskom moru i drugde široke

³² Ibid., str. 104.

³³ Dragoslav Janković, *Srbija i jugoslovensko pitanje 1914–1915. godine*, Institut za savremenu istoriju, Beograd, 1973, op. cit., str. 123.

kompenzacije. Pod nespornom zonom se podrazumevalo bugarski deo tzv. sporne teritorije iz ugovora iz 1912. godine.

Srpska vlada odgovorila je 1. septembra da je odlučila da, odazivajući se željama udrženih sila u načelu ustupi teritorije u vardarskoj oblasti do linije srpsko-bugarskog ugovora iz 1912, uz neke rezerve koje su se odnosile uglavnom na Skoplje, Prilep i granicu sa Grčkom, odnosno teritorije u vardarskoj dolini. Takođe, Srbija je tražila da uz sve ono što su saveznice obećale u noti od 16. avgusta i „*formalno obećanje Savezničkih sila da će Hrvatska sa Rijekom biti ujedinjena sa Srbijom, da će Slovenačke oblasti biti oslobođene i dobiti pravo da slobodno raspoložu sa svojom sudbinom i da će biti sjedinjen sa Srbijom zapadni deo Banata koji je apsolutno nužan za zaštitu prestonice i dolinu Morave*“.³⁴ Takođe, Srbija je zatražila da bude priznata kao saveznik sa pravom glasa prilikom zaključenja mira ako ga bude. Predaja dela teritorija istočno od Vardara, mogla bi da usledi tek pošto Srbija zauzme nove teritorije.

Ovakav odgovor Srbije naišao je na nepovoljan odjek u savezničkoj diplomatiji. Engleski ministar predlagao je da se Srbiji javi da se odbijaju svi njeni predlozi, a francuski ministar bio je za to da se Pašiću javi da Države razmatraju njegov odgovor te da se odmah zamoli za saglasnost za okupaciju vardarske oblasti. Ruski predstavnici, a naročito ruski poslanik u Srbiji knez Trubecki, bili su znatno blaži nastojeći da vode računa o teškoćama i shvatanjima srpske vlade. Trubecki je kritikovao pogrešnu savezničku politiku na Balkanu. Njena glavna greška je u tome što je balkanske zemlje pokušala da pridobije pojedinačno: „*Ako je trebalo pomoći Italiji – činilo se sve radi toga, ali bez dužnog usaglašavanja sa drugim faktorima kao što su Srbija i Grčka. Ako je trebalo pomoći Rumuniji – i njoj se činilo kao da Srbija nije postojala. Najzad je došla na red Bugarska. Tu si hteo–nehteo, morao da pitaš Srbiju ali se i ovde čini mi se pogrešno postupalo*“.³⁵

Kod Srbije se stvorila gorka predstavka da svi neutralni, trgujući i sa Centralnim silama i sa silama Antante dobijaju nagradu za svoj cinizam, a ukoliko se sa Državama manje okoliše, izgledi za uspeh su sve veći. Zato je Trubecki predlagao da se Srbiji blaže odgovori, te da se od nje zatraži pristanak na savezničku okupaciju Vardarske oblasti.

U međuvremenu su predstavnici sila Antante 14. septembra 1915. godine predsedniku vlade i ministru inostranih poslova Bugarske Radoslavovu saopštili da Bugarskoj garantuju ustupanje od strane Srbije, odmah po završetku rata takozvani nesporni deo vardarske oblasti, pod uslovom da Bugarska zaključiti sporazum sa Saveznicima da će uskoro ući u akciju protiv Turske.

Ruski poslanik u Sofiji je 21. septembra 1915. javio svojoj vladi da je bugarski kralj naredio mobilizaciju. Pašić je 25. septembra telegrafisao

³⁴ Ibid., str. 129-130.

³⁵ Grigorij Nikolajevič Trubecki N. G., *Rat na Balkanu 1914–1917. i ruska diplomatija*, Prosveta, Beograd, 1983, str. 138.

srpskom poslaniku u Rusiji Spalajkoviću: „... Čini nam se da našim Saveznicima još nije jasna situacija na Balkanu, kao ni to šta znači mobilizacija bugarske armije. Zaprepašćuje nas što Saveznici još ne vide da se Bugarska već priklonila Nemačkoj i Turskoj. (...). Sad nije vreme za kolebanje, za pregovore i davanje saveta, već za odlučno i brzo delovanje, jer kad se već godinu dana pregovorima nije moglo doći do saglasnosti teško je pretpostaviti da je sada moguće na taj način nešto postići“.³⁶

Bugarska je ubrzo ušla u rat ali na strani Centralnih sila. Ona je 12. oktobra objavila rat, a 14. oktobra 1915. godine napala na celom frontu Srbiju.

Zaključak

Austro-Ugarska je povelala rat da bi uništila nezavisnost srpske države i preseklala jačanje jugoslovenskog pokreta u svojim granicama.

Tokom prvih meseci rata Srbija je naglašavala odbrambene zadatke kao svoj ratni cilj. Na početku oružanog sukoba osnovni cilj bio je odbrana zemlje jer je neprijatelj bio daleko nadmoćniji, a vlastite snage su bile istrošene u Prvom i Drugom balkanskom ratu. Takođe, pošto je neprijatelj iskonstruisao izgovor za obračun na optužbi da Srbija preti austrougarskom integritetu, Srbija nije htela da daje argumente njegovoj propagandi da joj je cilj i ujedinjenje sa Srbima i Hrvatima iz Austro-Ugarske. Da Srbija želi da izađe iz rata ujedinjena sa Hrvatima i u najboljem slučaju sa svim Jugoslovenima, stavljeno je na znanje silama Antante još početkom septembra u odgovoru na notu sila Antante od 30. avgusta 1914. godine kojom se traži teritorijalni ustupak u korist Bugarske.

Sile Antante su se trudile da steknu nove saveznike i to pretežno obećanjima teritorija koje su ulazile u jugoslovenski program. Pokušavali su da privuku Bugarsku nudeći im Makedoniju, Rumuniju pristajući na zahtev da im se da Banat, Italiju prihvatajući njene zahteve na Istru i deo Dalmacije. Ove diplomatske kalkulacije sila Antante i njihove teritorijalne kombinacije bile su poznate srpskoj vladi, koja je sa zabrinutošću pratila isticanje osvajačkih pretenzija Bugarske i Italije. To je podstaklo srpsku vladu da već u septembru 1914. godine iznese svoje ratne ciljeve pred saveznike, kako bi predupredila teritorijalne kombinacije na štetu jugoslovenskih naroda i istovremeno na međunarodnom planu pokrenula pitanje ujedinjenja jugoslovenskih naroda u zajedničku državu. Srbija je bila svesna šanse koju je za ostvarenje tog programa pružio obračun sila Antante sa Centralnim silama.

14. septembra 1914. godine povodom savezničkih predloga da se obnovi blok balkanskih hrišćanskih država koji se opet svodio na ustupak Vardarske oblasti (ili nekih njenih delova) Bugarskoj, Pašić je preko diplomatskih predstavnika obavestio savezničke vlade da je cilj Srbije da se na Balkanu stvori jedna jaka jugozapadna slovenska država u kojoj bi ušli svi Srbi, svi Hrvati i svi Slovenci.

³⁶ Ibid., str. 145-146.

Takođe, srpska vlada je 21. septembra 1914. o svojim ratnim ciljevima obavestila rusku a zatim i druge savezničke vlade. U ovom obaveštenju ističe se da, mada još nije vreme da se razmatra pitanje o tome kojoj državi koji deo teritorije treba da pripadne posle pobeđe, srpska vlada našla je za shodno da navede „srpsko-hrvatske teritorije na koje polaže pravo“. U izjavi su nabrojane sve granične oblasti buduće zajedničke jugoslovenske države: Banat, Bačka, Slavonija, Hrvatska, Slovenija i Istra sa globalnom označenom graničnom linijom.

U jeku Kolubarske bitke Srbija je 7. decembra 1914. godine objavila svoje ratne ciljeve u Niškoj deklaraciji. Izjavu je pred Skupštinom pročitao Pašić. Pored ostalog u njoj je istaknuto da je vlada „uverena u poverenje Narodne skupštine dokle god sve svoje sile stavlja u službu velike stvari Srpske Države i Srpsko-Hrvatskog i Slovenačkog plemena (...). Uverena u rešenost celog srpskog naroda da istraje u svetoj borbi za odbranu svog ognjišta i svoje slobode, Vlada Kraljevine smatra kao svoj najglavniji i u ovim sudbonosnim trenucima jedini zadatak da obezbedi uspešan svršetak ovog velikog vojevanja, koje je u trenutku kad je započeto, postalo ujedno borbom za oslobođenje i ujedinjenje sve naše neslobodne braće Srba, Hrvata i Slovenaca“.

Narodna skupština je ovu izjavu prihvatila. Ubrzo je deklaracija bila zvanično saopštena poslanicima Francuske, Velike Britanije i Rusije. Bez obzira na isticanje mogućnosti ujedinjenja ne samo sa Srbima u Austrougarskoj već i sa Hrvatima i Slovencima, treba reći da je osnovni interes Srbije bio ujedinjenje celokupnog srpskog naroda u jednu državu. Pozivi na ujedinjenje sa Hrvatima i Slovencima imali su za cilj i slabljenje jedinstva u vojsci Habzburške monarhije. Ne treba spominjati da su u demonstracijama protiv Srbije i Srba, posle ubistva Ferdinanda veoma glasni bili i Hrvati (koji su uzeli učešće i u progonima Srba). Na balkanskom frontu u zapadnoj i centralnoj Srbiji, upravo su hrvatske jedinice činile velike zločine nad srpskim narodom, koje je docnije obelodanio i dr Arčibald Rajs. U čuvenoj po zlu 42. Zagrebačkoj regimenti borio se i Josip Broz. Ove podatke nije zgorog spomenuti posle jednog veka, kao podsećanje i opomenu srpskom narodu da ne zaboravlja ni prijatelje ni neprijatelje.

Bibliografija

- Vojvodić, Mihailo, Živojinović Dragoljub, Veliki rat Srbije 1914-1918, Srpska književna zadruga, Beograd, 1970.
- Vojvodić, Mihailo, Putevi srpske diplomatije, Clio, Beograd, 1999.
- Diplomatska prepiska - italijanska zelena knjiga, Niš, 1915.
- Dedijer, Vladimir, Anić Života, Dokumenti o spoljnoj politici Kraljevine Srbije, tom VII sveska 2, Beograd, 1980.
- Dorđević, Milan, Srbija i Jugosloveni za vreme rata 1914-1918, Biblioteka grada Beograda, Beograd, 1991.- reprint izdanje, prvo izdanje 1922.
- Dorđević, Miroslav, Stojičić Slobodanka, Nacionalna istorija države i prava, Pravni fakultet, Niš, 1996.

- Ćorović, Vladimir, *Istorija Srbije*, Publik–Praktikum, Beograd, 2004.
- Istorija diplomatije, diplomatija novog doba 1872–1919*, u redakciji V. P. Potemkina, Arhiv za pravne i društvene nauke, Beograd, 1949.
- Janković, Dragoslav, *Srbija i jugoslovensko pitanje 1914–1915*, Institut za savremenu istoriju, Beograd, 1973.
- Trubecki knez Nikolajevič, Grigorije Nikolajevič (ruski poslanik u Srbiji 1914–1917), *Rat na Balkanu 1914–1917. i ruska diplomatija*, Prosveta, Beograd, 1983.
- Mitrović, Andrej, Pavle Ivić i dr., *Istorija srpskog naroda*, Srpska književna zadruga, Beograd, 1983.
- Mitrović, Andrej, *Prodor na Balkan i Srbija 1908–1918*, Nolit, Beograd, 1981.
- Mitrović, Andrej, *Srbija u Prvom svetskom ratu*, Stubovi kulture, Beograd, 2004.
- Opačić, Petar, *Srbija, Solunski front i ujedinjenje 1918*, Književne novine, Beograd, 1990.
- Popović, Nikola, *Srbi u Prvom svetskom ratu 1914–1918*, Društvo istoričara Južnobačkog i Sremskog okruga, Novi Sad, 2000.
- Stojančević, Vladimir, *Srbija i srpski narod za vreme rata i okupacije 1914–1918*, Leskovic, 1988.

Zoran Jerotijević, PhD

THE SERBIAN DIPLOMACY BEFORE AND AT THE BEGINNING OF WORLD WAR

ABSTRACT

The beginning of the twentieth century was for the Serbian people the entering into a period of difficult and uncertain struggle for liberation and unification. Wandering in the foreign policy, which had significantly weakened the international position of Serbia after the Berlin Congress, turned its policy into a sensible and pragmatic one after the throne change in 1903. Serbia started to build again close relations with Russia and France (Entente) and the other countries that would allow it to be neither economically (nor politically) exclusively related to hostile neighbors. The Balkan wars showed the Serbian military power, but some of the major powers did everything to devalue its military successes and limit its strategic penetration towards the coast. The beginning of the Great War was marked by the attempts to bring Serbia to its knees and to establish a connection between the Central Powers and Constantinople. The very cause for the war (the assassination in Sarajevo) was aimed at justifying the aggression and as much as possible isolate Serbia in the world. The beginning of the war and Serbian victory intensified the diplomatic efforts both between ally countries and between the warring parties. Serbia became an important subject of diplomatic activities and their participant.

Key words: Serbia, Russia, Entente, Central Powers, diplomacy.

UDK: 327::911.3(477)
Bibliid 0543-3657, 65 (2014)
God. LXV, br. 1155–1156, str. 26–43
Izvorni naučni članak
Primljen: 5. novembar 2014. godine

Vladimir TRAPARA¹

Savremeni značaj makinderovog koncepta Istočne Evrope: slučaj ukrajinske krize

SAŽETAK

Predmet ovog članka jeste demonstracija značaja geopolitičkog koncepta Istočne Evrope Halforda Makindera za savremene međunarodne odnose, a na slučaju ukrajinske krize. Autor tvrdi da, ukoliko se pravilno pročitaju i protumače, klasični geopolitički koncepti mogu da objasne veliki deo savremene međunarodne stvarnosti. Makinderov koncept Istočne Evrope kao prve stanice na putu uspostavljanja svetske hegemonije pokazao se ispravnim na više istorijskih primera u poslednja dva veka, a i danas je podesan za objašnjavanje spoljne politike Sjedinjenih Država. Ukrajinska kriza je ključni događaj u geopolitičkom prodoru Vašingtona na istok, čiji je neposredni cilj ovladavanje čitavom Istočnom Evropom, a dugoročni eliminacija Rusije kao nezavisne velike sile u „predelu srca“ (*Heartland*) Evroazije, nakon čega bi Sjedinjenim Državama bio otvoren put ka svetskoj hegemoniji.

Ključne reči: Istočna Evropa, Makinder, geopolitika, ukrajinska kriza, hegemonija, Rusija, Sjedinjene Države

Uvod: Neprolazni značaj geopolitike

Geopolitika, najjednostavnije rečeno, predstavlja naučnu disciplinu koja utvrđuje uzročno-posledične veze između geografskih činilaca i političkih

¹ Vladimir Trapara, istraživač saradnik, Institut za međunarodnu politiku i privredu, e-mail: vtrapara@yahoo.com

Rad predstavlja deo naučnog projekta „Srbija u savremenim međunarodnim odnosima: Strateški pravci razvoja i učvršćivanja položaja Srbije u međunarodnim integrativnim procesima – spoljnopolitički, međunarodni ekonomski, pravni i bezbednosni aspekti“, finansiranog od strane Ministarstva nauke i tehnološkog razvoja Vlade Republike Srbije (evidencioni broj: 179029), a realizuje se u Institutu za međunarodnu politiku i privredu u periodu od 2011. do 2015. godine.

pojava i procesa. Ova disciplina danas je često kritikovana kao prevaziđena, jer su se društveni, politički i međunarodni odnosi, zahvaljujući tehnološkom napretku u poslednjih nekoliko decenija, navodno suštinski promenili, te više ne zavise od geografije koliko je to nekada bio slučaj. Po našem mišljenju ovakav stav je pogrešan. Tačno je da su se društveni odnosi, između ostalog i usled razvitka tehnologije, značajno promenili i još uvek se menjaju. Međutim, ako se nešto ne menja, ili se menja jako sporo i zanemarljivo, to su onda geografske karakteristike.² Tehnologija – pre svega napredak u saobraćaju i komunikacijama – vremenom može da izmeni uticaj određenih geografskih činilaca, ali ne i da taj uticaj ukine. Okeani i visoke planine mogu se preleteti avionima bržim od zvuka, a zahvaljujući internetu poruke se mogu slati i primati u deliću sekunde sa kraja na kraj sveta, nezavisno od geografskih prepreka. Međutim, ljudi ne žive ni u vazduhu, ni na internetu, već na zemlji, pa je njihov život u značajnoj meri vezan za geografska obeležja te zemlje. Za ljude koji nastanjuju određeno područje nije nimalo svejedno je li ono planinsko ili ravničarsko, plavno ili sušno, uz obalu mora i okeana ili duboko unutar kontinenta, u polarnom ili ekvatorskom klimatskom pojasu, itd. Bez ljudi koji naseljavaju određeni geografski prostor nema ni društva, niti politike, pa će se tako i zavisnost načina života tih ljudi od činilaca tog prostora odraziti na ove fenomene.

Za međunarodne odnose naročito su važni geografski činoci, jer su glavni subjekti ovih odnosa države – društvene tvorevine koje su teritorijalno zasnovane, pa samim tim i zavise od onoga što njihova teritorija na sebi sadrži, odnosno od položaja koji ona ima u širim geografskim okvirima. Usled ovakvog, za međunarodne odnose trajnog značaja geografskih činilaca, značaj geopolitike je takođe trajan. Štaviše, nepromenljivost većine geografskih činilaca omogućava nam da se i za objašnjenje aktuelnih međunarodnih pojava i procesa služimo geopolitičkim konceptima nastalim početkom prošlog veka, ako ne i ranije, što baš i nije slučaj sa drugim vrstama teorija međunarodnih odnosa, kod kojih se često dešava da zastare već posle deceniju ili dve. Naravno, u primeni starih geopolitičkih koncepata valja voditi računa i o pomenutim tehnološkim promenama koje su eventualno izmenile način na koji neki od geografskih činilaca utiču na politiku. No, to i nije tako težak zadatak ako se uzme u obzir da su svojevremeno i klasici geopolitike – što ćemo videti na primeru Makindera – itekako vodili računa o tehnološkim promenama prilikom zasnivanja svojih koncepata. Svakako da ne treba

² Autor, čijim se konceptom bavimo u ovom radu, o trajnosti činjenica fizičke geografije kroz istoriju kaže: „Šume su iskrčene, močvare isušene i pustinje su se možda proširile, ali granice kopna i mora, te raspored planina i reka se nisu promenili, osim u detaljima”. Halford J. Mackinder, *Democratic Ideas and Reality: A Study in the Politics of Reconstruction*, Faber and Faber, London, 2009 (prvobitno objavljeno od Henry Holt and Company, New York, 1919), p. 28.

otići ni u drugu krajnost i pokušati sve objasniti geopolitikom. Ne postoji nikakav, pa ni geografski determinizam u društvenim odnosima. Ljudi imaju slobodnu volju, te usled toga mnogi društveni fenomeni nastaju relativno nezavisno od geografije i imaju sopstvenu logiku kojom utiču jedni na druge, a koju teoretičari međunarodnih odnosa treba da ustanove.

Ipak, geopolitika može da nam pruži mnoge odgovore za kojima tražimo proučavajući međunarodnu stvarnost. Uslov za to je da se ona pravilno primeni, a to za početak podrazumeva čitanje i odgovarajuće razumevanje klasičnih geopolitičkih koncepata. Nažalost, stiče se utisak da mnogi koji sebe danas nazivaju geopolitičarima nisu obavili ovaj prvi zadatak, što ih onda (a i celu disciplinu s njima) čini ranjivim na kritike od strane onih koji misle da je geopolitika stvar prošlosti. U ovom radu upravo ćemo zahvaljujući pravilnom čitanju i razumevanju jednog od klasičnih koncepata geopolitike – Istočne Evrope kako ju je definisao Halford Makinder – prikazati upotrebljivost ove discipline za objašnjavanje savremenih međunarodnih odnosa. Suština, trenutno verovatno glavne teme celokupnih međunarodnih odnosa – ukrajinske krize – po našem mišljenju može se otkriti pomenutim Makinderovim konceptom. U nastavku rada najpre obrazložimo ovaj koncept i utvrđujemo njegovo mesto među drugim Makinderovim idejama, zatim kroz savremenu istoriju pratimo njegovu moć da objasni neke od najvažnijih međunarodnih sukoba, da bismo ga na kraju primenili na savremenu politiku Sjedinjenih Država i ukrajinsku krizu kao najnoviju fazu sprovođenja te politike.

Istočna Evropa među Makinderovim geopolitičkim konceptima

O doprinosu koji je Britanac ser Halford Makinder dao geopolitici kao disciplini ne treba trošiti reči, te ćemo zato krenuti *in medias res*. Sigurno najcitiranija Makinderova misao jeste njegov čuveni silogizam iz knjige *Demokratske ideje i stvarnost*, koji glasi: „*Ko vlada Istočnom Evropom, komanduje predelom srca (Heartland); ko vlada predelom srca, komanduje Svetskim ostrvom; ko vlada Svetskim ostrvom, komanduje svetom*“.³ Smatramo da ovaj silogizam u sebi sadrži, usudićemo se da kažemo, večnu istinu o međunarodnim odnosima, jer operiše makro-konceptima geopolitike čiji su značenje i značaj nepromenljivi. Razlog zašto se ovaj silogizam ne koristi ili se koristi na neodgovarajući način za objašnjavanje savremenih međunarodnih odnosa, leži u nedovoljnom poznavanju i razumevanju ovih makro-konceptata, ili pak na njihovom namernom izvrtanju u skladu sa nečijim spoljnopolitičkim interesima. Mi ćemo ove koncepte obrazložiti onakvim kakvi oni jesu kod Makindera, i kao takve ih primeniti na međunarodne odnose u toku savremene istorije i danas. Krenućemo logičnim redosledom – od najmanje

³ Ibid., p. 150.

spornog koncepta ka najspornijem, što u konkretnom slučaju znači da ćemo se kroz silogizam kretati unatraske.

Shodno tome, prvi koncept koji nas zanima je Svetsko ostrvo. Prema Makinderu, vladati Svetskim ostrvom znači komandovati svetom, a već iz definicije ovog ostrva nam je u najvećoj meri jasno zašto je to tako. Svetsko ostrvo obuhvata evroazijsku kopnenu masu i njen afrički produžetak. Ostale kopnene mase sveta, tj. „ostrva“ kako ih Makinder naziva i u njih ubraja dve Amerike, Australiju i Malajski arhipelag – samo su sateliti Svetskog ostrva.⁴ Evroazija sa Afrikom po veličini teritorije, prirodnim resursima kojima raspolaže, kao i po broju stanovnika (i u Makinderovo vreme, a pogotovo danas) značajno nadilazi ostatak sveta, a da ne govorimo o pomenutim kopnenim masama pojedinačno. Stoga je očigledno da bi onaj ko bi pod svoju vlast stavio ovo Svetsko ostrvo imao vladavinu svetom na dohvat ruke – pred vladaocem Evroazije-Afrike, Amerika i druga manja ostrva na našoj planeti prirodno bi se pre ili kasnije našli u podređenom položaju.

Za Makinderovu ostrvsku Veliku Britaniju, mogućnost da jedna održava ovlada susednom kopnenom masom – i to samo evropskom – vekovima je predstavljala noćnu moru, te je ova vodila politiku „sajne izolacije“ sa ciljem održavanja ravnoteže snaga u Evropi, odnosno sprečavanja najjače evropske sile da pokori svoje rivale i ostvari kontinentalnu hegemoniju. Stupivši na međunarodnu scenu na prelazu iz 19. u 20. vek i Sjedinjene Američke Države su se vodile sličnom logikom. Trebalo je sprečiti hegemoniju jedne sile u Evropi ili Istočnoj Aziji, a naročito u obe, jer bi to onda značilo kontrolu jedne države nad čitavom Evroazijom, naspram čijih ujedinjenih teritorijalnih, prirodnih i ljudskih resursa bi SAD – čak i kao hegemon cele zapadne hemisfere – bile patuljak. Drugi geopolitičar, koji će se nadovezati na Makindera, Amerikanac Nikolas Spajkmen, upravo ovom asimetrijom između dve svetske hemisfere obrazložiće zašto je za njegovu zemlju neprihvatljivo da se brani na sopstvenoj hemisferi, te zašto mora da vodi aktivnu spoljnu politiku sa ciljem sprečavanja hegemonije jedne (ili dve savezničke) sile nad Svetskim ostrvom.⁵

Prećicu ka ovladavanju Svetskim ostrvom Makinder vidi u kontroli nad prostranom oblašću Evroazije koju naziva „predelom srca“ (*Heartland*).⁶ Ovaj koncept je daleko složeniji za razumevanje od Svetskog

⁴ O tome detaljnije: Ibid., pp. 63-70.

⁵ Nicholas J. Spykman, *America's Strategy in World Politics*, Transaction Publishers, New Brunswick and London, 2007 (prvobitno objavljeno od Brace and Company, Harcourt, 1942), pp. 446-457, 460-470. Pišući u ranoj fazi Drugog svetskog rata, Spajkmen je procenio da bi pobeđa Nemačke i Japana dovela Novi svet u stanje geopolitičkog zaokruženja – SAD bi prestale da budu „velika sila koja se pita o poslovima Starog sveta“ i svele bi se na „tampon državu između moćnih imperija Nemačke i Japana“. Ibid, pp. 194-195.

⁶ U svom ranijem radu nazivao je „stožernom oblašću“ (*pivot area*). Halford J. Mackinder, „The Geographical Pivot of History“, *The Geographical Journal*, Vol. 170, No. 4, December 2004 (prvobitno objavljeno aprila 1904), pp. 298-321.

ostrva, te ćemo mu posvetiti nešto više pažnje. Predeo srca se kod savremenih autora koji ga koriste obično amorfnu određuje kao središte Evroazije, iako je Makinder sasvim precizno odredio njegove granice. U pitanju je teritorija koja obuhvata slivove Severnog ledenog okeana i jezera unutar srednje azijskog kopna (Kaspijskog, Aralskog i drugih).⁷ Ovo je, dakle, veliki prostor sa koga se vode slivaju ka za plovidbu nepodesnom ledenom okeanu i sa ostalim okeanima i morima nepovezanim jezerima. Omeđen je razvodima koja razdvajaju ove slivove od slivova Tihog, Atlantskog i Indijskog okeana i pridruženih mora, a ta razvođa uglavnom čine visoki planinski venci (sa upadljivim izuzetkom u Istočnoj Evropi, a videćemo kasnije šta to znači). Posledica ovoga u većem delu istorije bila je nepristupačnost predela srca za pomorsku moć, tj. moć ostrvskih i poluostrvskih sila. Sa druge strane, ova svojevrsna evroazijska „tvrđava“ sa svojim obilnim resursima predstavljala je osnovu kopnene moći, koja se u vojnom smislu dugo zasnivala na mobilnosti konjanika.⁸ Stočarski, nomadski narodi Srednje Azije nebrojeno puta su iz svoje „tvrđave“ upadali u obalna područja Evroazije, koja Makinder naziva „unutražnjim polumesecom“ (*inner crescent*),⁹ a Spajkmen će ih kasnije nazvati *Rimland* (radi jednostavnosti, u daljem tekstu i mi koristimo ovaj izraz). Zemljoradnička društva sa ovih područja najčešće bi padala kao žrtve osvajanja pokretljivijih naroda predela srca, nakon čega bi uglavnom nastavljala da žive kroz svoju napredniju kulturu i civilizaciju, koju bi nomadi preuzimali od njih (primeri Germana i Rima, Mongola i Kine, Turaka i Arapa...).

Ova prednost kopnene nad pomorskom moći trajala je sve do Velikih geografskih otkrića oko 1500. godine, kada se odnos snaga preokreće. Naime, ovo je trenutak kada Makinder uzima u obzir činilac tehnološkog napretka. Ostrvske i poluostrvske države krajnjeg zapada Evrope u toku Srednjeg veka zahvaljujući geografskim preprekama uspele su da odole azijskim osvajačima i iskoriste svoju nezavisnost za tehnološko usavršavanje u oblasti navigacije. Njihovi osavremenjeni brodovi učinili su ih mobilnijim od konjanika na kopnu.¹⁰ Rezultat su bila Velika geografska otkrića – Novi svet, oplovljavanje Svetskog ostrva (sa izuzetkom ledenog polarnog područja, naravno) i pronalaženje pomorskog dokaza da je Zemlja okrugla. Zapadnoevropske pomorske sile stekle su ideju o „jedinstvu okeana“, tj. povezanosti svih okeana i mora u jednu celinu, koja će od tada vekovima služiti kao neka vrsta „autoputa“ za brodove ovih sila

⁷ Halford J. Mackinder, *Democratic Ideas and Reality: A Study in the Politics of Reconstruction*, op. cit., pp. 73-74.

⁸ Ibid., p. 86.

⁹ Halford J. Mackinder, „The Geographical Pivot of History“, op. cit., pp. 312-313.

¹⁰ Halford J. Mackinder, *Democratic Ideas and Reality: A Study in the Politics of Reconstruction*, op. cit., p. 52.

i prebacivati njihovo ljudstvo i materijal do udaljenih područja *Rimland*-a.¹¹ Ovladavši istaknutim tačkama obalnog područja Evroazije i povezivši ih pomorskim linijama komunikacije, zapadnoevropske sile – u čemu se vremenom posebno istakla Engleska, tj. Velika Britanija – ostvariće prednost u odnosu na do tada dominantne kopnene sile, te će tako u periodu od nekih 400 godina uspeti da ovladaju velikim delom sveta. Na prelazu iz 19. u 20. vek, pak, odnos snaga ponovo se preokreće u korist kopnene moći, još jednom zahvaljujući promenama u tehnologiji.

Izumi 19. i početka 20. veka – železnica, motor sa unutrašnjim sagorevanjem i avion – ponovo daju prednost u mobilnosti kopnenim silama, koje sada dobijaju priliku i da se oslone na uvećanu ljudsku osnovu, tj. porast u broju stanovnika evroazijskog predela srca.¹² Uz to, otprilike oko 1900. godine dovršen je period geografskih otkrića time što je čovek istražio i poslednja, do tada neotkrivena područja polarnih oblasti i unutrašnjosti kontinenata, čime je stekao ideju o „jedinstvu kontinenta“.¹³ Ova ideja postaće korisna silama evroazijskog kopna, koje se po Makinderu u novije vreme pokazuju vičnijim geografskom načinu političkog razmišljanja od pomorskih sila (njegove Britanije, kao i Sjedinjenih Država), da oslonjeni na nove tehnologije kopnene komunikacije počnu da sanjaju o ujedinjenju Svetskog ostrva pod svojom komandom, kako bi u borbi za ovladavanje svetom stekle nespornu prednost nad, do tada, dominantnim ostrvskim i poluostrvskim pomorskim silama. Put ka ovladavanju Svetskim ostrvom, prema Makinderovom silogizmu, vodio je preko kontrole nad predelom srca. Pa ipak, tu se javlja jedna zagonetka koju treba rešiti da bi se ovaj silogizam do kraja shvatio.

U Makinderovo vreme, a i kasnije, kontrolu nad najvećim delom predela srca imala je Rusija – u svoje dve inkarnacije, kao Rusko carstvo i kao Sovjetski Savez. Ovaj položaj joj, međutim, nije omogućio ovladavanje Svetskim ostrvom, niti svetom. Štaviše, pomorske sile na čelu sa Sjedinjenim Državama zaključno sa završetkom Hladnog rata odneće prevagu nad Rusijom. Da li to znači da u Makinderovom isticanju predela srca kao osnove za dominaciju kopnene nad pomorskom moći u savremeno doba nešto nije u redu? Po našem mišljenju - ne. Geopolitički položaj u predelu srca nesumnjivo daje državi veliku moć – to vidimo na primeru Rusije, koja je i danas, iako teritorijalno smanjena, i dalje velika sila, ali i na primeru regionalne sile kakva je Iran. No, da bi se ta moć prevela u dominaciju nad Evroazijom, očigledno nije dovoljno samo ovladati predelom srca. Ključ je u prvoj premisi Makinderovog silogizma: *ko vlada Istočnom Evropom, komanduje predelom srca*. Da je Makinder smatrao da kontrola nad predelom srca automatski donosi vladavinu nad Svetskim

¹¹ Ibid., p. 59.

¹² Ibid., pp. 111-114.

¹³ Ibid., p. 71.

ostrvom, ova premisa mu ne bi ni bila potrebna. Ključni Makinderov koncept i glavna stanica na putu ka ovladavanju svetom nije predeo srca, već Istočna Evropa.

Kao i predeo srca, ni Istočna Evropa kod Makindera nije amorfan, već vrlo precizno definisan koncept. Ovo područje obuhvata slivove Baltičkog i Crnog mora.¹⁴ Zašto baš njih? Zato što su ovo skoro u potpunosti zatvorena mora, spojena sa pridruženim morima Atlantskog okeana uskim moreuzima, što omogućava sili koja bi ovladala čitavom Istočnom Evropom da te moreuze zatvori i time ova mora u geopolitičkom smislu izjednači sa jezerima Evroazije. Na ovaj način Istočna Evropa igrala bi ulogu prirodnog produžetka predela srca, te je Makinder tako i tretira.¹⁵ Put ka vladavini svetskim ostrvom, dakle, ne vodi samo preko kontrole nad predelom srca, već nad *predelom srca i Istočnom Evropom zajedno*. Silogizam je jasan: *ko vlada Istočnom Evropom, komanduje predelom srca*; dakle, ko ne vlada Istočnom Evropom, ne može se smatrati da komanduje predelom srca, sve i da se teritorijalno prostire preko većeg dela istog. Ovo objašnjava zašto ni Rusija, ni Sovjetski Savez nikada nisu ovladali Svetskim ostrvom – nisu stavili pod kontrolu celu Istočnu Evropu. U toku Hladnog rata, Zapad je kontrolisao i baltičke i crnomorske moreuze (preko Danske, Zapadne Nemačke i Turske), a uz to je izlaz Sovjetskom Savezu na Jadransko more blokirala nesvrstana Jugoslavija – ovo je bila suština politike obuzdavanja (*containment*) u Evropi. Da je ovladao i moreuzima, Sovjetski Savez bi imao dominaciju nad Evropom na dohvat ruke, jer bi pred sobom imao još samo teško odbranljivo Latinsko poluostrvo (izraz koji Makinder koristi za Francusku, Pirinejsko i Apeninsko poluostrvo).¹⁶

Pored poluzatvorenog karaktera Crnog i Baltičkog mora, bitan element Istočne Evrope jeste to što je njeno tlo najvećim delom ravničarsko, a ovo je čini podesnom za osvajačke pohode u oba smera – iz predela srca ka Zapadnoj Evropi, ali i iz Zapadne i Srednje Evrope ka predelu srca. Smatramo da je Makinder ovaj drugi smer – sa zapada na istok – primarno i imao u vidu kada je formulisao svoj silogizam. Njegova knjiga *Demokratske ideje i stvarnost* nastala je neposredno po završetku Prvog svetskog rata, u kome se Makinderova Velika Britanija nije sukobila sa Rusijom kao silom iz predela srca, već naprotiv – ratovala je u savezništvu sa njom protiv sile *Rimland*-a, Nemačke. Slično će se ponoviti u Drugom svetskom ratu – savezništvo pomorskih sila, Sjedinjenih Država i Britanije, sa silom predela srca, Sovjetskim Savezom, protiv sile evropskog *Rimland*-a, Nemačke. Primarna pretnja za ostrvljane, dakle – ujedno i praktično-politička vodilja Makinderove ideje da napiše prvu premisu svog silogizma – nije bila Rusija, već Nemačka. Mogućnost da Nemačka pokori

¹⁴ Ibid., p. 121 (videti mapu podele na Istočnu i Zapadnu Evropu na ovoj stranici).

¹⁵ Ibid., p. 109.

¹⁶ Ibid., p. 45.

Rusiju i time stavi pod kontrolu i Istočnu Evropu i predeo srca, za Britaniju i Ameriku bila je noćna mora. Spajkmen će kasnije, u svom posthumno objavljenom delu *Geografija mira (The Geography of Peace)* i eksplicitno reći da je zapravo *Rimland* ključni region svetske politike, jer su upravo iz njega potekle sile koje su bile najozbiljniji aspiranti na svetsku hegemoniju (Napoleonova Francuska, Vilhelmova i nacistička Nemačka).¹⁷

Sam Makinder primarni uzrok Prvog svetskog rata vidi u nerešenoj situaciji u Istočnoj Evropi, u vidu nedefinisanih granica između germanskih i slovenskih naroda. Naime, dok su u Zapadnoj Evropi uoči rata Germani i Romani bili manje-više precizno razgraničeni (uz manje izuzetke, poput Alzasa i Lorene), na Istoku su Germani i Sloveni bili relativno izmešani u tri multietnička carstva (Nemačkom, Austrougarskom i Ruskom), sa germanskim naseobinama koje su se na istok prostirale sve do Volge.¹⁸ Rat je izazvalo nastojanje Germana da dominiraju Slovenima, te će svrha Makinderove knjige biti upravo u davanju saveta mirotvorcima na Versajskoj konferenciji 1919. kako da ovu germansko-slovensku neravnotežu u Istočnoj Evropi razreše, kako ovo geopolitički ključno područje ne bi u sebi sadržalo povode za izbijanje novog rata, koji bi mogao da rezultira dominacijom jedne sile nad njim. Ovo je pravi trenutak da se pozabavimo praktičnim značajem Istočne Evrope u savremenoj istoriji i primenom ovog koncepta na najnoviji period i ukrajinsku krizu.

Istočna Evropa u savremenoj istoriji, zaključno sa ukrajinskom krizom

Istočna Evropa svoj geopolitički značaj u savremenoj istoriji dobija u 18. veku, kada se Rusija – koja je ranijim osvajanjima u Sibiru već bila postala velika kopnena sila u predelu srca – osvajanjima na zapadu Petra Velikog i Katarine Velike probija do Crnog i Baltičkog mora i postaje deo evropske ravnoteže snaga. Najveća pretnja za tu ravnotežu u to vreme bila je najmoćnija sila evropskog *Rimland*-a, Francuska, protiv koje će – u želji da sačuva ravnotežu na kontinentu – niz uzastopnih ratova voditi ostrvska Velika Britanija. Kulminacija francuske pretnje evropskoj ravnoteži snaga bili su Napoleonovi ratovi, u kojima Francuska ovladava većim delom Latinskog poluostrva i Srednje Evrope. Put ka svetskoj dominaciji za Napoleona je – sasvim u skladu sa Makinderovim konceptom – vodio preko Istočne Evrope i evroazijskog predela srca, gde se nalazila Rusija. Upravo je neuspeh francuskog pohoda na Rusiju 1812. bio i kraj francuskog sna o osvajanju Evrope i sveta. Nakon Napoleonovih ratova,

¹⁷ Navedeno prema: Nicholas J. Spykman, *America's Strategy in World Politics*, op. cit., p. XXVII (iz predgovora koji je napisao Francis P. Sempa).

¹⁸ Halford J. Mackinder, *Democratic Ideas and Reality: A Study in the Politics of Reconstruction*, op. cit., pp. 125-133.

u Evropi će biti povraćena ravnoteža snaga, a Rusija će se u toku nekoliko decenija istaći kao najmoćnija sila na kontinentu. Stoga će Britanija, praktično do kraja 19. i početka 20. veka, nastojati da spreči dve stvari: da Rusija uspostavi kontrolu nad crnomorskim moreuzima; da dođe do čvrstog vojnog saveza tri istočna dvora – ruskog, pruskog (nemačkog) i austrijskog. U oba slučaja dogodilo bi se da se Istočna Evropa nađe ujedinjena pod kontrolom neprijateljskih sila, što bi za Britaniju bila smrtna opasnost. Prioriteti Londona polako se menjaju na prelazu između dva veka, kada ujedinjena Nemačka počinje da kuje planove da sama ovlada Istočnom Evropom, što će je učiniti glavnim rivalom Britanije. London i Moskva, pod uticajem nemačke pretnje, prevazići će svoje kolonijalne sporove i na kraju će se naći na istoj strani u novom ratu za očuvanje evropske ravnoteže snaga.

U Prvom svetskom ratu Nemačka nije uspjela u svojoj namjeri da ostvari kontinentalnu hegemoniju. Iako je zahvaljujući Oktobarskoj revoluciji u Rusiji došla nadomak uspostavljanja kontrole nad Istočnom Evropom, njena ofanziva na zapadu, protiv Francuske, neće uspeti – slomiće je prednost defanzivnog naoružanja nad ofanzivnim i britanska pomorska blokada. Kada u periodu između dva svetska rata ofanzivno naoružanje iznova dobije prednost, Nemačka neće propustiti drugu priliku da iskoristi svoj geostrateški položaj i lagano stavi pod kontrolu Latinsko poluostrvo, što se dogodilo sa padom Francuske 1940. Kao i Napoleon pre njega, Hitler će se u daljem pohodu ka osvajanju sveta okrenuti Istočnoj Evropi i predelu srca, gde se nalazio Sovjetski Savez. Vojnim uspjesima na istočnom frontu u toku 1941. i 1942. Nemačka će doći nadomak cilja – uoči Staljingradske bitke držaće pod kontrolom gotovo čitavu Istočnu Evropu, ali joj poraz u toj bici neće dozvoliti da taj posed i konsoliduje. Sprečivši Nemačku da zagospodari Istočnom Evropom, Sovjetski Savez je zaustavio i njen pohod ka osvajanju sveta. Nadmoćna koalicija Sovjetskog Saveza, Sjedinjenih Država i Velike Britanije na kraju će savladati Nemačku i uspostaviti novi odnos snaga u Evropi.

Eliminacijom Nemačke kao evropskog i svetskog pola moći, kao i degradacijom moći Britanije nakon što je ostala bez kolonijalne imperije, svet postaje bipolaran, te se u Evropi uspostavlja ravnoteža snaga između Sjedinjenih Država i Sovjetskog Saveza. Linija razgraničenja njihovih sfera uticaja sada je podsećala na Makinderovu mapu Istočne i Zapadne Evrope, s pomenutim izuzecima američke kontrole nad baltičkim i crnomorskim moreuzima i nesvrstanosti Jugoslavije. Ovi izuzeci bili su dovoljni da spreče Sovjetski Savez da ostvari evropsku hegemoniju, te će ključni element američke politike obuzdavanja biti sprečavanje Moskve da kontroliše čitavu Istočnu Evropu. Politika obuzdavanja biće uspešna, između ostalog i zato što neefikasan ekonomski sistem u Sovjetskom Savezu istom nije omogućio da na odgovarajući način iskoristi resurse koje mu pruža kontrola nad najvećim delom predela srca i Istočne Evrope. Na

kraju će jednostrano povlačenje Sovjetskog Saveza iz Hladnog rata, njegov kasniji raspad i ostavljanje na njegovom mestu znatno slabije Ruske Federacije još jednom promeniti odnos snaga u Evropi. Unipolarni sistem sa Sjedinjenim Državama kao jedinim polom moći imaće za posledicu potpuno izmenjenu suštinu spoljne politike Vašingtona i međunarodnih odnosa uopšte. No, geopolitička suština se nije izmenila – Makinderov koncept Istočne Evrope i posle Hladnog rata ostaje podesan za objašnjenje međunarodnih odnosa.

Suštinu međunarodnih odnosa posle Hladnog rata čini nastojanje Sjedinjenih Država da ostvare svetsku hegemoniju, tj. zavladaju svetom. Za razliku od ranije istorije, u kojoj su one vodile računa samo o tome da jedna sila (ili savez) ne uspostavi kontrolu nad Svetskim ostrvom, SAD kao jedini preostali pol moći u poslednjih četvrt veka svoju strategiju bezbednosti zasnivaju na tome da one budu sila kojoj će to poći za rukom. Da bi uspele u svom hegemonističkom projektu, SAD moraju da eliminišu iz međunarodnog sistema preostale dve nezavisne velike sile – Rusiju i Kinu. Put ka osvajanju sveta, kao i uvek do sada, vodi preko Istočne Evrope. Suština posthladnoratovskog opstanka i proširenja na istok NATO, vojnog saveza kojim dominira Amerika, upravo je u tome da se stavi pod kontrolu Istočna Evropa, kako bi se Rusija bacila u bezbednosno neravnopran položaj i bila prinuđena da se odrekne svoje nezavisnosti i statusa velike sile. To bi Vašingtonu omogućilo kontrolu nad predelom srca, a odatle bi ka svetskoj hegemoniji ostao samo još jedan korak – pokoravanje geopolitički zaokružene (i sa mora i sa kopna) Kine. U rešenosti Rusije da odbrani svoj status nezavisne velike sile leži ključni uzrok rusko-američkih nesuglasica i sukoba u posthladnoratovskom periodu. Odnosi Rusije i SAD-a posle Hladnog rata imali su svoje uspone i padove, u zavisnosti od toga koliko je bio naglašen američki prodor na istok i koliko je sama Rusija verovala da su SAD spremne da joj umesto njega ponude ravnopravno partnerstvo. Najveći pad u odnosima Moskve i Vašingtona do sada jeste onaj u kome se dve sile trenutno nalaze, i to zahvaljujući aktuelnoj ukrajinskoj krizi. Razlog je jasan – ova kriza predstavlja do sada najžešći i uspehu najbliži pokušaj Sjedinjenih Država da uspostave kontrolu nad Istočnom Evropom.

Početak jeseni 2013. pritiskom Moskve na Asadov režim u Siriji da preda hemijsko naoružanje pod međunarodnu kontrolu razrešena je kriza koja je započela avgustovskim hemijskim napadom u predgrađu Damaska nakon koga su SAD pojačale pretnje vojnom intervencijom protiv Sirije. Nakon ovog Asadovog miroljubivog poteza Vašington će ostaviti sirijski režim na miru za jedno duže vreme, čime će faktički zaustaviti svoj dalji geopolitički pohod usmeren na „čišćenje“ bliskoistočnih „otpadničkih“ režima radi uspostavljanja hegemonije u ovom turbulentnom regionu. Rusiji ova diplomatska pobeda, međutim, neće dati mnogo vremena da odahne, jer će se već u novembru mesecu suočiti sa novim geopolitičkim

prodorom SAD-a, i to u regionu koji je za nju mnogo značajniji – u Istočnoj Evropi. Severna obala Crnog mora, na kojoj se nalazi najveća u celini evropska država Ukrajina, bila je u tom trenutku jedino istočnoevropsko područje na kome sfere uticaja SAD-a i Rusije nisu bile jasno razgraničene. Za razliku od ostalih istočnoevropskih zemalja, koje su bile jasno opredeljene za jednu ili drugu stranu, Ukrajina je od još od sticanja nezavisnosti igrala ulogu vojno neutralne „tampon“ države. Iako su se u njoj na vlasti smenjivale prozapadne i prorúske političke snage, i jedne i druge sve vreme će biti verne ovakvoj politici, koja je u uslovima duboke identitetske podele zemlje bila jedina moguća.¹⁹ Naime, usled protivrečnog istorijskog procesa nastanka Ukrajine i formiranja njenih granica, stanovništvo ove zemlje nema jedinstveni identitet, već u tom smislu postoji šarolikost od krajnjeg zapada do krajnjeg istoka.²⁰ Ova šarolikost može se uprostiti dihotomijom između severozapada, gde preovlađuje stanovništvo koje značajnije drži do posebnog, u odnosu na ruski, ukrajinskog identiteta, govori ukrajinskim jezikom, pripada posebnoj ukrajinskoj pravoslavnoj crkvi (jedan deo je čak i druge vere – unijatske) i prozapadno orijentisanog jugoistoka, gde živi ruskojezično stanovništvo koje uglavnom pripada ruskoj pravoslavnoj crkvi i ne naglašava preterano posebnost ukrajinskog identiteta u odnosu na ruski (štaviše, jedan deo ovog stanovništva čine etnički Rusi), te je orijentisano prorúske. U takvim okolnostima, bilo koja vlast koja bi napustila politiku neutralnosti u korist svrstavanja na stranu Zapada ili Rusije, otuđila bi od sebe drugu polovinu stanovništva i dovela u pitanje opstanak zemlje u njenim aktuelnim granicama.

Ova identitetska podela zapravo nije karakteristična samo za Ukrajinu, već je uobičajena pojava na tlu Istočne Evrope. Videli smo da je Makinder isticao nerešeno germansko-slovensko pitanje kao glavni uzrok sukoba na ovom prostoru. Kako je to pitanje u međuvremenu rešeno teritorijalnim razgraničenjem i seobama stanovništva nakon Drugog svetskog rata, u novije vreme dolaze do izražaja podele među samim Slovenima. Kao moguću glavnu liniju podele izdvojićemo onu između naroda koji su tradicionalno naklonjeniji imperijalnom/multietničkom identitetu (kao što su Rusi i Srbi, koji su insistirali na stvaranju velikih multietničkih država), i onih koji se čvršće drže nacionalnog načela (to važi za većinu drugih slovenskih naroda, čiji je primarni cilj bio da stvore sopstvene nacionalne države). Uz to, raspad multietničkih država Sovjetskog Saveza i Jugoslavije ostavio je za sobom takođe multietničke i multireligijske države, što će imati za posledicu oružane sukobe i na postjugoslovenskom i na

¹⁹ Političku dinamiku u kojoj se na vlasti u Kijevu smenjuju prozapadne i prorúske snage Dragan Petrović naziva „ukrajinskom klackalicom“. Dragan Petrović, *Geopolitika postsovjetskog prostora*, Prometej, Novi Sad, IMPP, Beograd, 2008, str. 50-62.

²⁰ Usled ove identitetske podele, Semjuel Hantington je početkom devedesetih prošlog veka Ukrajinu nazvao „pocepanom“ državom. Semjuel P. Hantington, *Sukob civilizacija i preoblikovanje svetskog poretka*, CID, Podgorica, Romanov, Banja Luka, 2000, str. 184-187.

postsovjetskom prostoru. Većina ovih sukoba okončana je teritorijalnom reorganizacijom postojećih država, ili je pak „zamrznuta“ delovanjem spoljnih sila, te situacija tamo više nije „zapaljiva“ u meri u kojoj je bila pre 20 ili 25 godina. U Ukrajini se do aktuelne krize nije dogodio nijedan od ova dva ishoda, te se sukob konstantno nalazio u latentnom stanju, spreman da eksplodira kada se za to ukaže prilika.

Od 2010. godine, kada je Viktor Janukovič iz Partije regiona pobedio na demokratskim predsedničkim izborima, u Kijevu su na vlasti bile blago proruskne snage koje su se u spoljnoj politici ipak držale neutralnog kursa. Vašington će se u jesen 2014. upustiti u promenu ukrajinskog režima radi uključivanja ove zemlje u svoju sferu uticaja. Uspeh tog projekta bio bi krupan korak za SAD u ovladavanju Istočnom Evropom, jer bi Rusija u tom slučaju zadržala kontrolu samo nad uzanim pojasom na zapadu zemlje, plus bi joj ostala Belorusija kao saveznik. Uz to, odbrambena doktrina Rusije bila bi ugrožena, jer bi NATO došao na samo 450 km vazdušnom linijom od Moskve, što je u okviru dometa taktičkih projektila. Vašington će svoj naum pokušati da ostvari preko Evropske unije i njenog projekta „Istočno partnerstvo“, pokrenutog radi odvajanja istočnoevropskih postsovjetskih država od uticaja Rusije. EU će Janukoviču ponuditi da u novembru potpiše sporazum o pridruživanju sa ovom organizacijom, iako Ukrajina nije ispunjavala elementarne kriterijume za tako nešto, što je prvi pokazatelj da iza ovakve ponude zapravo stoje geopolitički motivi odvajanja Ukrajine od Rusije i njenog uključivanja u zapadnu sferu uticaja. Prozrevši ovo, Moskva je izvršila pritisak na Janukoviča da ne potpiše sporazum, stavljajući mu u izgled negativne ekonomske posledice ako ovaj to učini. Janukovič je naposljetku odlučio da odloži potpisivanje na neodređeno vreme, izazvavši protiv sebe najmasovnije proteste prozapadne opozicije još od „Narandžaste revolucije“ 2004.²¹ Da bi pomogla Janukoviču da stabilizuje prilike u zemlji, Rusija je Ukrajini obećala značajnu finansijsku pomoć za oporavak privrede.²²

Činilo se da zahvaljujući ovom potezu opozicioni protesti gube oštrinu, ali je Janukovič u januaru 2014. povukao nekoliko autoritarnih poteza (jedan od njih je zakon koji ograničava pravo na demonstracije)²³ i isprovocirao novi talas protesta, znatno žešći od prethodnog, u kome je palo na desetine žrtava sa obe strane. Zapadne zemlje, a pre svih SAD koje su u Kijevu bile prisutne preko pomoćnika državnog sekretara Viktorije Njuland, snažno su podržavale demonstrante i plasirale u svetsku javnost

²¹“Don't humiliate Ukraine' – President defiant over EU deal proposals”, *RT*, November 27, 2013, Internet, <http://rt.com/news/ukraine-eu-yanukovich-protest-368/> 24/10/2014

²²“Ukraine scores \$15 bln from Russia, 33% gas discount”, *RT*, December 17, 2013, Internet, <http://rt.com/business/ukraine-15-billion-gas-381/> 24/10/2014

²³“Ukraine leader, defying West, signs laws against protests”, by Richard Balmforth, *Reuters*, January 17, 2014, Internet, <http://www.reuters.com/article/2014/01/17/us-ukraine-law-idUSBREAOG1E220140117> 24/10/2014

crno-belu sliku zbivanja u Ukrajini kao borbe za demokratiju protiv režima koji ubija svoje građane. U februaru su se strasti za trenutak smirile kada su Janukovič i lideri opozicije (Kličko, Jacenjuk i Tjagnibok) seli za pregovarački sto i uz posredovanje zvaničnika nekoliko evropskih država potpisali sporazum o okončanju krize. Ovaj sporazum podrazumevao je raspisivanje prevremenih predsedničkih izbora, ustavne promene koje bi ograničile predsednička ovlašćenja i obrazovanje vlade nacionalnog jedinstva.²⁴ No, sporazum će iste noći nakon što je potpisan biti prekršen, jer su protesti već uveliko bili pod kontrolom ekstremističkih snaga (između ostalih i fašista iz zapadne Ukrajine), koje ništa sem potpune pobeđe ne bi zadovoljilo. Isto bi se moglo reći i za Vašington i njegove evropske saveznike, koji će mirno preći preko brutalnog kršenja sporazuma koji su sami garantovali. U Ukrajini se u februaru 2014. dogodio nasilni prevrat zauzimanjem državnih institucija od strane opozicije, nakon koga je Janukovič bio prinuđen da pobjegne u Rusiju. Sjedinjenim Državama ukazala se odlična prilika da preko noći prošire svoju sferu uticaja dalje na istok.

Prozapadna i antiruska orijentacija novih revolucionarnih vlasti, a pogotovo ekstremista iz njenih redova, nije bila nimalo sporna. Nova, kooptiranjem jednog broja poslanika Partije regiona isfabrikovana parlamentarna većina, usvojiće niz nelegitimnih odluka u tom pravcu, a verovatno najkontroverznija je bila ona o ukidanju zakona koji je ruskom jeziku dodelio status zvaničnog tamo gde se on većinski govori.²⁵ Predviđanje da bi Ukrajina dovela u pitanje sopstveno jedinstvo ukoliko bi se njena vlast oglušila o volju jedne polovine stanovništva i svrstala na jednu stranu u istočnoevropskoj geopolitičkoj podeli ostvariće se. Istočni, proruski regioni, pobunili su se protiv rezultata nove kijevske revolucije. Najžešće će biti na Krimu, koji će početkom marta održati referendum o nezavisnosti i pripajanju Ruskoj Federaciji. Suočena sa opasnošću da se cela Ukrajina nađe pod američkom kontrolom, Rusija će reagovati podrškom ovom referendumu i prijemom Krima i grada Sevastopolja u svoju federaciju.²⁶ Uskoro će krimskim putem krenuti i drugi proruski regioni Ukrajine, u prvom redu Donjeck i Lugansk, koji će podići oružanu pobunu i u maju održati sopstvene referendume. Rusija, međutim, u ovim

²⁴ "Ukraine president, opposition sign EU-brokered agreement on ending crisis", RT, February 21, 2014, Internet, <http://rt.com/news/ukraine-president-opposition-sign-agreement-114/> 24/10/2014

²⁵ "Canceled language law in Ukraine sparks concern among Russian and EU diplomats", RT, February 27, Internet, <http://rt.com/news/minority-language-law-ukraine-035/> 28/10/2014

²⁶ Prethodno je Savet Federacije dao predsedniku Putinu ovlašćenje da koristi oružane snage Rusije radi očuvanja stabilnosti situacije na teritoriji Ukrajine. "Russian senators vote to use stabilizing military forces on Ukrainian territory", RT, March 1, 2014, Internet, <http://rt.com/news/russia-ukraine-approve-military-371/> 28/10/2014

slučajevima neće postupiti na isti način kao sa Krimom, jer bi to značilo da se opredelila za podelu Ukrajine, što bi za nju bilo lošije rešenje od očuvanja celovite (bez Krima) Ukrajine i njene unutrašnje decentralizacije (federalizacije) po modelu koji bi garantovao da se Kijev neće oglušiti o volju proruskih regiona, te da će zadržati kurs neutralnosti. Razlog za ovo je očigledne geopolitičke prirode: ako bi se opredelila za podelu Ukrajine, Rusija bi zapadnoj sferi uticaja ostavila veliki deo ove zemlje koji nije proruski, gde između ostalih spadaju upravo oni regioni koji su vazdušnom linijom udaljeni 450 km od Moskve. Podela Ukrajine, dakle, ne bi sprečila dalji geopolitički prodor SAD-a na istok, već bi ga upravo blagoslovila (mada on ne bi otišao onoliko daleko koliko to Vašington želi). Zato Rusija u narednim mesecima neće sebi pripojiti Donjeck i Lugansk, niti direktno vojno intervenisati na njihovoj strani,²⁷ ali neće smeti ni da dozvoli da Kijev, koji je protiv proruskih pobunjenika u međuvremenu poslao vojsku (uz blagoslov Zapada), u potpunosti uguši pobunu i ovlada ovim oblastima, jer bi to značilo i izostanak kompromisnog rešenja o federalizaciji i neutralnosti zemlje.

Rusija će se radi ostvarenja ovog cilja opredeliti za podršku pobunjenicima sredstvima koja isključuju direktnu vojnu intervenciju. Ovo će uroditi plodom, pa će sve do leta pobunjenici uspeti da zadrže kontrolu nad značajnim delovima Donjecke i Luganske oblasti, iako su bili suočeni sa daleko nadmoćnijim protivnikom. Nakon satanizacije pobunjenika pred svetskim javnim mnjenjem krajem jula, za šta je kao povod poslužio do danas nerazjašnjeni incident sa obaranjem malezijskog putničkog aviona MH17 iznad teritorije koju oni kontrolišu, Kijev je pokrenuo žestoku vojnu ofanzivu, koja će sredinom avgusta ugroziti i same gradove Donjeck i Lugansk. Tada će Rusija pružiti konkretniju vojnu pomoć pobunjenicima i omogućiti njihovu kontraofanzivu i povratak strateški važnih teritorija. Rezultat ove kontraofanzive biće pristanak Kijeva da sedne za pregovarački sto sa pobunjeničkim liderima i početkom septembra u Minsku s njima potpiše protokol o primirju.²⁸ Ovo primirje je do danas (novembar 2014) relativno krhko, s obzirom na učestale čarke i povremene žrtve na obe strane, ali je njegovo ključno obeležje da nema daljeg vojnog napredovanja na bilo kojoj strani. Kako još uvek nema ni političkog rešenja sukoba, on ostaje u „zamrznutom“ vidu, sa pobunjeničkom teritorijom koja je *de facto* odvojena od kontrole Kijeva. Ovakvo stanje znači da

²⁷ Tako će Putin početkom maja pozvati Donjeck i Lugansk da odlože referendume (ovi ga neće poslušati), a Savet Federacije ukinuće ovlašćenje za upotrebu oružanih snaga Rusije na ukrajinskoj teritoriji. "Putin calls for end to Kiev's military op, postponing referendum in E. Ukraine", RT, May 7, 2014, Internet, <http://rt.com/news/157404-putin-ukraine-crisis-kiev/30/10/2014>

²⁸ "Minsk Protocol: Ukraine to be decentralized, special status for Lugansk, Donetsk", RT, September, 7, 2014, Internet, <http://rt.com/news/185700-lugansk-donetsk-special-status/30/10/2014>

geopolitički sukob Rusije i SAD oko Ukrajine, time i Istočne Evrope, još uvek nije rešen. Rusija koristi predah u borbama i činjenicu da su pobunjenici opstali da promovise politički dijalog koji bi doveo do pomenutog kompromisnog političkog rešenja – federalizovane i vojno neutralne Ukrajine. Sjedinjene Države čine sve da podriju napore da do takvog kompromisa dođe, umesto toga nastojeći da što više „gruzinizuju“ Ukrajinu, tj. da ono što je ostalo od nje učine što ekstremnije prozapadnim i antiruskim, po modelu Gruzije nakon avgusta 2008. Paralelno sa ovim odvija se proces međunarodne izolacije Rusije, nametanja ekonomskih sankcija istoj i moralne diskreditacije Putinovog režima,²⁹ što otkriva da je prava meta angažovanja Vašingtona u ukrajinskoj krizi zapravo Rusija, koja se želi geopolitički zaokružiti, a zatim pokoriti.

Zaključak: Ukrajinska kriza kao ključ borbe za kontrolu nad Istočnom Evropom

Dosadašnji tok ukrajinske krize u potpunosti potvrđuje korisnost Makinderovog koncepta Istočne Evrope za objašnjavanje savremenih međunarodnih odnosa. Suština američkog geopolitičkog prodora na istok i ruske rešenosti da isti zaustavi, sasvim je ogoljena. Bitka za Donjeck i Lugansk predstavlja bitku za Ukrajinu, a ova bitku za Istočnu Evropu, dugoročno i predeo srca, Svetsko ostrvo i svet. Trenutno zatišje u toj bici omogućava nam da ukratko razmotrimo njene posledice po ukupne međunarodne odnose, kao i da se zapitamo – da li postoji alternativa ovom bezumlju? Smatramo da bezumlje nije prejaka reč, jer su zahvaljujući ukrajinskoj krizi Rusija i Sjedinjene Države najmanje u jednom trenutku došle najbliže izbijanju novog globalnog sukoba još od Kubanske krize 1962. Poređenje sa Kubanskom krizom ne pravimo slučajno. U poslednje vreme često navođena teza o novom hladnom ratu između Rusije i SAD-a po našem mišljenju je pogrešna, iz prostog razloga što se ove dve sile sve vreme nalaze u hladnom ratu, budući da među njima nikada nije došlo do stvarnog približavanja koje bi podrazumevalo da jedna drugu više ne posmatraju kao bezbednosnu pretnju. No, otići ćemo korak dalje i reći da je aktuelna situacija u nečemu još gora od one kakva je bila za vreme Hladnog rata. Tada je postojala ravnoteža snaga između dva pola i njihovih sfera uticaja u Evropi, pa su se evropske krize (Berlin, Mađarska, Poljska, Čehoslovačka) odvijale relativno daleko i od Moskve i od Vašingtona, te nisu imale kapacitet prerastanja u globalni sukob. Ratovi su se vodili na

²⁹ Putin se između ostalog poredi i sa Hitlerom, a ovakvo poređenje prva je napravila bivša državna sekretarka SAD, Hilari Klinton. "Hillary Clinton says Putin's actions are like 'what Hitler did back in the 30's'", by Philip Rucker, *The Washington Post*, March 5, 2014, Internet, <http://www.washingtonpost.com/blogs/post-politics/wp/2014/03/05/hillary-clinton-says-putins-action-are-like-what-hitler-did-back-in-the-30s/> 30/10/2014

periferiji geopolitičkih interesa obeju sila (Koreja, Vijetnam, Avganistan), te ni oni nisu imali kapacitet eskalacije ka svetskom ratu. Jedina kriza koja je zapretila da eskalira na takav način bila je kubanska, jer se odigrala u neposrednom američkom „dvorištu“ – tik uz obalu SAD-a. Danas, kada je ravnoteža snaga u Evropi narušena i američka sfera uticaja se značajno proširila na istok, stvara se situacija u kojoj bi svaka kriza mogla da podseća na kubansku i da nosi sa sobom istu opasnost koju je ova nosila, jer se ove krize odvijaju tik uz rusku granicu, u srcu Istočne Evrope. Ukrajinska kriza je najbolji primer za to, te bi izostanak njenog političkog rešenja i „odmrzavanje“, odnosno ponovno pokretanje sukoba u Donjecku i Lugansku moglo da ima dalekosežne negativne posledice po svetski mir.

Alternativu ovome vidimo samo u jednom rešenju – da Sjedinjene Države odustanu od svog geopolitičkog prodora na istok i provociranja Rusije i novog svetskog rata, te da prihvate u datim okolnostima jedino moguće kompromisno rešenje ukrajinske krize, a to je federalizacija zemlje i njena garantovana vojna neutralnost (teritorijalna reorganizacija i na drugim područjima Istočne Evrope radi rešavanja pomenutog slovensko-slovenskog pitanja takođe ne bi bila na odmet). Ovo bi na globalnom planu pretpostavljalo odustajanje Vašingtona od ideje ovladavanja svetom, što u ovom trenutku nažalost nije realno, jer kao prepreka na tom putu stoji niz činilaca idejne, identitetske i interesne prirode, kao i unipolarna raspodela moći u međunarodnom sistemu, što sve zajedno podstiče Vašington na ekspanzionističku politiku. Smatramo da bi upravo promene u poslednjem od nabrojanih činilaca – raspodeli moći – dugoročno mogle da dovedu do preorijentacije američke politike. Jer, moć SAD-a iz godine u godinu relativno opada u odnosu na moć trenutno drugoplasirane svetske sile, Kine, koja ekonomski (a u poslednje vreme i vojno) vrtoglavo raste. Na taj način realnim postaje očekivanje da u dogledno vreme elita u Vašingtonu shvati da od osvajanja sveta nema ništa, te da bi joj umesto toga bilo mudrije da se posveti sprečavanju Kine da u jednom trenutku sama krene u hegemonistički pohod usmeren na ovladavanje predelom srca, Svetskim ostrvom i dalje svetom. Logičan saveznik Americi u obuzdavanju eventualnog kineskog ekspanzionizma bila bi Rusija, jer bi se uklopila u Makinderovu i Spajkmenovu matricu po kojoj se pomorske sile udružuju sa silom iz predela srca da bi zaustavile ekspanziju sile *Rimland-a* (juče Nemačke, a sutra Kine). Kina za sada najverovatnije pod uticajem identitetskih činilaca vodi vrlo miroljubivu politiku i ne pokušava da iskoristi narastanje svoje moći u hegemonističke svrhe. To je, po našem mišljenju, glavni razlog zašto se elita u Vašingtonu oseća samouvereno da će lako izaći na kraj sa Kinom onda kada bude pokorila Rusiju, trenutno svog neposrednog geopolitičkog neprijatelja. Pravilna primena klasičnih koncepata geopolitike, uključujući i Makinderov koncept Istočne Evrope, na ovu situaciju, pomoći će nam da na vreme uočimo trend njenog kretanja

bilo ka novom svetskom sukobu, bilo ka uspostavljanju nove svetske ravnoteže snaga.

Bibliografija

- "Canceled language law in Ukraine sparks concern among Russian and EU diplomats", *RT*, February 27, Internet, <http://rt.com/news/minority-language-law-ukraine-035/> 28/10/2014
- "Don't humiliate Ukraine' - President defiant over EU deal proposals", *RT*, November 27, 2013, Internet, <http://rt.com/news/ukraine-eu-yanukovich-protest-368/> 24/10/2014
- Hantington, Semjuel P, *Sukob civilizacija i preoblikovanje svetskog poretka*, CID, Podgorica, Romanov, Banja Luka, 2000.
- "Hillary Clinton says Putin's actions are like 'what Hitler did back in the 30's'", by Philip Rucker, *The Washington Post*, March 5, 2014, Internet, <http://www.washingtonpost.com/blogs/post-politics/wp/2014/03/05/hillary-clinton-says-putins-action-are-like-what-hitler-did-back-in-the-30s/> 30/10/2014
- Mackinder, Halford J, *Democratic Ideas and Reality: A Study in the Politics of Reconstruction*, Faber and Faber, London, 2009 (prvobitno objavljeno od Henry Holt and Company, New York, 1919).
- Mackinder, Halford J, "The Geographical Pivot of History", *The Geographical Journal*, Vol. 170, No. 4, December 2004 (prvobitno objavljeno aprila 1904).
- "Minsk Protocol: Ukraine to be decentralized, special status for Lugansk, Donetsk", *RT*, September, 7, 2014, Internet, <http://rt.com/news/185700-lugansk-donetsk-special-status/> 30/10/2014
- Petrović, Dragan, *Geopolitika postsovjetskog prostora*, Prometej, Novi Sad, IMPP, Beograd, 2008.
- "Putin calls for end to Kiev's military op, postponing referendum in E. Ukraine", *RT*, May 7, 2014, Internet, <http://rt.com/news/157404-putin-ukraine-crisis-kyev/> 30/10/2014
- "Russian senators vote to use stabilizing military forces on Ukrainian territory", *RT*, March 1, 2014, Internet, <http://rt.com/news/russia-ukraine-improve-military-371/> 28/10/2014
- Spykman, Nicholas J, *America's Strategy in World Politics*, Transaction Publishers, New Brunswick and London, 2007 (prvobitno objavljeno od Brace and Company, Harcourt, 1942)
- "Ukraine leader, defying West, signs laws against protests", by Richard Balmforth, *Reuters*, January 17, 2014, Internet, <http://www.reuters.com/article/2014/01/17/us-ukraine-law-idUSBREA0G1E220140117> 24/10/2014
- "Ukraine president, opposition sign EU-brokered agreement on ending crisis", *RT*, February 21, 2014, Internet, <http://rt.com/news/ukraine-president-opposition-sign-agreement-114/> 24/10/2014
- "Ukraine scores \$15 bln from Russia, 33% gas discount", *RT*, December 17, 2013, Internet, <http://rt.com/business/ukraine-15-billion-gas-381/> 24/10/2014

Vladimir Trapara, M.A.

CONTEMPORARY SIGNIFICANCE OF MACKINDER'S EAST EUROPE CONCEPT: THE CASE OF THE UKRAINIAN CRISIS

ABSTRACT

The subject of this article is to demonstrate the significance of Halford Mackinder's geopolitical concept of East Europe for contemporary international relations testing it on the case of the Ukrainian crisis. The author claims that, if properly read and interpreted, classic geopolitical concepts can explain a great deal of contemporary international reality. Mackinder's concept of East Europe as the first step on the road to global hegemony has proved to be valid on multiple historical examples during the last two centuries and it is still reliable for explaining contemporary foreign policy of the United States. The Ukrainian crisis is the key event in Washington's geopolitical expansion to the East, whose imminent goal is the reign over whole East Europe, while the long-term one is to eliminate Russia as an independent great power in Eurasian Heartland, after which the road towards the world hegemony would be open for the U.S.

Key words: East Europe, Mackinder, geopolitics, Ukrainian crisis, hegemony, Russia, United States.

UDK: 327(510)
Bibliid 0543-3657, 65 (2014)
God. LXV, br. 1155–1156, str. 44–75
Izvorni naučni članak
Primljen: 10. avgust 2014. godine

Dr Sanja AREŽINA¹

Nova spoljnopolitička strategija Kine – između pragmatičnosti i izazova

SAŽETAK

Ekonomski napredak Kine za posledicu je imao menjanje njene spoljnopolitičke strategije. Deng Sjaopingova politika “biti strpljiv”, čiji je cilj bio stvaranje mirnog spoljnog okruženja kako bi država mogla da posveti svoju energiju domaćem ekonomskom razvoju, da uveri susede i ključne partnere u svoje dobre namere i izbegne konfrontiranje sa ostalim velikim silama, nakon globalne ekonomske i finansijske krize, zamenjena je jednim asertivnijim pristupom spoljnoj politici. U želji da legitimise svoju vlast peta generacija lidera je aktivirala nacionalizam kako bi odvukla pažnju sa smanjenja BDP rasta. Tvrdi pristup prema susedima, manja sklonost za kompromise i naginjanje ka tome da se na spoljni pritisak odgovori većim pritiskom, ukazuje na sve veće odstupanje od “osmeh diplomatije” koju je Kina sprovodila unazad nekoliko decenija. I pored ekonomskih prednosti i interesa koje imaju od saradnje sa njom, konstantno povećanje vojnog budžeta izaziva nepoverenje i strah suseda od kineskih aspiracija. To neminovno dovodi do pojave bezbednosne dileme i nove trke u naoružanju, gde će svi nastojati da budu u što boljim odnosima sa svima i gde svi manevrišu kako bi ojačali svoje pozicije i maksimizirali svoje dugoročne interese.

Ključne reči: Kina, spoljnopolitička strategija, politika “biti strpljiv”, osmeh diplomatija, ekonomska i finansijska kriza, asertivnost, nacionalizam.

Uvod

Razmatrajući različite teorijske izvore spoljne politike Kine, Ren Sjao (Ren Xiao), autor knjige “The International Relations Theoretical Dioscourse

¹ Dr Sanja Arežina, predsednik Instituta za društveni razvoj Jugoistočne Evrope (SEESDI), e-mail: sanja_arezina@yahoo.com.

in China: A Preliminary Analysis", zaključio je da postoje tri ključne konstante u kineskoj naučnoj misli o međunarodnim odnosima, a to su rat, mir i razvoj.² Poštujući dominantnost ove tri teme, radi bolje razumevanja savremenog kineskog pristupa međunarodnim odnosima i spoljnoj politici, neophodno je podsetiti na neke istorijske korene. Na misao o spoljnoj i bezbednosnoj politici Kine nesumnjivo je u najvećoj meri uticala tradicionalna kineska filozofija, koja je mešavina taoizma, budizma i pragmatičnog konfučijanstva. Svaki od ova tri filozofsko-religiozna sistema imao je udela u funkcionisanju velike kineske države: strogi kodeks konfučijanstva, pasivnost i mistika taoizma i nirvana budizma.³ Za razliku od drugih premoćnih civilizacija, poput egipatske, grčke i rimske, kineska civilizacija nikada nije bila u potpunosti razorena. Iskustva, mudrost i glavne ideje sačuvane su u prastarim spisima kodiranim ideogramskim pismom, koje je najbolja ilustracija nacionalne kompleksnosti. Moralne norme i ideje su pretrpele brojne istorijske izazove ali su ostale očuvane. Neke od njih su utkane u autentičan komunistički politički sistem, oko čijeg se suštinskog karaktera i danas vode sporovi. On se u kontinuitetu, i evolutivno menja, jer je u pogledu društvenih promena kinesko viđenje oprezno. Još 1922. godine Bertrand Rasel (Bertrand Russel) zapazio je da su Kinezi najstrpljivija nacija na svetu i da vreme sagledavaju vekovima, dok druge nacije to čine decenijama. "U suštini, Kinezi su neuništivi i mogu sebi priuštiti da čekaju. Zapad će bombama, otrovnim gasom i armijama verovatno u budućnosti dovesti do sopstvenog uništenja i ostaviti prostor onima koji čuvaju pacifizam. Ukoliko Kina izbegne da bude uvučena u ratove, ti koji je ugnjetavaju uništiće se međusobno i omogućiti Kinezima da slobodno slede humane ciljeve uprkos ratovima i destrukciji koju sve bele nacije vole", pisao je ovaj autor.⁴

Udruživanje unutar Kine u poređenju sa balansiranjem oduvek je bilo daleko važnije. Tokom dvadesetih godina XX veka, primećuje Lisjen Pi (Lucian W. Pye), "gospodari rata su prvo težili da nauče šta mogu da dobiju ako se identifikuju sa jakim, a tek onda bi razmišljali o koristima svrstavanja sa slabima (...) za kineske gospodare rata, autonomija nije bila krajnja vrednost, kao što je bila u tradicionalnim evropskim kalkulacijama o ravnoteži moći, svoje odluke oni su zasnivali na udruživanju moći".⁵ Na sličan način, Ajveri Goldštajn (Avery Goldstein) tvrdi da je udruživanje karakterisalo politiku u komunističkoj Kini, dok je autoritarna struktura

² Ren Xiao, *The International Relations Theoretical Discourse in China: A Preliminary Analysis*, The Sigur Center for Asian Studies, Papers Number 9, The George Washington University, 2000.

³ Đorđe Radenković, *Zagonetka zvana Kina*, Beogradski grafičko izdavački zavod, Beograd, 1973, str. 35-37.

⁴ Bertrand Russel, *The problem of China*, ARC MANOR, U. S, 2008, p. 37.

⁵ Lucian W. Pye, *Dynamics of Factions and Consensus in Chinese Politics: A Model and Some Propositions*, CA: Rand, Santa Monica, 1980, p. 120.

bila relativno jasna od 1949. do 1966. godine. Kada je kulturna revolucija stvorila uslove koji su bili blizu anarhije i nesigurnosti u pogledu autoriteta i zapretila opstanku političkih aktera, počelo je da preovlađuje balansirajuće ponašanje.⁶ Deng Sjaoping (Deng Xiaoping) je 1974. godine, u svom govoru u Generalnoj skupštini UN, rekao da "Kina nije supersila niti će ikada težiti da to postane. Ako bi se jednog dana promenila i pretvorila u supersilu, ako bi i ona postala svetski tiranin, i počela sve druge da izlaže zastrašivanju, agresiji i iskorišćavanju, narodi sveta bi trebalo (...) da je raskrinkaju, suprotstave joj se i poraze je zajedničkim snagama sa kineskim narodom".⁷ Obnavljanje jasnije definisane strukture autoriteta posle 1978. godine takođe je obnovilo udruživanje kao preovlađujući obrazac političkog ponašanja. Kako Kinezi nisu povukli oštru razliku između domaćih i spoljnih poslova, njihova "predstava o svetskom poretku nije bila više od posledice kineskog unutrašnjeg poretka". Ili, kako je to rekao Roderik Makfarkhar (Roderick MacFarquhar) "tradicionalni kineski pogled na svet bio je odraz konfučijanske predstave o pažljivo artikulisanom hijerarhijskom društvu. Ostali kraljevi i države smatrani su podanicima Srednjeg kraljevstva: Ne postoje dva sunca na nebu, ne mogu da postoje dva cara na zemlji". Kao rezultat toga, Kinezi nisu bili skloni "multipolarnoj ili čak multilateralnoj ideji bezbednosti". Azijati su voljni da "prihvate hijerarhiju" u međunarodnim odnosima i hegemonistički ratovi evropskog tipa su odsutni iz istočnoazijske istorije. Delotvorni sistem ravnoteže moći koji je, istorijski, bio tipičan za Evropu, bio je njima stran. Do dolaska zapadnih sila sredinom XIX veka, istočnoazijski međunarodni odnosi bili su sinocentrični i druga društva su se, u različitom stepenu, podređivala ili sarađivala sa Pekingom ili bila autonomna u odnosu na njega.⁸ Kao posledica ove predstave o svetskom poretku, kineska sklonost ka udruživanju u domaćoj politici javlja se i u međunarodnim odnosima.

Tokom Hladnog rata strah od "hegemonističkog" Sovjetskog Saveza "krojio" je kinesku spoljnu politiku i ujedinio Vašington i Peking. Međutim, nakon njegovog završetka i raspada SSSR-a, nestao je strah od sovjetskog napada i samim tim i izvorna, strateška osnova povezanosti Sjedinjenih Američkih Država (SAD) i Kine. U takvim promenjenim geopolitičkim odnosima kineska spoljna politika počela je da se gradi u odnosu na jedinu supersilu koja je preostala - SAD. Postavši najveća komunistička država na svetu Kina je preuzela od Sovjetskog Saveza ulogu vodećeg ideološkog rivala. Međutim, i ovog puta kineska pragmatičnost imala je uticaja, pa kao

⁶ Avery Goldstein, *From Bandwagon to Balance of Power Politics: Structured Constraints in Politics in China, 1949-1978*, CA: Stanford University Press, Stanford, 1991, pp. 5-6.

⁷ Deng Xiaoping, Fred Bergsten, Charles Freeman, Nickolas Lardy, Derek L. Mitchell, *China's Rise: Challenges and Opportunities*, Peterson Institute, Washington DC, 2008, p. 1.

⁸ Semjuel Hantington, *Sukob civilizacija*, CID, Podgorica, 2000, str. 259-260.

što je prilagođavala svoju spoljnu politiku tokom Hladnog rata kako bi zaštitila nacionalne interese, ona je isto počela da radi i nakon njegovog završetka. Zamenivši Mao Cedungovo (Mao Zedong) shvatanje da "vreme mira nije dobro za razvoj" i da je kaos mnogo bolji jer "rađa promene" i njegovu procenu verovatnog "ranog rata, glavnog rata i nuklearnog rata" (na kineskom *Zhangzheng Yu Geming*) zaključkom da su "mir i razvoj glavne tendencije epohe" (na kineskom *Heping Yu Fazhan*), 1985. godine Deng je postavio temelje reformama spoljne politike prepoznatljivoj u savremenoj praksi kineske države, koja se danas ogleda u teoriji "miroljubivog i harmoničnog razvoja".

Sposobnost da uspešno prebrodi globalnu finansijsku krizu 2009. Godine, u odnosu na većinu sveta, promenila je kinesku percepciju same sebe. Tome je naročito doprinela činjenica da se kineska ekonomija tokom tri decenije svakih osam godina udvostručavala.⁹ Kina je postala druga ekonomska sila sveta sa najbržom stopom razvoja, prva trgovinska sila sveta, prva izvozna i druga uvozna zemlja sveta, najveći štediša i drugi po redu vojni potrošač.¹⁰ Takođe, ona je i glavni trgovački partner većine zemalja sveta, uključujući čak i bliske američke saveznike kao što su Južna Koreja i Australija. I dok su 2006. godine SAD bile najveći trgovinski partner za 127 zemalja sveta, a Kina za 70 zemalja, u 2011. godini situacija se promenila u korist Kine koja je postala glavni partner za 124, dok je SAD za 76 zemalja.¹¹ Zbog toga, u poslednjih nekoliko godina, sve je očiglednije da se ekonomska snaga kineske države sve više reflektuje na kinesku spoljnu politiku. Da li je razlog za to jačanje onih snaga u rukovodstvu koje smatraju da treba napraviti izvesna odstupanja od Deng Sjaopingove politike "biti strpljiv" i njegove doktrine "24 karaktera"? Da li "osmeh diplomatiju" počinje sve više da zamenjuje asertivniji pristup usled tranzicione anksioznosti Kine? Koliko je na to uticao porast nacionalizma i dolazak nove pete generacije lidera? Da li kineski susedi zbog toga počinju da preispituju svoj spoljnopolitički pristup u odnosu na ovog rastućeg džina?

Trideset godina ranije Deng Sjaoping imao je viziju da spoljašnja politika treba da radi u korist unutrašnje politike i da je ekonomska stabilnost ključ budućnosti komunističkog sistema. Izjavivši, na radnom sastanku pre treće plenarne sednice Jedanaestog centralnog komiteta KPK, da "nije važno da li je mačka crna ili bela, važno je da lovi miševe", pokazao je da se Kina sprovodeći politiku "otvaranja prema svetu" (na kineskom *Gaige Kaifang*) drži nacionalne mudrosti po kojoj "putovanje od hiljadu milja počinje prvim korakom". Cilj je bio da se izađe iz

⁹ Farid Zakarija, *Post-američki svet*, Heliks, Smederevo, 2009, str. 88.

¹⁰ Džozef S. Naj, *Budućnost moći*, Arhipelag, Beograd, 2012, str. 218.

¹¹ Ma Xiaofang, *Curent Situation of Chinese Economy*, Lecture, Seminar "China's issues", Chinese Academy of Governance, Beijing, November 18, 2013.

međunarodne diplomatske izolacije i krene putem modernizacije.¹² Fokusirajući se na razvoj tržišno orijentisane ekonomije, sa namerom da je do 2000. godine uvećaju četvorostruko, bezobzirno pragmatični, bez mogućnosti za ideološke kompromise, kineski rukovodioci na čelu sa Deng Sjaopingom krenuli su u izgradnju dobrog međunarodnog okruženja za planirani ekonomski razvoj. Danas, saradnici Kineskog instituta za savremene međunarodne odnose, sa sedištem u Pekingu, smatraju da je Kina sigurnija nego ikada u zadnjih 200 godina i da njen globalni status i uticaj raste, te se može reći da je došlo vreme da unutrašnja politika počne da radi u korist spoljne politike.

Politika „biti strpljiv“

Početak devedesetih godina prošlog veka Deng Sjaoping je svojom politikom „biti strpljiv“ (*Low Key Strategy*, na kineskom *Tao Guang Zang Hui*) upozoravao da Kina mora da ostane „skromna i oprezna, da se suzdrži od mahanja zastavama, da ne teži ekspanziji i hegemoniji, da je to pravi put kineskog miroljubivog razvoja“. U toj politici mogla se videti tradicionalna filozofija, moralne norme i ideje, pragmatizam, prilagodljivost, strpljivost i patriotizam i sve ono što je dugo godina stajalo u osnovi razmišljanja i ponašanja spoljnopolitičkih odlučilaca, naročito kada je u određenim trenucima, bilo potrebno napraviti vezu između tradicionalnih i savremenih društvenih ideja. „Doktrina 24 karaktera“ (ime je dobila po broju kineskih znakova u toj rečenici), koju je Deng izgovorio rukovodstvu pred smrt 1991. godine, bila je jedna vrsta političke oporuke koja je predstavljala osnovu kineskog spoljnopolitičkog ponašanja u XX, a zatim u XXI veku.¹³ „Mirno posmatrajte, osigurajte našu poziciju; hvatajte se ukoštac sa stvarima mirne glave; krijte naše kapacitete i čekajte povoljnu priliku; uspešno se držite po strani i nikada ne pretendujte na vođstvo“. To uputstvo nikada nije objavljeno u kineskoj štampi, ali ga pominje Henri Kisindžer (Henry Kissinger) u svojoj knjizi „O Kini“, pozivajući se pritom na arhivske dokumente američke administracije. Deng Sjaoping ostavio je rukovodstvu dva uputstva. Širi krug rukovodilaca upoznat je sa strateškim programom pisanim u klasičnom kineskom poetskom stilu, koji sadrži dvadeset četiri kineska znaka. To je spomenuta politička oporuka, dok je za sasvim usku grupu u rukovodstvu Deng dao uputstvo u samo dvanaest kineskih znakova: „Neprijateljske trupe su izvan naših zidina. One su jače od nas. Treba da uglavnom budemo u odbrani“. Kao ključ za odgovor na pitanje zašto Kinezi u javnim nastupima potcenjuju svoje rezultate,

¹² Aleksandar Novačić, *Kina zmaj na Olimpu*, Novosti, Beograd, 2008, str. 58.

¹³ Henry Kissinger, *On China*, Penguin Press, New York, 2011, p. 451. Ching Pao, „Deng postavlja nov vodeći princip od 12 pravila za unutrašnju i spoljnu politiku“, Hong Kong, November 5th, 1991, p. 172.

nazivajući svoju državu zemljom u razvoju ili srednjom silom, upravo ukazuju delovi ove doktrine “ne biti izazov za druge”, treba “kriti naše kapacitete” i “uspešno se držati po strani”. Ona uključuje teorijski otklon koji treba da naprave kineski lideri u odnosu na preostala domaća realistična shvatanja međunarodnih odnosa i da prestanu da na njih gledaju kao na “borbu Kine protiv spoljnih sila”. Kineski razvoj ne povređuje i ne preti bilo kome, on samo služi miru, stabilnosti i zajedničkom prosperitetu sveta. Njime se zapravo poziva na uspostavljanje novog međunarodnog političkog i ekonomskog poretka zasnovanog na “multilateralizmu, uzajamno korisnoj saradnji i duhu objedinjenosti”.¹⁴

Politika “biti strpljiv” je u XXI veku našla svoj izraz u doktrini “miroljubivog i harmoničnog razvoja”. Mnogi analitičari su u njoj videli suštinski uticaj Deng Sjaopinga i drugih reformatora. Njihovo stanovište bilo je da kineskim interesima najviše ide u prilog spoljna politika kojom se teži mirnom spoljnom okruženju kako bi država mogla da posveti svoju energiju pre svega domaćem ekonomskom razvoju, da uveri susede i ključne partnere u svoje dobre namere i izbegne konfrontiranje sa ostalim velikim silama, pogotovo sa SAD.¹⁵ Upravo zato je 2002. godine osmišljena teorija “miroljubivog uspona” (na kineskom *Heping Jueqi*) koja je u isto vreme bila i odgovor na “teoriju kineske opasnosti” (*China Threat Theory*) koja se pojavila u SAD-u, ali i u nekim susednim državama Kine.¹⁶ Po “teoriji miroljubivog uspona” pozitivna percepcija Kine u sopstvenoj regiji, preduslov je za njeno pozitivno prihvatanje u celom svetu. Na ovaj način želele su se otkloniti legitimne bojazni okolnih (na prvom mestu manje razvijenih) država jer kineska ekonomija, svojim izvoznim potencijalom, direktno ugrožava njihov izvoz i istovremeno privlači relativno veću količinu raspoloživog stranog kapitala. Stoga je kinesko rukovodstvo osmislilo spoljnopoličku strategiju čiju okosnicu predstavlja defanzivna sigurnosna strategija kombinovana sa ekonomskom privlačnošću velikog tržišta. To je najbolje objasnio Džozef Naj u svojoj knjizi “Budućnost moći” gde govori o tome kako je NR Kina rast “tvrde moći” (*Hard Power*) propratila privlačnim diskursom “meke moći” (*Soft Power*) i time iskoristila “pametnu moć” (*Smart Power*) kako bi prenela poruku o svom miroljubivom usponu. Na taj način ona je predupredila kompenzatornu ravnotežu moći i smanjila strah država od svoje rastuće ekonomske i vojne moći.¹⁷ Kinesko

¹⁴ Chen Zhimin, John Armstrong “China’s relations with Europe Towards a ‘normal’ relationship?”, u: Shaun Breslin (ed), *Handbook of China’s International Relations*, Routledge, London, 2010, p. 157.

¹⁵ Fred Bergsten, Nikolas Lardi, Derek Mičel, Čarls Frimen, *Uspon Kine: izazovi i šanse*, Beograd, Službeni glasnik, 2012, str. 79.

¹⁶ Ozren Baković, “Miroljubivi uspon – nova kineska vanjskopolitička teorija”, *Politička misao*. vol. 42, br. 1, 2004, str. 2.

¹⁷ Hu Đintao je oktobra 2007. godine najavio nameru Kine da osnaži svoju meku moć, važan deo strategije bile su Olimpijske igre, osnivanje Konfučijevih instituta koji će promovisati

rukovodstvo ubrzo je izraz "miroljubivi uspon" zamenilo mnogo prihvatljivijim "miroljubivi razvoj" (na kineskom *Heping Fazhan*), koji je tokom XVII kongresa KPK održanog u oktobru 2007. godine unet u zvanični rečnik i zagarantovan kao nešto što je deo strategije nacionalnog razvoja (kao i širi cilj "da se podstakne stvaranje jednog bezbednosnog okruženja koje doprinosi mirnom razvoju"). Kineski premijer Ven Đibao (Wen Jiabao) obrazložio ju je u opširnom govoru, konstatujući da je "koračanje putem mirnog razvoja strategija i spoljna politika za koju je Kina opredeljena. Vodeći se ovim načelnim principom, trebalo bi da iskoristimo šanse koje nam se pružaju, ne podležemo provokacijama i koncentrišemo se na sopstveni razvoj, a da pritom ne težimo da preuzmemo ulogu vođe u međunarodnoj areni. Zahvaljujući ovakvoj politici uspeli smo da napravimo više prostora za diplomatski angažman Kine".¹⁸

Pored "miroljubivog razvoja" kineski zvaničnici promovisali su još nekoliko koncepata: "harmonija" (uključujući i "harmoničan svet" napolju i "harmonično društvo" unutar svojih granica), zatim "rešenja u kojima dobija svako" (*win-win*) i "strateška partnerstva".¹⁹ Hu Đintao je na Azijsko-afričkom samitu u Džakarti u aprilu 2005. godine, objasnio ideju harmoničnog sveta, takođe baštinu konfučijanstva, a obrazložio je u Generalnoj skupštini Ujedinjenih nacija u septembru iste godine. Osmišljena da bude kontrast nekadašnjim maoističkim idealima "borbe" i "revolucije", harmonija (na kineskom *Hesje*) jeste princip koji vraća na istorijske kineske kulturne tradicije konfučijanizma i taoizma i koji treba da istakne da je Kina u modernim vremenima posvećena očuvanju međunarodne stabilnosti.²⁰ Koncept miroljubivog i harmoničnog sveta je postao osnov kineske spoljne politike i predstavlja pokušaj da se odgovori na izazove globalizacije. Njime se u isto vreme gradi pozitivniji i odmereniji pristup koji treba uzdizanje u njenoj moći da učini prihvatljivijim i legitimnim u očima sveta, naročito onog duž njenih perifernih granica. U suprotnom bi taj isti svet na uzdizanje Kine mogao da reaguje sa zebnjom i da se združi kako bi je sprečio ili uravnotežio.²¹ Ovaj koncept je trebao da

kinesku kulturu širom sveta, pojačanim međunarodnim emitovanjem programa, privlačenjem stranih studenata na svoje univerzitete, kao i mekšom diplomatijom prema susedima u jugoistočnoj Aziji. Kina je dosta uložila u meku moć i kao rezultat dobila povećanje međunarodnog ugleda. Džozef Naj, *Budućnost moći*, op. cit, str. 9.

¹⁸ Wen Jiabao, "Our Historical Tasks at the Primary Stage of Socialism and Several Issues Concerning China's Foreign Policy", *People's Daily*, February 27, 2007.

¹⁹ Videti šire o tome u: Yongnian Zheng, Sow Keat Tok, "'Harmonious Society' and 'Harmonious World': China's Policy Discourse under Hu Jintao", China Policy Institute, University of Nottingham, UK, izvor: internet, <http://www.nottingham.ac.uk/cpi/documents/briefings/briefing-26-harmonious-society-and-harmonious-world.pdf>, 26/06/2013.

²⁰ Fred Bergsten, Nikolas Lardi, Derek Mičel, Čarls Frimen, *Uspon Kine*, op. cit., str. 281.

²¹ Robert B. Yoellick, "Whither China: From Membership to Responsibility?", remarks, as prepared for delivery, to National Committee on US-China Relations, New York City,

potvrđi da su i Kina i svet ušli u period grandioznih promena koje imperativno nalažu i nove odgovore na izazov vremena.²²

Osmeh diplomatija

U međuvremenu, jačajući svoju ekonomsku moć, Kina je držeci se politike "biti stpljiv" "osmeh diplomatijom" (*Smile Diplomacy*) popravljala odnose sa svojim susedima. Kako bi izbegla politiku stvaranja saveza SAD-a sa drugim silama zabrinutim zbog porasta njene moći i primenu imperijalnog pristupa "zavadi pa vladaj", krenula je da rešava probleme sa njima koristeći pristup "bez muke, svi dobijaju" (*no pain, all gain*). Već sedamdesetih godina ona je počela da ulaže napore kako bi poboljšala odnose sa svim azijskim zemljama, podelivši ih pritom u nekoliko grupa (apstrahujući SSSR i Japan). Prvu grupu činile su zemlje sa kojima se ona oštro politički konfrontirala, kao što su Vijetnam i Avganistan. U drugoj grupi bile su zemlje sa kojima je nastojala da reši otvorena pitanja, kao što je Indija. U trećoj grupi nalazile su se zemlje koje su zbog određenih geopolitičkih i drugih okolnosti još pomalo "zazirale" od Kine, kao što su Indonezija, Singapur i Malezija. U četvrtoj grupi bile su zemlje sa kojima je imala relativno dobre odnose, kao što su Tajland i Filipini. Petu grupu činile su zemlje sa kojima je Kina imala izrazito prijateljske odnose, kao što su Burma, Pakistan, Nepal, Butan, Šri Lanka i Demokratska Kambodžija (Sihanuk, Son, San, Kije Sampan).

Danas razuveravanje suseda da im od Kine dolazi bilo kakva pretnja u bezbednosnom smislu predstavlja jedan od njenih pet spoljnopolitičkih ciljeva. Dve decenije ranije, prvi neophodan i najvažniji korak u tom procesu i preduslov za koncentrisanje na ekonomske ciljeve bilo je smanjenje tenzija i konačno rešenje graničnog pitanja iz 1969. godine sa svojim ogromnim susedom – Sovjetskim Savezom, a zatim i sa njenim sukcesorom – Ruskom Federacijom. Pitanje najduže i najskuplje neprijateljske granice na svetu počelo je sa rešavanjem potpisivanjem

izvor: internet, www.state.gov, 26/03/2013. Kinezi tvrde da se koncepti vrline i moralnosti koje oni poštuju jednostavno razlikuju od koncepata koji se neguju na zapadu. "Relativistička" moralnost Kine, kažu oni, ima poštovanja za različite kulture, društvene sisteme i tradicije koje same treba da odluče kako će voditi svoje poslove, dok "univerzalistički" pojam moralnosti koji dolazi sa zapada „po kom izvesne norme i vrednosti prevazilaze kulture, društvene sisteme i granice) predstavlja nametanje, odsustvo poštovanja za druge i destabilizaciju. Ovakva razlika u poimanju i primeni vrline i moralnosti u međunarodnim pitanjima po svoj prilici nastaviće da izaziva neslaganja u međunarodnoj areni u narednim godinama, pri čemu će Zapad i Kina (ali i ostali) sigurno potpasti pod pritisak da prave kompromis oko svojih uslova kako se bude formirao sve širi konsenzus. Fred Bergsten, Nikolas Lardi, Derek Mičel, Čarls Frimen, *Uspon Kine*, op. cit., str. 283.

²² China Daily, "Hu Calls for a Harmonious World at Summit", September 16th, 2005.

Sporazuma 1991. i 1994. godine kojim je rešeno 97 procenata graničnog pitanja, da bi se, konačno, pitanje rešilo Protokolom iz 1999. godine i Sporazumom iz 2004. godine. Zvanična ceremonija upriličena povodom povoljnog rešavanja ovog problema u oktobru 2008. godine predstavljala je i zvaničan kraj nesporazuma između dve države. U međuvremenu je nakon ustanovljavanja Šangajske organizacije za saradnju (sa Kinom, Rusijom, Kirgistanom, Kazahstanom, Tadžikistanom i Uzbekistanom kao osnivačima) potpisan i Sporazum o dobrosusedstvu i prijateljskoj saradnji sa Rusijom kao jedan vid strateškog partnerstva. Bobo Lo je 2008. godine saradnju ove dve države opisao kao "osu pogodnosti".²³ Danas se slobodno može reći da njihov odnos nikada nije bio pogodniji. Nakon toga rešeno je i pitanje granica sa Kazahstanom, Kirgistanom i Tadžikistanom. Ugovorivši 31. decembra 2008. godine demarkacionu graničnu liniju sa Vijetnamom, Kina je konačno rešila problem granice sa 12 od 14 suseda, ostavivši pitanje granica sa Butanom (sa kojim nema diplomatske odnose) i Indijom kao poslednje.

Nastojanjem da održi "dobru međususedsku politiku"²⁴ opredeljujući se za delikatnu kombinaciju ekonomskog liderstva (što podrazumeva velikodušnu pomoć, podršku i brojne inicijative), jake i diverzifikovane diplomatske akcije i vojne snage (naročito pomorske) kako bi vršila uticaj na komšije bez pravljenja neprijatelja od njih, Kina je "osmeh diplomatijom" uspela da smanji mogućnost pravljenja koalicija i saveza protiv nje.²⁵ Kao ključni instrument u tome i deo njenog "Novog koncepta bezbednosti" koji naglašava značaj konsultacija i saradnje kao sredstva za postizanje bezbednosti sa svojim susedima i borbe protiv "tri zla" (terorizam, ekstremizam i separatizam) oformljena je Šangajska organizacija za saradnju. Takođe, za nju je značajna i saradnja u okviru ASEAN-a (ASEAN+1 koja obuhvata deset država članica ASEAN-a i Kinu, ASEAN+3 koja obuhvata ASEAN i Kinu, Japan i Južnu Koreju), kao i saradnja u okviru APEC-a (Asia-Pacific Economic Cooperation).

Pragmatični nacionalizam vidljiv u politici "biti stpljiv", "osmeh diplomatiji", i teoriji o "miroljubivom i harmoničnom razvoju" polako je davao rezultate čime je u suštini krenula da se sprovodi Velika kineska strategija koja nikada nije eksplicitno prezentovana, ali koja se zasniva na nacionalnoj bezbednosnoj strategiji. Po njoj Kina traga za situacijom u kojoj će biti ekonomski prosperitetna zemlja, stabilna iznutra i priznata i prihvaćena spolja kao velika sila. Koristeći ekonomske prednosti i interes koje države imaju od saradnje sa njom, kako bi ih vezala u političkom,

²³ Bobo Lo, *The Axis of Convenience: Moscow, Beijing and the New Geopolitics*, Chatham House, London, Brookings Institution, Washington D. C., 2008, p. 15, 55.

²⁴ Fravel M. Taylor, *Strong Borders, Secure Nation: Cooperation and Conflict in China's Territorial Disputes*, Princeton University Press, Princeton, 2008.

²⁵ Ozren Baković, „Miroljubivi uspon – nova kineska vanjskopolitička teorija“, op. cit., str. 1.

diplomatskom i bezbednosnom smislu i, na kraju krajeva, kako bi izgradila regionalnu i globalnu mrežu baza i saveza, ona svojim strpljenjem, kompromisima i ovakvom dugoročnom politikom pokušava da, u bilo kojoj kombinaciji, onemogući udruživanje protiv nje, naročito pravljenje vojnih saveza.

Tranziciona anksioznost Kine

Iako je suština kineske strategije bila da se ne privlači previše pažnje na putu ka ostvarenju svih zacrtanih ciljeva, ipak, uspon Kine je "izazvao strah i nelagodnost, a ne entuzijazam među azijskim državama" kako kaže Minksin Pei (Minxin Pei),²⁶ naročito imajući u vidu da kinesko rukovodstvo nije potpuno sposobno da se izbori sa "tranzicionom anksioznošću" koju profesor Univerziteta Princeton Džon Ajkenberi (John Ikenberry) definiše kao težnju svake nacije da sa snažnim unutrašnjim rastom proširi svoje spoljnopolitičke ambicije i interese.²⁷ Previše samopouzdanja koje Kina pokazuje, zaboravljajući Kautiljine reči da je "sused prirodni neprijatelj", može je vrlo lako dovesti u situaciju da okolne države pomisle da želi da dominira Azijom.²⁸

Semjuel Hantington (Samuel Huntington) u svojoj knjizi "Sukob civilizacija" tvrdi da države na uspon nove sile mogu da reaguju na više načina. Same ili u koaliciji sa drugim državama one mogu da pokušaju da osiguraju svoju bezbednost uspostavljanjem ravnoteže u odnosu na silu koja se pojavljuje tako što će je obuzdati, ili ako je neophodno, poraziti u ratu. Alternativno, države mogu da pokušaju da se udruže sa novom silom, da joj se prilagode i prihvate drugorazredni ili podređen položaj u odnosu na nju, s očekivanjem da će njihovi glavni interesi biti zaštićeni. Države takođe, mogu da pokušaju s nekom mešavinom balansiranja i udruživanja, mada to sadrži rizik sukobljavanja sa novom silom i gubljenja njene zaštite. U skladu sa teorijom zapadnih međunarodnih odnosa, balansiranje je obično poželjniji izbor i češće mu se pribegavalo nego udruživanju.²⁹ Stiven

²⁶ Minxin Pei, "Think Again Asia's Rise", *Foreign Policy*, izvor: internet, http://www.foreignpolicy.com/articles/2009/06/22/think_again_asias_rise?print=yes&hidecomments=yes&page=full, 26/06/2013.

²⁷ Po njemu "države u usponu žele da pretvore svoju novostečenu moć u značajniji uticaj u globalnom sistemu, da preoblikuju njegova pravila i institucije u skladu sa njihovim vlastitim interesima. Sile u opadanju, sa druge strane, plaše se gubljenja kontrole (nad međunarodnim sistemom – prim. aut) i zabrinute su za bezbednosne posledice svoje oslabljene pozicije". G. John Ikenberry, "The Rise of China and the Future of the West", izvor: internet, <http://www.foreignaffairs.com/articles/63042/g-john-ikenberry/the-rise-of-china-and-the-future-of-the-west>, 30/06/2013, p. 26.

²⁸ O Kautiljinom shvatanju međunarodnih odnosa videti šire u: Dragan R. Simić, *Poredak sveta*, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd, 1999, str. 30-41.

²⁹ Semjuel Hantington, *Sukob civilizacija*, op. cit., str. 256.

M. Volt (Stephen M. Walt), profesor međunarodnih odnosa na "John Kennedy School of Government" Harvard univerziteta, smatra da bi u tom slučaju kalkulisanje trebalo da ohrabri države na uspostavljanje ravnoteže. Po njemu udruživanje je rizično jer zahteva poverenje u namere moćnije države koje u ovom delu Azije ne postoji, i sigurnije je balansirati u slučaju da se pokaže da je dominantna sila agresivna.³⁰ Džon Miršajmer (John Mearsheimer), osnivač ofanzivnog realizma u nauci o međunarodnim odnosima, smatra da je uloga velikih sila, u ovom slučaju SAD-a, da u Istočnoj Aziji deluju kao "ofšor balanser", nastojeći da spreče neku drugu silu u regionu da ostvari regionalnu hegemoniju. One su mogle da biraju da li će da budu sporedni balanser i u prvi plan kao glavnog balansera izbace neku drugu državu, poput Japana ili Indije, ili da budu glavni balanser što je uloga koju igraju od početka Hladnog rata pa nadalje. Države, glavne balansere u svojoj "teoriji ravnoteže (političkih) interesa" Randal Šveler (Randal Schweller) naziva "državama lavovima", koje imaju za zadatak da očuvaju postojeću raspodelu moći u međunarodnom sistemu tj. očuvaju ravnotežu snaga.³¹ Neki kineski teoretičari (Zhang Qingmin i Xu Hui) ne bi se složili sa time da je jugoistočnoj Aziji uopšte potreban balanser jer, po njima, taj region spada u najstabilnije na svetu, naročito ako se uzme u obzir broj nuklearnih sila koje se u njemu nalaze.³² Pa ipak, ni oni ne mogu da poreknu da je kineski ubrzani razvoj izazvao nemir kod susednih država koje se sa time "bore" na različite načine.

Stepen u kome danas Kina oblikuje spoljnu politiku susednih država razlikuje se od stepena u kome one imaju učešća u konfučijanskoj kulturi i njihovih istorijskih odnosa sa njom. Kulturno Severna Koreja ima puno zajedničkog sa Kinom i istorijski joj naginje. Za Singapur je komunistička Kina tokom Hladnog rata bila neprijatelj. Ipak, Singapur je tokom osamdesetih godina XX veka počeo da menja svoj položaj i njegove vođe su aktivno dokazivale potrebu SAD-a i drugih država da pristanu na realnost kineske moći. Sa svojom velikom kineskom populacijom i antizapadnim sklonostima svojih vođa, Malezija takođe jako naginje Kini. Tajland je sačuvao svoju nezavisnost u XIX i XX veku prilagođavajući se evropskom i japanskom imperijalizmu i pokazao nameru da isto učini i

³⁰ Stephen M. Walt, "Alliance Formation in Southwest Asia: Balancing and Bandwagoning in Cold War Competition", u Robert Jarvis, Jack Snyder (eds), *Dominoes and Bandwagons: Strategic Beliefs and Great Power Competition in the Eurasian Rimland*, Oxford University Press, New York, 1991, pp. 53, 69.

³¹ Randal L. Schweller, "Bandwagoning for Profit - Bringing the Revisionist State Back In", *International Security*, Vol. 19, No. 1. Summer, 1994, p. 101.

³² Zhang Qingmin, *China's foreign policy*, Lecture, Seminar „China's issues“, Chinese Academy of Governance, Beijing, November 20, 2013. Xu Hui, *Asia-Pacific Security and its Prospect*, Lecture, Seminar „China's issues“, Chinese Academy of Governance, Beijing, November 21, 2013.

sa Kinom, što predstavlja sklonost pojačanu potencijalnom bezbednosnom pretnjom koju Tajland vidi u Vijetnamu.³³

S druge strane nalaze se države koje se ne mire tako lako sa porastom kineskog značaja u regionu i činjenicom da ona sa svojom starom civilizacijom, rastućom ekonomijom i "totalitarnim političkim poretkom" može predstavljati poželjan model za brojne države u Aziji, što bi pojačalo njenu moć na širokom prostoru od Evroazije do Indokine. Tome u prilog govori i "teorija ravnoteže pretnji", koju je krajem osamdesetih godina XX veka "postavio" Stiven M. Volt. Naime, pokušavajući da osmisli obrazac na osnovu kojeg su se na području Srednjeg istoka formirali vojni savezi, profesor Volt smatra da "teorija ravnoteže snaga" ne daje zadovoljavajući odgovor. Prema njoj se oni formiraju u cilju stvaranja protivteže nekoj državi ili savezu koji ima hegemonističke ambicije. Dakle, moć je ono što se uravnotežuje, dok po "teoriji ravnoteže pretnji" ono zbog čega se države udružuju je pretnja, tj. njena percepcija. Ona se, po njemu, sastoji iz četiri dela: procene nečije moći, blizine (misli se na geografski položaj zemlje koja se shvata kao pretnja u odnosu na onog ko je percipira), ofanzivnih vojnih kapaciteta koje poseduje i agresivnosti namera.³⁴ Na primer, za vreme Hladnog rata, SAD, uprkos svojoj premoći u svetskim poslovima, nisu naspram sebe imale koaliciju država koja je pokušavala da uravnoteži njenu moć. Zapadna Evropa, Japan i ostali, opažali su Sovjetski Savez kao mnogo veću pretnju. Isto tako, u vreme Prvog svetskog rata, Nemačka je shvatana kao pretnja, a ne Velika Britanija, kako bi to teorija ravnoteže snaga sugerisala.³⁵

Primenjujući ovu teoriju na područje jugoistočne i istočne Azije očigledno je da se Kina percipira kao glavni rival SAD-a na regionalnom i globalnom nivou.³⁶ U tom slučaju teško bi se desilo da bi Japan, Indija i Kina uravnotežavale SAD. Verovatnija je pretpostavka da bi u slučaju kineske dominacije ovim područjem Japan, Južna Koreja i Indija pre ostale u savezu sa Amerikom, a ne bi postale deo eventualne kineske sfere uticaja. Želja

³³ Semjuel Hantington, *Sukob civilizacija*, op. cit., str. 260.

³⁴ O činiocima koji se moraju uzeti u obzir kako bi se izračunao indeks moći šire videti u: Hu Angang, Men Honghua, *The Rising of Modern China: Comprehensive national Power and Grand Strategy*, izvor: internet <http://www.csf.kiep.go.kr>, 20/05/2012.

³⁵ Više o tome videti u: Stephen M. Walt, *The Origins of Alliances*, Cornell University Press, Ithaca, 1987; ili: Stephen M. Walt, "Keeping the World 'Off-Balance': Self-Restraint and U.S. Foreign Policy", u: G. John Ikenberry (ed), *America Unrivaled-The Future of the Balance of Power*, Cornell University Press, Ithaca, 2002, pp. 121-154 (naročito strane 133-141).

³⁶ Bill Emmott, *Rivals - How the Power Struggle between China, India and Japan will Shape Our Next Decade*, Allen Lane, London, 2008, pp. 8-14. Za slične argument videti i: Brahma Chellaney, "Obama should speak up for India in Beijing", Financial Times, November 12th 2009, izvor: internet, <http://www.ft.com/cms/s/0/8ad9b826-cff3-11de-a36d-00144feabdc0.html>, 27/02/2013; takođe i: Jyoti Thottam, "A Rivalry on the Roof of the World", Time, Monday, November 2, 2009, izvor: internet, <http://www.time.com/time/magazine/article/0,9171,1931739,00.htm>, 26/02/2013.

država da očuvaju svoj položaj u sistemu jača je nego da povećaju svoju moć, tvrdi Kenet Volc (Kenneth Waltz). Takođe, kako to Džon Miršajmer tvrdi, za projekciju američke moći preko okeana, postoji prepreka u "stopirajućoj moći vode", te to čini hegemoniju SAD-a u tom regionu neizvodljivom, dok se Kina nalazi u njihovoj neposrednoj blizini. Imajući u vidu kinesku geografsku lociranost može se zaključiti da je ona, za razliku od Amerike, potencijalno podložna strateškom opkoljavanju. Japan i Tajvan stoje na putu njenom pristupu Pacifičkom okeanu, Rusija je odvajajući Evropu, a indijske "tvrđave" nad okeanom mogu blokirati njen pristup Bliskom istoku.³⁷ Dodatne argumente o svojevrsnoj "zatvorenosti" Kine iznosi i Robert D. Kaplan, poznati američki spoljnopolitički novinar. Naime, analizirajući rast kineske pomorske moći on tvrdi da je glavni problem sa kojim se ova država suočava raspored američkih trupa i pomorskih snaga na širokom pojasu koji se proteže od Japana preko Koreje, Tajvana, Filipina do Australije. One pomalo liče na "još jedan kineski zid", osmišljen da blokira eventualni izlazak Kine na svetska mora.³⁸ Uprkos činjenici da izlazi na tri mora, ona je zemlja kojoj nedostaju kapaciteti za izlazak iz njih i gospodarenje svetskim vodama. Situacija podseća na stanje u kom se carska Rusija nalazila sa Crnim morem, koje je zbog svoje zatvorenosti (osim u području Bosfora i Dardanela) ličilo, po rečima ruskog admirala Pavela Nahimova (Pavel Nakhimov), na bocu čiji su čep u rukama držali Osmanlije.³⁹ Ta svojevrsna "zatvorenost" Kine dodatno je pojačana prisustvom sedme flote mornarice Sjedinjenih Američkih Država. Sve to zajedno čini da ona pomalo pati od klaustrofobije. Naročito, ako se ima u vidu da ono što SAD rade na Dalekom istoku vrlo je slično sistemu saveza koje je pravio kancelar carske Nemačke Oto fon Bizmark (Otto von Bismarck), sa ciljem izolacije Francuske. Dakle, može se reći da "Kina miroljubivog uspona" može sticati prijatelje i čak "dependanse" u Aziji, ali nacionalistički agresivna Kina mogla bi se naći u izolovanom položaju.⁴⁰ Svesno toga, kinesko rukovodstvo je više od dve decenije unazad svoj spoljnopolitički izbor i poziciju pre temeljila na prvoj nego na drugoj opciji.

Kraj "osmeh diplomatije"?

Globalna ekonomska i finansijska kriza 2008. i 2009. godine bila je ključan momenat u kineskoj percepciji same sebe. Dok se većina svetskih privreda

³⁷ Zbignjev Bžežinski, *Amerika-Kina i sudbina sveta*, Albatros plus, Beograd, 2013, str. 90.

³⁸ Robert D. Kaplan, "China's Two-Ocean's Strategy", u: Abraham Denmark, Nirav Patel (eds), *China's Arrival: A Strategic Framework for Global Relationship*, Center for New American Security, Washington D.C, izvor: internet, http://www.cnas.org/files/documents/publications/CNAS%20China%27s%20Arrival_Final%20Report.pdf, , 26/06/2013, pp. 43-59.

³⁹ Slavoljub Šušić, *Balkanski geopolitički košmar*, Vojna knjiga, Beograd, 1995, str. 8.

⁴⁰ Zbignjev Bžežinski, *Amerika-Kina i sudbina sveta*, op. cit., str. 90.

suočavala sa naletima krize i sa njenim posledicama tavoreći ili u predvorju ili, pak, u samom epicentru recesije, Kina je 2009. godine zabeležila ekonomski rast od 8,7 procenata. Pre krize uvek se postavljalo pitanje šta će ona činiti i kako će se ponašati kada postane moćan i važan međunarodni igrač.⁴¹ Međutim, od krize počinju da se čuju različiti glasovi. S jedne strane nalaze se kineski jastrebovi koji su shvatili da je nastupilo pravo vreme da počnu da promovišu svoje tvrdnje da će Kina morati da počne da se suprotstavlja SAD-u i širi svoj uticaj u svetu. Svesni da jedinstvena istorija njihove zemlje, kao ekonomski najjače sile sveta u osamnaest od dvadeset poslednjih vekova, predodređuje njenu sudbinu, osetili su da je finansijska kriza prelomni trenutak za povećanje kineskog uticaja u svetu. Američki deklinizam (opadanje američke moći), o kome je prvi govorio Farid Zakarija (Fareed Zakaria) u svojoj knjizi "Postamerički svet", a zatim i drugi svetski analitičari koji su objavili knjige sa sličnim naslovima, ukazivao je na to da je unipolarni momenat Čarlsa Krauthamera (Charles Krauthammer) završen.⁴² S druge strane, nalaze se kineske grlice koje su se zalagale da Kina i dalje treba da zadrži glavu nisko pridržavajući se Deng Sjaopingove "doktrine 24 karaktera" i nastavljajući da radi na povećanju ekonomske moći i integrisanju u globalni sistem sa Amerikom na čelu. Po njima, Kina ne treba da obraća pažnju na zamerke da je "slobodan jahač" i pozive da postane "akcionar u međunarodnom sistemu", tj. da prihvati breme odgovornosti za njegovo održavanje, jer njoj, za sada, odgovara da SAD budu "svetski policajac".⁴³ Tako bi ona mogla da nastavi da razvija ekonomske, tehnološke i druge potencijale, umesto da novac i ostale resurse rasipa vojnim prisustvom po svetu.⁴⁴

⁴¹ Sanja Arežina, "Chinese 'going out' policy and its impact on relations with Serbia", *Review of International Affairs*, Vol. 65, No. 1153-1154, 2014, p. 13.

⁴² The most striking feature of the post-cold War World is its unipolarity. Charles Krauthammer, "The Unipolar moment", *Foreign Affairs*, Winter 1990/1991, pp. 23-33. Za njegove kasnije slične argumente videti: Charles Krauthammer, "The Unipolar Moment Revisited", *The National Interest*, Winter 2002/2003, pp. 5-17. Za njegove najnovije argumente na ovu temu videti: Charles Krauthammer, "Decline is a Choice - The New Liberalism and the end of American Ascendancy", *Weekly Standard*, October 19, 2009, Vol. 15, No. 05, izvor: internet, <http://www.weeklystandard.com/Content/Public/Articles/000/000/017/056lfnpr.asp>, 26/06/2013. Formulaciju da je "unipolarni trenutak" ipak bio samo "trenutak" (u kome su SAD bile jedina supersila), autor ovog rada čula je na predavanju koje je profesor Stiven Majer sa Univerziteta nacionalne odbrane u Vašingtonu održao u Centru za studije SAD Fakulteta političkih nauka Univerziteta u Beogradu, u jesen 2007. godine.

⁴³ Ova fraza prvi put je pomenuta u jednom govoru koji je bivši zamenik američkog državnog sekretara, Robert D. Zelik, održao u Njujorku 2005. godine. Od tada, ona je postala opšte mesto kada se govori o Kini i njenom mestu u međunarodnom sistemu. Tomas J. Christensen, "China's Role in the World: Is China a Responsible Stakeholder - Remarks before the U.S.", China Economic and Security Review Commission, Washington, izvor: internet, <http://www.state.gov/p/eap/rls/rm/69899.htm>, 26/06/2013.

⁴⁴ Milorad Ekmečić, "Pojam velike sile i umeće diplomatije", u: Milorad Ekmečić, *Ogledi iz istorije*, Službeni list, Beograd, 1999, str. 372. Biti velika sila znači imati određena prava,

Križa je bila okidač za sve učestalije kineske inicijative za reformu međunarodnog monetarnog sistema. U martu 2009. godine, guverner centralne banke Kine Džou Sjaočuan (Zhou Xiaochuan), najavio je da bi možda bilo vreme da se krene dalje od dolara kao globalne svetske valute u razvoj super-suverene valute. Kasnije tog meseca, kineski predsednik Hu Đintao (Hu Jintao) na samitu G20 pozvao je na promenu globalnog finansijskog sistema. To je podrazumevalo zalaganje za reformu Međunarodnog monetarnog fonda, da se u njemu više odražava glas Kine, kao i drugih zemalja u razvoju.⁴⁵ Sve više se počela spominjati pretenzija da renminbi postane regionalna, a zatim i internacionalna valuta, kako bi se zbog slabljenja američke privrede izvukli iz dolara i smanjili njegov značaj. Izjave zvaničnika Narodne banke Kine iz novembra 2013. godine da "nabavka strane valute više ne odgovara interesima Kine" i da ona "više ne smatra da je od svega važnije povećavanje deviznih rezervi zemlje" govore u prilog tome. Potpisani su ugovori o valutnim svopovima sa nekim zemljama regiona, ali i šire (sa Rusijom, Japanom, Brazilom, Švajcarskom, Australijom, Čileom, Ujedinjenim Arapskim Emiratom, afričkim zemljama itd). Dogovoreno je i osnivanje Zajedničke banke za razvoj i zajedničkog valutnog fonda između zemalja BRIKS-a.⁴⁶

ali i obaveze. Istorija uspona i padova velikih sila u Evropi, te mnogobrojnih ratova i kongresa kojim su se oni završavali (kada su novopridošle velike sile, postale ne samo vojno i ekonomski najmoćniji akteri u tadašnjem međunarodnom sistemu, već su postajali i garantirali svih mirovnih sporazuma od Mira u Vestfaliji iz 1648. godine do danas) na najbolji način govori o tome. Više o tome videti u: Gordon A. Craig, George L. Alexander, *Force and Statecraft – Diplomatic Problem of Our Time*, Oxford University Press, pp. ix-xiii; 3-24. New York, 1955; Henri Kisindžer, *Obnovljeni svet – Meternih, Kastlerau i problemi mira 1812-1822*, Nakladni Zavod Matice Hrvatske, Zagreb, 1976.

⁴⁴ Milorad Ekmečić, "Pojam velike sile i umeće diplomatije", u: Milorad Ekmečić, *Ogledi iz istorije*, Službeni list, Beograd, 1999, str. 372. Biti velika sila znači imati određena prava, ali i obaveze. Istorija uspona i padova velikih sila u Evropi, te mnogobrojnih ratova i kongresa kojim su se oni završavali (kada su novopridošle velike sile, postale ne samo vojno i ekonomski najmoćniji akteri u tadašnjem međunarodnom sistemu, već su postajali i garantirali svih mirovnih sporazuma od Mira u Vestfaliji iz 1648. godine do danas) na najbolji način govori o tome. Više o tome videti u: Gordon A. Craig, George L. Alexander, *Force and Statecraft – Diplomatic Problem of Our Time*, Oxford University Press, pp. ix-xiii; 3-24. New York, 1955; Henri Kisindžer, *Obnovljeni svet – Meternih, Kastlerau i problemi mira 1812-1822*, Nakladni Zavod Matice Hrvatske, Zagreb, 1976.

⁴⁵ American Quarterly, "Time for Strategic Reset", izvor: internet, <http://www.americasquarterly.org/economy>, 26/06/2013.

⁴⁶ Za plaćanje između Kine i Japana pogledati: Business insider, "How China And Japan Are Slashing Their Dependence On The US Dollar", izvor: internet, <http://www.businessinsider.com/china-japan-us-dollar-infographic-2012-8>, 26/06/2013. Pregovori sa Australijom oko plaćanja: News business, "China and Australia in currency pact", izvor: internet, <http://www.bbc.co.uk/news/business-22075345>, 26/06/2013. Za Brazil: B92, „Zašto je baš JAR članica BRIKS-a”, izvor: internet, http://www.b92.net/biz/vesti/svet.php?yyyy=2013&mm=03&dd=30&nav_id=700141, 26/06/2013.

Iako su kineske diplomate i dalje ostale verne *win-win* rešenjima prema sve skeptičnijem regionu, ispod fasade jedinstva u kineskom odlučivanju postepeno se odvija fragmentacija u formulisanju regionalne strategije u vođenju spoljne politike. Kako se u okviru Politbiroa odluke donose konsenzusom, mehanizmom koji služi za prikrivanje neslaganja između moćnih pojedinaca i frakcija, Narodna oslobodilačka armija neopterećena time postala je jedina koja je sposobna da reaguje brzo i odlučno kada su u pitanju regionalna kretanja. To se moglo videti i na primeru tenzija u Istočnom i Južnom kineskom moru. Sa konstantnim povećanjem njenog uticaja, ponovo postaje aktuelna Mao Cedungova izjava da „politička moć raste iz cevi pištolja”. Tvrđi pristup prema susedima, manja sklonost za kompromise i naginjanje ka tome da se na spoljni pritisak odgovori većim pritiskom ukazuje na sve veće odstupanje od “osmeh diplomatije” koju je Kina sprovodila unazad nekoliko decenija. Tvrđnje, poput one Dejvida Šambaua (David Shambaugh) da Kina nije čak ni dominantna sila u svom regionu, sve manje počinju da imaju smisla jer se doživljaj kineske pretnje, u međuvremenu, znatno povećao.⁴⁷

Novo asertivno lice kineske spoljne politike

Faktor “percepcije moći” kaže da vi niste ono što jeste, već da ste onakvi kakvim vas drugi vide. Stručnjaci koji se bave psihologijom odnosa između ljudi, naroda i država shvataju da se zbog tzv. “igre nepotpunih informacija” (nikada ne znate sve o nekom drugom i o njegovim namerama) veoma često dolazi do pogrešne percepcije namera druge strane, koje kad se pomešaju sa duboko usađenim osećajem nesigurnosti u čoveku, za posledicu imaju da pojedinci vrlo često ne umeju da procene odakle dolazi stvarna opasnost, ako je uopšte i ima. Upravo to čini suštinu bezbednosne dileme, jedne od središnjih kategorija realističke teorije međunarodnih odnosa, po kojoj postupci pomoću kojih jedna država pokušava da poveća vlastitu bezbednost umanjuju bezbednost drugih država.⁴⁸

⁴⁷ John Lee, “The End of Smile Diplomacy”, izvor: internet, <http://nationalinterest.org/commentary/the-end-smile-diplomacy-4122>, 03/08/2014.

⁴⁸ Iako formulisana još 1950. godine od strane Džona Herca, njeno najpoznatije određenje dao je profesor Kolumbija univerziteta Robert Džervis. Robert Jervis, “Cooperation under Security Dilemma”, *World Politics*, 30 January 1978, p.76. Navedeno prema: Dragan R. Simić, *Nauka o bezbednosti – savremeni pristupi bezbednosti*, Službeni list SRJ, Fakultet političkih nauka, Beograd, 2002, str. 26. Takođe videti: Ken Booth, Nicholas J. Wheller, *The Security Dilemma – Fear, Cooperation and Trust in World Politics*, Palgrave, Macmillan, London, 2008. Za primenljivost ovog koncepta u Istočnoj Aziji videti: Thomas J. Christensen, “China, the U. S. – Japan Alliance, and the Security Dilemma in East Asia”, u: G. John Ikenberry, Michael Mastanduno (eds), *International Relations Theory and Asia-Pacific*, Columbia University Press, New York, 2003, pp. 25-56; Michael E. Brown (eds), *The Rise of China*, MIT Press, Boston, 2000, pp. 135-167.

Stoga, može se reći da konstantno povećanje vojnog budžeta početkom XXI veka, kao i razne projekcije koje prave analitičke kuće da će Kina do 2016. godine biti u poziciji regionalnog hegemona jer će imati vojni budžet kao sve države zajedno u regionu, izazivaju pojavu bezbednosne dileme i nove trke u naoružanju na području jugoistočne i istočne Azije. Države kao Japan čini se da veruju da ona ima i druge namere od onih koje javno proklamuje.⁴⁹ Kina ga je zamenila na mestu "lokomotive" ekonomskog razvoja Azije, a tu je i njegoa uska povezanost sa SAD-om potvrđena deklaracijom Klinton-Hašimoto 1996. godine, zbog čega dugogodišnji naponi Kine za formiranjem strateškog partnerstva nisu urodili plodom. Odnos Pekinga i Tokija najbolje opisuje jedna stara kineska poslovice: "Ne mogu dva tigra u planini, ni dva sina na nebu". U istočnoj Aziji nikada nisu postojale dve velike sile – kada je Kina bila jaka Japan nije i obrnuto.⁵⁰ Američko okretanje na azijsko-pacifički region, promovisano novom vojnom doktrinom s početka 2012. godine, pokazalo je u kom pravcu ide spoljna politika predsednika Baraka Obame (Barack Obama). Fokus SAD-a okrenuo se ka istočnoj Aziji ne toliko zbog ekonomskog koliko zbog vojnog rasta Kine, prvenstveno jer svaki vojni sukob u ovom delu sveta ima potencijal da poremeti finansijska tržišta, čak mnogo više nego što su uticali ratovi u Iraku i Avganistanu. Svetsko tržište tada nije bilo pogođeno u obimu u kolikom bi bilo ukoliko bi se desio vojni sukob u Istočnom ili Južnom kineskom moru. Spor oko Diaoju (na kineskom) ili Senkaku ostrva (na japanskom) izazvao bi sukob između druge i treće ekonomije sveta, a SAD imaju obavezu odbrane Japana. Upravo ova ostrva, na kojima niko ne živi i koja nemaju neposrednu stratešku vrednost, predstavljaju potencijalno poprište budućeg sukoba velikih sila, pored Tajvana koji već decenijama utiče na američko-kineske odnose.

Za razliku od tri decenije ranije, kada su se Vašington i Peking udružili protiv zajedničkog neprijatelja – Sovjetskog Saveza, danas Kina zajedno sa Ruskom Federacijom gradi "osu pogodnosti" protiv SAD-a. Međutim, dugačka i porozna kinesko-ruska granica i gotovo sablasna nenaseljenost tih područja, i pored strateškog partnerstva koje postoji (protiv američke hegemonije) i saradnje pri donošenju spoljnopolitičkih odluka (Kina prati Rusiju kod donošenja odluka koje se tiču Evrope, dok je kad je Azija u pitanju obrnuto), izazivaju određenu dozu opreznosti u Moskvi koja ukazuje da ni ova regionalna sila takođe nije spremna na kinesku dominaciju.⁵¹ Pa ipak, upravo rusko rebalansiranje ka Arktiku, koje je 2013.

⁴⁹ Gerald Fouchet, "Towards a new cold war China-USA", izvor: internet, <http://www.strategicinternational.com/3engfouchet.htm>, 19/06/2012.

⁵⁰ Zhang Qingmin, *China's foreign policy*, Lecture, Seminar "China's issues", Chinese Academy of Governance, Beijing, November 20, 2013.

⁵¹ Stephen Kotkin, "The Unbalanced Triangle: What Chinese- Russian Relations Mean for the United States", *Foreign Affairs*, 2009, izvor: internet, <http://www.foreignaffairs.com/print/65230>, 20/05/2012.

najavljeno za 2014. godinu, dodatno će napregnuti američki vojni budžet i odvući deo njihovih resursa u Aziji. Osim ukoliko druge zemlje poput Japana i članica NATO-a ne preuzmu deo tereta na sebe i povećaju svoje troškove odbrane.⁵²

Isto kao što je Ričard Nikson (Richard Nixon) davne 1972. godine za partnera protiv Sovjetskog Saveza promovisao Kinu, Džordž V. Buš (George W. Bush) je, kako bi uravnotežio i obuzdao kinesku moć u regionu kao partnera promovisao Indiju.⁵³ Sklopljen je "nuklearni pakt" između njih, kojim je Indiji priznat status nuklearne sile u zamenu za kontrolu nad njenim civilnim nuklearnim programom. Po Švelerovoj teoriji ravnoteže (političkih) interesa, najvažnija determinanta ulaska države u neki savez je kompatibilnost političkih ciljeva, a ne neravnoteža moći ili pretnji. Države koje su zadovoljne svojim položajem u sistemu će se pridružiti koalicijama čiji je cilj očuvanje *status quo*, čak i u slučajevima kad je u pitanju jača strana. Sile koje nisu zadovoljne svojim položajem, i koje su motivisane više sticanjem profita nego bezbednošću, svrstaće se uz uspinjuću revizionističku državu.⁵⁴ Shodno ovome, može se reći da nijedan od važnih kineskih suseda – Japan, Indija, Rusija – nije spreman da Kini da ovlašćenje da stupi na mesto koje SAD ima u regionalnom, pa čak i globalnom sistemu, ukoliko bi se ono upraznilo. Razlog za to je nedostatak poverenja u Kinu kao "glavnog lidera" sposobnog da bude aktivan učesnik u procesima sekuritizacije i desekuritizacije međunarodnog sistema, da bude izvor "univerzalnih" vrednosti neophodnih da podupru međunarodno društvo i da održava stabilnost globalne političke ekonomije.

Pored ova tri ključna suseda na kinesko jačanje nisu ravnodušne ni ostale zemlje u regionu. Situacija u Istočnom i Južnom kineskom moru izaziva nestabilnost u odnosima među većinom država koje se tu nalaze. Problem sa Diaoju/Senkaku ostrvima započeo je još 1985. godine kada je japanska vlada, nakon istraživanja na terenu koje je sprovedla, zaključila da su ona nenaseljena i inkorporirala ih kao sastavni deo teritorije Japana (u okviru Okinava prefekture). Nakon Drugog svetskog rata ova ostrva nisu vraćena Republici Kini, već su stavljena pod upravu SAD-a kao deo Okinava prefekture. Međutim, krajem šezdesetih godina XX veka, ekspedicija Ekonomske komisije UN za Aziju i Daleki istok pronalazi nalazišta bogata naftom ispod morskog dna. Već 1971. godine Tajvan objavljuje svoje teritorijalne pretenzije nad ovim ostrvima, a nekoliko meseci kasnije to je učinila i NR Kina. Prilikom normalizacije odnosa

⁵² Kathy Gilshinan, "Japan Moves Away From Its Traditional Pacifism", *World Politics Review*, izvor: internet, <http://www.worldpoliticsreview.com/trend-lines/13896/japan-moves-away-from-its-traditional-pacifism>, 04/07/2014.

⁵³ Fareed Zakaria, "Nixon to China, Bush to India", *Newsweek*, February 27, 2006, p. 45.

⁵⁴ Randal L. Schweller, "Bandwagoning for profit - Bringing the Revisionist State Back In", op. cit., p. 87.

između NR Kine i Japana 1972. godine nije bilo govora o ovoj temi, kao ni prilikom dolaska Deng Sjaopinga 1978. godine u Japan da potpiše Sporazum o miru i prijateljstvu između ove dve države. To pitanje odloženo je za neke naredne generacije lidera. U aprilu 1992. godine NR Kina usvojila je Zakon o teritorijalnom moru i graničnoj zoni kojim je inkorporirala Diaouju/Senkaku ostrva teritoriji svoje države. Japanska vlada je na to oštro protestovala. Međutim, Kinezi tvrde da dok oni sve vreme žele da pregovaraju o ovom pitanju, Japan ne priznaje da sukob oko ovih ostrva uopšte postoji. U naredne dve decenije dešavali su se sporadični incidenti, ali je situacija ostala nepromenjena. Dodatno povećanje tenzija izaziva nacionalizacija ostrva, koja su bila u privatnom vlasništvu od 1932. godine, od strane japanskih vlasti. To je izazvalo velike osude i bes kineskih zvaničnika, kao i masovne demonstracije kineskog stanovništva. Razlog za to je pozicija ovih ostrva koja je bitna jer se nalaze u neposrednoj blizini Tajvana, koji je ugaoni kamen trenutne geopolitičke konfiguracije u regiji. Tajvan deli kineska mora na istočno i južno i razdvaja Kinu od Pacifika. Njegovo svrstavanje uz SAD drži Kinu "zatvorenu u kutiji" i onemogućava širenje njenog uticaja na Pacifik. Svrtavanje uz Kinu bi to u potpunosti promenilo, jer bi ona u tom slučaju izašla iz "kutije" i bila u mogućnosti da projektuje svoju vojnu moć na Pacifiku.⁵⁵ Novo kinesko rukovodstvo sa Si Đinpingom (Xi Jinping) na čelu to shvata, te su u situaciji kada su im pregovori uskraćeni ova ostrva 2013. godine proglasili za glavni nacionalni interes (*Core Interests*). Krajem te iste godine napravili su korak dalje i proglasili vazдушnu odbrambenu identifikacionu zonu iznad spornih ostrva, što izaziva dodatne tenzije jer, osim što ovom zonom obuhvata njih, u isto vreme zalazi u teritoriju Japana, Južne Koreje i Tajvana.⁵⁶ Odluka japanskog premijera Šinzo Abea (Shinzo Abe) 1. jula 2014. godine da drugačijim tumačenjem pacifičkog Ustava iz 1945. godine omogućiti aktivniju vojnu i političku ulogu ukazuje na to da se međunarodni poredak sačinjen nakon Drugog svetskog rata uveliko menja i da je jedan od razloga kineska asertivnost i nacionalizam.⁵⁷

⁵⁵ Akademija za diplomatiju i bezbednost, "Kakav će biti odgovor Kine na novu američku Vojnu doktrinu?", izvor: Internet, <http://www.diplomatija.com/sr/4196/news/kakav-%C4%87e-biti-odgovor-kine-na-novu-ameri%C4%8Dku-vojni-doktrinu>, 26/06/2013.

⁵⁶ Rongxing Guo, *Cross-Border Resource Management*, Newnes, UK, 2012, pp. 259-260. Zhang Qingmin, *China's foreign policy*, Lecture, Seminar "China's issues", Chinese Academy of Governance, Beijing, November 20, 2013; Tadashi Ikeda, "Getting Senkaku History Right", *The Diplomat*, izvor: internet, <http://thediplomat.com/2013/11/getting-senkaku-history-right/?allpages=yes>, 01/12/2013; David E. Sanger, „In the East China Sea, a Far Bigger Test of Power Looms”, *The New York Times*, izvor: internet, <http://www.nytimes.com/2013/12/02/world/asia/in-the-east-china-sea-a-far-bigger-test-of-power-looms.html?pagewanted=1&r=1>, 01/12/2013.

⁵⁷ Kathy Gilsinan, "Japan Moves Away From Its Traditional Pacifism", *World Politics Review*, izvor: internet, <http://www.worldpoliticsreview.com/trend-lines/13896/japan-moves-away-from-its-traditional-pacifism>, 06/07/2014.

Pored dešavanja u Istočnom kineskom moru pažnju privlače i tenzije u Južnom kineskom moru gde Kina zajedno sa Brunejima, Malezijom, Filipinima, Tajvanom i Vijetnamom polaže prava na dve grupe ostrva: Paraselska (na kineskom *Xisha*) i Spratli (na kineskom *Nansha*). Kroz ovo more od Indijskog okeana do zapadnog Pacifika putuje 90 procenata komercijalne robe, a u njemu se nalaze i dokazane rezerve nafte i gasa koje prevazilaze kapacitet nalazišta u svim drugim zemljama, osim u Saudijskoj Arabiji i Venecueli.⁵⁸ Ono takođe predstavlja i strateški važno područje kojim prolaze sirovine za potrebe Kine, Japana, Južne Koreje i Tajvana te predstavlja područje interesovanja više država.

Indonezija, Vijetnam i Filipini su tri zemlje ovog regiona koje su najsklonije balansiraju i obuzdavanju Kine. Udaljena od nje Indonezija kao velika, muslimanska zemlja bez pomoći ostalih ne može da spreči kinesku kontrolu nad Južnim kineskim morem. U jesen 1995. godine Indonezija i Australija ušle su u bezbednosni sporazum koji ih obavezuje da se međusobno konsultuju u slučaju "neprijateljskih izazova" njihovoj bezbednosti. Mada obe strane poriču da je to antikineski sporazum, one su identifikovale Kinu kao najverovatniji izvor neprijateljskih izazova. Vijetnam je zemlja uglavnom konfučijanske kulture, ali istorijski je imala jako antagonističke odnose sa Kinom i 1979. godine je vodila kratak rat sa njom. I Vijetnam i Kina tvrde da imaju suverenitet nad Spratli ostrvima. Njihove mornarice su se, tokom sedamdesetih i osamdesetih godina XX veka, povremeno sukobljavale. Paraselska ostrva je Kina preuzela 1974. godine proterujući snage Južnog Vijetnama, koji je tad uživao vojnopolitičku podršku SAD-a, ali je već gubio rat u kome su Kinezi pomagali severovijetnamske komunističke borbe. Kada je Severni Vijetnam 1975. godine zauzeo prestonicu američkog marionetskog režima u Sajgonu i ujedinio zemlju, podnet je zahtev Kini da se Paraselska ostrva vrate pod vijetnamski suverenitet. Do danas, međutim, taj zahtev nije uvažen. Vremenom vijetnamske vojne sposobnosti opale su u odnosu na kineske. Više nego bilo koja država ovog regiona, Vijetnam ima motiv da traži partnere za ravnotežu u odnosu na Kinu. Naročito, imajući u vidu da je Peking u 2014. godini položio pravo na 70 procenata ogromnog morskog prostranstva između Tajvana i kineske obale na severu, Vijetnama na zapadu, Filipina na istoku i ostrva Borneo na jugu, koje dele Malezija, Indonezija i Bruneji. Početkom maja velika kineska naftna platform, vredna oko milijardu dolara, postavljena je u Južnokinesko more u blizini Paraselskih ostrva za koje Vijetnam tvrdi da pripadaju njemu. Platformu je pratilo čak 80 kineskih bojnih brodova, koje je vijetnamska obalska straža neuspešno pokušala da zaustavi patrolnim čamcima, a zvanični protest Hanoja ostao je bez odgovora. Prethodno se dogodilo i niz incidenata u kojima su Kinezi niskim

⁵⁸ *Jutranji list*, "Nagla eskalacija, Kina i Amerika se časte neuobičajeno oštrim ratobornim rečnikom", izvor: internet, <http://www.jutarnji.hr/nagla-eskalacija-kina-i-amerika-se-caste-neuobicajeno-ostrim-ratobornim-rjecnikom/1195842>, 26/06/2014.

preletima borbenih aviona onemogućavali ribarske brodove okolnih zemalja da love u vodama koje tradicionalno smatraju svojim. Neizbežno, Vašington je ocenio da platforma u vodama Vijetnama predstavlja provokaciju, ukazujući na "duboku zabrinutost zbog agresivnog ponašanja" Kine. Iz Pekinga je uzvraćeno da je u Južnom kineskom moru bilo provokativnih koraka, ali da za to nisu odgovorni oni, već upravo Amerika koja ohrabruje takve akcije. Posledica svega je da države, poput Vijetnama i Filipina, osećajući strepnju od rasta kineske moći bivaju gurnute u zagrljaj Vašingtona. Hanoj uprkos nezaboravljenom dvanaestogodišnjem ratu protiv SAD-a već odavno razmatra mogućnost iznajmljivanja pomorske baze u gradu Danang američkoj vojsci. Prvi razgovori o ovoj opciji vođeni su u Vijetnamu pri poseti Džordža Buša 2006. godine, a potom se ideja razrađivala. Hilari Klinton (Hillary Clinton) je kao državna sekretarka bila u Hanoju 2012. godine, a vijetnamski predsednik Truong Tan Sang boravio je u Vašingtonu 2013. godine, što je takođe shvaćeno kao traženje načina da se odupre rastućoj kineskoj hegemoniji kroz vojno-ekonomsko približavanje dve zemlje, povezivanje privreda i liberalizaciju uvoza u sklopu Transpacifičkog partnerstva.⁵⁹ Poseta komadanta američkih oružanih snaga, generala Martina Dempsija (Martin Dempsey), Vijetnamu u avgustu 2014. godine ukazala je na definitivno približavanje dve države u domenu odbrane, kao i na moguće ukidanje zabrane američke prodaje oružja Hanoju.⁶⁰ Sredinom maja 2014. godine u Jangunu, prestonici Mjanmara, održan je sastanak lidera zemalja Asocijacije zemalja jugoistočne Azije (ASEAN), na kome su Vijetnam i Filipini pokušali da izdejsvuju kolektivnu osudu nasilničkih poteza Kine, ali su se ostali lideri ASEAN-a (Indonezija, Brunej, Kambodža, Laos, Malezija, Mjanmar, Singapur i Tajland) uglavnom uzdržali od oštrije kritike te zemlje, koja je za većinu njih najvažniji trgovački partner. Ovo ukazuje da Kina koristi ekonomske prednosti i interes koje države imaju od saradnje sa njom, kako bi ih vezala u političkom, diplomatskom i bezbednosnom smislu i kako bi izgradila regionalnu i globalnu mrežu baza i saveza. Svojim strpljenjem, kompromisima i ovakvom dugoročnom politikom Kina odgovara onima koji žele da je obuzdaju (*containment*), pri čemu pokušava da, u bilo kojoj kombinaciji, onemogući udruživanje protiv nje, naročito pravljenje vojnih saveza što je još jedan kineski spoljnopolitički cilj – kontraobuzdavanje (*contracontainment*).

Rušenje političkih i vojnih barijera između država kao što su SAD i Vijetnam nisu bile jedina posledica promena koje se dešavaju u regionu. Si Đinping je u julu 2014. godine, umesto da kao i svaki novi kineski predsednik prvo poseti Severnu Koreju, posetio Seul čime je poslao nedvosmislenu

⁵⁹ *Politika*, "U Vijetnamu zapaljeno 15 stranih fabrika", izvor: internet, <http://www.politika.rs/rubrike/Svet/U-Vijetnamu-zapaljeno-15-stranih-fabrika.lt.html>, 13/06/2014.

⁶⁰ *Jutarnji list*, "Vijetnam sigurno ulazi u rat sa Kinom. Sve azijske zemlje oduševljeno će ih podržati", izvor: internet, [http://www.jutarnji.hr/-vijetnam-sigurno-ulazi-u-rat-s-kinom-sve-azijske-zemlje-odusevljeno-ce-ih-podrzati-/1214282/](http://www.jutarnji.hr/-vijetnam-sigurno-ulazi-u-rat-s-kinom-sve-azijske-zemlje-odusevljeno-ce-ih-podrzati-/), 06/09/2014.

poruku severnokorejskom lideru Kim Džong Unu (Kim Jong Un) da Kina ne podržava njegov način vladavine i pored podrške u hrani i energiji koju mu pruža. U isto vreme poslata je poruka i Tokiju, nakon promena spoljnopolitičke strategije, da se Peking i Seul protive obnavljanju imperijalističkih težnji Japana. Usled toga, Tokio i Pjongjang su, nakon nekoliko decenija zamrznutih odnosa, otpočeli pregovore čime je napravljen još jedan presedan. Nakon što je Severna Koreja obećala da će ispitati šta se dogodilo sa desetinama japanskih državljana koje su između sedamdesetih i osamdesetih godina prošlog veka otieli severnokorejski obaveštajci, Japan je smanjio postojeće sankcije ukinuvši zabranu ulaska njihovih brodova u svoje luke i olakšavši im transfer novca. S druge strane, novo japansko tumačenje Ustava naišlo je na odobravanje od strane država poput Indonezije, Singapura, Kambodže, Vijetnama i Filipina koje, ugrožene rastom kineskog vojnog i političkog uticaja u regionu, novi "proaktivan doprinos miru" od strane Tokija doživljavaju kao branu prekomernim kineskim ambicijama. Podrška Japanu došla je i od strane SAD-a, Australije, Novog Zelanda i nekoliko država članica Evropske unije.⁶¹ Iako "finlandizacijom" zemalja širom jugoistočne Azije, kombinacijom ekonomske i vojne moći, Kina uspešno relativizuje veliki američki uticaj u Vijetnamu, Maleziji, Filipinima, Singapuru, očigledno je da ipak ne uspeva da navede proameričke satelite u regiji, koji je opkoljavaju i sputavaju, da počnu da vode nezavisniju spoljnu politiku. Štaviše, njeni susedi vrlo lako mogu da počnu da se udružuju u niz novih saveza ili da učvršćuju stare stvarajući neformalne antikineske koalicije.⁶² Naročito ozbiljne geopolitičke implikacije po nju imala bi saradnja Japana, Indije i Rusije.

Dakle, ključni problemi u regionu jugoistočne Azije su nedostatak poverenja među državama i strah od kineskih aspiracija, izazvanih "bujanjem" agresivnog nacionalizma. To za posledicu ima intenziviranje užarenog nacionalizma i još veće političke podele na nivou celog regiona. Proces munjevitog razvoja ovog regiona, a naročito pomeranje moći od zapada ka Aziji, očigledno je, po mišljenju Zbignjeva Bžežinskog (Zbigniew Brzezinski), okrenuo azijske države (Kinu, Indiju, Japan, ali i druge) jedne protiv drugih. Usled toga, Azija postaje arena politike ravnoteže snaga bez jasnog lidera, gde će svi nastojati da budu u što boljim odnosima sa svima i gde svi manevrišu kako bi ojačali svoje pozicije i maksimizirali svoje dugoročne interese.

Si Dinping – vesnik nove dominantne Kine?

Dolazak nove pete generacije lidera na vlast donelo je dosta promena u spoljnopolitičkom ponašanju Kine. Dok su Điang Cemin (Jiang Zemin) i

⁶¹ Ibidem.

⁶² Henri Kisindžer, *Da li je Americi potrebna spoljna politika – u susret diplomatiji 21. veka*, Golden Marketing, Zagreb, 2003, str. 111, 112.

Hu Đintao malo pokazivali svoju harizmu donoseći samostalno ključne odluke, Si Đinping je kao generalni sekretar KPK i predsednik NR Kine, kako bi dokazao legitimitet vlasti, svoju jačinu krenuo da pokazuje još na XVIII kongresu KPK u novembru 2012. godine, prilikom preuzimanja liderske pozicije u ovoj partiji. Na njemu je doneto mnogo novih odluka koje treba Kinu da učine još prosperitetnijom zemljom. Prioritet u narednim godinama predstavlja povećanje BDP po glavi stanovnika (u čemu zaostaje kada se poredi sa SAD-om i ostalim razvijenim državama), i razvoj Kine u veliku pomorsku silu (što sigurno neće delovati umirujuće na susede iz regiona u ASEAN-u, Vijetnam ili pak Japan). Vidljivi su pokušaji odstupanja od "doktrine 24 karaktera" u kojoj Deng Sjaoping savetuje da Kina treba "hladnokrvno da posmatra", "ponaša se skromno", "ne pretenduje na lidersku poziciju", "čeka u senci", "čvrsto stoji na nogama". Ova doktrina pokušava da se zameni idejom uzdizanja kineske nacije i željom da Kina napreduje do nivoa svetske sile. Razlog za to je što, s jedne strane, mnogi smatraju da je deo zaveta koji je Deng ostavio ispunjen, a sa druge strane, oni u sadašnjim uslovima nisu više na snazi, pošto se ne podudaraju sa realnim uticajem koji Kina ima u svetu. Stoga je neophodno da se osmisle novi, "inovacioni" karakteri koji bi radikalno obnovili spoljnopolitičke principe velikog arhitekta kineskih reformi. Poseban trn u oku izazivaju Dengove poruke da Kina bude "u senci", "da se ponaša skromno" i da "ne pretenduje na lidersku poziciju". Po mišljenju niza kineskih eksperata, ona danas može mirno da "izađe iz senke" (*de fakto* je izašla iz mraka u određenim sferama).⁶³ Došlo je vreme da se svetu ponude nove inicijative, a Kina ima mogućnost da pretenduje na svetski tron, gurajući SAD sa njega. Mnogi kineski vojni eksperti smatraju da se ne treba "bojati konflikata" i izbegavati ih, nego da se naprotiv, treba zauzeti dobra ofanzivna pozicija. Po njihovom mišljenju Kina je već stasala da „pruži otpor bilo kojem neprijatelju“. Čak i milioni prosečnih građana primećuju da je njihova zemlja postala uticajna i osećaju se ponosnim zbog preporoda kineske nacije. Zato mnogi i ne razumeju zašto državni vrh reaguje kao ranije, oprezno i pažljivo, i sklapa kompromise, posebno u odnosu prema SAD-u. Kinesko društvo je stihijski shvatilo da spoljna politika treba da se vodi odlučnije i da treba da se u prvi plan izbace odgovarajući lideri koji bi mogli strogo da govore sa čitavim svetom. Omladina već ima nekoliko nacionalističko-patriotskih pokreta koji su spremni da se na jedan poziv odazovu partiji i vladi povodom bilo kog razloga.⁶⁴

Drugačiji od svojih prethodnika Si Đinping, shvativši da je došao trenutak u kome je Kini neophodno da ima jakog i harizmatičnog lidera, aktivirao je nacionalizam kako bi odvuкао pažnju sa smanjenja BDP rasta

⁶³ Sergej Luzjanin, „Peking menja svet“, izvor: internet, <http://www.slobodanjovanovic.org/2013/04/27/sergej-luzjanin-pekings-menja-svet>, 20/07/2013.

⁶⁴ Ibidem. Patriotama u Kini smatraju se samo oni koji pokazuju odanost državi, služe joj prihvatajući odluke KPK, bilo da su komunisti ili ne.

i na neki način legitimisao svoju vlast. Kako bi je konsolidovao morao je da pokaže "mišiće" u spoljnoj politici, prvenstveno prema susedima. "Osmeš diplomatija" koju je Kina sledila do pre tri, četiri godine napuštena je, a tenzije u okolnim zemljama počele su sve više da rastu. Naročito je nestabilna situacija u Istočnom i Južnom kineskom moru zahtevala od novog predsednika da pokaže pravac kojim će njegova spoljna politika ići. Ovakav zaokret u spoljnoj politici i ponašanje kineskog rukovodstva izazvalo je iznenađenje u svetu. Njegov govor iz decembra 2012. godine pokazao je da su prioritet reforme u vojsci, oslobođenje od korupcije i potvrda da je primarna funkcija NOA da brani režim. Kao lekciju naveo je kolaps Sovjetskog Saveza gde je vojska bila depolitizovana, odvojena od stranke i nacionalizovana. Time je stranka ostala razoružana i bez instrumenta da vrši vlast.⁶⁵ Zato se u Kini najvažnije odluke o bezbednosti i spoljnoj politici donose od strane predsednika koji je u isto vreme i generalni sekretar KPK. Odlučujuća moć koncentrisana je u glavnim telima, Centralnom komitetu i njegovim radnim grupama, kao i Centralnoj vojnoj komisiji, a generalni sekretar je nadređen ovim telima, pa se može slobodno reći da najveći uticaj na odluke o spoljnoj politici i bezbednosti ima KPK. Najčešća personalna unija funkcija, jedna ličnost – generalni sekretar, predsednik i komandant oružanih snaga, omogućava toj ličnosti da priprema odluke koje predstavljaju pretežno njegova rešenja. Kineski predsednik, pored toga što je generalni sekretar Centralnog komiteta komunističke partije, u isto vreme je i predsednik Centralne vojne komisije, tela koje kontroliše vojsku.

Prilikom preuzimanja dužnosti, u martu 2013. godine, Si Đinping je u Sve kineskom nacionalnom kongresu pozvao "na veliki preporod kineskog naroda" i jačanje kapaciteta vojske "da dobija bitke". On je izjavio da će vojni budžet za tu godinu iznositi 114,3 milijarde dolara i da će se rast vojnog budžeta nastaviti, i u narednom periodu iznosiće 10,7 procenata. Ovi planovi bili su najava za dominantnu Kinu, ogroman entitet koji rasteže "mišiće", sa kojom se nijedna pojedinačna nacija u Aziji i šire neće moći meriti i što će je učiniti potencijalnim vojnim rivalom SAD.⁶⁶ Takođe, izjavio je da će pomorska industrija biti kičma kineske industrije u narednom periodu. Na trećoj plenarnoj sesiji XVIII kongresa usvojene su mere koje definišu restruktuiranje kineskih oružanih snaga i NOA gde će veći akcenat biti

⁶⁵ The Sydney Morning Herald, "China's Xi Jinping is spoiling for a fight, but with whom?", izvor: internet, <http://www.smh.com.au/world/leaders-plot-more-than-naval-gazing-20130426-2ijxx.html>, 26/06/2013.

⁶⁶ Nakon što je u oktobru 2012. godine dobila svoj prvi raketni nosač aviona "Lijaoning", u februaru 2013. godine je dobila nevidljivu streljastu raketnu fregatu. Večernje novosti, "Kina: Mornarica dobila nosač aviona", izvor: internet, <http://www.novosti.rs/vesti/planeta.299.html:398528-Kina-Mornarica-dobila-nosac-aviona>, 31/03/2013. Srbija danas, "Kina: Mornarica dobila nevidljivu raketnu fregatu", izvor: internet, <http://www.srbijadanas.net/kina-mornarica-dobila-nevidljivu-raketnu-fregatu>, 31/03/2013.

stavljen na jedinice ratnog vazduhoplovstva i ratne mornarice. Osnovan je Državni komitet za nacionalnu bezbednost i stavljen akcenat na sređivanje Kine na unutrašnjem planu. Povećanje BDP po glavi stanovnika, rešavanje problema korupcije, smanjenje razlika između zapada i istoka zemlje, urbanizacija i smanjenje zagađenja, samo su neki od problema koji se moraju rešiti u narednom periodu. Ovakve najave kineskog predsednika izazivaju nelagodnost kako među susedima, tako i širom sveta. Zato ugledni naučnik Univerziteta Fudan Šen Dingli (Shen Dingli) sugerise, da Peking sa razvojem svojih vojnih kapaciteta, bilo bi "dobro da objasni svoje ciljeve i planove jasnije kako bi se izbegli nesporednici i pogrešne procene".⁶⁷

Zaključak

Čuveni američki ambasador, istoričar i tvorac američke ideje „obuzdavanja“ Džordž Kenan (George Kennan) 1949. godine izjavio je da „Kina ne znači mnogo. Ona nije naročito važna. Ona nikada neće biti snažna država“.⁶⁸ Možda bi to tako i bilo da vođenje ove velike države nije preuzeo Deng Sjaoping, veliki arhitekta reformi koje su počele da se sprovode 1978. godine. „Hram nije dovoljno veliki da prihvati sve bogove: ako stariji ne izađu, neće biti dovoljno mesta za mlađe“ koji su bili potrebni kako bi činili okosnicu novog državnog (kolektivnog) rukovodstva koje je trebalo da povede zemlju putem reformi.⁶⁹ Cilj je bio da se izbegne mogućnost ponavljanja istorije da celokupna država zavisi od reči jednog čoveka i kulta njegove ličnosti. Ti novi ljudi su na pravi način shvatili Dengovu poruku: „Iz ove sobe možete izaći na dvoje vrata. Na prvim piše politika, na drugim ekonomija. Izađete li na prva, naći ćete se ponovo u kulturnoj revoluciji. Izađete li na druga ući ćete u XXI vek“. Odabравši da izađu na druga, uveli su Kinu u XXI vek kao državu sa impresivnim ekonomskim napretkom i rastom BDP od blizu 10 procenata na godišnjem nivou koji je nastavio istim tempom i u prvoj deceniji XXI veka. Uspeh je utoliko veći ako imamo u vidu ekonomsku i finansijsku krizu koja je 2008. godine pogodila čitav svet, a koju Kina nije praktično ni osetila.⁷⁰ Obim

⁶⁷ Shen Dingli, "Forging Trust in China-US Ties", izvor: internet, <http://intellibriefs.blogspot.com/2011/02/forging-trust-in-china-us-ties.html>, 26/03/2013.

⁶⁸ Tyrene White, *China Briefing 2000: The Continuing Transformation*, Armonk: M. E. Sharpe, New York, 2000, p. 275.

⁶⁹ Aleksandar Novačić, *Rađanje velike Kine*, Službeni glasnik, Beograd, 2012, str. 179.

⁷⁰ Jedan od osnovnih strateških ciljeva koji su postavili kineski lideri je ponovno učetrostručenje bruto društvenog proizvoda u periodu od 2000. do 2020. godine. Dragana Mitrović, „Socijalne reforme u savremenoj krizi“, u: Drenka Vuković, Ana Čekerevac, *Socijalna politika i socijalne reforme*, Fakultet političkih nauka, Beograd, 2007, strp. 222. Predrag Simić prognozira da će "Kina do 2020. dostići neverovatnih četrnaest hiljada milijardi dolara društvenog bruto proizvoda i 10 000 dolara po glavi stanovnika, koliko približno imaju danas manje razvijene zemlje EU". Predrag Simić, *Kina kratka istorija*, NEA, Beograd, str. 247.

promena koje su je zahvatile ekonomista Džefri Saks sažeo je u jednostavnu rečenicu: „Priča o Kini je najuspešnija priča o razvoju u istoriji sveta“.⁷¹ Disperzija globalne moći sa Zapada na Istok bila je očigledna. Azijski tigrovi i Kina postali su vesnici jednog novog sveta koji obeležava deklinizam SAD-a i uspon zemalja BRIKS-a. Početak druge decenije XXI veka pokazao je potpuno suprotno od onoga što je Kenan izjavio. „Veliki zmaj“ je dobio ekonomsku i finansijsku snagu i, u svetu koji se kreće od unipolarnog ka multipolarnom, postao novi centar moći i sila koja pretila da ugrozi američku dominaciju.⁷²

Iako je prvobitni fokus kineskog rukovodstva, sa Deng Sjaopingom na čelu, bio ekonomski prosperitet Kine a politika “biti strpljiv” i “osmeh diplomatija” sredstvo za dostizanje toga, dešavanja na početku druge decenije XXI veka ukazala su da je ova daleka azijska država nakon izlaska na druga vrata i dosezanja ekonomske moći, počela polako da otvara i ona prva vrata – politiku. Promena kineske percepcije o sebi nakon krize za posledicu je imala preispitivanje spoljne politike koja se gotovo dve decenije zasnivala na Dengovoj doktrini “24 karaktera”. Postalo je očigledno da su u kineskom rukovodstvu ojačale one snage koje se zalažu za izvesna odstupanja od nje jer se ne podudara sa realnim uticajem koji Kina ima u svetu. Njihov krajnji cilj je promovisanje ideje uzdizanja kineske nacije i želje da ovaj ekonomski zmaj napreduje do nivoa svetske sile. U sukobu sa snagama koje se zalažu za dalju primenu ove doktrine čini se da ove prve dobijaju primat i da politiku koja je promovisana unazad dve decenije počinje da zamenjuje jedan asertivniji pristup usled sve izraženije tranzicione anksioznosti ovog rastućeg džina.

Dolazak na vlast Si Đinpinga, jakog i harizmatičnog lidera, pokazao je da će upravo pitanja koja se tiču spoljne politike biti ta koja će poslužiti za davanje legitimiteta petoj generaciji kineskih lidera. Učestalije pokazivanje “mišića” po pitanju glavnih nacionalnih interesa ukazuje na sve veće odstupanje od defanzivne sigurnosne strategije čime postaje aktuelna Napoleonova izjava: “Ne budite Kinu, jer kad se probudi svet će zadrhtati”.⁷³ Aktiviranje nacionalizma kako bi se nadomestio nedostatak

⁷¹ Božo Stojanović, Book Review “China’s Road to Capitalism”, *Panoeconomicus*, No. 6, 2013, p. 837.

⁷² U prilog tome govori teorija o tranziciji moći. Teorija o tranziciji moći i institucionalistička teorija nude oštro suprotstavljene stavove o uticaju uspona Kine. Teorija tranzicije moći vidi uspon Kine kao opasan jer će predstavljati izazov za međunarodni poredak koji počiva na američkoj moći. S druge strane, institucionalistička teorija smatra da uspon Kine predstavlja mogućnost za izgradnju saradnje, a ne za intenziviranje sukoba. Više o tome videti u: Avery Goldstein, „Power Transitions, Institutions, and China’s Rise in East Asia: Theoretical Expectations and Evidence“, *The Journal of Strategic Studies*, Vol. 30, No. 4–5, August–October 2007, p. 639–682.

⁷³ *The Economist*, “China’s Fitful Sleep”, izvor: internet, <http://www.economist.com/node/151617>, 23/8/2014.

daljeg dvocifrenog rasta BDP sredinom druge decenije XXI veka doprinelo je jačanju nacionalizama na nivou celog regiona. Rezultat toga je porast nepoverenja među susedima, što neminovno dovodi do pojave bezbednosne dileme i primetnog jačanja trke u naoružanju. Dok za neke države opcija zanosnog “kineskog sna” biva sve prihvatljivija, za druge sve bleđi “američki san” i dalje ostaje primaran. Preispitujući svoje spoljnopolitičke pristupe i dojučerašnja partnerstva mnoge od njih manevršu kako bi ojačale svoju poziciju i maksimizirale svoje dugoročne interese. Usled toga region jugoistočne Azije sve više postaje arena politike ravnoteže snaga u kojoj strategija kineskog rukovodstva, po kojoj NR Kina treba da do 2050. godine, na stogodišnjicu svog osnivanja, ostvari san od 200 godina reformi i postane najveća svetska sila i sveobuhvatna država blagostanja (na kineskom *qianmian xiaokang*), izaziva strah i nepoverenje u okruženju.⁷⁴ Krajnji rezultati ovih dinamičnih promena pružice jasniju sliku u kom se pravcu kreće globalna raspodela moći, i da li su lideri sposobni da koriste kontekstualnu inteligenciju kao ključnu veštinu kojom će izvore moći preobratiti u uspešne strategije pametne moći koje će koristiti za postizanje ciljeva zajedno sa drugima.

Bibliografija

1. Akademija za diplomatiju i bezbednost, “Kakav će biti odgovor Kine na novu američku Vojnu doktrinu?”, izvor: internet, <http://www.diplomatija.com/sr/4196/news/kakav-%C4%87e-biti-odgovor-kine-na-novu-ameri%C4%8Dku-voju-doktrinu>, 26/06/2013.
2. American Quarterly, “Time for Strategic Reset”, izvor: internet, <http://www.americasquarterly.org/economy>, 26/06/2013.
3. Angang, Hu, Honghua, Men, “The Rising of Modern China: Comprehensive national Power and Grand Strategy”, izvor: internet, <http://www.csf.kiep.go.kr>, 20/05/2012.
4. Arežina, Sanja, “Chinese ‘going out’ policy and its impact on relations with Serbia”, *Review of International Affairs*, Vol. 65, No. 1153-1154, 2014.
5. Baković, Ozren, “Miroljubivi uspon – nova kineska vanjskopolitička teorija”, *Politička misao*. vol. 42. br. 1, 2004.
6. Bergsten, Fred, Lardi, Nikolas, Mičel, Derek, Frimen, Čarls, *Uspon Kine: izazovi i šanse*, Službeni glasnik, Beograd, 2012.
7. Booth, Ken, Wheller, Nicholas J, *The Security Dilemma – Fear, Cooperation and Trust in World Politics*, Palgrave, Macmillan, London, 2008.
8. Brown, Michael E. (ed), *The Rise of China*, MIT Press, Boston, 2000.
9. Business insider, “How China And Japan Are Slashing Their Dependence On The US Dollar”, izvor: internet, <http://www.businessinsider.com/china-japan-us-dollar-infographic-2012-8>, 26/06/2013.

10. B92, "Zašto je baš JAR članica BRIKS-a", izvor: internet, http://www.b92.net/biz/vesti/svet.php?yyyy=2013&mm=03&dd=30&nav_id=700141, 26/06/2013.
11. Bžežinski, Zbignjev, *Amerika-Kina i sudbina sveta*, Albatros plus, Beograd, 2013.
12. Chellaney, Brahma, "Obama should speak up for India in Beijing", *Financial Times*, November 12th 2009, izvor: internet, <http://www.ft.com/cms/s/0/8ad9b826-cff3-11de-a36d-00144feabdc0.html>, 27/02/2013.
13. China Daily, "Hu Calls for a Harmonious World at Summit", September 16th, 2005.
14. Christensen, Thomas J, "China, the U. S. – Japan Alliance, and the Security Dilemma in East Asia", u: Ikenberry, G. John, Mastanduno, Michael (eds), *International Relations Theory and Asia-Pacific*, Columbia University Press, New York, 2003.
15. Christensen, Tomas J, "China's Role in the World: Is China a Responsible Stakeholder – Remarks before the U.S.", China Economic and Security Review Commission, Washington. izvor: internet. <http://www.state.gov/p/eap/rls/rm/69899.htm>, 26/06/2013.
16. Craig, Gordon A, George, Alexander L, *Force and Statecraft – Diplomatic Problem of Our Time*, Oxford University Press, pp. ix-xiii, 3-24, New York, 1955.
17. Ekmečić, Milorad, "Pojam velike sile i umeće diplomatije", u: Ekmečić, Milorad, *Ogledi iz istorije*, Službeni list, Beograd, 1999.
18. Emmott, Bill, *Rivals – How the Power Struggle between China, India and Japan will Shape Our Next Decade*, Allen Lane, London, 2008.
19. Fouchet, Gerald, "Towards a new cold war China-USA", izvor: internet. <http://www.strategicsinternational.com/3engfouchet.htm>, 19/06/2012.
20. Gilshinan, Kathy, "Japan Moves Away From Its Traditional Pacifism", *World Politics Review*, izvor: internet, <http://www.worldpoliticsreview.com/trend-lines/13896/japan-moves-away-from-its-traditional-pacifism>, 04/07/2014.
21. Goldstein, Avery, *From Bandwagon to Balance of Power Politics: Structured Constraints in Politics in China, 1949-1978*, CA: Stanford University Press, Stanford, 1991.
22. Goldstein, Avery, "Power Transitions, Institutions, and China's Rise in East Asia: Theoretical Expectations and Evidence", *The Journal of Strategic Studies*, Vol. 30, No. 4-5, August-October 2007.
23. Guo, Rongxing, *Cross-Border Resource Management*, Newnes, UK, 2012.
24. Hantington, Semjuel, *Sukob civilizacija*, CID, Podgorica, 2000.
25. Hui, Xu, *Asia-Pacific Security and its Prospect*, Lecture, Seminar "China's issues", Chinese Academy of Governance, Beijing, November 21, 2013.
26. Ikeda, Tadashi, "Getting Senkaku History Right", *The Diplomat*, izvor: internet, <http://thediplomat.com/2013/11/getting-senkaku-history-right/?allpages=yes>, 01/12/2013.
27. Ikenberry, John G, "The Rise of China and the Future of the West", izvor: internet, <http://www.foreignaffairs.com/articles/63042/g-john-ikenberry/the-rise-of-china-and-the-future-of-the-west>, 30/06/2013.

28. Jervis, Robert, "Cooperation under Security Dilemma", *World Politics*, January 30, 1978.
29. Jiabao, Wen, "Our Historical Tasks at the Primary Stage of Socialism and Several Issues Concerning China's Foreign Policy", *People's Daily*, February 27, 2007.
30. Jutarnji list, "Vijetnam sigurno ulazi u rat sa Kinom. Sve azijske zemlje oduševljeno će ih podržati", izvor: internet, <http://www.jutarnji.hr/-vijetnam-sigurno-ulazi-u-rat-s-kinom-sve-azijske-zemlje-odusevljeno-ce-ih-podrzati-1214282/>, 06/09/2014.
31. Kaplan, Robert D, "China's Two-Ocean's Strategy", u: Denmark, Abraham. Patel, Nirav (eds), *China's Arrival: A Strategic Framework for Global Relationship*. Center for New American Security, Washington D.C, izvor: internet, http://www.cnas.org/files/documents/publications/CNAS%20China%27s%20Arrival_Final%20Report.pdf, 26/06/2013.
32. Kisindžer, Henri, *Da li je Americi potrebna spoljna politika – u susret diplomatiji 21. veka*, Golden Marketing, Zagreb, 2003.
33. Kisindžer, Henri, *Obnovljeni svet – Meternih, Kastlerau i problemi mira 1812-1822*, Nakladni Zavod Matice Hrvatske, Zagreb, 1976.
34. Kissinger, Henry, *On China*, Penguin Press, New York, 2011.
35. Kotkin, Stephen, "The Unbalanced Triangle: What Chinese- Russian Relations Mean for the United States", *Foreign Affairs*, 2009, izvor: internet, <http://www.foreignaffairs.com/print/65230>, 20/05/2012.
36. Krauthammer, Charles, "Decline is a Choice – The New Liberalism and the end of American Ascendancy", *Weekly Standard*, October 19, 2009, Vol. 15, No. 05, izvor: internet, <http://www.weeklystandard.com/Content/Public/Articles/000/000/017/0561fnpr.asp>, 26/06/2013.
37. Krauthammer, Charles, "The Unipolar Moment Revisited", *The National Interest*, Winter 2002/2003
38. Krauthammer, Charles, "The Unipolar moment", *Foreign Affairs*, Winter 1990/1991.
39. Lee, John, "The End of Smile Diplomacy", izvor: internet, <http://nationalinterest.org/commentary/the-end-smile-diplomacy-4122>, 03/08/2014.
40. Lo, Bobo, *The Axis of Convenience: Moscow, Beijing and the New Geopolitics*, Chatham House, London, Brookings Institution, Washington D.C, 2008.
41. Luzjanin, Sergej, „Peking menja svet“, izvor: internet, <http://www.slobodan-jovanovic.org/2013/04/27/sergej-luzjanin-pekingsmenja-svet>, 20/07/2013.
42. Mitrović, Dragana, "Socijalne reforme u savremenoj krizi", u: Drenka Vuković, Ana Čekerevac, *Socijalna politika i socijalne reforme*, Fakultet političkih nauka, Beograd, 2007.
43. Naj, Džozef, *Budućnost moći*, Arhipelag, Beograd, 2012.
44. News business, "China and Australia in currency pact", izvor: internet, <http://www.bbc.co.uk/news/business-22075345>, 26/06/2013.
45. Novačić, Aleksandar, *Kina zmaj na Olimpi*, Novosti, Beograd, 2008.
46. Novačić, Aleksandar, *Rađanje velike Kine*, Službeni glasnik, Beograd, 2012.

47. Pao, Ching, "Deng postavlja nov vodeći princip od 12 pravila za unutrašnju i spoljnu politiku", Hong Kong, November 5th, 1991.
48. Pei, Minxin, "Think Again: Asia's Rise", *Foreign Policy*, June 2009, izvor: internet, http://www.foreignpolicy.com/articles/2009/06/22/think_again_asias_rise?print=yes&hidecomments=yes&page=full, 26/06/2013.
49. Politika, "U Vijetnamu zapaljeno 15 stranih fabrika", izvor: internet, <http://www.politika.rs/rubrike/Svet/U-Vijetnamu-zapaljeno-15-stranih-fabrika.lt.html>, 13/06/2014.
50. Pye, Lucian W, *Dynamics of Factions and Consensus in Chinese Politics: A Model and Some Propositions*, CA: Rand, Santa Monica, 1980.
51. Qingmin, Zhang, *China's foreign policy*, Lecture, Seminar „China's issues“, Chinese Academy of Governance, Beijing, 2013.
52. Radenković, Đorđe, *Zagonetka zvana Kina*, Beogradski grafičko izdavački zavod, Beograd, 1973.
53. Russel, Bertrand, *The problem of China*, ARC MANOR, U. S, 2008.
54. Sanger, David E, "In the East China Sea, a Far Bigger Test of Power Looms", *The New York Times*, izvor: internet, http://www.nytimes.com/2013/12/02/world/asia/in-the-east-china-sea-a-far-bigger-test-of-power-looms.html?pagewanted=1&_r=1, 01/12/2013.
55. Schweller, Randal L, "Bandwagoning for Profit – Bringing the Revisionist State Back In", *International Security*, Vol. 19, No. 1, 1994.
56. Simić, Dragan R, *Nauka o bezbednosti – savremeni pristupi bezbednosti*, Službeni list SRJ, Fakultet političkih nauka, Beograd, 2002.
57. Simić, Dragan R, *Poredak sveta*, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd, 1999.
58. Simić, Predrag, *Kratka istorija Kine*, NEA, Beograd, 2003.
59. Srbija danas. 31/03/2013. "Kina: Mornarica dobila nevidljivu raketnu fregatu". izvor: internet. <http://www.srbijadanas.net/kina-mornarica-dobila-nevidljivu-raketnu-fregatu>.
60. Stojanović, Božo, Book Review "China's Road to Capitalism", *Panoeconomicus*, No. 6, 2013.
61. Šušić Slavoljub. 1995. *Balkanski geopolitički košmar*. Vojna knjiga. Beograd.
62. Taylor, Fravel M, *Strong Borders, Secure Nation: Cooperation and Conflict in China's Territorial Disputes*, Princeton University Press, Princeton, 2008.
63. The Economist, "China's Fitful Sleep", izvor: internet, <http://www.economist.com/node/151617>, 23/8/2014.
64. The Sydney Morning Herald, "China's Xi Jinping is spoiling for a fight, but with whom?", izvor: internet, <http://www.smh.com.au/world/leaders-ploy-more-than-naval-gazing-20130426-2ijxx.html>, 26/06/2013.
65. Thottam, Jyoti, "A Rivalry on the Roof of the World", *Time*, November 2, 2009, izvor: internet. <http://www.time.com/time/magazine/article/0,9171,1931739,00.htm>, 26/02/2013.

66. Večernje novosti, "Kina: Mornarica dobila nosač aviona", izvor: internet, <http://www.novosti.rs/vesti/planeta.299.html:398528-Kina-Mornarica-dobila-nosac-aviona>, 31/03/2013.
67. Zakaria, Fareed, "Nixon to China, Bush to India", *Newsweek*, February 27, 2006.
68. Zakarija, Farid, *Postamerički svet*, Heliks, Smederevo, 2009.
69. Zheng, Yongnian, Tok, Sow Keat, "'Harmonious Society' and 'Harmonious World': China's Policy Discourse under Hu Jintao", China Policy Institute. University of Nottingham, UK. izvor: internet, <http://www.nottingham.ac.uk/cpi/documents/briefings/briefing-26-harmonious-society-and-harmonious-world.pdf>, 26/06/2013.
70. Zhimin, Chen, Armstrong, John, "China's relations with Europe Towards a 'normal' relationship?", u: Breslin, Shaun (ed), *Handbook of China's International Relations*, Routledge, London, 2010.
71. Walt, Stephen M, "Alliance Formation in Southwest Asia: Balancing and Bandwagoning in Cold War Competition", u: Jarvis, Robert, Snyder, Jack (eds), *Dominoes and Bandwagons: Strategic Beliefs and Great Power Competition in the Eurasian Rimland*, Oxford University Press, New York, 1991.
72. Walt, Stephen M, "Keeping the World 'Off-Balance': Self-Restraint and U.S. Foreign Policy", u: Ikenberry, G. John (ed), *America Unrivaled-The Future of the Balance of Power*. Cornell University Press, Ithaca, 2002.
73. Walt, Stephen M, *The Origins of Alliances*, Cornell University Press, Ithaca, 1987.
74. Weibin, Gong, *Chinese Experience of Development*, Lecture, Seminar „China's issues“, Chinese Academy of Governance, Beijing, November 23, 2013.
75. White, Tyrene, *China Briefing 2000: The Continuing Transformation*, Armonk: M. E. Sharpe, New York, 2000.
76. Xiaofang, Ma, *Curent Situation of Chinese Economy*, Lecture, Seminar "China's issues", Chinese Academy of Governance, Beijing, November 18, 2013.
77. Xiaoping, Deng, Bergsten, Fred, Freeman, Charles, Lardy, Nickolas, Mitchell, Derek L, *China's Rise: Challenges and Opportunities*, Peterson Institute, Washington DC, 2008.
78. Xiao, Ren, "The International Relations Theoretical Dioscourse in China: A Preliminary Analysis", The Sigur Center for Asian Studies, Papers Number 9, The George Washington University, 2000.
79. Yoellick, Robert B, "Whither China: From Membership to Responsibility?", Remarks prepared for delivery to National Committee on US-China Relations, New York City, izvor: internet, www.state.gov, 26/03/2013.

Sanja Arežina, PhD

NEW FOREIGN POLICY STRATEGY OF CHINA - BETWEEN PRAGMATISM AND CHALLENGES

ABSTRACT

China's economic progress has had the effect of changing its foreign policy. Deng Xiaoping's "be patient" policy, whose goal was to create a peaceful external environment so that the state could devote its energy to its internal development, to convince neighbors and key partners of China's benevolent intentions and avoid confrontation with other great powers, has been replaced by a more assertive foreign policy after the global economic and financial crisis. In an attempt to legitimize its power the fifth generation of Chinese leaders has relied on nationalism to distract public attention from the stagnating GDP growth. A tougher approach towards its neighbors, lesser inclination towards compromise and responding with more pressure to external pressures points to the increased deviation from the "smile diplomacy" that China has implemented over the last few decades. Despite the economic benefits and cooperation interests, a constant increase in the Chinese military budget and overall Chinese aspirations causes distrust and fear among its neighboring countries. This inevitably leads to security dilemmas and a new arms race, where everyone will strive to position itself accordingly and to maneuver to strengthen its position and maximize its long-term interests.

Key words: China, foreign policy strategy, "be patient" policy, smile diplomacy, economic and financial crisis, assertiveness, nationalism.

UDK: 341.232(4+5)
Bibliid 0543-3657, 65 (2014)
God. LXV, br. 1155–1156, str. 76–97
Pregledni članak
Primljen: 23. septembar 2014. godine

Božidar KNEŽEVIĆ
Senka PAVLOVIĆ¹

Savremeni procesi evroazijskih ekonomskih integracija

SAŽETAK

Ubrzo nakon raspada Sovjetskog Saveza, započinje proces evroazijskih integracija, kao vid novih oblika saradnje novonastalih nezavisnih država. Tokom godina, potpisano je više sporazuma o međusobnoj saradnji, usmerenih prvenstveno na produbljivanje i jačanje ekonomskih veza država-članica, posebno između najvećih zemalja Rusije, Belorusije i Kazahstana. Autori analiziraju vrste i glavne odlike ekonomskih integracija na postsovjetskom prostoru i njihove institucionalne strukture. U radu su predstavljeni integracioni procesi, zasnovani na međunarodnom privrednom udruživanju među kojima se ističu dve međudržavne integracione strukture - Evroazijska Ekonomska Zajednica i Evroazijska ekonomska unija. Autori su mišljenja da su ovi integracioni procesi primeri dinamičnog regionalnog povezivanja i zasnivaju se na već poznatim modelima ekonomske grupacije država. Na osnovu Ugovora o Evroazijskoj ekonomskoj uniji, potpisanog u Astani (Kazahstan), 29. maja 2014. godine, ozvaničen je početak rada Unije - 1. januar 2015. godine.

Ključne reči: Evroazijska ekonomska zajednica; Evroazijska inicijativa, Carinska unija; Evroazijska ekonomska unija

Uvod

Jedna od najznačajnijih tendencija u razvoju savremenog sveta jeste rast integracionih privrednih procesa i uspostavljanje velikog broja trgovinskih

¹ Božidar Knežević, diplomirani politikolog, master (međunarodne studije) i savetnik u Beogradskom centru za evroazijske studije, Beograd, e-mail adresa: knezevic.bozidar@gmail.com; Senka Pavlović, doktorand Fakulteta Političkih nauka u Beogradu (međunarodne i evropske studije) i savetnik u Odeljenju za spoljne poslove Narodne skupštine Republike Srbije, e-mail adresa: senkapavlovic@gmail.com

blokova univerzalnog i regionalnog karaktera. Na teritoriji bivšeg Sovjetskog Saveza, gde je početkom devedesetih godina XX veka došlo do ozbiljnih geopolitičkih promena nakon raspada SSSR-a i formiranja novih nezavisnih država, integracija je postala jedan od trendova razvoja političkih i ekonomskih procesa. Međutim, raspad centralizovane države pratio je i raskid tesnih međurepubličkih ekonomskih, političkih i društvenih veza što je u mnogome otežalo proces nastanka novih nezavisnih država. Sve one su, od početaka svoje nezavisnosti, zauzele kurs potpune nezavisnosti od Moskve, delujući u odnosima sa njom po principu „Maksimum ekonomske koristi – minimum političkih obaveza“. Ispostavilo se da je teško samostalno dostići „više standarde, te su u takvoj situaciji lideri Rusije, Belorusije i Ukrajine pokušali da uključe tzv. „zaštitni mehanizam“² potpisivanjem Sporazuma o formiranju Zajednice Nezavisnih Država (ZND) 1991. godine.

Na osnovu sporazuma o ZND, zemlje potpisnice počele su da razmatraju nove oblike integracija pa se može zaključiti da je ovim sporazumom udaren temelj novim evroazijskim integracijama. Do kraja poslednje decenije dvadesetog veka, potpisano je više sporazuma koji su imali za cilj formiranje Carinskog saveza Rusije, Belorusije i Kazahstana, Jedinstvenog ekonomskog prostora i Evroazijske ekonomske zajednice.

Kulturna, politička i ekonomska geografija Evroazije

Termini „Evroazija“, „evroazijstvo“, „evroazijski prostor“, „evroazijska kultura“ i „Evroazijski savez“ danas su široko uključeni u naučnu upotrebu. Ukoliko bi se navedeni pojmovi posmatrali u užem smislu, moglo bi se zaključiti da, u svojoj osnovi, imaju teritorijalne granice kontinenata. Međutim, ukoliko bi se posmatrali u širem smislu – kroz prizmu posebnih nauka, škola i pravaca, koncepcija, teorije i prakse i političkog procesa – ovi termini često imaju potpuno različitu teritorijalnu konotaciju. Tako, na primer, sa stanovišta geografije, Evroazija predstavlja zemljišnu masu koja se sastoji od kontinenata Evrope i Azije, čije obale zapljuskuju četiri okeana: Indijski, Severni Ledeni, Atlantski i Tihi. Prostire se na rastojanju od 8232 kilometara – od rta Dežnjova na istoku do rta Kabo de Roka na zapadu, i 8505 kilometara – od rta Čeljuskin na severu do rta Tandžung Pijai na jugu. Ovaj prostor je domovina mnogih svetskih civilizacija, gde trenutno živi dve trećine ukupnog svetskog stanovništva i gde se proizvodi više od polovine svetskog BDP-a.³

Ruski istoričari i filozofi, koji su formulisali filozofsku i geopolitičku doktrinu „evroazijstva“, povezali su ovaj pojam isključivo sa središnjim

² Aleksandar Čepurin, *Diskretni šarm Evroazijskog saveza*, Internet, <http://www.politika.rs/rubrike/Pogledi-sa-strane/Diskretni-sarm-Evroazijskog-saveza.sr.html>, 27/04/2014

³ Евгений Винокуров, Александр Либман, *Евразийская континентальная интеграция*, Евразийский банк развития, Санкт-Петербург, 2012, стр. 6.

delom Evroazije, odnosno sa teritorijom Rusije. U ovoj doktrini, Rusija je predstavljena kao poseban etnografski svet koji zauzima središnje mesto između kontinenata Evrope i Azije dok je prostor „evroazijske kulture“ deli samo na kulturu istočnih i slovenskih naroda.⁴ Na osnovu istorije, etnologije i etnografije, biologije, geografije, geologije i demografije, Lav Gumiljov (Лев Николаевич Гумилев) je izučavao kontinentalni značaj Evroazije kao „superetničku celovitost sa više domena“.⁵ Međutim, termin „Evroazija“ kao geopolitički pojam se najčešće koristi za označavanje postsovjetskog prostora odnosno država koje su nastale iz bivšeg Sovjetskog Saveza.⁶ U suštini, to je središnji deo Evroazije koji je jedan od očeva osnivača geopolitike, Halford Makinder (Halford Mackinder) označio kao „hartlend“ (Heartland).⁷

Resursni potencijal Evroazije je ogroman. Zajednica Nezavisnih Država zauzima 16,4% svetske površine (22,3 miliona kvadratnih kilometara što predstavlja jednu šestinu planete), preko 280 miliona ljudi živi na ovoj teritoriji (4,4% ukupnog svetskog stanovništva). Na ovom prostoru koncentrisano je 40% svetskih rezervi prirodnog gasa, 20% nafte, 25% uglja, 25% šuma, skoro 11% svetskih obnovljivih izvora vode i 13% svetskog obradivog zemljišta. Površina poljoprivrednog zemljišta procenjuje se na 524 miliona hektara, a udeo zemalja ZND u svetskoj proizvodnji žitarica dostiže 63%.⁸

Zajednica Nezavisnih država na karti sveta.⁹

⁴ Videti u: Nikolaj Danilevski, *Rusija i Evropa*, Dosije, Beograd; Halford Mackinder, *Geographical pivot of history*; Halford Makinder, *Demokratski ideali i stvarnost*, Metaphysica, Beograd, 2009, str. 82-93

⁵ Лев Гумилев, *Ритмы Евразии: эпохи и цивилизации*, Кристалл, Москва, 2003, str. 518; Лев Гумилев, *От Руси до России: очерки этнической истории*. Москва, 2004. стр. 316; O Lavu Gumiljevu, detaljnije videti u: Miša Đurković, Lav Gumiljev i savremeno evroazijstvo, *Kultura polisa*, br. 23, Beograd, 2014.

⁶ Dragan Đukanović i Dejan Gajić, Evroazijske bezbednosne integracije i bezbednost Balkana i Srbije, *Međunarodni problemi*, Beograd, 2012, str. 54.

⁷ Videti: Halford Makinder, *Demokratski ideali i stvarnost*, Metaphysica, Beograd, 2009.

⁸ Светлана П. Глинкина, Леон З. Зевин, *Евразия в поисках идентичности*, Москва, 2011, str. 95.

⁹ Preuzeto sa interneta, http://en.wikipedia.org/wiki/Commonwealth_of_Independent_States 10/09/2014.

Kako je već navedeno, Evroazija je dom mnogih naroda koje su u vekovnoj međusobnoj interakciji velikih i malih etničkih grupa stvorile civilizacijsku istovetnost u okvirima jedne države. Zajedničko stanište, administrativni, ekonomski i obrazovni sistem, ruski jezik kao sredstvo međuregionalne i međunarodne komunikacije stvorili su unikatnu civilizacijsku sredinu u centru evroazijskog kontinenta. Prema mišljenju mnogih stručnjaka, ove kulturno-civilizacijske karakteristike na bivšem sovjetskom prostoru očuvale su se do danas bez mnogo političkih napora.¹⁰

U okviru evroazijskog učenja izdvojilo se više pravaca. Smatramo da je neophodno pomenuti „klasični pravac“ čiji su predstavnici „očevi osnivači“ evroazijstva, (evroazijstvo Lava Gumiljova), „neoevroazijstvo“ koje se javilo krajem prošlog veka i „pragmatično evroazijstvo“ koje se formira u savremenosti. Idejni i istorijski koreni evroazijstva oblikovani su u XIX veku u radovima slavenofila Nikolaja Danilevskog (Николай Данилевский) i drugih, i imali su svoje uspone i padove tokom XX veka. Evroazijski pokret nastao je ranih dvadesetih godina prošlog veka u određenom delu ruske emigracije. Najistaknutijim predstavnicima klasičnog evroazijstva smatraju se knez Nikolaj Trubecki, filolog i lingvista, i Petar Savicki, ekonomista i geograf. Suština učenja klasičnih evroazijaca je u specifičnom pogledu na svet i odnose Rusije sa Zapadom. Prema njihovom tumačenju, Rusija je predstavljena kao posebna civilizacija koja je nastala između Evrope i Azije i predstavlja posebno „mesto razvoja“. Klasično evroazijstvo može se posmatrati više kao kulturni i geografski koncept, ponekad poetski. Ono je identifikovalo Rusiju kao treći kontinent u starom svetu, koji ne pripada ni evropskoj ni azijskoj kulturi. Prema ovakvom tumačenju, važna karakteristika evroazijstva je otvorenost ka tursko-mongolskom svetu, odnosno priznanje tursko-mongolskog kulturno-istorijskog nasleđa kao ruskog. Klasični pravac evroazijstva ugasio se krajem tridesetih godina prošlog veka.

Sledbenik učenja „očeva osnivača“ evroazijstva, Lav Gumiljov, posebno ukazuje na značaj geografskih i kulturno-istorijskih veza naroda Evroazije. On je razradio i dopunio ideje svojih prethodnika. Konceptija Gumiljova može da se svede na sledeće osnovne odredbe: etničke grupe su prirodne pojave koje se stvaraju kao posledica strastvenog impulsa i koje za obezbeđenje svoje egzistencije stvaraju neophodne društvene institucije, uključujući i države. Prema Gumiljovu, ujedinjavanje Evroazije bilo je posledica izlaza na istorijsku arenu novog etnosa koji je imao dovoljno strastvenosti da stvori optimalne geopolitičke uslove za državnost.

Savremeni period evroazijskog koncepta, „neoevroazijstvo“,¹¹ teorijski i praktično razrađeno u ruskoj naučnoj misli, zasniva se na kretanju ideja

¹⁰ Светлана П. Глинкина, Леон З. Зевин, *Евразия в поисках идентичности*, op. cit., str. 213.

¹¹ U savremenosti, ovu ideju u vidu neoevroazijstva, obnavljaju i zastupaju 80-ih i 90-ih godina XX veka novi autori od kojih su najzapaženiji geopolitičari: Aleksandar Dugin

od filozofije ka politici. Pri tome, kod neoevroazijaca je, takođe, povezana teritorijalna opštost između pojmova Rusije i Evroazije. U tim slučajevima, kada se radi o političkoj i ekonomskoj integraciji, koncept evroazijstva može se odnositi na teritoriju zemalja Zajednice Nezavisnih Država sa neprikosnovenom dominacijom Rusije na ovom prostoru.¹² Suština neoevroazijske ideje je isticanje specifičnog geokulturnog genotipa, formiranog na prostoranstvu Evroazije, evropskog i azijskog dela Rusije i ostalih istočno-evropskih i evroazijskih naroda. To je platforma, koja polazeći od kulturne i duhovne bliskosti, pre svega, slovenskih i pravoslavnih naroda, a onda i njima srodnih naroda, ističe potrebu njihove saradnje, povezivanja i integracije u cilju bržeg razvoja, ali i otpora neoimperijalnoj globalizaciji sveta pod dominacijom SAD-a.

Kada je reč o savremenom konceptu evroazijske ideje, može se reći da najvažniju ulogu u promociji evroazijskih integracija imaju tzv. novi univerzalni principi. Predsednik Republike Kazahstan, Nursultan Nazarbajev (Нурсултан Абишевич Назарбаев) bio je prvi koji je u potpunosti formulisao principe evroazijskih integracija koji su prerasli u teoriju „pragmatičnog evroazijstva“. Nazarbajev je svoj strateški koncept predstavio na jednoj konferenciji na državnom univerzitetu „Lomonosov“ u Moskvi kojom prilikom je posebno naglasio da je: „Sazrela neophodnost za prelazak na kvalitativno novi nivo međudnosa naših zemalja na osnovu novog međudržavnog sjedinjavanja, formiranog na principima dobrovoljnosti i ravnopravnosti. Takvo sjedinjavanje moglo bi da postane Evroazijski savez.“¹³ Prema njegovoj zamisli, Evroazijski savez predstavljao bi savez ravnopravnih nezavisnih država u kome bi se ostvarivali nacionalno-državni interesi svih uz korišćenje ukupnih zajedničkih potencijala. Osnovu za prisajedinjenje ovom savezu predstavljale bi ekonomske veze država. Takođe, njegov projekat je podrazumevao da se Evroazijski savez izgradi na drugačijim principima od onih na kojima počiva Zajednica nezavisnih država.

Po analogiji sa Evropskom unijom, projekat Evroazijskog saveza predviđao je stvaranje nadnacionalnih institucija koje bi imale dva osnovna zadatka: stvaranje zajedničkog ekonomskog prostora i obezbeđenje zajedničke odbrambene politike. Nazarbajev je naglasio da pitanja „koja se tiču suvereniteta, unutrašnjeg državno-političkog uređenja, spoljnopolitičke aktivnosti svake zemlje učesnice ostaju neprikosnovene i pretpostavljaju

(Александр Дугин), Sergej Lavrov (Сергей Борисович Лавров), Aleksandar Panarin (Александр Сергеевич Панарин) koji su se u teorijskoj problematizaciji pitanja savremenog sveta distancirali od sovjetskog komunizma, kao i od zapadne liberalno-demokratske platforme.

¹² Александр Дугин, *Основы Евразийства*, op.cit, str. 7-9.

¹³ Нурсултан Назарбаев, *Евразийский союз: Идеи, практика, перспективы 1994-1997*, Москва, стр. 32-38.

princip nemešanja u unutrašnje poslove drugih država.“¹⁴ Ovim je Nazarbaev hteo da naglasi da nema govora o nekoj novoj saveznoj državi, već da je reč o čisto ekonomskoj integraciji nezavisnih država.

Međutim, ova inicijativa, u vreme kada je bila prezentovana, nije naišla na razumevanje kod ostalih političkih lidera zemalja ZND. Novi impuls evroazijskoj inicijativi dao je ruski predsednik Vladimir Putin, koji je u svom autorskom članku „Novi integracijski projekat za Evroaziju – budućnost koja se rađa danas“ najavio stvaranje evroazijske unije. U svom radu, Putin je naglasio sledeće: „Mi predlažemo novi model moćnog nadnacionalnog saveza koji je sposoban da postane jedan od polova savremenog sveta i pritom igra ulogu mosta između Evrope i dinamičnog Azijsko-pacifičkog regiona.“¹⁵ Ubrzo nakon autorskog članka predsednika Rusije, pojavili su se i autorski članci predsednika Nazarbaeva i predsednika Lukašenka koji su podržali stavove svog ruskog kolege.¹⁶

Pragmatično evroazijstvo je u najvećoj meri usmereno na mehanički proces ekonomske integracije i u mnogim oblastima koristi iskustva Evropske unije. Može se reći da je ova teorija nastavak razvoja i primene zapadno-evropskih integracija i samim time se razlikuje od prethodno navedenih varijanti evroazijstva koje su pre svega ideološke. Osnovni principi pragmatičnog evroazijstva mogu se sumirati u nekoliko teza:

- Integracija nije cilj, već sredstvo za rešavanje fundamentalnih zadataka koji stoje pred zemljama članicama: modernizacija privreda, postizanje optimalnog mesta u međunarodnoj podeli rada, postizanje međunacionalnog i međureligioznog mira.
- Da bi se obezbedila dugoročna stabilnost, potrebna je „integracija odozdo“ – koncentracija uzajamno korisnih tokova robe, usluga, rada i kapitala. Ključni faktori stabilnosti mogu postati multinacionalne kompanije i holdinzi koje imaju mešovitu aktivu u nekoliko zemalja buduće Evroazijske unije.
- Realizacija principa subsidijarnosti je deo zajedničkog pragmatičnog pristupa izgradnje integracionih institucija.
- Integracija bi trebalo da obuhvati najmanje tri najvažnije oblasti međudržavne i međunarodne saradnje: ekonomiju, bezbednost i društveno-kulturne odnose. Ulaganje u društveno-kulturnu sferu, kao što je saradnja u obrazovanju ili očuvanje vrednosti ruskog jezika, predstavlja neophodan faktor profitabilnosti u dugoročnom periodu.

¹⁴ Ibid.

¹⁵ Владимир Путин, *Новый интеграционный проект для Евразии – будущее, которое рождается сегодня*, 03.10.2011. Internet, <http://izvestia.ru/news/502761>, 20/06/2014

¹⁶ Александр Лукашенко, *О судьбах нашей интеграции*, извор: <http://izvestia.ru/news/504081>, Нурсултан Назарбаев, *Евразийский Союз: от идеи к истории будущего*, извор: <http://izvestia.ru/news/504908>.

Ipak, pragmatičan pristup evroazijstvu naglašava prvostepeni značaj privrede kao osnove integracije.

- Granice integracijskog projekta ne bi trebalo da budu ograničene sovjetskom prošlošću. Evroazijska kontinentalna integracija, kombinujući zapadne i istočne vektore, usmerena je na razvoj otvorenog regionalizma u Evroaziji, pri čemu postsovjetske zemlje mogu postati „lokomotiva razvoja“ i glavni korisnici razvoja. Razvoj dublje saradnje sa partnerima na evroazijskom kontinentu zahteva fleksibilan i pragmatičan pristup.¹⁷

Pragmatično evroazijstvo tako predstavlja „ideologiju otvorenog regionalizma, koja nije okrenuta sebi i zasniva se na razumevanju potrebe za udruživanjem sa partnerima na kontinentu (Evroazija) kako na Zapadu tako i na Istoku.“¹⁸

Kao politička ideja, predložena od strane Nursultana Nazarbajeva, evroazijska inicijativa je danas osnova međunarodnog projekta Evroazijske unije, koja se u prvoj etapi formiranja sastoji od Kazahstana, Rusije i Belorusije dok se u budućnosti očekuje da se pridruže i ostale zemlje ZND.¹⁹

Vrste i glavne odlike evroazijskih integracija

Proces evroazijskih integracija praktično započinje nakon raspada Sovjetskog Saveza. Raspadom SSSR-a, a time i jedinstvenog političkog, bezbednosnog i ekonomskog sistema, ispostavilo se da novonastale nezavisne države nisu bile u stanju da samostalno dostignu nove, više standarde. U takvim okolnostima, 21. decembra 1991. godine, formirana je Zajednica Nezavisnih Država.

U narednom periodu, u okviru Zajednice, potpisano je više sporazuma: Dogovor o kolektivnoj bezbednosti (DKB) iz 1992. godine, Sporazumi o Carinskoj uniji između Kazahstana, Belorusije i Rusije iz 1995. godine, Sporazum o Saveznoj državi Belorusije i Rusije, Sporazum o Carinskoj uniji i Zajedničkom ekonomskom prostoru 1999. godine.²⁰ U Taškentu, 15. maja 1992. godine, potpisan je Dogovor o kolektivnoj bezbednosti (DKB).²¹ Inicijator i lider za stvaranje Dogovora o kolektivnoj

¹⁷ Евгений Винокуров, *Прагматическое евразийство* <http://www.globalaffairs.ru/number/Pragmaticeskoe-evraziistvo-15950>

¹⁸ Ibid.

¹⁹ Нурсултан Назарбаев. *Евразийский союз: Идеи, практика, перспективы. 1994–1997.* Москва, 1997; Нурсултан Назарбаев. *Евразийский Союз: от идеи к истории будущего,* извор: <http://izvestia.ru/news/504908>

²⁰ Eurasian economic integration: Facts and figures, http://eurasiancommission.org/ru/Documents/broshura26_RUS_2014.pdf, 30/04/2014

²¹ Dogovor su tada potpisale Jermenija, Kazahstan, Kirgizija, Rusija, Tadžikistan i Uzbekistan. Azerbejdžan, Gruzija i Belorusija priključile su se 1993. godine.

bezbednosti bila je Rusija. Motiv za potpisivanje ovog Dogovora bio je obezbeđenje regionalne bezbednosti, a kao zadatak očuvanje tradicionalne zone ruskog uticaja i suprotstavljanje nastojanjima Zapada da učvrsti svoje pozicije na postsovjetskom prostoru. Na osnovu DKB, 2002. godine osnovana je Organizacija Dogovora o kolektivnoj bezbednosti (ODKB)²² i ona je jedina kolektivna struktura u Evroaziji koja ima vojnu komponentu.

Najveći stepen integracije na postsovjetskom prostoru postigle su Rusija i Belorusija. Od samog početka integracionih procesa na evroazijskom prostoru, svojevrsna „lokomotiva“ bio je pokušaj reintegrisanja Rusije i Belorusije, najbližih saveznika kako u političkoj tako i u ekonomskoj sferi. Prvi pokušaji reintegracije ove dve republike, koji nisu doneli očekivane rezultate, otpočeli su neposredno po raspadu Sovjetskog Saveza. U tom cilju, potpisano je nekoliko međudržavnih sporazuma počev od Sporazuma o spajanju monetarnih sistema iz 1993. godine, koji je zasnovan na potrebi prelaska na zajedničku valutu preko Sporazuma o Carinskom savezu dve države iz 1995. godine, zatim Ugovor o stvaranju Zajednice Rusije i Belorusije iz 1996. godine do Ugovora o stvaranju Saveza Rusije i Belorusije od 2. aprila 1997. godine.²³ Zajednička karakteristika ovih sporazuma je namera dve zemlje da obnove zajednički ekonomski, a kasnije i politički prostor. Rusko-beloruska integraciona saradnja postala je jezgro koje je dovelo do stvaranja najveće regionalne grupacije – Evroazijske ekonomske zajednice.

Oktoobra 2000. godine u Astani, Belorusija, Kazahstan, Rusija, Kirgistan i Tadžikistan potpisale su Sporazum o osnivanju Evroazijske ekonomske zajednice (rus. Евразийское экономическое содружество – ЕврАзЭС u daljem tekstu EAEZ), međunarodne ekonomske organizacije koja je, prema tekstu osnivačkog dokumenta, osnovana²⁴ „radi efikasnog unapređenja procesa formiranja Carinske unije (rus. Таможенный союз) i Jedinstvenog ekonomskog prostora (rus. Единое экономическое пространство) strana ugovornica“ (čl. 1. st. 1. Sporazuma).²⁵ Kao osnovni prioriteti nove organizacije, postavljeni su poboljšanje trgovinsko-ekonomske saradnje i promovisanje integracije. Tri godine kasnije, predsednici Belorusije, Kazahstana, Rusije i Ukrajine su, na osnovu koncepcije o integraciji, na više nivoa u okviru ZND doneli odluku o formiranju Jedinstvenog ekonomskog prostora.²⁶ Glavna

²² Organizacija Dogovora o kolektivnoj bezbednosti, <http://www.odkb-csto.org/> 10/06/2014

²³ Tekst Ugovora o stvaranju Savezne države Rusije i Belorusije, izvor: <http://www.soyuz.by/about/docs/> 27/06/2014

²⁴ Uzbekistan se pridružio ovoj organizaciji 2006. godine da bi nakon dve godine to članstvo suspendovao.

²⁵ Договор об учреждении Евразийского экономического сообщества (Sporazum o osnivanju Evroazijske ekonomske zajednice), Интернет, <http://www.evrases.com/docs/view/327/06/2014>

²⁶ Eurasian economic integration: Facts and figures, Internet, http://eurasiancommission.org/ru/Documents/broshura26_RUS_2014.pdf 30/04/2014.

namera ovog projekta je bila ubrzanje sporih integracionih procesa između četiri ključne zemlje Zajednice Nezavisnih Država. Formiranje Jedinog ekonomskog prostora imalo je za cilj postizanje tzv. „četiri slobode“, odnosno slobodno kretanje dobara, kapitala, usluga i ljudi u okviru jedinstvenog ekonomskog prostora. Iako je Ukrajina, u međuvremenu, odlučila da se povuče iz projekta, temelji za JEP su postavljeni i proces integracije je nastavljen. Na neformalnom samitu EAEZ-a, avgusta 2006. godine, odlučeno je da Belorusija, Kazahstan i Rusija pojačaju napore usmerene na uspostavljanje Carinske unije, dok bi se Kirgistan i Tadžikistan pridružili Organizaciji čim se steknu uslovi za to.²⁷ Na osnovu ovih dogovora, Sporazum o osnivanju Zajedničke carinske teritorije i formiranju Carinske unije između Belorusije, Kazahstana i Rusije u okviru EAEZ potpisan je oktobra 2007. godine.

Evroazijska ekonomska zajednica - EAEZ²⁸

Evroazijska ekonomska zajednica zauzima teritoriju od 20,374 miliona kvadratnih kilometara, na kojoj živi oko 180 miliona ljudi, što čini 2,7% svetske populacije, sa oko 3,5% svetskog bruto proizvoda. Zajednica raspolaže moćnim mineralno-sirovinskim potencijalom, sa trenutnim rezervama nafte od 9%, gasa 25%, uglja 23%, elektroenergetskim resursima 5,5%, proizvodnjom čelika 5,4%, pšenice 5,7%. Po rezervama industrijskog urana, platine, zlata, srebra, cirkona, molibdena, retkih metala i drugih nalazišta, Zajednica zauzima od 1. do 3. mesta u svetu.²⁹

EAEZ raspolaže ovlašćenjima, koja su na nju prenele Strane ugovornice, saglasno Sporazumu o osnivanju. Ugovorne strane ostaju suvereni i ravnopravni subjekti međunarodnog prava (čl. 1. st. 2. Sporazuma).³⁰ Stupanjem na snagu Sporazuma o osnivanju, ranije zaključeni ugovori između strana ugovornica, kao i odluke organa dotadašnjih oblika međusobne integracije ostaju na snazi u delovima koji ne protivreče samom Sporazumu. Organizacija je osnovana u skladu sa načelima OUN i normama međunarodnog prava i raspolaže međunarodno-pravnim subjektivitetom.

Evroazijsku ekonomsku zajednicu odlikuje strukturiran sistem institucija i organa, sa pratećim mehanizmom donošenja i sprovođenja odluka. Saglasno članu 3. Sporazuma o osnivanju,³¹ radi ispunjavanja zadataka i ciljeva Evroazijske ekonomske zajednice, ustanovljeni su sledeći osnovni organi:

²⁷ Ibid.

²⁸ Евразийское экономическое содружество - ЕврАзЭС.

²⁹ *ЕврАзЭС сегодня*, str. 4; Internet, <http://www.evrases.com/i/other/evrases-segodnya-web.pdf> 30/04/2014.

³⁰ Član 3. Sporazuma o osnivanju EAEZ, Internet, <http://www.evrases.com/docs/view/3,27/06/2014>

³¹ Sporazum o osnivanju EAEZ.

Međudržavni savet šefova država i vlada razmatra osnovna pitanja zajednice u vezi sa zajedničkim interesima država, određuje strategiju i perspektive integracije i donosi odluke u cilju ostvarivanja ciljeva EAEZ. Savet se sastaje na nivou šefova država najmanje jednom godišnje, a na nivou šefova vlada – najmanje dva puta godišnje. Savet EAEZ donosi odluke konsenzusom. Odluke su obavezujuće za sve države članice Zajednice. Izvršenje odluka nastaje kroz usvajanje potrebnih nacionalnih pravnih akata u skladu sa nacionalnim zakonodavstvima država članica.³²

Integracioni komitet je stalni organ Evroazijske ekonomske zajednice. U sastav komiteta ulaze zamenici predsednika vlada država članica. Glavni zadaci ovog tela su: obezbeđenje rada organa EAEZ, priprema predloga dnevnog reda za sednice Međudržavnog saveta, i nacrti odluka i dokumenata, praćenje sprovođenja odluka donetih od strane Međudržavnog saveta. Komitet se sastaje najmanje četiri puta godišnje. U ovom telu, odluke se donose dvotrećinskom većinom. Broj glasova u Integracionom komitetu odgovara doprinosu svake države u budžetu Zajednice: Rusija – 40 glasova, Belorusija – 15 glasova, Kazahstan – 15 glasova, Kirgistan – 7, 5 glasova i Tadžikistan – 7,5 glasova.³³

Međuparlamentarna skupština je organ parlamentarne saradnje u okviru Evroazijske ekonomske zajednice koji razmatra pitanja usklađivanja nacionalnih zakonodavstava i usklađivanje sa sporazumima u okviru EAEZ, a za postizanje ciljeva Zajednice. Skupština EAEZ formirana je od parlamentaraca koji su delegirani od strane nacionalnih parlamenata država članica Zajednice i to: iz Rusije – 42 poslanika, Belorusije – 16 poslanika, iz Kazahstana – 16 poslanika, iz Kirgistana – 8 poslanika i Tadžikistana 8 poslanika.³⁴

Sud Evroazijske ekonomske zajednice, prema članu 8. Sporazuma o osnivanju EAEZ, ovo telo: obezbeđuje jednaku primenu međunarodnih ugovora država članica, razmatra ekonomske sporove između država članica Carinske unije i Zajedničkog ekonomskog prostora i pravnih lica. Sastav suda čine najviše dva predstavnika iz svake države članice. Sudije imenuje Međuparlamentarna skupština na predlog Međudržavnog saveta (na nivou šefova država) na period od šest godina.³⁵

Evroazijska banka za razvoj (rus. Евразийский банк развития) je međunarodna finansijska organizacija osnovana 2006. godine s ciljem da pomogne ekonomski rast država članica kao i širenje trgovačko-ekonomskih veza među njima i razvoj integracionih procesa na evroazijskom prostoru putem investicione delatnosti. Banka je osnovana

³² Član 5. Sporazuma o osnivanju EAEZ.

³³ Član 6. Sporazuma o osnivanju EAEZ.

³⁴ Član 7. Sporazuma o osnivanju EAEZ.

³⁵ Član 8. Sporazuma o osnivanju EAEZ.

potpisivanjem Sporazuma o Osnivanju Evroazijske banke za razvoj između Rusije i Kazahstana u Astani. Pored država osnivača, članice Banke su i ostale države članice Evroazijske ekonomske zajednice. Osnovni organ EABR je Savet koga čine predstavnici država članica. Evroazijska banka za razvoj od 2007. godine ima status posmatrača pri Ujedinjenim nacijama, a od 2008. godine status posmatrača pri Evroazijskoj ekonomskoj zajednici. Glavni ciljevi i zadaci Evroazijske banke za razvoj su: privlačenje novih država članica, finansijski investicioni projekti koji imaju integracioni efekat, pružanje tehničke podrške u realizaciji projekata koji imaju integracioni efekat, sprovođenje istraživanja u vezi sa pitanjima ekonomske integracije i obezbeđivanje uravnotežene diversifikacije investicionog portfolija po regionima država članica.

Glavni rezultat koji je ostvaren od osnivanja banke do danas je završetak procesa priznavanja banke kao međunarodne finansijske institucije za razvoj koja se specijalizovala za regionalne integracije. Banka finansira investicione projekte u državama članicama sa opštom sumom od više od 4,5 milijardi dolara. Ovlašćeni kapital banke je veći od 1,5 milijardi američkih dolara i formiran je od uloga država članica i to: Rusija – 1 milijarda, Kazahstan – 500 miliona, Belorusija – 15 miliona, Tadžikistan – 500 hiljada, Jerermenija – 100 hiljada i Kirgizija – 100 hiljada dolara. Sedište Evroazijske banke za razvoj se nalazi u Alma-ati u Kazahstanu, a ima predstavništva u Moskvi, Astani, Dušanbeu, Jerevanu, Minsku i Biškeku, kao i filijalu u Sankt-Peterburgu.

Osnovni zadaci i ciljevi Evroazijske ekonomske Zajednice su:

- Uspostavljanje režima slobodne trgovine na osnovama jedinstvenih carinskih tarifa i jedinstvenog sistema mera netarifnog regulisanja;
- Izgradnja opštih pravila trgovine robom i uslugama i njihovog plasmana na druga tržišta;
- Uvođenje jedinstvenog postupka kontrole valutnih operacija;
- Uspostavljanje usaglašenog zajedničkog sistema carinskog regulisanja;
- Donošenje i realizacija zajedničkih programa ekonomskog i socijalnog razvoja;
- Stvaranje jednakih mogućnosti i uslova za obavljanje industrijske i preduzetničke delatnosti;
- Formiranje zajedničkog tržišta transportnih usluga i jedinstvenog transportnog sistema;
- Formiranje zajedničkog tržišta energetske usluga;
- Uspostavljanje jednakih mogućnosti za pristup stranim ulaganjima na tržišta zemalja-članica;
- Obezbeđenje jednakih prava građanima država-članica u sticanju obrazovanja i medicinske pomoći na celoj teritoriji Zajednice;

- Zbližavanje i harmonizacija nacionalnih zakonodavstava;
- Obezbeđenje koordinacije pravnih sistema država-članica u cilju uspostavljanja zajedničkog pravnog prostora na nivou Zajednice.³⁶

Poseban strateški zadatak Zajednice je da, pored uspostavljanja režima slobodne trgovinske razmene, ustanovi jedinstven postupak utvrđivanja pozicije država-članica u odnosima sa Svetskom trgovinskom organizacijom (*World Trade Organization-WTO- STO*). U skladu sa ovim, važno je napomenuti da sporazumi, koji su u vezi sa ekonomskim pitanjima, u okviru Zajednice moraju biti u skladu sa uslovima koje propisuje STO. Rusija je članica ove organizacije od 2012. godine i stoga je u obavezi da ispunji vodeći princip STO da svi propisi u okviru Jedinstvenog ekonomskog prostora moraju da odgovaraju pravilima STO. Iako Kazahstan i Belorusija još uvek nisu članice Svetske trgovinske organizacije, smatra se da na ovaj način mogu da modernizuju svoje ekonomije.

Evroazijska ekonomska zajednica je primer dinamične savremene regionalne integracije, koja se zasniva na već poznatim modelima ekonomske grupacije država. Tvorci i nosioci realizacije takve ideje je vide kao „lokomotivu“ privredne integracije na prostoru Zajednice Nezavisnih Država, a ne kao politički klub.

Zajedničko tržište omogućilo je da se u periodu od 2010. do 2012. godine poveća trgovinska razmena država članica sa 45 na 68,5 milijardi dolara. Što se tiče obima uzajamne trgovine zemalja članica Carinske unije i Jedinstvenog ekonomskog prostora u 2013. godini iznosio je 64.1 milijardi dolara (94,5% u odnosu na 2012), za prvi kvartal 2014. godine - 13.2 milijardi dolara (87,4%). Ukupna BDP u 2012-2014. godine povećana je sa 2,3 triliona dolara na 2,7 triliona dolara.³⁷

*Evroazijska Ekonomska Unija - EAEU*³⁸

Na samitu Višeg evroazijskog ekonomskog saveta oktobra 2013. godine u Minsku, tri strane su se dogovorile da će od 2015. godine zaživeti Evroazijska Ekonomska Unija (rus. Евразийский экономический союз - ЕАЭС).³⁹ U okviru EAEU traga se za efikasnijim modelom integracionih struktura što je bio osnov za zaključivanje Sporazuma o Carinskoj uniji i Jedinstvenom ekonomskom prostoru.

³⁶ Sajt Državne dume Ruske Federacije <http://iam.duma.gov.ru/node/2/4480/14916>

³⁷ Godišnji izveštaj Evroazijske ekonomske komisije. Internet, http://eurasiancommission.org/ru/Documents/report_2013.pdf, 20/06/2014

³⁸ Евразийский экономический союз - ЕАЭС

³⁹ В Минске состоялось заседание Высшего Евразийского экономического совета, 25.10. 2013, <http://www.eurasiancommission.org/ru/nae/news/Pages/25-10-2013-2.aspx> 10/08/2014

Carinska unija, kako je već navedeno, osnovana je potpisivanjem Sporazuma o osnivanju Carinske unije 6. oktobra 2007. godine u Dušanbeu. Najviši organ Carinske unije bio je Međudržavni savet šefova država i vlada. U skladu sa osnivačkim sporazumom, formiran je nadnacionalni organ – *Komisija carinskog saveza* kao stalni regulatorni organ.⁴⁰ U okviru ovog tela, glasovi zemalja članica bili su raspoređeni proporcionalno i to: 57% Rusija, 21.5 % Kazahstan i 21.5 % Belorusija. Odluke su se donosile dvotrećinskom većinom, pri čemu ruska strana nije mogla biti preglasana.⁴¹ Funkcije Komisije bile su:

- izvršavanje odluka višeg organa Carinske unije – Međudržavnog saveta na nivou šefova država i vlada;
- praćenje sprovođenja međunarodnih sporazuma o Carinskoj uniji;
- preporuke za vrhovni organ Carinske unije o formiranju i funkcionisanju Carinske unije.

Potpisivanjem Sporazuma o Evroazijskoj ekonomskoj komisiji 18. novembra 2011. godine, ovlašćenja Komisije carinskog saveza prešla su na novoosnovani organ, označio je prestanak rada Komisije carinskog saveza.

Na osnovu paketa od 17 sporazuma, koji su krajem 2010. godine potpisale države članice Carinske unije, od 1. januara 2012. godine na snazi je Jedinstveni ekonomski prostor (JEP). Od 1. februara 2012. godine počela je sa radom Evroazijska ekonomska komisija – stalni aktivni regulatorni organ Carinske unije i Jedinstvenog ekonomskog prostora čije su odluke obavezujuće za države članice CU/JEP.

Osnovni zadatak Evroazijske ekonomske komisije, kao regulatornog organa Jedinstvenog ekonomskog prostora je priprema jedinstvenog međunarodnog ugovora o Savezu (koji je potpisan 29. maja 2014. godine u Astani). Najviši organ Komisije je Savet koga čine zamenici predsednika Vlada tri zemlje članice koji odluke donose konsenzusom. Kolegijum Komisije čine po tri ministra iz svake zemlje članice (ukupno devet) i odluke donose kvalifikovanom (dvotrećinskom) većinom ili konsenzusom. U Komisiji postoje 23 departmana za određene oblasti saradnje i 17 konsultativnih odbora koje čine eksperti iz zemalja članica. Odluke koje donosi Komisija kao nadnacionalni organ su direktno obavezujuće za države članice. Pored ovih organa u okviru Komisije postoji i tzv. „*biznis dijalog*“ – forum privrednika iz Rusije, Belorusije i Kazahstana koji ima za cilj poboljšanje konkurentne sposobnosti. Od pristupanja Rusije Svetskoj trgovinskoj organizaciji, Komisija funkcioniše u skladu sa pravilima STO. Pored izrade predloga normativne osnove

⁴⁰ Zvanična internet prezentacija Evroazijske ekonomske zajednice <http://www.evrazes.com/customunion/about>

⁴¹ Izvor: Zvanična internet prezentacija Carinske unije <http://www.customsunion.ru/org/topic/205/91.html>

saradnje Komisija, u ime Carinske unije, vodi pregovore o pristupanju integracijama zainteresovanih zemalja (Kirgizija i Jermenija), kao i o uspostavljanju režima o slobodnoj trgovini sa Carinskom unijom zainteresovanih zemalja (Vijetnam, Novi Zeland, države Evropske asocijacije za slobodnu trgovinu). Sistem ekonomskih „pravila igre” biće dopunjen zajedničkom viznom i migracionom politikom.

Kako je već ranije navedeno, na postsovjetskom prostoru jedina kolektivna struktura u Evroaziji koja ima vojnu komponentu je Organizacija Dogovora o kolektivnoj bezbednosti. Po sastavu i broju država članica,⁴² ODKB se poklapa sa EAEZ. Sličnost sastava ove dve organizacije ogleda se na sledeći način: prećutno priznanje političkog i ekonomskog vođstva Rusije na postsovjetskom prostoru pa se može zaključiti da ove dve organizacije predstavljaju dva stuba buduće Evroazijske ekonomske unije.

Evroazijska ekonomska unija je međunarodna ekonomska organizacija koja je formirana na osnovi Carinske unije i Jedinstvenog ekonomskog prostora između Belorusije, Rusije i Kazahstana u okviru EAEZ i koja bi trebalo da postane operativna od 1. januara 2015. godine. Smatra se da će EAEU u mnogim aspektima biti slična Evropskoj uniji, uključujući i njene kriterijume stabilnosti navedene u Ugovoru iz Mاستrihta.

Obim uzajamne trgovine zemalja članica Carinske unije i zajedničkog ekonomskog prostora u 2013. godini iznosio je 64.1 milijardi dolara (94,5% u odnosu na 2012), za prvi kvartal 2014. godine -13.2 milijardi dolara (87,4%). Ukupna BDP u 2012-2014. povećana je sa 2,3 triliona dolara na 2,7 triliona dolara.

Evroazijska ekonomska unija prostire se na 20,229,248 km² naspram 4,324,782 km² koliko zauzima Evropska unija. Drugim rečima, Evroazijska ekonomska unija je, po površini zemalja koje ulaze u njen sastav, oko 4,7 puta veća od površine Evropske unije. Istovremeno, po broju stanovnika, Evroazijska ekonomska unija zaostaje za Evropskom unijom, 2,9 puta (EU-505,6 miliona stanovnika, EAEU - 172,9). Bruto društveni proizvod zemalja EU 2013. godine bio je 17,35 triliona dolara naspram 2,39 triliona EAEU.⁴³

Šefovi država Belorusije, Rusije i Kazahstana potpisali su 29. maja 2014. godine u Astani Ugovor o osnivanju Evroazijske ekonomske unije. Ostale

⁴² Države članice ODKB su: Belorusija, Rusija, Kazahstan, Jermenija, Kirgizija i Tadžikistan.

⁴³ Izvori: The World Factbook, Internet, <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/>, 01/09/2014; The World Bank, Internet, <http://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.PCAP.CD>, 01/09/2014

Karta Evropske unije i Evroazijske ekonomske unije
sa članicama i kandidatima za članstvo⁴⁴

države Evroazijske ekonomske zajednice – Jermenija i Kirgizija trebalo bi da postanu članice kada se stvore uslovi za njihovo pristupanje. Saglasno članu 4. Ugovora o osnivanju EAEU osnovni ciljevi Unije su: „Stvaranje uslova za održivi ekonomski razvoj država članica u cilju poboljšanja životnog standarda svojih građana; želja da se stvori jedinstveno tržište roba, usluga, kapitala i radne snage u okviru Unije; sveobuhvatna modernizacija, saradnja i konkurentnost nacionalnih ekonomija u uslovima globalne ekonomije“.⁴⁵ Radi ispunjavanja ciljeva EAEU, članom 8. osnivačkog Ugovora uspostavljaju se sledeći organi Unije:

Vrhovni Evroazijski ekonomski savet (Vrhovni savet) je najviši organ Unije. Čine ga šefovi država članica. Osnivačkim Ugovorom predviđeno je da se Vrhovni savet sastaje najmanje jednom godišnje. Savet razmatra osnovna pitanja Unije u vezi sa zajedničkim interesima država, određuje strategiju, pravac i perspektive integracije i donosi odluke u cilju ostvarivanja ciljeva EAEU. Dalje, odobrava sastav Odbora Komisije daje zadatke članovima Odbora Komisije i obustavlja im ovlašćenja; imenuje predsednika Odbora Komisije i odlučuje o prevremenom prekidu njegovih ovlašćenja; imenuje

⁴⁴ Preuzeto sa internet stranice <http://bit.ly/ZhZx08>.

⁴⁵ *Договор о Евразийском экономическом союзе*, Астана, 29.05.2014, (Ugovor o osnivanju Evroazijske ekonomske unije), Internet, <http://www.economy.gov.ru/wps/wcm/connect/economylib4/mer/about/structure/depSNG/agreement-eurasian-economic-union,31/05/2014>.

sudije Suda Unije; odobrava Pravilnik evroazijske Ekonomske komisije; odobrava budžet Unije, Uredbe o budžetu evroazijske ekonomske unije i izveštaj o budžetu Unije; određuje veličinu (udeo) procenta država članica budžetu Unije itd. Vrhovni savet donosi odluke konsenzusom i odluke su obavezujuće za sve države (čl. 11. i 12. Ugovora).

Evroazijski međudržavni savet (Međudržavni savet) čine šefovi vlada država članica Unije. Ugovorom je predviđeno da se ovaj organ sastaje po potrebi, najmanje dva puta godišnje. Za rešavanje hitnih pitanja Unije, na inicijativu bilo koje države članice ili Predsednika Međudržavnog saveta mogu se sazivati vanredne sednice Međudržavnog saveta. Sednicama Međudržavnog saveta rukovodi Predsednik Međudržavnog saveta koji pored ove aktivnosti obavlja i sledeće: organizuje rad Međudržavnog saveta, realizuje opšte upravljanje u pripremi pitanja podnetih na razmatranje Međudržavnom savetu. Zasedanjima Međudržavnog saveta mogu učestvovati, po pozivu Predsednika Međudržavnog saveta, članovi Saveta Komisije, Predsednik Kolegijuma Komisije i druga pozvana lica. Spisak učesnika i format sednice određuje Predsednik Međudržavnog saveta uz saglasnost ostalih članova Međudržavnog saveta. Dnevni red sednica utvrđuje Komisija na osnovu predloga država članica.

Evroazijska ekonomska komisija (Komisija, EEK) je stalni upravni organ EAEU koji se sastoji od Saveta i Kolegijuma (čl. 18 st. 1. Ugovora). Osnovni zadaci Komisije su da obezbedi uslove funkcionisanja i razvoja Unije, kao i razrada predloga u oblasti ekonomske integracije u okviru Unije (čl. 1. st. 2. Uredbe o Evroazijskoj ekonomskoj komisiji).⁴⁶ Komisija obavlja svoje aktivnosti na osnovu sledećih principa: 1) obezbeđenja uzajamne koristi i ravnopravnosti uzimajući u obzir nacionalne interese država članica; 2) ekonomske opravdanosti donetih odluka; 3) dostupnosti, transparentnosti i objektivnosti (čl. 2. Uredbe o EEK).⁴⁷ Komisija donosi odluke, direktive i preporuke. Odluke, direktive i preporuke Saveta donose se konsenzusom dok se odluke, direktive i preporuke Kolegijuma donose ili dvotrećinskom većinom ili konsenzusom. Vrhovni savet definiše listu osetljivih pitanja o kojima se odlučuje konsenzusom Kolegijuma Komisije. Sedište Komisije je u Moskvi.

Sud Evroazijske ekonomske unije je stalni sudski organ Unije (Sud Unije). Sedište Suda je u Minsku, Belorusija.

Predsedavanje Vrhovnim savetom, Međudržavnim savetom i Komisijom vrši se na osnovu rotacije država članica prema ruskom azbučnom redu od strane jedne države članice u toku jedne kalendarske godine, bez prava produženja.

⁴⁶ Приложения за Уговор о оснивању Евроазијске економске уније (Приложения №№ 1-33 к Договору о Евразийском экономическом союзе), Internet, <http://www.economy.gov.ru/wps/wcm/connect/economylib4/mer/about/structure/depSNG/agreement- Eurasian-economic-union 31/05/2014>.

⁴⁷ Ibid.

Ono što je novo u vezi sa EAEU u odnosu na ranije integracije je formiranje nadnacionalnih organa u kojima svaka država ima jedan glas. Trenutno se radi na pripremi ratifikacije Sporazuma o osnivanju Evroazijske ekonomske unije u parlamentima država članica.

Završna razmatranja

Evroazijske integracije predstavljaju geografski najveće i energetske najmoćnije ekonomske integracije u XXI veku. Tri članice sadašnje Carinske unije, a budućeg Evroazijskog ekonomskog saveza – Rusija, Belorusija i Kazahstan, čine 15% površine Zemlje i najveći su proizvođači gasa, nafte, suncokreta i šećerne repe. Mnogi kritičari⁴⁸ Evroazijske ekonomske unije vide političke motive i govore o obnovi Sovjetskog Saveza, međutim, lideri „trojke“ negiraju obnovu sovjetske federacije: „Nije reč o tome da se u jednom ili drugom obliku obnavlja SSSR. Naivno bi bilo obnavljati ili kopirati ono što pripada prošlosti...“⁴⁹ Reč je isključivo o stvaranju jedinstvenog tržišta na kome već postoji zona slobodne trgovine od 2013. godine i novoj integraciji koja je „zasnovana na novoj vrednosnoj, političkoj i ekonomskoj osnovi.“⁵⁰ Može se zaključiti da se, uprkos nepoverenju i skeptičnosti koje dolaze sa Zapada, ne radi o ponovnom uspostavljanju Sovjetskog Saveza, već se pod okriljem Moskve u Evroziji stvara ekonomska zajednica koja će Rusiji (i zemljama članicama) doneti određenu ekonomsku korist i poboljšati njene pozicije u odnosima sa krupnim susedima kao što su EU na zapadu i Kina na istoku.

Sporazum o Osnivanju Evroazijske ekonomske unije, koji je potpisan u Astani 29. maja 2014. godine, je garancija za budućnost integracije. U već pomenutom autorskom članku Vladimira Putina, navedeno je da je novi savez otvoren projekat za sve one zemlje koje žele da se pridruže i da to mora biti suverena odluka države u skladu sa njenim dugoročnim nacionalnim interesima.

Ogromni prirodni resursi i značajne finansijske rezerve objektivno bi trebalo da obezbede Evroazijskoj uniji konkurentnost u industrijskoj i tehnološkoj trci. „I zajedno sa ostalim ključnim igračima i regionalnim strukturama – kao što su EU, SAD, Kina – da obezbedi održivost globalnog razvoja“.⁵¹ Novi savez ima sve šanse da za 10 godina neutrališe ili smanji privredno i socijalno zaostajanje za najrazvijenijim zemljama. Zajedničko tržište, sa više od 170 miliona potrošača, omogućilo je da se u periodu od

⁴⁸ Clinton vows to thwart new Soviet Union, Internet, <http://www.ft.com/cms/s/0/a5b15b14-3fcf-11e2-9f71-00144feabdc0.html#axzz3CvcJqjHh> 27/04/2014

⁴⁹ Владимир Путин, *Новый интеграционный проект для Евразии – будущее, которое рождается сегодня*, 03.10.2011. Internet, <http://izvestia.ru/news/502761>, 20/06/2014

⁵⁰ Ibid.

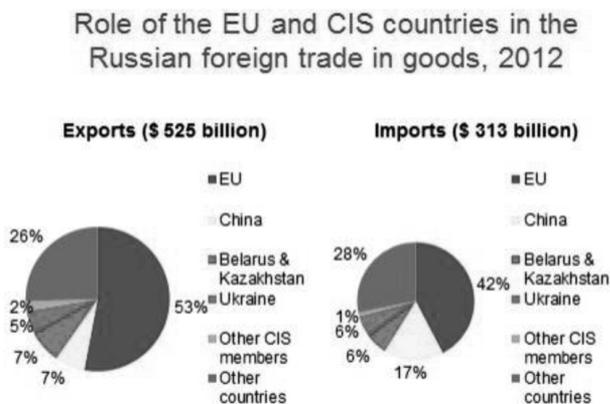
⁵¹ Ibid.

2010. do 2012. godine poveća trgovinska razmena država članica sa 45 na 68,5 milijardi dolara.

Prema mišljenju analitičara Alekseja Kuznjecova (Алексей Кузнецов), iako se tema formiranja Evroazijske ekonomske unije na bazi Carinske unije Rusije, Belorusije i Kazahstana mnogo politizuje, po svojoj suštini to je pre svega projekat zasnovan na ekonomskom pragmatizmu.⁵² Prema istom, on se potpuno uklapa u logiku razvoja različitih projekata regionalne integracije u svetu. Pri tome Rusija otvoreno teži da uz pomoć integracija raširi na postsovjetskom prostoru granice svoga unutrašnjeg tržišta. Osim toga, ekonomski udeo Evroazijske unije znatno je viši, nego u Rusiji, što povećava pregovaračku snagu zemalja-učesnica, kako sa EU, tako i sa zemljama koje imaju dinamičan razvoj, uključujući i Kinu. U tom smislu Evroazijska unija se ne može posmatrati kao pretnja suverenitetu Belorusije i Kazahstana. Oni u velikoj meri imaju koristi od uključivanja u veliko tržište.

Evroazijska unija, prema mnogim pokazateljima, ne može da bude alternativa EU u strategiji razvoja spoljnoekonomskih veza Rusije (i ne samo nje) na šta ukazuju statistički podaci o spoljnoj robnoj razmeni Federalne carinske službe Rusije. Prema istim, udeo izvoza Rusije u EU je 53%, uvoza 42%, dok je deo Belorusije i Kazahstana svega 7% izvoza i 6% uvoza. Ukoliko bi se Ukrajina pridružila Carinskom Savezu, udeo ove integracine grupe u spoljnoj trgovini Rusije bio bi 14% u izvozu i 12% u uvozu.

Statistički podaci o spoljnoj robnoj razmeni EU i Rusije⁵³

⁵² Алексей Кузнецов, *Евразийский Союз и его роль в отношениях России и ЕС*, Интернет, http://carnegieendowment.org/files/6.11.2013_Kuznetsov.pdf, 11/09/2014.

⁵³ Преузето из: Алексей Кузнецов, *Евразийский Союз и его роль в отношениях России и ЕС* http://carnegieendowment.org/files/6.11.2013_Kuznetsov.pdf

U izveštaju Evropske banke za obnovu i razvoj "Transition Report 2012" formiranje CU i JEP i stvaranje nacionalnog regulatornog organa proglašeno za prvi primer uspešne regionalne integracije na postsovjetskom prostoru. U 2012. godini Carinska unija je u određenom smislu dobila globalnu potvrdu kvaliteta, kada je Rusija pristupila STO. Pristupanje jedne od država članica u STO nije izazvalo dodatne probleme, pošto se prvobitno cela normativno-pravna baza Carinske unije pripremala u skladu sa normama STO. S obzirom na obaveze Rusije koje je preuzela pri stupanju u STO, prosečna ponderisana stopa uvozne carine smanjila se sa 9,6% na 7,02%. U okviru CU postavljaju se visoki standardi kvaliteta proizvedenih i uvezenih roba. Tehnički propisi se razrađuju samo za proizvode sa tzv. „jedinственог списка производа“, dok zemlje članice svojim zakonodavstvom zabranjuju uspostavljanje posebnih zahteva za proizvode koji se ne nalaze na jedinstvenom spisku. Predviđeno je usvajanje 61 tehničkog propisa Carinske unije. Do sada je usvojen 31 tehnički propis, od kojih je do 1. jula 2013. godine 21 stupio na snagu. U 2012. godini Carinska unija je demonstrirala stabilan tempo ekonomskog rasta: rast BDP Carinske unije iznosio je 3,5%. (U Evrozoni - 0,6%, u SAD - 2,2%). Rast uzajamne trgovine između zemalja CU iznosio je 8,7%, dok je rast spoljne trgovine zemalja članica iznosio 3,2%. Ovi trendovi pokazuju uspešnost i efikasnost integracionih procesa. U ovom kontekstu značajan je i primer uspešnog prevazilaženja ekonomske krize u Nemačkoj putem ekonomske saradnje sa Rusijom, koja je prošle godine iznosila 80 milijardi evra. Kazahstan koji je veličine skoro cele kontinentalne Evrope pruža ogroman potencijal učešća u izgradnji transportne i energetske infrastrukture.

Namera Ukrajine, pre nego što je bivši predsednik Janukovič odbio da potpiše Sporazum o stabilizaciji i pridruživanju sa EU 2013. godine, da se više okrene tržištu Carinske unije nego evropskim integracijama, ukazivala je na stvaranje moćnog saveza ukoliko bi se ona uključila u isti. Mišljenja smo da je nepotpisivanje SSP jedan od uzroka izbijanja krize u Ukrajini, zaoštavanja odnosa i odustajanja od bilo kakvih integracija sa Ruskom Federacijom. Međutim, ovaj događaj predstavlja kulminaciju „tihog“ nadmetanja SAD-a i EU i Rusije za geoekonomsku orijentaciju Ukrajine. Naime, EU je još 2009. godine razradila program „Istočno partnerstvo“ u kome nastoji na političkoj i ekonomskoj asocijaciji Ukrajine i još pet bivših sovjetskih republika sa EU. „Ova inicijativa nije bila samo korak ka proširivanju EU, koliko pokušaj da se stvori komforna zona na svojoj istočnoj granici i da se pojača prozapadna orijentacija zemalja učesnica“. ⁵⁴ Rusija se, sa druge strane, trudila da privuče Ukrajinu i većinu drugih bivših republika u projekat Carinske unije, čije je formiranje počelo 2009. godine i završilo u maju 2014. godine. Uključivanjem Ukrajine u taj plan,

⁵⁴ Дмитрий Тренин, *Украина и новый раскол*, Интернет, <http://www.carnegie.ru/2014/07/30/украина-и-новый-раскол/hmdb> 04/08/2014

koji je Putin pokušao da realizuje još iz vremena projekta „jedinствени економски простор“ 2003–2004. године, требало је да новом савезу обезбеди „критичну масу“ од 200 милиона потрошача, од којих би Украјинци чинили четвртину. На тај начин, истовремено су САД и ЕУ и Русија сматрале Украјину врло важним конституентом својих геополитичких пројеката. Према мишљењу Дмитрија Тренјина, „Руска страна је покушала да исући могућност укључивања Украјине у оба економска савеза, јер би јој то дозволило да сачува баланс како унутар земље, тако и у међународним односима. Међутим, ЕУ је категорички одбила преговоре са трећом страном у веzi са асоцијацијом Украјине“. Као крајњи резултат и РФ и ЕУ почели су да посматрају питање избора Украјине као „антагонистичку игру“, у којој не жале напоре, да би утицали на њен исход.⁵⁵

Предност овог пројекта сарадње су и јасна правила унутар Јединственог економског простора, што ће га сврстати међу најмање бирократизоване међународне облике удруживања. Евроазијски пројекат биће отворен и за друге земље. Јерменија и Киргизија већ су изразиле жељу да се прикључе Каринској унији, а интересовање показују Индија и Израел. Принципи сарадње заснивају се на уважаванју жеља сваке стране узимајући у обзир заједничке интересе.

Закључно, да се осврнемо и на место Србије у евроазијским интеграционим процесима. Имајући у виду да евроазијске интеграције нису искључиво политички пројекат, већ се заснивају на економском прагматизму, указаћемо поново да у оквиру евроазијских интеграција земље чланице помажу једна другој на основу усаглашене политике у различитим областима (пољопривреде, индустрије, енергетике и саобраћаја). Сарадња са земљама Каринске уније не представља формално приступање или чланство у неком политичко-економском пакту, већ могућност задовољјавања економских интереса Србије кроз низ потенцијалних споразума о економској сарадњи. Наставак процеса евроинтеграција није у супротности са циљевима сарадње коју би Србија имала са евроазијским пројектом, а оопортуном је чини шестогодишња економска криза у земљама ЕУ, као и неконкуренција српске привреде на тржишту ЕУ. Иако у смислу паралелне сарадње нема формално правних забрана, потребно је будуће облике сарадње све више прилагођавати заhtевима ЕУ, али и задржати и проширити постојеће облике економске сарадње са земљама ЕАЕУ (као што то чине и земље ЕУ), јер сваки облик економских интеграција има своја правила (заштитне мере) која нису међусобно компатибилна. Србија са земљама Евроазијске економске уније има изванредне политичке односе, засноване на узajамном поштовању територијалног интегритета и суверенитета, па се тиме стижу услови да 2015. године, када буду формиран органи Евроазијског економског савеза, Србија додатно искористи потенцијале сарадње.

⁵⁵ Ibid.

Bibliografija

- Clinton vows to thwart new Soviet Union, Internet, <http://www.ft.com/cms/s/0/a5b15b14-3fcf-11e2-9f71-00144feabdc0.html#axzz3CvcJqJHh> 27/04/2014
- Čepurin, Aleksandar, *Direktni šarm Evroazijskog saveza*, 25.11.2013, Internet, <http://www.politika.rs/rubrike/Pogledi-sa-strane/Diskretni-sarm-Evroazijskog-saveza.sr.html>, 27/04/2014.
- Danilevski, Nikolaj, *Rusija i Evropa*, Dosije, Beograd, 2007.
- Дугин, Александр, *Основы Евразийства*, Москва, Арктогея Центр, 2002.
- Договор об учреждении Евразийского экономического сообщества* (Sporazum o osnivanju Evroazijske ekonomske zajednice), Интернет, <http://www.evrazes.com/docs/view/3> 27/06/2014
- Договор о Евразийском экономическом союзе*, 29.05.2014, Астана, Интернет, <http://www.economy.gov.ru/wps/wcm/connect/economylib4/mer/about/structure/depSNG/agreement-eurasian-economic-union> 31/05/2014.
- Договор о создании союзного государства* (Tekst Ugovora o stvaranju Savezne države Rusije i Belorusije), Интернет, <http://www.soyuz.by/about/docs/dogovor5/>
- Đukanović, Dragan; Gajić, Dejan, *Evroazijske bezbednosne integracije i bezbednost Balkana i Srbije*, Međunarodni problemi, Beograd, 2012.
- Đurković, Miša, „Lav Gumiljev i savremeno evroazijstvo“, *Kultura polisa*, br. 23, Beograd, 2014.
- Eurasian economic integration: Facts and figures, Internet, http://eurasiancommission.org/ru/Documents/broshura26_RUS_2014.pdf 27/04/2014.
- ЕврАзЭС сегодня (ЕАЕЗ данас), Интернет, <http://www.evrazes.com/i/other/evrazes-segodnya-web.pdf> 30/04/2014.
- Godišnji izveštaj Evroazijske ekonomske komisije, Internet, http://eurasiancommission.org/ru/Documents/report_2013.pdf 25/04/2014
- Глинкина, Светлана; Зевин, Леон (urs), *Евразия в поисках идентичности*, Москва, 2011.
- Гумилев, Лев, *Ритмы Евразии - Эпохи и цивилизации*, Кристалл, Москва, 2003.
- Кузнецов, Алексей, *Евразийский Союз и его роль в отношениях России и ЕС*, Internet, http://carnegieendowment.org/files/6.11.2013_Kuznetsov.pdf 11/09/2014.
- Лукашенко, Александр, *О судьбах нашей интеграции*, 17.10.2011, Интернет, <http://izvestia.ru/news/504081> 20/06/2014.
- Назарбаев, Нурсултан, *Евразийский союз: Идеи, практика, перспективы*. 1994–1997. Москва, 1997.
- Назарбаев, Нурсултан, *Евразийский Союз: от идеи к истории будущего*, 25.10.2011. Интернет, <http://izvestia.ru/news/504908>, 20/06/2014.
- Organizacija Dogovora o kolektivnoj bezbednosti, Internet, <http://www.odkbcsto.org/> 10/06//2014.
- Путин, Владимир, *Новый интеграционный проект для Евразии – будущее, которое рождается сегодня*, 03.10.2011, Интернет, <http://izvestia.ru/news/502761>, 20/06/2014.
- Приложения №№ 1-33 к Договору о Евразийском экономическом союзе* (Aneksi Ugovora o osnivanju Evroazijske ekonomske unije), Internet, <http://www.>

- economy.gov.ru/wps/wcm/connect/economylib4/mer/about/structure/depSNG/agreement-eurasian-economic-union 31/05/2014.
- Sajt Komisije Carinske unije, <http://www.customsunion.ru/org/topic/205/91.html> 25/04/2014.
- Sajt Državne Dume Ruske Federacije: <http://iam.duma.gov.ru/node/2/4480/14916> 31/05/2014.
- The World Bank, <http://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.PCAP.CD> 01/09/2014
- The World Factbook <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/> 01/09/2014
- Тренин, Дмитрий, *Украина и новый раскол*, Интернет, <http://www.carnegie.ru/2014/07/30/украина-и-новый-раскол/hmdb>, 04/08/2014.
- Винокуров, Евгений, *Прагматическое евразийство*. Интернет, <http://www.globalaffairs.ru/number/Pragmaticcheskoe-evraziistvo-15950> 02/05/2014
- Винокуров, Евгений; Либман, Александр, *Евразийская континентальная интеграция*, Евразийский банк развития, Санкт-Петербург, 2012.
- Zvanična internet prezentacija Evroazijske ekonomske zajednice <http://www.evrazes.com/customunion/about> 27/06/2014.

Božidar Knežević M.A., Senka Pavlović, M.A.

INTEGRATION PROCESS IN THE EURASIAN SPACE

ABSTRACT

Shortly after the collapse of the Soviet Union, the process of Eurasian integration began in new forms of cooperation between the newly independent states. Over the years, a number of agreements on mutual cooperation have been signed focusing primarily on deepening and strengthening the economic ties of the Member States, particularly among the largest countries, Russia, Belarus and Kazakhstan. The authors analyse the types and main characteristics of the modern Eurasian integration processes and their institutional structure. The paper presents the integration processes based on the international trade association, among which two inter-state integration structures stand out – the Eurasian Economic Community and the Eurasian Economic Union. The authors are of the opinion that these integration processes are examples of dynamic regional linking and are based on the already known models of economic union of countries. On the basis of the Treaty on the Eurasian Economic Community signed in Astana, Kazakhstan, on 29th May 2014, the beginning of the Union activity was announced – 1st January 2015.

Key words: Eurasian Economic Community; Eurasian Initiative, customs union; Eurasian Economic Union.

UDK: 327.56::351.88(4-672EU)
Bibliid 0543-3657, 65 (2014)
God. LXV, br. 1155–1156, str. 98–117
Izvorni naučni članak
Primljen: 29. jul 2014. godine

*Srđan KORAC*¹

Ka uspešnom samostalnom vojnom delovanju Evropske unije: razvoj satelitske podrške

SAŽETAK

Rad analizira da li su i u kojoj meri stvoreni preduslovi za uspešno sprovođenje Zajedničke bezbednosne i odbrambene politike Evropske unije u pogledu valjane logističke podrške za vojno angažovanje na teritorijama trećih zemalja bez oslanjanja na pomoć NATO-a i SAD-a. Autor analizu stavlja u teorijski kontekst debata o optimalnom modelu uloge Evropske unije kao međunarodnog bezbednosnog aktera i o vitalnoj važnosti obaveštajnog rada za održivo vojno angažovanje u tzv. asimetričnim sukobima u udaljenim područjima. Težište analize stavljeno je na ispitivanje stepena izgrađenosti i osposobljenosti kapaciteta Unije za samostalno satelitsko snimanje, izviđanje, osmatranje i prikupljanje geoprostornih obaveštajnih podataka (GEOINT), kao i za održavanje satelitskih komunikacija u realnom vremenu. Autor zaključuje da dosadašnje vojne misije EU pokazuju da je bez strateškog ulaganja u razvoj evropske mreže satelita sa pratećim kapacitetima i unapređenja nadnacionalne obaveštajne funkcije, malo verovatno da će Unija moći da ostvari planove o vlastitoj globalnoj ulozi snabdevača kooperativne bezbednosti i delotvorno zaštititi vitalne bezbednosne interese.

Ključne reči: Satelitski centar EU (SATCEN), Zajednička bezbednosna i odbrambena politika EU, međunarodne vojne misije, satelitska tehnologija, geoprostorni obaveštajni podaci, satelitski snimci

¹ Naučni saradnik u Institutu za međunarodnu politiku i privredu, Beograd. Rad predstavlja deo naučnog i istraživačkog angažovanja istraživača na projektu: „Srbija u savremenim međunarodnim odnosima: strateški pravci razvoja i učvršćivanja položaja Srbije u međunarodnim integrativnim procesima – spoljnopolički, ekonomski, pravni i bezbednosni aspekti“, koji finansira Ministarstvo za nauku i prosvetu Republike Srbije, projekat br. OI179029.

Evropska unija kao međunarodni bezbednosni akter: „normativna sila“ potpomognuta barutom?

Teorijska i politička debata o potrebi i mogućnostima da Evropska unija izraste u uticajnog učesnika međunarodnih odnosa traje uporedo sa raspravama o poželjnom obliku i ciljevima nadnacionalne integracije.² Okolnosti ekonomske, spoljnopolitičke i vojne nadmoći SAD-a u zapadnom civilizacijskom krugu zemalja u vreme hladnog rata, učinile su suvišnim ozbiljnije planiranje vojne integracije članica tadašnje EZ – ako ne i besmislenim. Pokušaj osnivanja Evropske odbrambene zajednice (*European Defence Community Treaty*), početkom pedesetih godina, propao je zbog odbijanja francuskog parlamenta da međunarodni ugovor ratifikuje, pa su SAD postale neprikosnoven jamac mira u Zapadnoj Evropi uz tesno vezivanje nacionalnih oružanih snaga za Severnoatlantski savez (NATO).³ Iz javnog diskursa potonjih decenija ostala je zapamćena često ponavljana tvrdnja da bi samostalne evropske oružane snage odvojene od NATO-a bile suviše i nesvršishodne, jer se Evropa sklonila pod američki „nuklearni kišobran“. Kako je primetio jedan autor, Evropa je od druge polovine pedesetih godina živela „u zaboravu od ostatka sveta“.⁴ Uprkos tome, akademska zajednica je marljivo iznedrila tri modela ujedinjene Evrope kao međunarodnog bezbednosnog aktera.

Model Evropske unije kao civilne sile osmišljen sedamdesetih godina minulog veka počivao je na uverenju da je, u okolnostima rastuće privredne međuzavisnosti i nemogućnosti da se odbrani na duži rok, ujedinjena Evropa trebalo da bude kohezivnija i da razvije efikasno kolektivno upravljanje u oblasti bezbednosti tako da bude sposobna da sprovodi zajedničke akcije unutar i van tadašnje EZ.⁵ Sredstva i ciljevi trebalo bi da budu civilne prirode zbog uslova koje su u tom trenutku određivale politička kultura u zapadnoj Evropi, jedinstvena situacija u vreme hladnog rata, odbojnost građana prema ratu uslovljena ogromnim razaranja u Drugom svetskom ratu i nuklearna pat-pozicija. U kritičkom odgovoru na model EZ kao civilne sile, osamdesetih godina prošlog veka pojavilo se stanovište da Evropljani treba da razvijaju sopstvene kapacitete za odbranu zbog značajnih interesnih

² Za detaljan uvid u istorijsku perspektivu videti: Desmond Dinan, *Europe Recast: A History of European Union*, Palgrave, Basingstoke, 2004; Karen E. Smith, *European Union Foreign Policy in a Changing World*, Polity Press, Cambridge, 2006, pp. 24–51.

³ Maria Raquel Freire, “The European Security and Defence Policy: History, Structures and Capabilities”, in: Michael Merlingen and Rasa Ostrauskaite (eds), *European Security and Defence Policy: An implementation perspective*, Routledge, Oxon, 2008, pp. 9–10.

⁴ Zaki Laïdi, “European preferences and their reception”, in: Zaki Laïdi (ed.), *EU Foreign Policy in a Globalized World: Normative power and social preferences*, Routledge, Oxon, 2008, p. 1.

⁵ O modelu EZ kao civilne sile videti detaljnije u: François Duchêne, “Europe’s Role in World Peace”, in: Richard Mayne (ed.), *Europe Tomorrow: Sixteen Europeans Look Ahead*, Fontana, London, 1972.

razmimoilaženja sa SAD-om i realno malog uticaja Evropljana u procesu odlučivanja u strukturama NATO.⁶ Poslednju dekadu XX veka obeležila je popularnost modela normativne sile, koji se temelji na moći ideja i ideologije u okviru izučavanja normativne dimenzije evropskih integracija i primene teorije socijalnog konstruktivizma na međunarodne odnose. Reč je o stanovištu da je Evropska unija normativna sila, pošto je karakterišu zajedničke norme – vladavina, prava, demokratija, sloboda, ljudska prava.⁷

Praktična vrednost predstavljenih modela za koncipiranje zajedničkog delovanja u međunarodnim odnosima sa bezbednosnim implikacijama je problematična zato što pojednostavljuju složenu stvarnost stalnih promena na globalnom planu i time zanemaruju izmenjene bezbednosne pretnje, poput sukoba niskog intenziteta ili asimetričnih sukoba. Nove okolnosti poslehladnoratovskog bezbednosnog okruženja podstakle su potrebu za novim modelom međunarodne bezbednosne uloge Evropske unije, a kao najuticajniji se nametnuo model snabdevača kooperativne bezbednosti (*cooperative security provider*). Model je osmislio Hans-Georg Ehrhart (Hans-Georg Ehrhart), a počiva na pet osnovnih ideja: 1) normativizam – opravdanost upotrebe vojne sile mora biti prethodno potvrđena normama međunarodnog javnog prava, a cilj je pretvaranje oružanih sukoba u nenasilne oblike delovanja, zastrašivanje i odbrana; 2) prikladnost – spoljni odnosi treba da prate političke i bezbednosne izazove i očekivanja građana Unije; 3) obuhvatnost – složeni bezbednosni problemi zahtevaju uključivanje svih aspekata moći u bezbednosnu politiku, te podjednako civilna i vojna sredstva; 4) opredeljenje koje obuhvata više nivoa – valjan bezbednosni pristup mora da uključuje aktere sa svih nivoa: državnog i podržavnog; 5) multilateralizam.⁸

Osnovni dokumenti usvojeni proteklih godina u oblasti bezbednosti i odbrane takođe zastupaju politiku jačanja vojnih kapaciteta zemalja članica i, posredno, Unije kao međunarodnog aktera.⁹ Prema bezbednosnoj strategiji EU – „Bezbedna Evropa u boljem svetu” od juna 2003. godine – zbog privrednog učinka i značaja koji ima u svetskoj trgovini, Evropska unija treba da bude sposobna da preuzme i deo odgovornosti za očuvanje svetske

⁶ Kritike modela civilne sile opširnije pogledati u: Hedley Bull, “Civilian Power Europe: A Contradiction in Terms?”, *Journal of Common Market Studies*, Vol. 21, Issue 2, 1982, pp. 149-170.

⁷ Detaljnije u: Tuomas Forsberg, “Normative power Europe (once more): A conceptual clarification and empirical analysis”, Paper Prepared for Presentation at the Annual Convention of the International Studies Association, New York, 15-18 February 2009, www.uta.fi/laitokset/politiikka/opiskelu/EU_Normative_Power_Forsberg.pdf, pp. 2-3.

⁸ Hans-Georg Ehrhart, “What model for CFSP?”, *Chaillot Paper*, No. 55, October 2002, European Union Institute for Security Studies, www.iss.europa.eu/uploads/media/chai55e.pdf, pp. 18-22.

⁹ Opširnije o ranijim etapama uspostavljanja odbrambene politike na nivou EU videti u: Brian White, *Understanding European Foreign Policy*, Palgrave, Basingstoke, 2001, pp. 142-155.

bezbednosti. Dokument kao osnovne strateške ciljeve prepoznaje promenu tradicionalnog koncepta odbrane teritorije od spoljne agresije – jer novi bezbednosni izazovi zahtevaju delovanje daleko od teritorije Evropske unije i raznovrsnost vojnih i civilnih sredstava – i izgradnju bezbednog okruženja, zato što je u interesu Evropske unije da u zemljama sa kojima se graniči postoje stabilni demokratski poreci, da se izbegne eventualna nova podela kontinenta i da se reši arapsko-izraelski sukob.¹⁰ Reč je o uvođenju paradigmi deteritorijalizovanosti i denacionalizovanosti odbrambene politike u programsku dokumenta Zajedničke spoljne i bezbednosne politike.¹¹ Međunarodno vojno-civilno angažovanje Unije usredsređeno je na razloge ljudske a ne teritorijalne bezbednosti, pa je usled toga ograničenog vremenskog i prostornog opsega i obima postavljenih ciljeva.

Posmatrano sa stanovišta dugoročnih planova kasnije usvojenih u okviru Evropske bezbednosne i odbrambene politike (od Lisabonskog ugovora preimenovana u Zajedničku bezbednosnu i odbrambenu politiku), formulisane ciljeve bezbednosne strategije treba tumačiti tako da oni pretpostavljaju angažovanje združenih vojnih kapaciteta Unije u slučajevima oružane intervencije radi razdvajanja zaraćenih strana i stabilizacije „neuspehli“ / „propalih“ država (*failed states*) iz okruženja, koje predstavljaju asimetričnu bezbednosnu pretnju Uniji. Na osnovu ovako definisanih bezbednosnih izazova i pretnji i strateških ciljeva, bezbednosna strategija EU glavne implikacije za promenu komunitarnih javnih politika vidi u preobražaju vojnih kapaciteta u fleksibilnije i pokretljivije snage i u efikasnijem korišćenju uvećanih nacionalnih vojnih budžeta.¹²

Evropska unija je do sada sprovela šest međunarodnih vojnih operacija usmerenih na stabilizaciju postkonfliktnog okruženja na Balkanu, sprečavanje širenja građanskih sukoba u DR Kongo, zaštitu izbeglica u Čadu i suzbijanje pirata u somalijskim vodama. Prva vojna operacija Evropske unije u saradnji sa NATO-om, shodno aranžmanu „Berlin plus“, bila je misija „Konkordia“ u Makedoniji, koja je marta 2003. od NATO-a preuzela sprovođenje operacije stabilizovanja bezbednosne situacije i osiguranja primene Ohridskog sporazuma. Unija je za potrebe misije koristila infrastrukturu NATO-a, pa je čak i komanda bila smeštena u Vrhovnoj savezničkoj komandi za Evropu u Briselu. Operacija „Artemis“ u DR Kongo pokrenuta je juna 2003. godine kako bi se sprečila humanitarna katastrofa velikih razmera izazvana etničkim sukobima na severoistoku zemlje (oblast

¹⁰ “A Secure Europe in a Better World – European Security Strategy”, 12 December 2003, Brussels, www.consilium.europa.eu/uedocs/cmsUpload/78367.pdf, pp. 7–8. Uporediti sa: “Report on the Implementation of the European Security Strategy: Providing Security in a Changing World”, 11 December 2008, Brussels, www.consilium.europa.eu/uedocs/cms_data/docs/pressdata/en/reports/104630.pdf.

¹¹ Janne Haaland Matlary, *European Union Security Dynamics: In the New National Interest*, Palgrave Macmillan, Basingstoke, 2009, pp. 23–25.

¹² “A Secure Europe in a Better World”, *European Security Strategy*, op. cit., pp. 11–14.

Ituri), na molbu generalnog sekretara Ujedinjenih nacija i u skladu sa Rezolucijom Saveta bezbednosti br. 1484. Reč je o prvoj vojnoj misiji EU van Evrope i bez oslanjanja na infrastrukturu NATO-a, ali uz korišćenje komandne strukture francuske vojske. Operacijom „Altea” u Bosni i Hercegovini EUFOR je decembra 2004. godine uz odobrenje NATO-a zamenio SFOR sa zadatkom da osigura dalje sprovođenje Dejtonsko-pariskog sporazuma i pomogne Bosni i Hercegovini u procesu stabilizacije i pridruživanja EU i u borbi protiv organizovanog kriminala. Operacija je vođena u skladu sa aranžmanom „Berlin plus”, odnosno u saradnji sa NATO-om. U okviru prvog angažovanja mornaričkih snaga zemalja članica EU – operacije „Atalanta” pokrenute 2008. godine, preduzete su aktivnosti odvracanja, sprečavanja i suzbijanja napada somalijskih piratskih bandi koje su više godina ometale međunarodni pomorski saobraćaj oko Roga Afrike, pružena je zaštita trgovačkoj plovidbi i brodovima sa humanitarnom pomoći i obučeni su pripadnici somalijskih oružanih snaga. Ova operacija je sprovedena bez oslanjanja na kapacitete NATO-a. U Čadu i Centralnoafričkoj Republici snage Evropske unije su intervenisale 2008. godine pod mandatom Ujedinjenih nacija, kako bi zaštitile civilno stanovništvo, posebno izbeglice pogođene izbijanjem oružanih građanskih sukoba u oblasti Darfur i osigurale dopremanje humanitarne pomoći.¹³

Navedene vojne operacije, u kojima je ukupno bilo angažovano oko 20.000 vojnika, predstavljaju izraz ambicije Unije na planu izgradnje profila „snabdevača” bezbednosti i odgovor na rastući značaj uloge regionalnih organizacija u očuvanju poslehladnoratovskog globalnog mira izvođenjem multilateralnih vojnih intervencija.¹⁴ Jačanjem saradnje sa Afričkom unijom u oblasti bezbednosne politike, Evropska unija postepeno izrasta iz „podizvođača”, za potrebe misija sa mandatom Ujedinjenih nacija, u globalnog bezbednosnog aktera koji pomaže regionalnim organizacijama u očuvanju mira i bezbednosti. U strateške interese Evropske unije, kao međunarodnog aktera, spada zaštita pomorskih saobraćajnih pravaca i važnih tačaka na tim pravcima, strateške komunikacione infrastrukture (npr. cevovodi), rezervi energenata i sirovina na prekomorskim teritorijama zemalja članica i u udaljenim područjima, kao i održanje regionalne ravnoteže snaga koja pogoduje evropskim vrednostima.¹⁵

¹³ “EU Military Operation in Eastern Chad and North Eastern Central African Republic (EUFOR Tchad/RCA)”, Council of the EU, March 2009, www.eeas.europa.eu/csdp/missions-and-operations/eufor-tchad-rca/pdf/01032009_factsheet_eufor-tchad-rca_en.pdf.

¹⁴ Xymena Kurowska, “The Role of ESDP Operations”, in: Michael Merlingen and Rasa Ostrauskaite (eds), *European Security and Defence Policy: An implementation perspective*, op. cit., pp. 25–40; Katarina Engberg, “Ten years of EU military operations”, *EUISS Brief*, No. 41, 2013, www.iss.europa.eu/uploads/media/Brief_41_EU_military_operations.pdf.

¹⁵ Opširnije videti u: Antonio Missiroli (ed.), *Enabling the Future European Military Capabilities 2013–2025: Challenges and Avenues*, Report No. 16, May 2013, EU Institute for Security Studies, www.iss.europa.eu/uploads/media/Report_16.pdf, pp. 16–24.

Mada ne treba pridavati prenatlašenu važnost favorizovanju okvira Zajedničke bezbednosne i odbrambene politike nad NATO-om, čak i među članicama Unije koje su najveće zagovornice transatlantskog partnerstva, ipak se čini da je operacija „Atalanta” pokazala da su nacionalne vlade prepoznale veći učinak samostalnog vojnog angažovanja EU u ravni legitimizacije ciljeva i vrednosti na kojima počiva Zajednička bezbednosna i spoljna politika, nego što bi to bio slučaj da je operacija izvedena pod okriljem Severnoatlantskog saveza.¹⁶ Uprkos preduzetim dalekosežnim inicijativama usmerenim na osposobljavanje Unije za vojno delovanje kao potpore ostvarenju ciljeva Zajedničke spoljne i bezbednosne politike – poput npr. modela tzv. borbenih grupa (*Battle Group*), brzog vojnog odgovora (*Military Rapid Response*) itd. – i dalje nije proverena mogućnost praktične, logističke održivosti angažovanih snaga na terenu u udaljenim područjima trećih zemalja.¹⁷ Na primer, do sada nije isproban model borbene grupe kao otelotvorenje mehanizma za brzi vojni odgovor u kriznim situacijama, niti je poznato da li bi i u kojoj meri zemlje članice poslale nacionalne kontigente kako bi se formirala nadnacionalna borbena grupa. Upravo je saveznička vojna intervencija u Libiji od 2011. godine posvedočila da Zajedničkoj bezbednosnoj i odbrambenoj politici nedostaju kapaciteti od kritične važnosti za uspešno samostalno vojno delovanje. Američke podmornice opremljene raketama *Tomahawk* onesposobile su libijsku ratnu avijaciju i odbranu vazdušnog prostora, dok su Evropljani imali problema sa dopremanjem goriva za operacije i osiguranjem valjane logističke podrške za obaveštajne, osmatračke i izviđačke zadatke.¹⁸

Prema mišljenju Tomasa Risa (Tomas Ries), strateško planiranje Zajedničke bezbednosne i odbrambene politike mora da uzme u obzir tri „ugaona kamena” na kojima počiva vojna sposobnost: 1) volju političkog vođstva, vojnika i društva u celini; 2) veštinu kojom mogu da praktično ostvare tu volju; i 3) oruđa koja stoje na raspolaganju kako bi se sprovele usvojene odluke.¹⁹ Ako po strani ostavimo kontroverzno i otvoreno pitanje da li postoji dovoljno jaka politička volja u zemljama članicama za osnivanje

¹⁶ Marianne Riddervold, “A Geopolitical Balancing Game?: EU and NATO in the Fight Against Somali Piracy”, *ARENA Working Paper*, 4/2014, March 2014, Centre for European Studies at the University of Oslo, www.sv.uio.no/arena/english/research/publications/arena-publications/workingpapers/working-papers2014/wp4-14.pdf, p. 19.

¹⁷ Jelena Juvan and Vladimir Prebilič, “Towards Stronger EU Military and Defence Capabilities”, *European Perspectives – Journal on European Perspective of the Western Balkans*, Vol. 4, No. 2, October 2012, p. 136.

¹⁸ Luis Simón, “CSDP, Strategy and Crisis Management: Out of Area or Out of Business?”, *The International Spectator*, Vol. 47, No. 3, september 2012, pp. 112–113.

¹⁹ Tomas Ries, “The globalising security environment and the EU”, in: Álvaro de Vasconcelos (ed.), *What ambitions for European defence in 2020?*, EU Institute for Security Studies, Paris, 2009, www.iss.europa.eu/uploads/media/What_ambitions_for_European_defence_in_2020.pdf, p. 71.

istinski evropskih oružanih snaga, onda možemo da se usredsredimo na pitanje da li postoje veštine i oruđa neophodna za delotvorno vojno angažovanje pod okriljem Zajedničke bezbednosne i odbrambene politike. Ono na čemu se tek radi je uspostavljanje jedinstvenog komandno-operativnog sistema, pravog generalštaba i u potpunosti umreženih i stalnih komunikacionih veza između štaba i misija raspoređenih na terenu.²⁰ Od posebne važnosti je jačanje nadnacionalnog obaveštajnog rada u što kraćem roku, budući da je reč o oblasti javne politike koja se opaža kao jezgro nacionalnog suvereniteta te stoga kao resurs koji nijedna vlada ne želi da prenese u isključivu nadležnost Unije. Nadnacionalni kapaciteti za obaveštajni rad trebalo bi da nadomeste razliku koja postoji između tradicionalnog vojnog obaveštajnog rada i prikupljanja obaveštajnih podataka o kriznim situacijama (*crisis intelligence*), koji su u velikom broju slučajeva unutrašnji sukobi sa učešćem nedržavnih aktera kao nosilaca oružanog nasilja.

GEOINT: buduće rešenje za uspeh međunarodnih misija

Zahtevi za valjanim formulisanjem spoljne, bezbednosne i odbrambene politike i utvrđivanjem smera zajedničkog delovanja na globalnoj sceni, nameću Evropskoj uniji jasnu potrebu za konstituisanjem sopstvene, nadnacionalne obaveštajne službe koja će stručno i profesionalno pripremati osnov za odlučivanje o sadržaju i načinu vođenja ovih javnih politika. U domenu Zajedničke spoljne i bezbednosne politike i Zajedničke bezbednosne i odbrambene politike, Evropskoj službi za spoljno delovanje (*European External Action Service – EEAS*) pridodate su 2010. godine dve organizacione jedinice, koje sudeći prema poverenim zadacima predstavljaju jezgro nadnacionalne obaveštajne funkcije – Centar za obaveštajnu analizu (*Intelligence Analysis Center – INTCEN*) i Obaveštajni direktorat pri Vojnom štabu Unije (*Intelligence Directorate – INTDIR*).

INTDIR je kao nadnacionalni parnjak vojno-obaveštajnim službama država članica uspostavljen da obezbedi obaveštajne podatke i proizvode neophodne za rano upozoravanje, valjanu procenu i planiranje odgovora u slučaju pojave kriznih situacija koje predstavljaju bezbednosnu pretnju po Uniju, a posebno za izvođenje operacija i vežbi na terenu, te za kvalitetno planiranje u samom Vojnom štabu EU.²¹ INTCEN nema sopstvene obaveštajne resurse poput onih kojima raspolažu nacionalne obaveštajne službe, niti operativno prikuplja obaveštajne podatke o aktivnostima koje

²⁰ Stefano Silvestri, "The gradual path to a European defence identity", in: Álvaro de Vasconcelos (ed.), *What ambitions for European defence in 2020?*, op. cit., pp. 81–82.

²¹ "European Union Military Staff: An integral element of the EU comprehensive approach", European External Action Service, 2014, http://eeas.europa.eu/csdp/structures-instruments-agencies/eu-military-staff/documents/new_spring_summer_eums_brochure_march_2014.pdf.

predstavljaju aktuelnu ili potencijalnu pretnju po bezbednost Unije. INTCEN najveći deo informacija dobija od Vojnog štaba EU (tačnije INTDIR-a), SATCEN-a, Frontex-a, Evropola, međunarodnih misija Unije i njenih delegacija u trećim zemljama, te od nacionalnih obaveštajnih službi 28 država članica, Norveške i Švajcarske. Sliveni obaveštajni podaci analiziraju se i prave se strateške procene bezbednosnih pretnji tako da se pojava i razvoj kriznih situacija prate u realnom vremenu, kako bi Evropska služba za spoljno delovanje, odnosno Savet EU, kao i druge institucije i tela valjano odlučivali u kom smeru da deluju u okviru Zajedničke spoljne i bezbednosne politike EU. Zbog toga se težište nadnacionalnog obaveštajnog rada nalazi na praćenju situacije u osetljivim regionima sveta (npr. Bliski istok i pojedini delovi Afrike), kao i na proceni pojedinih globalnih bezbednosnih izazova – poput terorizma, širenja naoružanja za masovno uništenje itd. Podaci prikupljeni i obrađeni u INTCEN-u i INTDIR-u prosleđuju se na dalju analizu Jedinostvenom kapacitetu za obaveštajnu analizu (*Single Intelligence Analysis Capacity – SIAC*), koji je posebna organizaciona jedinica Generalnog sekretarijata Saveta EU.²²

Nadnacionalni obaveštajni rad za sada je najviše okrenut ka tzv. otvorenim izvorima (*Open Source Intelligence – OSINT*), ali uporedo raste i važnost geoprostornih obaveštajnih podataka (*Geospatial Intelligence – GEOINT*) i obaveštajnih podataka koji se mogu prikupiti iz snimaka površine planete načinjenih pomoću satelita i letelica (*Imagery Intelligence – IMINT*).²³ Geoprostorni obaveštajni podaci obuhvataju snimke i sve prateće informacije koje opisuju, procenjuju i vizuelno oslikavaju fizičke karakteristike prostora i utvrđuju geografske parametre ljudske aktivnosti.²⁴ Ova vrsta obaveštajnih podataka spaja više stručnih disciplina, poput kartografije i analize satelitskih snimaka, i nema nužno vojnu svrhu, već se u velikoj meri koristi u području telekomunikacija, saobraćaja, javnog zdravlja, javne bezbednosti i prostornog planiranja. Osmatranje i snimanje iz zemljine orbite nisu novost jer se sprovode još od šezdesetih godina minolog veka, ali je tek skorašnji napredak u satelitskoj, računarskoj i

²² "Answer given by High Representative/Vice-President Ashton on behalf of the Commission to written questions E-006018/12 and E-006020/12", 16 August 2012, European Parliament, www.europarl.europa.eu/sides/getAllAnswers.do?reference=E-2012-006020&language=CS, 20/07/2014.

²³ Obaveštajni podaci iz otvorenih izvora su podaci koji se prikupljaju iz izvora dostupnih javnosti, kao što su na primer Internet, tradicionalni masovni mediji (štampa, radio, televizija), specijalizovana periodika, studije i izveštaji raznovrsnih javnih, privatnih i građanskih organizacija, fotografije i komercijalne geografske karte (navedeno prema: <https://www.cia.gov/news-information/featured-story-archive/2010-featured-story-archive/open-source-intelligence.html>, 24/07/2014). Danas se nacionalne obaveštajne službe u svom radu pretežno oslanjaju na ovu vrstu obaveštajnih izvora, jer su lako dostupni i ne uključuju terenski rad u trećim zemljama.

²⁴ *Priorities for GEOINT Research at the National Geospatial-Intelligence Agency*, National Academies Press, Washington D.C., 2006, p. 5.

digitalnoj tehnici omogućio pravljenje snimaka planete veoma visoke rezolucije.²⁵ Visoka rezolucija stvara tačnu, detaljnu, trodimenzionalnu te, shodno tome, realističnu sliku prostora, strateških infrastrukturnih objekata i tačaka i urbane vizure, što je od vitalne važnosti za npr. planiranje gradske borbe protiv terorističkih grupa, a ako je ugrađena u Geografski informacijski sistem (*Geographical Information System* – GIS) i u Globalni pozicioni sistem (*Global Positioning System* – GPS), onda može da olakša kretanje i snalaženje na nepoznatom terenu.

Pored osmatranja i pravljenja snimaka površine, sateliti u Zemljinoj orbiti koriste se za održavanje komunikacije, utvrđivanje položaja i presretanje radio-talasa, a njihova upotreba može biti istovremeno u civilne i vojne svrhe. SAD kao međunarodni akter sa vojnim trupama raspoređenim i angažovanim širom planete praktično se isključivo oslanja na satelitske komunikacije, pa se tako u vreme intervencije u Iraku 2003. godine preko 80 odsto komunikacija između savezničkih snaga odvijalo preko satelita.²⁶ Sateliti omogućavaju ne samo komandovanje na bojištima hiljadama kilometara udaljenim od glavnog štaba i političkog vođstva, već i koordinisanje različitih jedinica i rodova vojske međusobno udaljenih stotinama kilometara, odnosno na bezbednom rastojanju od dometa neprijateljskih oružanih snaga. Još jedna prednost upotrebe satelitske tehnologije sastoji se u tome što je za neprijateljsku vojsku na nižem tehnološkom nivou praktično nemoguće da onesposobi satelite koji kruže visoko u orbiti, van dometa bilo kojeg klasičnog raketnog sistema.

Uloga satelitske tehnike u prikupljanju obaveštajnih podataka izmenjena je od devedesetih godina prošlog veka. U vreme hladnog rata osnovna funkcija satelita bila je strateške prirode, jer su služili za stvaranje slike o tome šta rade dve supersile i Kina na planu razvoja raketa dugog dometa i nuklearnog naoružanja.²⁷ Nakon završetka hladnoratovskog razdoblja težište upotrebe satelita prebačeno je na taktički nivo usled zahteva prouzrokovanih većom primenom politike vojnih intervencija, kao navodno optimalnog odgovora na raznovrsne lokalne i regionalne krize. Sada se obaveštajni podaci, prikupljeni upotrebom satelitske tehnologije, koriste prevashodno za pružanje hitnih i konkretnih odgovora na pitanja koje nameće 24-časovno angažovanje vojnih jedinica na nepoznatom terenu – gde se nalazi neprijateljska artiljerija, da li ima ispred nas neprijateljskih vojnika u zasedi itd. Pored operativnih i tehničkih prednosti, satelitsko prikupljanje geoprostornih obaveštajnih podataka nosi sa sobom i spoljnopolitičku prednost utoliko što ne zahteva neposredno prisustvo na teritoriji ciljane

²⁵ Prvi satelit sa funkcijom izviđanja i snimanja bio je američki GRAB težine svega oko 20kg, lansiran 1960. godine sa zadatkom da otkrije karakteristike i položaj protivvazdušnih radarskih sistema duboko unutar teritorije Sovjetskog saveza. O razvoju satelitskog osmatranja opširnije videti u: Pat Norris, *Spies in the Sky: Surveillance Satellites in War and Peace*, Springer-Praxis, Chichester, 2008.

²⁶ Ibid., p. 22.

²⁷ Opširnije u: ibid., pp. 37-90, 151-168.

države niti se može otkriti, pa se samim tim izbegava mogućnost nastanka diplomatskih incidenata i pogoršanja odnosa. U slučajevima pripreme neke države za izazivanje međunarodnog sukoba (masovno premeštanje vojne tehnike, gomilanje trupa na granici i slično), sateliti mogu da daju korak prednosti u trci da se sukob spreči ili da na vreme upozore da može da dođe do nastanka humanitarne katastrofe i bezbednosnog rizika.

Dugo putovanje ka zajedničkim satelitskim kapacitetima Evropske unije

Evropska unija kao međunarodni bezbednosni akter je sve više upućena na slanje vojnih i civilnih misija u treće zemlje, često veoma daleko od evropskog kontinenta i komandnog centra. Logistička prepreka u daljem jačanju samostalnosti bezbednosne i odbrambene politike u odnosu na NATO i SAD ogleda se u tome što Unija i dalje za sva svoja angažovanja na terenu koristi američke satelite.²⁸ Time se posredno produžava zavisnost EU od tuđih vojnih kapaciteta i iznova potvrđuje teza o evropskom vojnom patuljku.²⁹ Reč je o tome da Uniji nedostaje kritična tehnička i operativna sposobnost da angažuje sopstvene trupe u dužem oružanom sukobu visokog intenziteta ili u dužoj misiji očuvanja mira na području naseljenim neprijateljski raspoloženim stanovništvom.

Značaj posedovanja samostalne i zajedničke satelitske tehnologije za jačanje globalne bezbednosne uloge Evropske unije prepoznat je u zvaničnim programskim dokumentima Zajedničke bezbednosne i odbrambene politike koji pokušavaju da osmisle kako uspešno odgovoriti na buduće zahteve za unapređenjem sofisticiranih vojno-tehničkih kapaciteta te vrste. Na primer, Plan razvoja sposobnosti (*Capability Development Plan* – CDP) počiva na tesnoj saradnji Evropske odbrambene agencije i Vojnog komiteta EU i opisuje verovatne izazove sa kojima će se do 2025. godine suočavati Unija, te na osnovu prognoza utvrđuje potrebe za kapacitetima i sposobnostima i nedostatke. Time se utvrđuje gde treba usmeriti istraživanja i tehnološki razvoj u oblasti industrije naoružanja i vojne opreme. Jedan od osnovnih zaključaka analize sačinjene u okviru aktuelnog Plana razvoja sposobnosti je da se moraju izgraditi nadnacionalni kapaciteti koji će podržati obaveštajne, osmatračke i izviđačke aktivnosti.³⁰

²⁸ Janne Haaland Matlary, *European Union Security Dynamics: In the New National Interest*, op. cit., pp. 181–182.

²⁹ Robert Keegan, *O raju i moći: Amerika i Evropa u novom svetskom poretku*, Čarobna knjiga, Beograd, 2003, str. 19–39.

³⁰ “Capability Development Plan”, <https://www.eda.europa.eu/aboutus/whatwedo/strategies/Capabilities>, 25/07/2014.

Višenacionalni sistem pravljenja snimaka iz svemira (MUSIS)

Navedeni zaključak Plana razvoja sposobnosti prvenstveno se odnosi na izgradnju zajedničkog evropskog kapaciteta za satelitsko osmatranje i prikupljanje podataka, a prvi korak na tom putu načinile su Nemačka, Belgija, Francuska, Italija, Španija i Grčka kada su 2009. godine ustanovile grupu za Višenacionalni sistem pravljenja snimaka iz svemira (*Multinational Space-based Imaging System – MUSIS*). MUSIS je zamišljen sa ciljem da jednog dana kada bude u funkciji zameni postojeću generaciju sistema za satelitsko snimanje (Helios 2, SAR-Lupe, Cosmo-SkyMed), a Evropskoj odbrambenoj agenciji (*European Defence Agency*) povereno je staranje o zastupljenosti nacionalnih interesa u institucijama Unije uvek kada se razmatraju bezbednosni i odbrambeni aspekti razvoja svemirskih kapaciteta i o postizanju sinergije između vojnih i civilnih kapaciteta.³¹

MUSIS treba da nadomesti mane sporadičnog i bilateralnog karaktera saradnje između vlada zemalja članica Unije u oblasti vojnih satelitskih programa izgradnjom zajedničke zemaljske infrastrukture koja će omogućiti unapređenje radarskog i optičkog satelitskog snimanja.³² Sada uzak krug država članica koje poseduju satelite međusobno razmenjuje podatke po potrebi, a kako sada stvari stoje čini se da će saradnja u ovoj oblasti ostati na snazi još najmanje nekoliko narednih godina. MUSIS se već skoro na samom početku suočio sa oskudnim recesionim budžetima država članica koji ne mogu da podrže velike dugoročne projekte bez brze i vidljive koristi za građane i sa razlikama koje postoje između nacionalnih vlada u pogledu procena o isplativosti razvoja satelita za optičko osmatranje. Utoliko ne čudi što su se u stručnoj javnosti pojavila skeptična mišljenja, čiji je zajednički imenitelj tvrdnja da se MUSIS može pre opisati kao vizija nego kao realno ostvariv program javne politike Unije.³³

Satelitski centar Evropske unije

Satelitski centar Evropske unije (u daljem tekstu: SATCEN) osnovan je 1991. godine kao organizaciona jedinica nekadašnjeg vojnog saveza Zapadnoevropske unije (*Western European Union – WEU*), a preobražen je u agenciju Unije 2002. godine sa zadatkom da pruža podršku odlučivanju u oblasti Zajedničke spoljne i bezbednosne politike, posebno u delu tadašnje Evropske bezbednosne i odbrambene politike.³⁴ SATCEN deluje pod

³¹ "Multinational Space-based Imaging System", 23 August 2012, www.eda.europa.eu/projects/projects-search/multinational-space-based-imaging-system, 20/07/2014.

³² "MUSIS: Can Europe Share Space Surveillance, Seamlessly?", *Defense Industry Daily*, 26 January 2014, www.defenseindustrydaily.com/europes-multi-national-musis-space-surveillance-06699/, 15/07/2014.

³³ Ibid.

³⁴ O istorijatu SATCEN-a više u: "European Union Satellite Centre: Mission, Facts and Figures", www.satcen.europa.eu/images/stories/satcen%20leaflet_en.pdf.

političkim nadzorom Političko-bezbednosnog komiteta Saveta EU (*Political and Security Committee*), koji daje smernice o prioritetnim zadacima na planu satelitskog osmatranja, dok visoki predstavnik EU za spoljne poslove i bezbednosnu politiku izdaje operativne naloge posredstvom Direktorata za upravljanje krizama i planiranje Evropske službe za spoljno delovanje (*European External Action Service – EEAS*).³⁵ SATCEN-om rukovodi direktor kojeg bira Odbor sastavljen od predstavnika zemalja članica i Evropske komisije. Odbor se sastaje više puta godišnje i najvažnija nadležnost je da odobri godišnji plan rada i budžet.³⁶

SATCEN pruža obaveštajne analitičke proizvode sačinjene na osnovu satelitskih snimaka i pratećih podataka najviše za potrebe odlučivanja u Evropskoj službi za spoljno delovanje. Shodno prioritetima definisanim Evropskom strategijom za bezbednost, težište SATCEN-ovog delovanja stavljeno je na praćenje regionalnih sukoba, kriza izazvanih urušavanjem državnih institucija, organizovanog kriminala, terorizma i širenja naoružanja za masovno uništenje, kao i na pružanje pomoći u sprovođenju terenskih misija Unije – misija usmerenih na pružanje humanitarne pomoći, očuvanje mira i spasavanje.³⁷ Satelitski centar priprema i informacije potrebne za rano upozoravanje, odnosno blagovremeno uočavanje i sprečavanje oružanih sukoba i humanitarnih kriza.

Zavisnost delotvornog rada nacionalnih i nadnacionalnih institucija i tela sa bezbednosnim funkcijama od satelitskih komunikacija je u stalnom porastu, jer omogućava trenutni prenos ogromne količine podataka na velike daljine i održavanje veza bez korišćenja zemaljskih telekomunikacionih instalacija i mreža. Iako su najekonomičnije i najfleksibilnije rešenje za navedenu zavisnost, komercijalne satelitske komunikacije ipak ne mogu u celosti da zamene državne, odnosno vojne satelitske komunikacije. Sadašnji kapaciteti vojnih satelitskih komunikacija u vidu 12 satelita u vlasništvu vlada pet zemalja članica su rasepkani i njihov radni vek okončaće se u narednih pet do deset godina. Zbog toga je odlučeno da se do 2025. godine razviju dvojaki, civilno-vojni satelitski kapaciteti uz podršku naučno-razvojnih projekata na nivou Unije i da se unapredi tehnologija izrade satelitskih snimaka visoke rezolucije kao blagovremen i tačan izvor informacija neophodnih za valjano odlučivanje u okviru Zajedničke bezbednosne i odbrambene politike.³⁸ Pored toga, kapacitete SATCEN-a treba ojačati pristupom snimcima nacionalnih satelitskih službi.

³⁵ "Council Joint Action 2001/555/CFSP of 20 July 2001 on the establishment of a European Union Satellite Centre amended by Joint Action 2006/998/CFSP, Joint Action 2009/834/CFSP and Council Decision 2011/297/CFSP", Articles 3 & 4, Council of the European Union, 25 August 2011, www.europarl.europa.eu/meetdocs/2009_2014/documents/sede/dv/sede021213counciljointaction_/sede021213counciljointaction_en.pdf.

³⁶ *Ibid.*, Articles 7 & 8.

³⁷ "A Secure Europe in a Better World – European Security Strategy", *op. cit.*

³⁸ *EUISS Yearbook of European Security: YES 2014*, European Union Institute for Security Studies, 2014, www.iss.europa.eu/uploads/media/YES2014.pdf, p. 183.

Do sada je SATCEN pružio podršku misijama EUFOR-a u Čadu i EU NAVFOR-u u operaciji „Atalanta” u Somaliji, a tokom prethodnih godinu dana i Posmatračkoj misiji EU u Gruziji (EUMM Georgia) i Misiji EU za pružanje pomoći u kontroli graničnog prelaza u Rafi (EUBAM Rafa). SATCEN-ove aktivnosti su važne za uspešno obavljanje nadležnosti poverenih Evropskoj agenciji za pomorsku bezbednost (*European Maritime Safety Agency* – EMSA), koja koristi satelitske snimke i prateće obaveštajne podatke za nadzor pomorskog saobraćaja u vodama zemalja članica Unije i na pomorskim pravcima u morima oko evropskog kontinenta.

SATCEN se nalazi na usluzi zemljama članicama Unije, vladama trećih zemalja i međunarodnim organizacijama poput Ujedinjenih nacija, NATO-a i OEBS-a.³⁹ Međunarodne organizacije, prvenstveno Ujedinjene nacije, pojavljuju se kao korisnici usluga SATCEN-a u kontekstu njihovog partnerstva sa Unijom u području sprečavanja sukoba i upravljanja krizama. Primera radi, SATCEN je pružio pomoć Ujedinjenim nacijama u praćenju krize u Siriji i to u konkretnom sprovođenju Nadzorničke misije UN (*Supervision Mission* – UNSMIS), Združene misije UN i Organizacije za zabranu hemijskog naoružanja (*Organisation for the Prohibition of Chemical Weapons* – OPCW) i Snaga UN za osmatranje obustave oružanih dejstava (*UN Disengagement Observer Force* – UNDOF). Obaveštajni proizvodi ove agencije Unije obuhvatili su za potrebe angažovanja UN u sirijskoj krizi kontrolu prelaska granica i pomorskog saobraćaja, stanje izbegličkih kampova, osmatranje lokacija za koje se sumnjalo da predstavljaju fabrike za proizvodnju hemijskog oružja i tajna skladišta, organizovanje evakuacije stranih državljana i procenu štete prouzrokovane oružanim sukobima.⁴⁰

Države članice određuju predstavnike koji održavaju komunikaciju sa SATCEN-om i delegiraju nacionalne stručnjake i službenike na privremen rad u ovom telu Unije, ali najveći broj od sadašnjih 105 službenika primljeni su preko javnog konkursa kao nadnacionalni službenici koji su dužni da se staraju isključivo o komunitarnim interesima. U treće zemlje koje mogu da naručuju obaveštajne proizvode od SATCEN-a i da se uključe u njegove aktivnosti – npr. delegiranjem svojih analitičara satelitskih snimaka – ubrajaju se Norveška, Island, Turska i druge zemlje kandidatkinje za članstvo u EU.

Zajednički satelitski kapaciteti u kontekstu Evropske svemirske politike

Pored pitanja jačanja konkurentnosti evropske industrije svemirske tehnologije i pružalaca usluga, podsticanja naučno-tehnološkog razvoja, razvijanja saradnje sa trećim zemljama, unapređenja satelitskih komunikacija

³⁹ “Council Joint Action 2001/555/CFSP of 20 July 2001 on the establishment of a European Union Satellite Centre amended by Joint Action 2006/998/CFSP, Joint Action 2009/834/CFSP and Council Decision 2011/297/CFSP”, Article 2, op. cit.

⁴⁰ “EU SatCen Annual Report 2013”, European Union Satellite Centre, 2014, www.satcen.europa.eu/images/stories/eu%20satcen%20annual%20report%202013.pdf, pp. 13–14.

i sprovođenja komunitarnih svemirskih programa, Evropska svemirska politika obuhvata i bezbednosno-odbrambenu dimenziju korišćenja svemira i razvoja svemirskih tehnologija. Zbog toga SATCEN sprovodi aktivnosti i na planu pružanja podrške sprovođenju Svemirske politike Unije (*European Space Policy*), odnosno programa *Copernicus* (nekadašnji *Global Monitoring for Environment and Security* – GMES) koji predstavlja zajedničku inicijativu Evropske komisije, Evropske svemirske agencije (*European Space Agency* – ESA) i relevantnih nacionalnih agencija pokrenutu 1998. godine. Svrha programa *Copernicus* je da poboljša razumevanje između proizvođača i korisnika geoprostornih informacija sa implikacijama po bezbednost i zaštitu životne sredine i da koordiniše rad postojećih sistema za dobijanje ove vrste informacija radi valjanog političkog odlučivanja na nivou Unije.⁴¹

Pored toga, SATCEN je uključen i u prikupljanje i obradu obaveštajnih podataka i davanje preporuka i saveta za potrebe izrade redovnih izveštaja o stanju neposrednog svemirskog prostora (*Space Situational Awareness* – SSA), koji sabira informacije o položaju i kretanju svemirskih objekata u orbitalnom prostoru, odnosno razvija sposobnost praćenja kretanja satelita u funkciji, ostataka nekadašnjih satelita i letelica i kosmičkih objekata u neposrednoj blizini Zemlje.⁴² Sistem za izradu izveštaja o stanju neposrednog svemirskog prostora omogućuje Evropskoj uniji i njenim članicama da bolje koriste najbliži deo svemirskog prostora radi jačanja ekonomije i bezbednosti.

Evropska odbrambena agencija i razvoj satelitskih kapaciteta EU

SATCEN tesno saraduje sa Evropskom odbrambenom agencijom (*European Defence Agency*) na razvoju obaveštajnih kapaciteta Unije (zajedno sa Vojnim štabom EU i INTCEN-om) i razvoju zajedničkog sistema upravljanja objedinjenim obaveštajnim i drugim podacima potrebnim za vojno angažovanje (*Intelligence, Surveillance, Targeting and Reconnaissance* – ISTAR). Skraćenica ISTAR označava proces spajanja obaveštajnih podataka sa rezultatima osmatranja, izviđanja, te otkrivanja, identifikovanja i lociranja ciljeva na bojištu, kako bi komandant imao tačan pregled dešavanja neophodan za delotvornu upotrebu borbenih jedinica na terenu i uspešno okončanje preduzete vojne operacije. Informacije koje o neprijatelju prikupe borbene jedinice rapoređene na bojištu prosleđuju se jedinici za obaveštajnu analizu, koja potom izveštaje sa trenutnim rasporedom neprijateljske vojske i procenama o njenim namerama dostavlja komandantu operacije i njegovom štabu radi planiranja daljih borbenih dejstava.

Evropska odbrambena agencija i SATCEN napravili su 2008. godine prototip Sistema za taktičko korišćenje snimaka (*Tactical Imagery Exploitation System* – TIES), koji treba da posluži za objedinjavanje slikovnih obaveštajnih

⁴¹ Ibid., pp. 27–29.

⁴² Ibid., pp. 29–30.

podataka prikupljenih iz više izvora i u različitim formatima u upotrebljive obaveštajne proizvode, kako bi komandni štab na bojištu imao kvalitetniji pregled dešavanja i na osnovu toga poboljšao reagovanje borbenih jedinica angažovanih u međunarodnim misijama EU u realnom vremenu.⁴³ Sistem za taktičko korišćenje snimaka zapravo je osmišljen sa namerom da ukloni odsustvo interoperabilnosti između podataka prikupljenih terenskim obaveštajnim radom, osmatranjem i izviđanjem i zemaljskih stanica. Sada najveći broj sistema može da prima i obrađuje podatke samo iz jednog izvora odnosno dodeljene zemaljske stanice.

Satelitska podrška: sredstvo koje opravdava veće ciljeve međunarodnog delovanja EU?

U dugotrajnoj akademskoj i političkoj diskusiji o optimalnoj ulozi Evropske unije u međunarodnim odnosima prevladava model snabdevača kooperativne bezbednosti. To naglašava činjenicu da su delovanja na globalnoj sceni i očuvanje svetskog i regionalnog mira i bezbednosti neraskidivo isprepletani. Stoga ni ne čudi što bezbednosno sagledavanje spoljnopoličkog i odbrambenog delovanja Evropske unije kao „postnacionalne konstelacije“ (Jirgen Habermas) treba da učini da njen glas uvažava prvenstveno spoljne politike neevropskih velikih sila u rešavanju kriza i ostalih pitanja od globalnog značaja. Očuvanje međunarodne bezbednosti u okolnostima postojanja tzv. asimetričnih bezbednosnih pretnji i sukoba niskog intenziteta čini sve važnijim posedovanje resursa za mešovito, civilno-vojno upravljanje krizama, a Evropska unija je jedini međunarodni akter koji ima relativno dugu praksu korišćenja čitavog spektra potrebnih sredstava – ekonomskih, pravnih, humanitarnih, finansijskih, civilnih i vojnih.

Sprovođenje međunarodnih misija Unije tokom prethodne decenije nedvosmisleno je političke odlučioce na nivou EU suočilo sa istinom da delotvorno vojno-civilno angažovanje u sukobima u udaljenim područjima trećih zemalja zahteva postojanje valjane logističke podrške, ukoliko naravno Unija planira da se više ne oslanja na kapacitete i infrastrukturu NATO-a i SAD-a. Za samostalno održivo izvođenje vojnih operacija u neprijateljskom okruženju takođe je od vitalne važnosti stalan dotok kvalitetnih obaveštajnih podataka i gotovih obaveštajnih proizvoda, koji služe kao osnov za komandovanje jedinicama raspoređenim na bojištu i za rukovođenje civilnim misijama u kriznim područjima. Prema ocenama stručnjaka Instituta EU za studije bezbednosti, iznetim 2013. godine u studiji o budućim prioritetima evropske odbrane do 2020. godine, Evropska unija bi trebalo da

⁴³ “EDA, EU SATCEN demonstrate potential for system to integrate intelligence imagery”, 20 February 2008, Press Release, European Defence Agency, www.eda.europa.eu/docs/news/EDA_and_EU_Satcen_Demonstrate_Potential_for_System_to_Integrate_Intelligence_Imagery.pdf, 25/07/2014.

poradi na osnivanju mirovnog korpusa respektabilne veličine i opremljenosti, sa objedinjenim vojnim i civilnim kapacitetima za upravljanje krizama, dok na planu razvoja vojnih kapaciteta za delotvorno i održivo borbeno angažovanje mora da otkloni manjkavosti u transportu trupa na bojište i pratećoj logističkoj podršci, te posebno u pogledu prikupljanja obaveštajnih podataka.⁴⁴

Procene moći međunarodnog aktera da uspešno angažuje civilne i vojne kapacitete za učešće u nekoj međunarodnoj ili regionalnoj krizi obično ne sadrže analizu tehničkih aspekata te moći, što dovodi do zanemarivanja same suštine pojma moći – sposobnost jednog delatnika da natera drugog da postupi (ili odustane da postupi) protivno sopstvenoj volji, odnosno tako da ostvari želje i interese prvog delatnika. Utoliko moć uvek mora da sadrži izvesnu materijalnu, fizičku komponentu koja predstavlja otelotvorenje sposobnosti nosioca moći, a to na planu međunarodnog delovanja znači da se moć u krajnjoj liniji – ako je to potrebno – mora izraziti u primeni sile. Zbog toga je, pored ostalih važnih oruđa vojno-civilnog delovanja, stepen izgrađenosti i osposobljenosti kapaciteta za samostalno satelitsko snimanje, izviđanje, osmatranje i prikupljanje geoprostornih obaveštajnih podataka (GEOINT), te za održavanje satelitskih komunikacija u realnom vremenu, neophodna pretpostavka uspeha u spoljnopolitičkom delovanju Unije na globalnoj sceni. Nalazi našeg istraživanja pokazuju da sadašnji nivo izgrađenosti nadnacionalnih satelitskih kapaciteta – bilo kao oruđa obaveštajnog rada, bilo kao sredstva komunikacije – još uvek ne omogućava potpuno samostalno i održivo izvođenje civilno-vojnih operacija Unije na teritoriji trećih zemalja.

Strateška odluka o uklanjanju navedenih slabosti vidljiva je u preduzimanju više krupnih projekata sa ciljem da se u narednih nekoliko godina uspostavi zajednički evropski sistem satelita i prateće infrastrukture. Pored toga, Savet EU je na prošlogodišnjem decembarskom sastanku istakao potrebu za pronalaženjem optimalnog načina korišćenja SATCEN-a kao pomoćnika u odlučivanju o vođenju Zajedničke bezbednosne i odbrambene politike, posebno u rukovođenju međunarodnim misijama i operacijama Unije.⁴⁵ O ozbiljnosti političkih odlučilaca svedoči i rast budžetskih sredstava namenjenih radu SATCEN-a u razdoblju od 2008. do 2013. godine sa 14,5 na skoro 18 miliona evra.⁴⁶ Ipak, duboka recesija koja je stvorila ogromne budžetske deficite i uslovlila socijalne probleme, čak i kod određenog broja vodećih članica Unije, može da spreči postizanje saglasnosti nacionalnih

⁴⁴ Álvaro de Vasconcelos, "Conclusions – Ten priorities for the next ten years", in: Álvaro de Vasconcelos (ed.), *What ambitions for European defence in 2020?*, EU Institute for Security Studies, Paris, 2009, www.iss.europa.eu/uploads/media/What_ambitions_for_European_defence_in_2020.pdf, pp. 162-163.

⁴⁵ "Council conclusions on Common Security and Defence Policy", 25-26 November 2013, Brussels, www.eeas.europa.eu/top_stories/pdf/20131126_council_conclusions_en.pdf, p. 7.

⁴⁶ *EUISS Yearbook of European Security: YES 2014*, op. cit., p. 68.

vlada o strateškoj važnosti velikih ulaganja u budući satelitski sistem. Iz perspektive osiromašenog srednjeg sloja i sve radikalnije socijalne marginalizacije siromašnih, ulaganje stotina miliona evra u nešto nevidljivo golim okom, čija je svrsishodnost skoro nerazumljiva za većinu građana, može da otvori pitanje demokratskog legitimiteta, pogotovo u okolnostima izvesnog jačanja evroskeptizma.

Ako poznatu Makijavelijevu misao da „cilj opravdava sredstvo“ preokrenemo u tvrdnju da i obim i kvalitet sredstava kojima neko raspolaže podjednako utiču na izbor ciljeva delovanja, onda možemo da kažemo da posedovanje valjanih vojnih kapaciteta i resursa posredno bi trebalo da utiče na ishod odlučivanja u pojedinim pitanjima Zajedničke spoljne bezbednosne politike i Zajedničke bezbednosne i odbrambene politike. Koliki obim i kvalitet vojnih kapaciteta Evropska unija bude uspela da razvije u narednim godinama, toliki će biti domet projektovanih ciljeva, odnosno snažniji vojni kapaciteti bi mogli da podstaknu na postavljanje većih i dalekosežnijih ciljeva. Ipak, kao i kod svake druge tehnologije, upotreba satelita u vojne svrhe trpi ograničenja uslovljena slabostima ljudskog činioca koje u krajnjem ishodu smanjuju prednosti inherentne samom tehnološkom dostignuću. Oslanjanje isključivo na geoprostorne obaveštajne podatke nije u potpunosti pouzdano posmatrano sa stanovišta krajnjih korisnika, jer postoji nesrazmera između naglo rastućeg broja snimaka i ograničenog broja raspoloživih stručnjaka-analitičara koji treba da protumače prikupljene podatke i od njih sačine logički koherentnu analitičku celinu. Komandantu borbenih jedinica neke misije EU u nekoj udaljenoj oblasti ništa ne znači obilje satelitskih snimaka visoke rezolucije i pratećih obaveštajnih proizvoda, ako oni ne daju dovoljno dobru osnovu za brzo i efikasno odlučivanje o upravljanju pokrenutom vojnom operacijom.

Potencijalni problem u odlučivanju može da nastane usled subjektivne opčinjenosti političkih i vojnih odlučilaca *hi-tech* uređajima i pogrešnog uverenja da nove ili unapređene tehnologije same od sebe rešavaju probleme. Napredak u satelitskoj, računarskoj i digitalnoj tehnologiji čini se da je kod vojnih i političkih odlučilaca stvorio pomalo nerealna očekivanja u pogledu boljeg podudaranja odlučivanja u okviru Zajedničke bezbednosne i odbrambene politike sa praktičnim sprovođenjem odluka na terenu. Ukoliko budu uspeli da razluče prednosti i mane satelitske podrške, politički odlučioći će valjano osmišljenim odlukama iz vojnog i civilnog prisustva u kriznim situacijama širom sveta izvući najveću moguću korist za jačanje globalne moći Evropske unije. U suprotnom, nekritičko povodeenje za idealizovanom slikom o svemoći satelitske tehnologije dovešće do krupnih promašaja u međunarodnom vojnom angažovanju i naneće dalekosežnu štetu naporima Unije da učvrsti predstavu o sebi kao verodostojnom snabdevaču kooperativne bezbednosti.

Bibliografija

- "A Secure Europe in a Better World – European Security Strategy", 12 December 2003, Brussels, www.consilium.europa.eu/uedocs/cmsUpload/78367.pdf.
- "Answer given by High Representative/Vice-President Ashton on behalf of the Commission to written questions E-006018/12 and E-006020/12", 16 August 2012, European Parliament, www.europarl.europa.eu/sides/getAllAnswers.do?reference=E-2012-006020&language=CS, 20/07/2014.
- Bull, Hedley, "Civilian Power Europe: A Contradiction in Terms?", *Journal of Common Market Studies*, Vol. 21, Issue 2, 1982.
- "Council conclusions on Common Security and Defence Policy", 25–26 November 2013, Brussels, www.eeas.europa.eu/top_stories/pdf/20131126_council_conclusions_en.pdf.
- "Council Joint Action 2001/555/CFSP of 20 July 2001 on the establishment of a European Union Satellite Centre amended by Joint Action 2006/998/CFSP, Joint Action 2009/834/CFSP and Council Decision 2011/297/CFSP", Articles 3 & 4, Council of the European Union, 25 August 2011, www.europarl.europa.eu/meetdocs/2009_2014/documents/sede/dv/sede021213counciljointaction_/sede021213counciljointaction_en.pdf.
- Dinan, Desmond, *Europe Recast: A History of European Union*, Palgrave, Basingstoke, 2004.
- Duchêne, François, "Europe's Role in World Peace", in: Richard Mayne (ed.), *Europe Tomorrow: Sixteen Europeans Look Ahead*, Fontana, London, 1972.
- Ehrhart, Hans-Georg, "What model for CFSP?", *Chaillot Paper*, No. 55, October 2002, European Union Institute for Security Studies, www.iss.europa.eu/uploads/media/chai55e.pdf.
- Engberg, Katarina, "Ten years of EU military operations", *EUISS Brief*, No. 41, 2013, www.iss.europa.eu/uploads/media/Brief_41_EU_military_operations.pdf.
- EUISS Yearbook of European Security: YES 2014*, European Union Institute for Security Studies, 2014, www.iss.europa.eu/uploads/media/YES2014.pdf.
- "EU Military Operation in Eastern Chad and North Eastern Central African Republic (EUFOR Tchad/RCA)", Council of the EU, March 2009, www.eeas.europa.eu/csdp/missions-and-operations/eufor-tchad-rca/pdf/01032009_factsheet_eufor-tchad-rca_en.pdf.
- "European Union Military Staff: An integral element of the EU comprehensive approach", European External Action Service, 2014, http://eeas.europa.eu/csdp/structures-instruments-agencies/eu-military-staff/documents/new_spring_summer_eums_brochure_march_2014.pdf.
- "EU SatCen Annual Report 2013", European Union Satellite Centre, 2014, www.satcen.europa.eu/images/stories/eu%20satcen%20annual%20report%202013.pdf.
- "European Union Satellite Centre: Mission, Facts and Figures", www.satcen.europa.eu/images/stories/satcen%20leaflet_en.pdf.
- Forsberg, Tuomas, "Normative power Europe (once more): A conceptual clarification and empirical analysis", the Annual Convention of the International

- Studies Association, New York, 15–18 February 2009, www.uta.fi/laitokset/politiikka/opiskelu/EU_Normative_Power_Forsberg.pdf.
- Freire, Maria Raquel, "The European Security and Defence Policy: History, Structures and Capabilities", in: Michael Merlingen and Rasa Ostrauskaite (eds), *European Security and Defence Policy: An implementation perspective*, Routledge, Oxon, 2008.
- Juvan, Jelena, and Prebilič, Vladimir, "Towards Stronger EU Military and Defence Capabilities", *European Perspectives – Journal on European Perspective of the Western Balkans*, Vol. 4, No. 2, October 2012.
- Kejgan, Robert, *O rajju i moći: Amerika i Evropa u novom svetskom poretku*, Čarobna knjiga, Beograd, 2003.
- Kurowska, Xymena, "The Role of ESDP Operations", in: Michael Merlingen and Rasa Ostrauskaite (eds), *European Security and Defence Policy: An implementation perspective*, Routledge, Oxon, 2008.
- Läidi, Zaki, "European preferences and their reception", in: Zaki Läidi (ed.), *EU Foreign Policy in a Globalized World: Normative power and social preferences*, Routledge, Oxon, 2008.
- Matlary, Janne Haaland, *European Union Security Dynamics: In the New National Interest*, Palgrave Macmillan, Basingstoke, 2009.
- Missiroli, Antonio (ed.), *Enabling the Future European Military Capabilities 2013–2025: Challenges and Avenues*, Report No. 16, May 2013, EU Institute for Security Studies, www.iss.europa.eu/uploads/media/Report_16.pdf.
- Noris, Pat, *Spies in the Sky: Surveillance Satellites in War and Peace*, Springer-Praxis, Chichester, 2008.
- Priorities for GEOINT Research at the National Geospatial-Intelligence Agency*, National Academies Press, Washington D.C., 2006.
- "Report on the Implementation of the European Security Strategy: Providing Security in a Changing World", 11 December 2008, Brussels, www.consilium.europa.eu/uedocs/cms_data/docs/pressdata/en/reports/104630.pdf.
- Riddervold, Marianne, "A Geopolitical Balancing Game?: EU and NATO in the Fight Against Somali Piracy", *ARENA Working Paper*, 4/2014, March 2014, Centre for European Studies at the University of Oslo, www.sv.uio.no/arena/english/research/publications/arena-publications/workingpapers/working-papers-2014/wp4-14.pdf.
- Silvestri, Stefano, "The gradual path to a European defence identity", in: Álvaro de Vasconcelos (ed.), *What ambitions for European defence in 2020?*, EU Institute for Security Studies, Paris, 2009, www.iss.europa.eu/uploads/media/What_ambitions_for_European_defence_in_2020.pdf.
- Simón, Luis, "CSDP, Strategy and Crisis Management: Out of Area or Out of Business?", *The International Spectator*, Vol. 47, No. 3, September 2012.
- Smith, Karen E., *European Union Foreign Policy in a Changing World*, Polity Press, Cambridge, 2006.
- Tomas Ries, "The globalising security environment and the EU", in: Álvaro de Vasconcelos (ed.), *What ambitions for European defence in 2020?*, EU Institute for

Security Studies, Paris, 2009, www.iss.europa.eu/uploads/media/What_ambitions_for_European_defence_in_2020.pdf.
White, Brian, *Understanding European Foreign Policy*, Palgrave, Basingstoke, 2001.

Srđan KORAC, PhD

TOWARDS SUCCESSFUL INDEPENDENT MILITARY ACTING OF THE EUROPEAN UNION: DEVELOPMENT OF SATELLITE SUPPORT

ABSTRACT

The paper analyses whether and to what extent the prerequisites for successful implementation of the EU Common Security and Defence Policy are being met in terms of logistical support for sustainable military missions in third countries, without relying on the NATO and/or the United States military infrastructure. The analysis make reference to the theoretical debates on the optimal model of the role of the EU as an international security actor as well as the vital importance of the intelligence for effective military presence in asymmetric conflicts in remote areas. The author examines the current capability of the EU for its own satellite imaging, reconnaissance, surveillance and collection of geospatial intelligence (GEOINT), and with regard to the performance of the real-time satellite communication system. The author concludes that the completed and ongoing EU military missions give ample evidence to support the assumption that with no long-term investment in the development of an European network of satellites and related ground infrastructure as well as improvements in the supranational intelligence, it is not likely that the EU will be able to both act as a global supplier of cooperative security and protect vital security interests.

Key words: European Union Satellite Centre (SATCEN), Common Security and Defence Policy, international military missions, satellite technology, Geospatial Intelligence (GEOINT), Imagery Intelligence (IMINT).

UDK: 324(497.11)(497.16)
Bibliid 0543-3657, 65 (2014)
God. LXV, br. 1155–1156, str. 118–128
Izvorni naučni članak
Primljen: 22. septembar 2014. godine

*Vladimir DŽAMIĆ*¹
*Vladimir PAVIĆEVIĆ*²

Referendum kao negacija neposredne demokratije: iskustva Srbije i Crne Gore

APSTRAKT

Referendum predstavlja jedan od najvažnijih instrumenata direktne (neposredne) demokratije, opšteprihvaćen u svim konsolidovanim demokratskim državama. U osvit raspada bivše Jugoslavije, referendum su veoma intenzivno korišćeni u dnevno-političke svrhe ili kao (pri)vid legitimizacije konkretnih političkih odluka. U ovom članku autori analiziraju referendum kao instrument neposredne demokratije u Republici Srbiji i Crnoj Gori. Na osnovu iskustava dva referendumska procesa u obe države, autori će pokušati da pokažu da referendum u ovim državama nije bio instrument, već negacija neposredne demokratije. U prilog ovakvoj tvrdnji, autori će analizirati pravne i političke aspekte sprovođenja referenduma, kao i konsekvence koje su nastale u dvema državama nakon njih. Nepostojanje mehanizama neposredne demokratije u obema državama, koje se održalo do danas, samo je još jedan u nizu pokazatelja koji svedoče o tome da je demokratija u njima nekonsolidovana, krhka i fasadna.

Ključne reči: referendum, neposredna demokratija, Srbija, Crna Gora, demokratska konsolidacija

¹ Autor je docent na Univerzitetu Singidunum. E-mail: dzamicvladimir@gmail.com.

² Autor je docent na Fakultetu političkih nauka Univerziteta u Beogradu. E-mail: vlado@bos.rs.

Uvod

Politički poredak polisa prvi je okvir u kome je nastala svojevrsna neposredna (direktna) demokratija, koja je podrazumevala da o svim pitanjima građani (*polites*) odlučuju u okviru narodne skupštine (*ekklesia*). Ovakav oblik neposredne demokratije bio je, ipak, predstavnički imajući u vidu da su samo građani (muškarci, poreklom iz polisa, punoletni i slobodni) imali mogućnosti da aktivno učestvuju u političkom životu.³

Od političke filozofije Džona Loka (John Locke) do danas, u savremenim konsolidovanim demokratijama postoji predstavnička demokratija, sa određenim institutima koji omogućavaju aktivno i neposredno učestvovanje građana u političkom životu države. Ovo učešće građana kreće se od vrlo aktivnog učešća u svim pitanjima društveno-političkog života (švajcarski politički sistem), do učešća građana u oblicima neposredne demokratije poput: narodne inicijative, referendumu, narodnog veta i plebiscitarnog izjašnjavanja⁴.

Imajući u vidu da je čist oblik (ne)posredne demokratije samo jedan od idealnih tipova, u teorijskim analizama često se govori o postojanju takozvanih *poluneposrednih demokratija*. Poluneposrednom demokratijom naziva se reprezentativna demokratija u kojoj postoje njene najvažnije institucije (poput legislativnog tela), ali građani zadržavaju za sebe pravo da aktivno učestvuju u legislativnom postupku ili u donošenju najvažnijih državnih odluka.

Referendum kao institut neposredne demokratije vezuje se za koncept narodne suverenosti, po kome vrhovna vlast u državi pripada građanima, koji svoju suverenost izražavaju na različite načine (preko slobodno izabranih predstavnika, kroz oblike neposredne demokratije i slično). U osnovi, referendumom se naziva *izjašnjavanje građana koji time iskazuju svoju jasnu volju o merama koje su preduzete ili treba da budu preduzete od strane političke vlasti u državi*.⁵

Imajući u vidu da je zahvaljujući političkoj globalizaciji sve veća intencija uključivanja građana u politički život zajednice, referendum i njegovo adekvatno i korektno sprovođenje, smatraju se temeljnim tekovinama savremenih demokratija i jednim od nužnih uslova u njihovoj konsolidaciji.

³ Aristotel u prvoj definiciji građanina navodi da je njegova *differentia specifica*, mogućnost da bira i da bude biran u postupku političkog odlučivanja.

⁴ O kombinovanju plebiscita i referendumu kao oblika neposredne demokratije videti više u: Daniel J. Elazar, *The Use of Direct Democracy (plebiscit and referenda) in Modern Government*, <http://www.jcpa.org/dje/articles/ref-pleb.htm>.

⁵ Prema: Ratko Marković, *Ustavno pravo i političke institucije*, IPD Justinijan, Beograd, 2006, str. 259-269.

Referendumi u Republici Srbiji

Referendum o učešću stranih predstavnika u rešavanju problema na Kosovu i Metohiji (1998)

Prvi Zakon o referendumu i narodnoj inicijativi⁶ u Republici Srbiji nakon sloma bivše Jugoslavije donet je 1994. godine. Zakon je predviđao da se referendum mora održati u roku od najmanje trideset, odnosno najviše šezdeset dana od dana raspisivanja. Ipak, iz politički oportunističkih razloga, na predlog vladajuće stranke Slobodana Miloševića, u proleće 1998. godine Narodna skupština usvojila je izmene ovog zakona po kojima je bilo dovoljno da prođe samo petnaest dana od dana raspisivanja kako bi referendum bio održan. Poslanici su ubedljivom većinom od 205 glasova *za* i samo devet *protiv*, usvojili ovu ekspresnu promenu zakona. Razlozi ovakve nedemokratske promene pravila *ad hoc* ležali su u političkim okolnostima u kojima je sam referendum bio održan.⁷

Referendumsko izjašnjenje, na osnovu odredbi pomenutog zakona, *obavezuje je za državu i njene institucije*, ukoliko se na njemu donese odluka u skladu sa važećim pravilima, tj. ukoliko za ili protiv određene odluke glasa apsolutna većina svih birača koji su upisani u birački spisak na teritoriji Republike Srbije.⁸ Ovakva zakonska rešenja u velikoj meri daće odgovor na pitanje da li je sam referendum koji je raspisan 1998. godine bio samo paravan za izbegavanje političke odgovornosti vladajuće političke elite, u rešavanju velikog državnog problema sa međunarodnom zajednicom.

Direktan povod za održavanje referenduma 1998. godine bila je eskalirajuća kriza na Kosovu i Metohiji. Krajem osamdesetih godina prošlog veka, jačao je pokret za samostalnost Kosova, koji je svoju priliku video u redefinisiranju državnih granica širom Evrope i sveta nakon sloma komunizma. Sve tendencije kosovskih Albanaca ka nezavisnosti i samostalnosti, vlasti u Srbiji su odbijale, pozivajući se na nepovredivost međunarodno priznatih granica koju proklamuju svi međunarodno-javno-pravni akti, kao i na načela međunarodnog prava; ali neretko i na značaj koji kosovski mit ima u konstituisanju srednjovekovne i savremene srpske države.

Iako se ne može osporiti da je većinsko javno mnjenje u Srbiji 1998. godine sigurno bilo protiv bilo kakvog intervencionizma međunarodne zajednice, pre svega vođeno krilaticom o suverenitetu i teritorijalnoj celovitosti Srbije (koja je nesporno međunarodno-pravni princip), ipak ostaje prostora da se

⁶ "Službeni glasnik RS", br. 48/1994 i 11/1998.

⁷ Referendum je raspisan 7. aprila, a posle izmena zakona bilo je moguće da bude i održan 23. aprila 1998. godine, samo dva dana pre zasedanja *Međunarodne kontakt grupe* koja je trebalo da donese važne odluke u vezi krize koja se događala na prostoru Autonomne Pokrajine Kosovo i Metohija.

⁸ Član 25. stav 1. Zakona o referendumu i narodnoj inicijativi, "Službeni glasnik RS", br. 48/1994 i 11/1998.

posumnja u procenat izlaznosti i broj onih koji su bili protiv, kao i u sam ambijent u kom je referendum održan (medijsko stimulisanje javnosti, višednevno izjašnjavanje bez adekvatne kontrole, glasanje bez odgovarajućih ličnih dokumenata i glasanje za više osoba odjednom).⁹

Iako je referendum *ex lege* bio obavezujuć za državu i sve njene institucije, praksa je pokazala da vlast nije ispoštovala volju sopstvenih građana na referendumu koji je sama raspisala. Referendum je, ipak, ostavio brojne političke i ekonomske posledice na Srbiju i njene građane.

Kosovska kriza je tako „rešena” stavljanjem teritorije Kosova pod protektorat Ujedinjenih nacija, na osnovu Rezolucije 1244 Saveta bezbednosti i povlačenjem svih srpskih vojnih i policijskih snaga sa teritorije pokrajine, u skladu sa potpisanim Sporazumom iz Kumanova u junu 1999. godine.

Splet događaja nakon referenduma, pokazao je sve slabosti ondašnjeg političkog poretka. Referendum raspisan u nedemokratskom ambijentu, sa neravnopravnim tretmanom svih političkih opcija u sredstvima javnog informisanja, glasanje koje je bilo bez efektivne kontrole i trajalo četiri dana samo su neke od ključnih paradigmi nedemokratskog poretka tog vremena. Ono što je mnogo ozbiljnije je činjenica da je vlast bila spremna da pogazi sopstveni Ustav i zakone, ne ispoštujući volju sopstvenih građana prilikom obavezujućeg referenduma kojim su građani, po Ustavu, ostvarili svoju vrhunsku građansku suverenost.

To jasno pokazuje da vrhovna vlast nije bila u rukama građana, koji su bili pioniri u farski navodne demokratije u Srbiji tog vremena, te je i sam referendum bio samo sredstvo ostvarivanja manipulacije i fasadne demokratije tog doba, a nipošto metod neposredne demokratije koju priznaje savremeni demokratski poredak.¹⁰

Referendum radi potvrđivanja novog Ustava Republike Srbije (2006)

Političke okolnosti raspisivanja referenduma grubo ćemo svrstati u tri grupe: devolucija državne zajednice, Proces stabilizacije i pridruživanja i politička obećanja vladajućih političkih stranaka u Srbiji.

U maju 2006. godine, raspala se Državna zajednica Srbija i Crna Gora, koja je već od osnivanja bila oročena na tri godine. To je bio rok u kome je postojao *moratorijum na raspisivanje referenduma* u bilo kojoj članici te zajednice. Po isteku navedenog perioda, Crna Gora je obnovila svoju državnost, pa je Srbija u skladu sa Ustavnom poveljom ostala pravni sukcesor prethodne države i na taj način postala suverena i nezavisna država. Imajući u vidu da je raniji Ustav iz 1990. godine bio Ustav Srbije kao

⁹ Vladimir Goati, *Izbori u SRJ od 1990. do 1998. – volja građana ili izborna manipulacija*, CeSID, 1999, Beograd.

¹⁰ Videti: Milan Jovanović, *Oblici direktne demokratije – narodna inicijativa i referendum*, Srpska politička misao br. 4, 2011, str. 33-49.

federalne jedinice, a ne kao suverene samostalne države, jasna je bila praktička neophodnost da taj tekst bude revidiran. Dogovor vlasti i gotovo svih opozicionih stranaka ukazivao je na potrebu da ustavni tekst bude ponovo donet, umesto da stari bude korigovan.

Proces stabilizacije i pridruživanja Srbije Evropskoj uniji nedvosmisleno je nametnuo potrebu da najviši pravni akt bude usklađen sa evropskim standardima. Otuda je bilo nedopustivo da u ustavnom tekstu i dalje stoji smrtna kazna kao vid kažnjavanja, a bilo je neophodno proširiti obim ljudskih, građanskih i manjinskih prava i dati veći ustavni značaj nezavisnim regulatornim telima, koji su do tada bili definisani samo zakonima. Zato je velika politička podrška promeni Ustava i održavanju ustavnog referendumu došla upravo iz Evropske unije, uprkos brojnim primedbama Venecijanske komisije Saveta Evrope na ustavni tekst, ali i uprkos načinu na koji je referendum održan.

Većina političkih stranaka na vlasti je godinama obećavala da će Srbija njihovom zaslugom dobiti novi demokratski ustav. Otuda je većina ključnih političkih stranaka, u vreme političke kohabitacije predsednika Republike Borisa Tadića i predsednika Vlade Vojislava Koštunice, mogla od donošenja novog Ustava imati samo koristi u smislu ispunjavanja političkih obećanja. Podršku ustavnoj promeni 2006. godine dale su gotovo sve društvene institucije, većina javnih ličnosti, uključujući i patrijarha.

Najzad, politički momenat koji posmatramo posebno, a zapravo je proživljavao sve prethodno navedeno jeste pitanje nezavisnosti Kosova. Već krajem 2006. godine bilo je jasno da je pitanje trenutka kada će Kosovo proglasiti svoju nezavisnost od Srbije, pa su politički lideri isticali da će donošenje novog Ustava u čijoj preambuli bi stajalo da je *Kosovo neotuđivi deo Srbije*, povećati šanse da se Kosovo očuva u granicama Srbije.

Slično prethodnom iskustvu, izjašnjavanje koje je trajalo dva dana nije garantovalo najbolju kontrolu na svim biračkim mestima. Zabeleženi su slučajevi višestrukog glasanja, glasanja bez potrebnih ličnih dokumenata, ali i činjenica da je samo u poslednja tri sata glasanja drugog referendumskog dana glasao isti broj birača kao za prethodnih dan i po.

Referendumu nije prethodila tzv. referendumska ćutnja, tako da je agitacija za ili protiv referendumu trajala i u vreme dok su građani mogli još uvek da glasaju. Izlazak patrijarha srpske crkve na biralište, prvi u istoriji njegovog upravljanja crkvom, dodatno je poslužio kao poziv građanima da podrže novi Ustav Srbije.

U slučaju prethodnog referendumu pokazalo se da on nije uspeo da ispuni svoju svrhu. Kada je reč o referendumu iz 2006. godine možemo reći da je on delimično ispunio svrhu svog održavanja. Naime, referendum je formalno uspeo i građani su, uz brojne nepravilnosti i anomalije održavanja referendumu, uspeali da donesu novi Ustav Srbije koji je zamenio Miloševićev ustav iz 1990. godine. Ipak, iako se očuvanje Kosova i Metohije u sastavu

Srbije navodilo kao jedan od glavnih razloga za donošenje ustava, Ustav u praktičkom smislu nije imao nikakav značaj.

Februara 2008. Kosovo je jednostrano proglasilo nezavisnost od Srbije, a do danas tu nezavisnost je priznalo preko sto država sveta, uključujući i sve članice Evropske unije osim Rumunije, Kipra, Slovačke, Grčke i Španije. Već tada je bilo jasno da osim ustavne obaveze svakog nosioca političke vlasti da se posveti očuvanju suvereniteta i teritorijalne celovitosti Srbije, nema većih praktičnih efekata ustava na rešavanje kosovske krize.

Nažalost ni drugi referendum u Srbiji u novijoj istoriji nije pokazao zrelost političke zajednice i njenu demokratsku konsolidaciju. Neravnopravna zastupljenost onih koji su za i protiv ustavne revizije, dvodnevno glasanje bez dovoljno dobre kontrole, statističke procene o specifičnostima referendumskih rezultata i uključivanje crkve u državno pitanje *par excellence*, samo su neki od ključnih problema koji su ukazali da društvo u Srbiji te 2006. godine nije dovoljno zrelo za pravu neposrednu demokratiju kakva danas postoji u većini država savremenog sveta.

Referendumi u Crnoj Gori

Referendum o stupanju Crne Gore u Saveznu Republiku Jugoslaviju

U jesen 1963. godine, iste godine kada je donet Ustav Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije (SFRJ), donet je Ustav Socijalističke Republike Crne Gore. Ovaj ustavni tekst bio je na snazi sve do jeseni 1992. godine kada je donet novi Ustav Republike Crne Gore, sada federativne jedinice novostvorene Savezne Republike Jugoslavije (SRJ).

Upravo po osnovu odredbi nedemokratskog socijalističkog ustava iz 1963. godine, crnogorski parlament je 1. marta 1992. godine raspisao referendum na teritoriji Crne Gore o stvaranju nove državne zajednice sa Republikom Srbijom, koja bi predstavljala pravnog i političkog sukcesora Titove Jugoslavije.

U trenutku raspisivanja referenduma, parlamentarna većina bila je ubedljiva i sačinjavala ju je Demokratska partija socijalista (DPS), koja je imala dvotrećinsku većinu mandata tadašnjeg saziva. Otuda sam pravni osnov raspisivanja Ustava, iako etički sporan imajući u vidu političke okolnosti u datom trenutku, ne može da se dovede u pitanje.

3.1.2. Političke okolnosti

Referendum u Crnoj Gori bio je predviđen za 1. mart 1992. godine, u vreme dok je SFRJ još uvek egzistirala kao međunarodno-pravni subjekt i punopravna članica Organizacije Ujedinjenih nacija. Još u leto 1991. godine Slovenija i Hrvatska proglasile su svoju samostalnost i nezavisnost, dok su u to vreme 1992. godine Bosna i Hercegovina i Makedonija čekale svoje

međunarodno priznanje kao suverene države. Uporedo sa tim, već tada bilo je jasno da će velika Titova Jugoslavija doživeti svoju devoluciju i konačan krah u krvavim ratnim sukobima na prostoru nekadašnje zajedničke države.

Sve to jasno ukazuje na kompleksnost političkog momenta održavanja referenduma u Crnoj Gori i upućuje na dodatno problematične momente u demokratičnosti samog plebiscitarnog izjašnjavanja građana. Naime, država se tada nalazila u tzv. „stanju neposredne ratne opasnosti“, što je samo po sebi predstavljalo specifične i vanredne okolnosti *par excellence*. Otuda je država imala mnogo veće i jače mehanizme uticanja na svoje građane u ambijentu smanjenog demokratskog kapaciteta svojih institucija, a pojačanih političkih uticaja vladajućih elita na republičkom i saveznom nivou.

Referendum je raspisan zahvaljujući ubedljivoj većini koju je DPS stekla nakon parlamentarnih izbora u Crnoj Gori 1990. godine. Iako su dve najveće opozicione stranke – Liberalni savez Crne Gore (LSCG) i Narodna stranka (NS) oponirale toj ideji i konačno bojkotovale referendum, on je ipak bio održan 1. marta 1992. godine. Referendum su iz političkih razloga bojkotovale i stranke nacionalnih manjina Bošnjaka i Albanaca, što je dovelo do toga da referendum upravo ne uspe u sredinama koje su etnički većinski naseljene Albancima i Bošnjacima.

U uslovima krvavog raspadanja velike Titove Jugoslavije koja je predstavljala simbol prekretnice Istoka i Zapada i velikog Pokreta nesvrstanih od početka 60-ih godina prošlog veka, politička elita Srbije predvođena Miloševićem smatrala je pitanjem časti i sopstvenog kredibiliteta očuvanje kakve-takve zajedničke države sa imenom Jugoslavija. Iako se građani Srbije nikada nisu izjasnili o saveznoj državi sa Crnom Gorom, već je državno vođstvo pretpostavilo saglasnost sopstvenih građana suprotno svim načelima neposredne demokratije (makar i uprkos očiglednoj podršci javnosti), o sudbini nove političke tvorevine odlučivalo je nekoliko stotina hiljada birača u crnogorskoj državi.

Ključna posledica referenduma iz 1992. godine bilo je stvaranje Savezne Republike Jugoslavije sa dve federalne jedinice – Republikom Srbijom i Republikom Crnom Gorom.

Nova savezna država nije uspeła da izbegne oštre sankcije međunarodne zajednice uvedene Rezolucijom 757 Saveta bezbednosti Ujedinjenih nacija iz maja 1992. godine, kao i suspenziju svog punopravnog članstva u ovoj najvećoj međunarodnoj organizaciji na svetu. Uz to, potonja decenija je pokazala da zajednička država nije bila dugog veka, te da se konačno i raspala posle novog referenduma u proleće 2006. godine, od kada Republika Srbija i Republika Crna Gora nastavljaju svoju kohabitaciju na Zapadnom Balkanu kao dve suverene i nezavisne države, članice Ujedinjenih nacija i drugih međunarodnih organizacija.

Stoga se potpuno opravdano može reći da referendum nije uspeo da obezbedi i osigura opstanak zajedničke države, što je bila ujedno i njeno jedina politička svrha i namena.

Referendum o nezavisnosti 2006.

Ključni posrednik u redefinisiranju jugoslovenske federacije i njenom prelasku u državnu zajednicu *sui generis*, bila je Evropska unija, koja je ujedno bila i garant potpisane Ustavne povelje. U članu 60. Ustavne povelje, koji je naslovljen Istupanje iz Državne zajednice Srbija i Crna Gora, predviđa se da nakon tri godine od usvajanja najvišeg akta zajednice, bilo koja *država članica* ima pravo da pokrene pitanje svoje samostalnosti. Istovremeno, *ex contracto*, definisano je da se odluka o nezavisnosti donosi *na referendumu, u skladu sa međunarodno priznatim demokratskim standardima*.¹¹

Istovremeno, poveljom je definisano da država koja istupi iz zajednice ne polaže pravo na međunarodno pravni subjektivitet kao sukcesor, već da će svoje međunarodno priznanje potražiti na alternativni način, u skladu sa međunarodnim javnim pravom. Zanimljivo je da se već tada u samom tekstu povelje predviđa istupanje Crne Gore iz zajedničke tvorevine, pa se ističe da bi u tom slučaju Rezolucija 1244/1999 Saveta bezbednosti Ujedinjenih nacija bila direktno primenjena na Republiku Srbiju kao pravnog sukcesora.¹²

Nakon atentata na predsednika Vlade Srbije, dr Zorana Đinđića, Srbija i Crna Gora dobijaju punopravno članstvo u Savetu Evrope, a iste godine Evropska unija svojom Solunskom agendom garantuje evropsku perspektivu i budućnost svim državama na Zapadnom Balkanu. Uprkos brojnim pokušajima političke elite u Srbiji i dela političke elite u Crnoj Gori, da novu zajedničku državu predstavi kao funkcionalnu i pravednu prema obema stranama, vladajuća elita u Crnoj Gori svoju budućnost već od osnivanja nije videla u zajedništvu sa Srbijom.

Posebno katalizujuće na razdruživanje Srbije i Crne Gore delovao je atentat na premijera Đinđića i smena vlasti naredne, 2004. godine nakon koje je premijer postao Vojislav Koštunica, čija je osnovna programska odrednica bilo očuvanje zajedničke države, „zbog interesa Srbije i srpskog naroda u Srbiji i Crnoj Gori“. Političke nesuglasice vladajućih stranaka u dve države-članice bile su sve glasnije, pa je postalo jasno da će Crna Gora iskoristiti svoje ustavno pravo da iz zajednice istupi organizovanjem referendumu.

Na osnovu postignutog sporazuma sa specijalnim predstavnikom Evropske unije, Miroslavom Lajčakom, rezultati referendumu biće validni i smatraće se demokratskim ukoliko referendumu pristupi apsolutna većina svih birača upisanih u birački spisak, te ukoliko se 55% izašlih izjasni za nezavisnu državu Crnu Goru. Ovakav dogovor o potrebnoj većini za nezavisnost izazivao je nezadovoljstvo u tzv. Bloku za nezavisnu Crnu Goru, u kome se spekulisalo da bi se moglo dogoditi da postoji *siva zona*, u kojoj bi apsolutna većina bila za nezavisnost, ali ipak manja od 55%.

¹¹ Član 60. Ustavne povelje Državne zajednice Srbija i Crna Gora.

¹² Ibidem, stav 4.

Sve dileme o ovakvim nagađanjima raščistila je Evropska unija, koja je saopštila da će odluka biti smatrana demokratskom samo u slučaju da većina bude bar 55% u propisanim uslovima.

Referendumsko izjašnjavanje pratile su brojne demokratske dileme. Naime, građanima Crne Gore sa prebivalištem u Srbiji nije bilo dozvoljeno da glasaju na referendumu, iako je isto pravo garantovano svim drugim građanima Crne Gore sa prebivalištem u drugim susednim državama. Drugo, medijska zastupljenost nije bila ravnopravna, posebno imajući u vidu da se politička elita u Crnoj Gori nije smenjivala gotovo dve decenije do tog trenutka, što je umanjilo demokratski kapacitet javnosti i sredstava javnog informisanja u Crnoj Gori. Treće, zabeležene su brojne nepravilnosti oko ličnih isprava osoba koje su glasale na referendumu, kao i slučajevi pritisaka da se glasa za opciju nezavisnosti.¹³

Ipak, međunarodna zajednica, predvođena Evropskom unijom, po mišljenju predstavnika koji su pratili izjašnjavanje na referendumu, priznala je rezultate i Crnu Goru kao nezavisnu i suverenu državu.

Nakon saopštavanja zvaničnih referendumskih rezultata, Skupština Crne Gore je 3. juna 2006. godine proglasila nezavisnost, usvajanjem Odluke o nezavisnosti. Tako je Crna Gora posle 88 godina postala ponovo suverena i nezavisna država, a sticajem političkih okolnosti, svoju državnost obnovila je i Republika Srbija kao samostalna i suverena država.

Zaključak

Na osnovu prethodne analize proističe da referendum u Srbiji i Crnoj Gori nije bio instrument neposredne demokratije. Naprotiv, način sprovođenja ovog direktnog izjašnjavanja građana o najvažnijim državnim pitanjima upravo je paradigmatičan primer urušavanja i erozije neposredne demokratije. Upravo ta fasadnost demokratije i nevoljnost za konsolidovanjem demokratskog poretka u obe pomenute države jedina je konstanta decenijama unazad do danas.

Činjenica je da nijedna vlast u Srbiji nije uspela da sprovede referendum u okvirima *demokratske procedure*. Na prvom referendumu, vlast u Srbiji je raspisala referendum, ali nije ispoštovala rezultate neposrednog izjašnjavanja građana, što je čitav referendum učinilo samo formalnim. U drugom slučaju, 2006. godine, čitava procedura sprovođenja referenduma, kao i statističke anomalije oko broja pristalica novog Ustava dovode u sumnju regularnost čitavog postupka usvajanja najvišeg pravnog akta Srbije. Na temeljima nelegitimiteta novog Ustava konstruisana je isto takva nelegitimna politička zajednica u kojoj su gotovo svi politički procesi lišeni legitimnosti i saglasnosti

¹³ Jedan od brojnih primera je da je samo na teritoriji opštine Podgorica bilo preko 50 prigovora na tok referenduma, uz zvanično obrazloženje da Opštinska referendumska komisija „zbog podijeljenog glasanja“ nije mogla doneti odluku o istim, u vezi 44 biračka mesta i preko 30000 birača (Službeno obaveštenje, OIK Podgorica, 25. maj 2006. br. 352)

građana, koji su sve manje zainteresovani za participiranje u političkom životu države.

Crnogorski referendumi su takođe negacija neposredne demokratije. Činjenica da su oba puta sprovedeni u atmosferi nedovoljne transparentnosti, te da u drugom slučaju bez medijatora sa strane (Evropske unije) nije bilo moguće na demokratski i legitiman način utvrditi elementarna pravila za sprovođenje referenduma. Polarizacija građana i čitavog crnogorskog društva dostigla je maksimum, jer su dve suprotstavljene strane sve svoje snage uložile upravo u to da se realizuje njihov politički kredo – sa Srbijom ili bez nje. Crna Gora je danas jedina država u Evropi uz Belorusiju, koja nije menjala politički režim u toku poslednje dve decenije.

U oba konkretna slučaja, građani su bili samo naivni subjekti u imitiranju demokratske procedure. Uz nedovoljno samostalnu i nezavisnu sudsku granu vlasti, značajnu stopu kriminala i korupcije i problematičan Ustav, kao zajednički sadržalac političkog sistema ove dve bivše jugoslovenske republike, možemo sa punim pravom reći da je demokratija u obe države još uvek nekonsolidovana i fasadna, te da su iskustva sprovođenja direktnog referendumskeg izjašnjavanja građana dragocena u postupku demokratske konsolidacije regiona.

Bibliografija

- Goati, Vladimir, *Izbori u SRJ od 1990. do 1998. – volja građana ili izborna manipulacija*, CeSID, Beograd 1999.
- Elazar, Daniel J. *The Use of Direct Democracy (plebiscit and referenda) in Modern Government*, <http://www.jcpa.org/dje/articles/ref-pleb.htm>.
- Izveštaj o rezultatu republičkog referenduma radi potvrđivanja novog Ustava Republike Srbije*, br. 014-795/06.
- Jovanović, Milan, *Oblici direktne demokratije – narodna inicijativa i referendum*, Srpska politička misao br. 4, 2011.
- Knjiga o republičkom referendumu '98 - Narod Srbije je rekao 'NE' 23. aprila 1998. godine*, Službeni glasnik, Beograd, 1998.
- Mišljenje 405/2006 Evropske komisije za demokratiju putem prava (Venecijanske komisije)*, Kancelarija Saveta Evrope u Beogradu, Beograd, 2007.
- Marković, Ratko, *Ustavno pravo i političke institucije*, IPD Justinijan, Beograd, 2006.
- Pajvančić, Marijana, *Komentar Ustava Republike Srbije*, Konad Adenauer Stiftung, Beograd, 2009.
- Pajvančić, Marijana, *Srbija između ustava i ustavnosti*, Helsinški odbor za ljudska prava, Beograd, 2005.
- Referendum in Europe: An analysis of the legal rules in European states*. Venice: Venice Commission, 2005.
- Ustav Republike Srbije*, Službeni glasnik Republike Srbije 98/2006.
- Ustav Srbije – kritička analiza*, Beogradski forum za svet ravnopravnih, Beograd, 2007;

Ustavi Savezne Republike Jugoslavije, Republike Srbije i Republike Crne Gore, Službeni glasnik, Beograd, 1995.

www.politika.rs (31. 10. 2006) – Ustav potvrđen: Za glasalo 51,4 odsto birača

Zakon o referendumu i narodnoj inicijativi, "Službeni glasnik RS", br. 48/1994 i 11/1998.

Zakon o referendumu o državno-pravnom statusu Republike Crne Gore (www.skupstina.me)

Vladimir Džamić, PhD, Vladimir Pavićević, PhD

REFERENDUMA AS A NEGATION OF DIRECT DEMOCRACY: EXPERIENCES OF SERBIA AND MONTENEGRO

ABSTRACT

Referendum is one of the most important instruments of direct (immediate) democracy, which is generally accepted in all consolidated democratic states. On the eve of the break-up of former Yugoslavia referendums were used very intensively for everyday political purposes or as a form (illusion) of legitimisation of specific political decisions. In the article, the authors analyse referendum as an instrument of direct democracy in the Republic of Serbia and Montenegro. On the basis of the experiences from the two referendum processes in both states the authors will attempt to show that in these states referendum was not an instrument but a negation of direct democracy. To support this, the authors will analyse the legal and political aspects of carrying out the referendums as well as the consequences in the two states that resulted from them. The lack of mechanism of direct democracy in both states, which has remained up to date, is only one in a number of indicators which show that democracy in those states is non-consolidated, fragile and false.

Key words: referendum, direct democracy, Serbia, Montenegro, democratic consolidation.

UDK: 330.524:620.92(4-672EU)(497.11)
Bibliid 0543-3657, 65 (2014)
God. LXV, br. 1155-1156, str. 129-149
Pregledni članak
Primljen: 4. jul 2014. godine

Ana JOVIĆ-LAZIĆ¹

Sistem energetske bezbednosti Evropske unije: pozicioniranje Srbije

SAŽETAK

Potražnja za energentima u svetu raste zbog čega pitanje energetske bezbednosti dobija sve veći značaj za ukupne međunarodne odnose. Članice EU nisu bogate energentima tako da njihova energetska bezbednost zavisi, pre svega, od sigurnog, održivog i kontinuiranog snabdevanja energijom iz inostranstva. Ona je povezana sa diversifikacijom izvora iz kojih se EU snabdeva, bezbednošću tranzita i integracijom energetske tržišta EU. Da bi doprinela svojoj energetske bezbednosti EU saradnju u ovoj oblasti i njene principe nastoji da proširi na susedne zemlje, posebno zemlje jugoistočne Evrope. Ta činjenica, kao i opredeljenje Srbije za članstvo u EU, imaju veliki uticaj na pozicioniranje naše zemlje u sistemu energetske bezbednosti EU. Pri tome, treba imati u vidu da je Srbija posebno zainteresovana za izgradnju „Južnog toka“, kojim će se ruski gas transportovati za Evropu.

Ključne reči: Evropska unija, energetska sigurnost, diversifikacija puteva snabdevanja, „Južni gasni koridor“, „Južni tok“, Energetska zajednica, Srbija.

Uvodne napomene

S obzirom na smanjenje svetskih rezervi energenata i projektovani rast potražnje za njima, pitanje energetske bezbednosti postalo je jedno od

¹ Dr Ana Jović-Lazić, naučni saradnik, Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd. Rad predstavlja deo naučnog projekta „Srbija u savremenim međunarodnim odnosima: Strateški pravci razvoja i učvršćivanja položaja Srbije u međunarodnim integrativnim procesima – spoljopolitički, međunarodni ekonomski, pravni i bezbednosni aspekti“, finansiranog od strane Ministarstva nauke i tehnološkog razvoja Vlade Republike Srbije (evidencioni broj: 179029), a realizuje se u Institutu za međunarodnu politiku i privredu u periodu od 2011. do 2015. godine.

ključnih u savremenim međunarodnim odnosima. Imajući u vidu veliki značaj koji energija ima za razvoj privrede i društva, jasno je zašto energenti imaju strateški značaj u međunarodnim razmerama.

Geološka raspodela energetske resursa u svetu veoma je neujednačena. U zavisnosti od toga da li zavise od uvoza, izvoza ili tranzita energenata, države, regioni i kompanije različito definišu pojam energetske bezbednosti.² Dakle, energetska bezbednost je kompleksan pojam. Postoje razlike u shvatanju pojma energetske bezbednosti između proizvođača, potrošača i tranzitnih zemalja. Zemlje koje proizvode i izvoze energente nastoje da obezbede dugoročno stabilnu tražnju, pre svega zbog velikih troškova eksploatacije, izgradnje i održavanja cevovoda. S druge strane, zemlje koje zavise od uvoza nastoje da obezbede pouzdano i redovno snabdevanje energentima po što povoljnijim cenama. U osnovi energetske bezbednosti leži izbegavanje prevelike zavisnosti od jednog regiona ili države kao osnovnog snabdevača ili kupca energenata.³ Time se, u stvari, smanjuju mogućnosti da se energetske sirovine koriste kao sredstvo političkih pritisaka.

Pod bezbednošću snabdevanja energentima Evropska unija podrazumeva omogućavanje dugoročnog i redovnog zadovoljenja osnovnih energetske potreba pod ekonomski prihvatljivim uslovima i korišćenjem raznovrsnih i stabilnih spolja dostupnih resursa.⁴ Potrošnja energije u Evropskoj uniji ubrzano raste zbog čega postoji veliki interes da se obezbedi stabilno snabdevanje energentima. Evropske zemlje u celini nisu bogate energentima, posebno prirodnim gasom i naftom. Velika Britanija i Danska su i jedine zemlje u Uniji koji ne zavise od uvoza nafte, a pomenute dve zemlje i Holandija ne zavise od uvoza gasa. Gas postaje sve značajniji energent, koji u sve većem obimu zamenjuje naftu. Najveće rezerve gasa imaju Norveška, Holandija i Velika Britanija. Međutim, očekuje se pad proizvodnje evropskog gasa, pre svega u Severnom moru, što će rezultirati u ukupnom rastu uvoza energenata.⁵

Iako zavisnost od uvoza energenata sama po sebi ne stvara probleme, trebalo bi ovu problematiku posmatrati kao jedan od osnovnih razloga koji motiviše Uniju da uspostavi poseban sistem energetske bezbednosti. To, između ostalog, podrazumeva razvoj obnovljivih izvora energije, povećanje energetske efikasnosti, ali i diversifikaciju izvora i puteva snabdevanja gasom i naftom, uklanjanje prepreka konkurenciji na način koji bi omogućio da tržište

² Amelia Hadfield, "EU–Russia Energy Relations: Aggregation and Aggravation", *Journal of Contemporary European Studies*, Vol. 16, No. 2, Routledge, London, 2008, p. 231.

³ Milan Simurdić, „Gasna kriza i energetska bezbednost”, *Međunarodna politika*, br. 1133, Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd, 2009, str. 54.

⁴ Debra Johnson, "EU–Russian Energy Links: A Marriage of Convenience?", *Government and Opposition*, Blackwell Publishing, Oxford, 2005, pp. 256–277.

⁵ Günther H. Oettinger, Sergey I. Shmatko, *Joint Report EU–Russia Energy Dialogue 2000–2010: Opportunities for our future Energy Partnership*, Brussels/Moscow, 2010, p. 2.

energenata nesmetano funkcionise, kao i uspostavljanje efikasnih spoljnih energetskih odnosa Unije sa zemljama iz kojih uvozi energente. Da bi se postigla energetska bezbednost Unije, neophodno je sprovesti aktivnosti kako unutar same Unije tako i obezbediti odgovarajuće instrumente za zaštitu interesa EU u inostranstvu.⁶

Na sigurnost snabdevanja Unije energentima nepovoljno utiču različiti geopolitički rizici koji se, između ostalog, tiču opasnosti da zemlje koje izvoze energente u Evropu suspenduju isporuke zbog određenih političkih problema, građanskih ratova, civilnih nemira, terorizma. Pri tome bi trebalo imati u vidu da je u većini zemalja koje izvoze energente proizvodnja pod velikom kontrolom vlada i da u potpunosti ne funkcionise na tržišnim principima. Takvo stanje stvari doprinosi bojazni Unije da će se energenti sve više koristiti kao političko sredstvo. Pored toga, sigurnost snabdevanja može ugroziti i politička nestabilnost regiona iz kojih se izvoze energenti ili preko čijih teritorija idu trase cevovoda. Ratovi, lokalni sukobi i terorizam mogu biti uzrok privremenog oštećenja energetskih objekata i infrastrukture.⁷

Unija je svesna da je neophodno da obezbedi dugoročnu sigurnost u snabdevanju energijom i u tom kontekstu nastoji da svoju energetska politiku prilagodi savremenim političkim, ekonomskim i drugim realnostima. Prekidi do kojih je dolazilo u snabdevanju energentima, kao i činjenica da Uniji nedostaju značajni energetska resursi, ukazali su na to da energetska bezbednost Evrope u velikoj meri zavisi od njene sposobnosti da uspostavi dijalog i efikasne oblike saradnje sa zemljama proizvodnje i tranzita energenata. Takođe, za energetska bezbednost EU sve veći značaj imaju susedne zemlje, posebno iz regiona jugoistočne Evrope, koje su uglavnom tranzitne zemlje za gas koji uvozi EU. Srbija kao zemlja koja se nalazi u procesu pristupanja EU obavezna je da usvaja evropske standarde i svoje propise prilagođava evropskim, što se odnosi i na energente, koji postaju sve značajniji.

Razvoj sistema energetske bezbednosti Evropske unije

Sigurno, održivo i konkurentno snabdevanje energijom od ključnog je značaja za stabilnost i ukupan razvoj EU. Do prvog pokušaja uspostavljanja jedinstvenog pristupa EU kada je reč o snabdevanju energentima došlo je odmah nakon raspada Sovjetskog Saveza, koji je stvorio preduslove da se u bivšim sovjetskim republikama otvore nova energetska tržišta. Potrebe Zapadne Evrope za pouzdanim i pristupačnim izvorima energije, ali i neophodnost da se investira u energetska infrastrukturu bivših sovjetskih republika pokrenuli su proces koji je decembra 1991. doveo do potpisivanja

⁶ Ana Jović-Lazić, Marko Nikolić, "The Importance of Energy Security in the Relations of the European Union and ", *Energy Security of Europe: The Position of*, IPE, 2013, pp. 64-82.

⁷ Sanam S Haghghi, *Energy Security, The External Legal Relations of the European Union with Major Oil- and Gas-Supplying Countries*, Portland, Oregon, 2007, p. 5.

Energetske povelje (*Energy Charter Treaty*). To je prvi i jedini multilateralni sporazum o energetske saradnji, koji je tri godine kasnije postao međunarodno obavezujući dokument kojim su stvoreni mehanizmi zaštite za investicije u energetske sektor. Ovaj sporazum, koji se sastoji od pravno obavezujućih pravila, podržan je mehanizmom za rešavanje sporova i sadrži detaljna načela o tranzitu. Međutim, principi Energetske povelje nisu u potpunosti prihvaćeni od strane zemalja proizvođača, koje svoje izvore energije smatraju nacionalnim resursom.⁸ U pristupu eksploataciji energenata inostrane kompanije dobijaju određena prava, koja su direktno povezana sa ulaganjima, odnosno prirodnim resursima. Postoji, međutim, bojazan da bi to moglo ograničiti ovlašćenja države da deluje kao vlasnik dubljih slojeva zemlje i investitorima pruži mogućnost da zahtevaju i određeni udeo u zakupu zemlje.⁹

Rast zavisnosti EU od uvoza gasa podstakao je Evropsku komisiju da početkom 2000. pokrene pitanje razvoja jedinstvenog pristupa Unije kada je reč o snabdevanju energentima. Raspravu o ovom pitanju Komisija je pokrenula novembra 2000. objavljivanjem Zelene knjige o bezbednosti energetske snabdevanja EU. Ovaj dokument pod nazivom „Ka evropskoj strategiji za sigurnost snabdevanja energijom“, smatran je u to vreme najvažnijim dokumentom koji odražava osnovne interese, ali i bojazni Evrope u vezi sa energetske bezbednošću. On konstatuje da proizvodnja energije u EU nije dovoljna za njene energetske potrebe i predviđa da će, ako se trenutni razvoj događaja nastavi, zavisnost Unije od uvoza energije za narednih dvadeset do trideset godina porasti na 70 procenata, za razliku od 50 procenata koliko je iznosila 2000. godine. EU je drugi potrošač energije u svetu i najveći uvoznik energije i kao takva veoma značajan akter na svetskom tržištu energenata. Samim tim, kako se navodi u Zelenoj knjizi, na nju utiču tražnja na svetskom energetske tržištu, geopolitička kretanja i politička stabilnost zemalja iz kojih i preko kojih uvozi energente. U ovom dokumentu se ističe i potreba EU za geografskom diversifikacijom uvoza, većom energetske efikasnošću, kao i uvođenjem novih i obnovljivih izvora energije.¹⁰

Saopštenje Evropske komisije o razvoju energetske politike za proširenu EU, njene susede i partnerske zemlje iz 2003, prvi je dokument koji ističe da su energetska stabilnost i održivi razvoj Unije povezani i sa zemljama koje je okružuju. Saopštenje stavlja akcenat na potrebu EU da principe unutrašnjeg

⁸ Andrei V. Belyi, "Reciprocity as a factor of the energy investment regimes in the EU-Russia energy relations", *Journal of World Energy Law & Business*, Vol. 2, No. 2, Oxford University Press, London, 2009, p. 118.

⁹ Sergey Seliverstov, "Energy Security of Russia and the EU: Current Legal Problems", Note de l'Ifri, The Institut Francais Des Relations Internationales, Paris, 2009, p. 8.

¹⁰ "Toward a European Strategy for Security of Energy Supply", *Green Paper*, Commission of the European Communities, Brussels, 2000.

energetskog tržišta proširi na susedne zemlje stvaranjem „suštinski sličnih nivoa pristupa tržištu i usvajanjem odgovarajućih standarda”.¹¹

Novu Zelenu knjigu pod nazivom „Evropska strategija za održivu, konkurentnu i sigurnu energiju”, Komisija je objavila 2006. godine. U njoj se ponovo ukazuje na rast zavisnosti Unije od uvoza energenata i ponavlja procena da će ona u narednih par decenija dostići 70 procenata ukupnih potreba za energijom. U tom kontekstu istaknut je značaj zajedničke politike i jedinstvenog nastupa Unije kada je reč o snabdevanju energentima.¹²

Usvajanjem saopštenja Evropske komisije pod nazivom „Energetska politika za Evropu” 2007. pokrenuta je nova politika EU u oblasti energenata. Ako trendovi ostanu isti, procenjuje se da će do 2030. godine Unija uvoziti oko 80 procenata gasa i oko 90 procenata ukupnih potreba za naftom. Saopštenje se fokusira na potrebu da se obezbedi sigurnost u snabdevanju i predlaže ambiciozne ciljeve koji bi trebalo da budu ispunjeni do 2020.¹³ Predviđeno je da se smanji emisija gasova koji izazivaju efekat staklene bašte, poboljša energetska efikasnost i poveća učešće obnovljivih izvora energije do 20 procenata. Bez obzira na sve veću orijentaciju na korišćenje novih vidova energije, klasični oblici (gas, nafta) i dalje ostaju veoma važni i teško je zamisliti da u potpunosti budu zamenjeni novim. Saopštenje takođe predviđa i da se državama članicama koje pretežno zavise od jednog dobavljača pruži pomoć kako bi diversifikovale snabdevanje energijom.¹⁴

Zahvaljujući geografskom položaju Velika Britanija i Francuska su u većoj mogućnosti da diversifikuju snabdevanje. Zbog nižih troškova isporuke Španija i Južna Evropa uglavnom uvoze gas iz Severne Afrike. Nemačka ima posebnu saradnju sa Rusijom u snabdevanju gasom. Procenjuje se da će Severna Evropa postati još zavisnija od ruskog gasa, pre svega zbog smanjenja proizvodnje u Norveškoj i Holandiji. Takođe, nove zemlje članice EU iz Centralne i Istočne Evrope tradicionalno zavise od uvoza energenata iz Rusije.¹⁵

Da li će Unija uspeti da zadovolji buduću tražnju za energentima zavisice, pre svega, od uspešnosti mera preduzetih radi većeg korišćenja

¹¹ “Communication from the Commission to the European Parliament and the Council on the Development of Energy Policy for the Enlarged European Union, its Neighbours and Partner Countries”, Brussels, 26.5.2003, COM(2003) 262 final/2, Internet, [http://aei.pitt.edu/39124/1/COM_\(2003\)_262.pdf](http://aei.pitt.edu/39124/1/COM_(2003)_262.pdf).

¹² “A European Strategy for Sustainable, Competitive and Secure Energy”, *Green Paper*, Commission of the European Communities, Brussels, 2006.

¹³ “An Energy Policy for Europe”, Communication from the Commission to the European Council and the European Parliament, COM(2007) 1 final, Brussels, 2007, Internet, http://ec.europa.eu/energy/energy_policy/doc/01_energy_policy_for_europe_en.pdf.

¹⁴ Yuri Yegorov & Franz Wirl, “Energy relations between Russia and EU with emphasis on natural gas”, *OPEC Energy Review*, No. 4, Vol. 32, Organization of the Petroleum Exporting Countries, Vienna, 2008, pp. 307-310.

¹⁵ Ibid.

obnovljivih energenata, efikasnijeg i racionalnijeg korišćenja energije, stabilne dugoročne saradnje sa proizvođačima, kao i od sposobnosti EU da realizuje projekte koji će joj omogućiti snabdevanje gasom iz više različitih izvora. Uvoz gasa trenutno je najveći razlog za energetska zavisnost Unije.

Evropska unija je novembra 2008. objavila paket mera koje bi trebalo da doprinesu osnovnoj energetska održivosti, konkurentnosti i sigurnosti snabdevanja. Predviđena je diversifikacija u snabdevanju, a ističe se i neophodnost uspostavljanja svojevrsnog mehanizma koji bi omogućio adekvatan odgovor na probleme do kojih bi moglo doći usled eventualnog prekida u isporukama gasa. Predviđene su i mere za povećanje energetska efikasnosti, kao i akcioni plan o energetska bezbednosti i solidarnosti, koji bi trebalo da obezbedi održivo snabdevanje EU energentima.¹⁶ To je veoma značajno imajući u vidu probleme sa kojima će se Evropa suočiti između 2020. i 2050. usled smanjenja proizvodnje, odnosno povećanja tražnje. U dokumentu se navodi da uvoz trenutno čini 61 procenat ukupne potrošnje gasa u Uniji. Od toga se 42 procenta uvozi iz Rusije, 24 iz Norveške, 18 iz Alžira i 16 iz ostalih zemalja. S obzirom na to da nivo proizvodnje u EU nastavlja da opada, očekuje se da će se do 2020. uvoz gasa povećati na 73 procenta. Posmatrano na nivou Unije, ovi podaci daju sliku relativno dobre ponude. Međutim, na nacionalnom nivou veliki broj država članica u potpunosti se oslanja na jednog dobavljača. Zbog toga se ističe značaj povezivanja i solidarnosti u okviru unutrašnjeg tržišta Unije, kao i da je veoma važno smanjiti individualne rizike. Konstatovano je da EU mora preduzeti konkretne mere kako bi osigurala dodatnu diversifikaciju snabdevanja gasom država članica.¹⁷

Godine 2009. EU je usvojila „Treći energetska paket“, koji uključuje mere koje bi države članice trebalo da usvoje kako bi se ustanovilo integrisano evropsko tržište energije. Predviđeni akti, između ostalog, regulišu i uslove za pristup mrežama prirodnog gasa i električne energije i za uspostavljanje zajedničkih pravila unutrašnjeg tržišta gasa i struje. S obzirom na to da bi „Treći energetska paket“ trebalo da obezbedi veću konkurentnost unutrašnjeg tržišta, predviđene su dodatne mere liberalizacije kao što je, između ostalog, razdvajanje proizvodnje i snabdevanja od mreža za prenos energenata.¹⁸

U poglavlju o energetici Lisabonskog ugovora EU (član 194), koji je stupio na snagu 2009, navodi se da će energetska politika obezbediti funkcionisanje tržišta energije i sigurnost snabdevanja Unije, kao i da će unaprediti

¹⁶ „Second Strategic Energy Review: An EU Energy Security and Solidarity Action Plan“, Communication from the Commission to the European parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions, Brussels, 13.11.2008, COM(2008) 781 final.

¹⁷ Ibid.

¹⁸ Integralni tekst pravnih akata usvojenih u okviru „Trećeg paketa“, videti u: *Official Journal of the European Union*, L 211, Vol. 52, Brussels, 2009.

energetsku efikasnost i osigurati uštedu energije. Pored toga, navodi se i da će energetska politika podsticati razvoj novih i obnovljivih oblika energije, kao i povezivanje energetskih mreža. Za postizanje ovih ciljeva, predviđen je zakonodavni postupak kojim će, posle konsultacija Ekonomskog i Socijalnog komiteta i Komiteta regiona, Evropski parlament i Savet zajedno donositi odluke iz oblasti energetike. Članom 122. Lisabonskog ugovora predviđa se da „Savet, na predlog Komisije, može odlučiti, u duhu solidarnosti između država članica, o merama primerenim ekonomskoj situaciji, posebno ako se pojave ozbiljni problemi u snabdevanju određenim proizvodima, posebno u oblasti energetike”.¹⁹ Ova odredba potvrđuje nadležnost Unije kada je reč o preventivnim merama za sprečavanje pretnji koje bi mogle da ugroze energetsku bezbednost i može da pruži osnov za dalekosežnije preventivne mere u budućnosti.²⁰ Ipak, Lisabonskim ugovorom države članice zadržavaju pravo da utvrde uslove za eksploataciju svojih energetskih resursa, kao i pravo izbora različitih izvora energije i opšte strukture snabdevanja energijom. Na taj način su i nakon stupanja na snagu Lisabonskog ugovora osnovni aspekti politike snabdevanja energijom ustvari ostali u nadležnosti država članica.²¹

Unija je oktobra 2010. usvojila regulativu koja se tiče mera za zaštitu bezbednosti isporuka gasa Uniji. Ovu temu su nametnuli prekidi u isporukama ruskog gasa, koji su ukazali na neophodnost jačanja solidarnosti između država članica u slučaju vanrednog stanja, pri čemu bi posebna podrška trebalo da se pruži onim državama koje imaju manje povoljne geografske ili geološke uslove. Predviđen je i niz mera za slučaj kriznih okolnosti. Zbog problema u snabdevanju Evropska komisija može, između ostalog, da proglasi vanredno stanje – kako na nivou Unije, tako i na regionalnom nivou. U tom slučaju predviđeno je da Evropska komisija preuzme ulogu koordinatora kada je reč o aktivnostima država članica i njihovoj saradnji sa trećim zemljama. Sigurnijem snabdevanju trebalo bi da doprinese i uvođenje sistema kojim će biti povezane gasne mreže unutar Unije. Ukoliko dođe do smanjenja isporuka gasa ili naglog skoka potražnje u pojedinim državama članicama, predviđeno je da Unija usvoji vanredni plan kojim bi se omogućio pristup rezervama gasa susednih država članica.²²

¹⁹ “Treaty of Lisbon amending the Treaty on European Union and the Treaty establishing the European Community, (2007/C 306/01)”, *Official Journal of the European Union*, C 306/2, Vol. 50, 17, Brussels, 2007, p.

²⁰ Jan Frederik Braun, “EU Energy Policy under the Treaty of Lisbon Rules: Between a new policy and business as usual”, *European Policy Institutes Network Working Paper*, No. 31, Brussels, 2011, p. 2.

²¹ Eda Kusku, “Enforceability of a Common Energy Supply Security Policy in the EU: An Intergovernmentalist Assessment”, *Caucasian Review of International Affairs*, Vol. 4 (2), Frankfurt am Main, 2010, p. 154.

²² “Regulation (EU) No 994/2010 of the European Parliament and of the Council of 20 October 2010 concerning measures to safeguard security of gas supply and repealing Council Directive 2004/67/EC”, *Official Journal of the European Union*, Brussels, 12.11.2010.

Stav Unije je da se bezbednost snabdevanja energentima može povećati integrisanjem tržišta država članica. Tako bi se obezbedio fleksibilan transfer gasa među članicama EU i stvorili uslovi za veću energetska bezbednost. Istovremeno, realizacija ovog projekta omogućila bi da države članice „govore jednim glasom“, tj. da vode zajedničku i jedinstvenu energetska politiku.²³

Na sastanku Evropskog saveta februara 2011, lideri Unije postigli su dogovor da do kraja 2014. formiraju unutrašnje tržište energenata i tako omogućue slobodan protok gasa i električne energije. U skladu sa tim zaključeno je da propisi EU o unutrašnjem tržištu energije moraju biti brzo usvojeni i u potpunosti implementirani na nivou država članica. Savet ministara i Evropski parlament pozvani su da rade na što skorijem usvajanju Regulative o integritetu i transparentnosti tržišta energije, koju je predložila Komisija, što je i urađeno oktobra 2011.²⁴

Evropska komisija je početkom septembra 2012. otvorila postupak formalne istrage da bi utvrdila da li ruski Gazprom, kršenjem antimonopolskih pravila EU, ometa konkurenciju na tržištima snabdevanja gasom u Centralnoj i Istočnoj Evropi. Komisija je izrazila zabrinutost da Gazprom može zloupotребiti dominantan položaj i pokrenuta je istraga o tri sumnjive antikongkurentske prakse u Centralnoj i Istočnoj Evropi. Unija, pre svega, strahuje da Gazprom može da podeli tržište gasa tako da to ometa slobodan protok gasa preko država članica, da spreči diversifikaciju snabdevanja gasom, kao i da može da nametne nepravedne cene.²⁵

Oktobra iste godine usvojena je odluka kojom je ustanovljen mehanizam razmene informacija u vezi sa međunarodnim sporazumima između država članica i trećih zemalja u oblasti energetike. Mehanizam predviđa obavezu država članica da Komisiji dostave sporazume koji mogu imati uticaja na funkcionisanje unutrašnjeg tržišta energije ili sigurnost snabdevanja energijom. Sporazumi se zatim dostavljaju drugim državama članicama, koje imaju obavezu da poštuju i zaštite poverljivost podataka.²⁶

Na samitu, održanom marta 2014, Evropski savet pozvao je Komisiju da urade temeljnu studiju o energetska bezbednosti Unije i da do juna 2014.

²³ Kristijan Kolt i Džefri Pajper, „Energetski dijalog EU-Rusija“, u: Katinka Bariš (ur.), *Cevovodi, politika i moć: budućnost energetskih odnosa EU-Rusija*, Beograd, 2009, str. 26–27.

²⁴ „Regulation (EU) No 1227/2011 of the European Parliament and of the Council of 25 October 2011 on wholesale energy market integrity and transparency“, *Official Journal of the European Union*, OJ L 326, 8.12.2011, Brussels, 2011.

²⁵ „Antitrust: Commission opens proceedings against Gazprom“, *Press release*, European Commission, Brussels, 4 September 2012, Internet, http://europa.eu/rapid/press-release_IP-12-937_en.htm?locale=en.

²⁶ „Decision No 994/2012/EU of the European Parliament and of the Council of 25 October 2012 establishing an information exchange mechanism with regard to intergovernmental agreements between Member States and third countries in the field of energy“, Internet, <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2012:299:0013:0017:EN:PDF>.

iznese sveobuhvatan plan za smanjenje energetske zavisnosti EU. Plan bi trebalo da odražava činjenicu da su ciljevi EU dalja diversifikacija izvora energije, da predvidi povećanje pregovaračke moći i energetske efikasnosti i nastavak razvoja obnovljivih i drugih unutrašnjih izvora energije i upravljanje razvojem infrastrukture koja bi trebalo da podrži diversifikaciju. Očekuje se i da države članice pokažu solidarnost u slučaju iznenadnih poremećaja snabdevanja energijom u jednoj ili više zemalja članica. Pored toga, trebalo bi preduzeti dalje korake kako bi se podržao razvoj „Južnog koridora“, uključujući i dalje podsticanje transportnih pravaca kroz Istočnu Evropu. Takođe, Evropski savet je istakao da bi trebalo ispitati načine kako da se omogući jednostavniji uvoz prirodnog gasa iz Severne Amerike u EU i poveća transparentnost međudržavnih sporazuma u oblasti energetike.²⁷

„Južni gasni koridor” – prioritetni energetski pravac Evropske unije

Zahvaljujući jedinstvenom sistemu za transport gasa koji je izgrađen tokom SSSR-a, Rusija ima značajnu ulogu u snabdevanju Evrope kako ruskim gasom, tako i gasom iz centralne Azije.²⁸ Nakon prekida u snabdevanju gasom zbog sukoba Rusije i Ukrajine, Unija je postala zabrinuta zbog mogućih posledica prevelike zavisnosti od ruskih energenata. Prioriteti EU postali su diversifikacija snabdevača gasom i tranzitnih pravaca, što je dovelo je do planova za izgradnju „Južnog gasnog koridora”.²⁹ Od vitalnog značaja za ovaj evropski projekat je pristup velikim centralnoazijskim i kaspiskim rezervama gasa. To bi omogućilo Uniji da ublaži svoju energetska zavisnost od Rusije, kako u smislu proizvodnje, tako i u smislu tranzita gasa.

U saopštenju Evropske komisije iz 2008. razvoj „Južnog koridora” prepoznaje se kao jedan od najvažnijih prioriteta energetske bezbednosti Unije. Određen je i niz partnerskih zemalja koje bi trebalo da omoguće realizaciju ove inicijative uključujući Azerbejdžan, Tursku, Gruziju, Turkmenistan, Kazahstan, Irak i zemlje Mašreka.³⁰ Kada dozvole politički uslovi, Uzbekistan i Iran bi, kako se navodi u saopštenju, takođe trebalo da postanu značajni za snabdevanje Unije gasom.³¹

²⁷ “Conclusions of the European Council meeting”, European Council, Conclusions, 21 March 2014, EUCO 7/1/14 REV 1, Internet, http://www.consilium.europa.eu/uedocs/cms_data/docs/pressdata/en/ec/141749.pdf, p. 10.

²⁸ Sabine Fischer, “How to Rescue the Partnership?”, in *Global Affairs*, Vol. 6, No. 2, Brussels, 2008, p. 203.

²⁹ Р.С. Серик, „Энергетическая политика ЕС на Каспии”, *Каспийский регион: актуальные проблемы развития (экспертный взгляд)*, Коллективная монография, Б.К. Султанова, КИСИ при Президенте РК, Алматы, 2013, стр. 63–64.

³⁰ Zemlje Mašreka su, Liban i Sirija.

³¹ “Second Strategic Energy Review: An EU Energy Security and Solidarity Action Plan”, op. cit., pp. 4–5.

U okviru ove inicijative maja 2009. u Pragu je održan samit „Južni koridor – novi put svile“. Na samitu se razgovaralo o eventualnim obavezama proizvođača energenata, tranzitnih i zemalja potrošača duž „Južnog koridora“. Tom prilikom su EU, Azerbejdžan, Turska, Gruzija i Egipat potpisali Deklaraciju kojom su izrazili političku podršku „Južnom koridoru“ čija bi realizacija trebalo da poveže zemlje duž koridora i da podstakne saradnju u drugim oblastima.³² Iako su samitu prisustvovali predstavnici Kazahstana, Turkmenistana i Uzbekistana, ove zemlje koje raspolažu značajnim rezervama gasa, nisu potpisale Deklaraciju. U svojstvu posmatrača samitu su prisustvovali i predstavnici Ruske Federacije, Ukrajine i SAD-a i predstavnici različitih međunarodnih finansijskih institucija.³³

U saopštenju Evropske komisije: „Energetska politika EU: saradnja sa partnerima izvan naših granica“ iz 2011. još jednom se ističe značaj razvoja „Južnog koridora“. Kako bi realizovala svoje ciljeve EU bi trebalo da, kako se navodi u saopštenju, pokaže spremnost da se na dugoročnoj osnovi politički i ekonomski angažuje u regionu Kaspijskog mora i Bliskog istoka. Unija bi takođe trebalo da pomogne glavnim zemljama snabdevačima poput Azerbejdžana, Turkmenistana, Iraka i drugim, naročito u regionu centralne Azije, da na efikasan i održiv način razviju svoje energetske sektore.³⁴

Predloženi su brojni cevovodi duž evropskog dela „Južnog koridora“ uključujući „Nabuko“, „Beli tok“, koji se proteže od Gruzije ispod Crnog mora do Rumunije, „Transjadranski gasovod“ (TAP), interkonektori između Turske, Grčke i Italije (ITGI) i između Azerbejdžana Gruzije i Rumunije (AGRI). Procenjuje se da bi „Južni koridor“ mogao da ponudi oko dvadeset procenata ukupne projektovane tražnje gasa Unije do 2020. godine.³⁵

Gasovod „Nabuko“ prvobitno je posmatran kao prioritetan projekat u okviru „Južnog Koridora“ koji je trebalo da u velikoj meri doprinese diversifikaciji izvora i puteva snabdevanja prirodnim gasom, a time i poboljšanju energetske bezbednosti u Evropi. „Nabuko“ je trebalo da ide preko Turske, Bugarske, Rumunije i Mađarske do Austrije, a odatle dalje u ostale zemlje članice EU. Iako je prvobitno planirano da radovi na gasovodu

³² „The Declaration – Prague Summit, Southern Corridor“, May 8, 2009, Internet, <http://www.eu2009.cz/assets/news-and-documents/press-releases/the-declaration--prague-summit-southern-corridor-may-8-2009.pdf>.

³³ „The Southern Corridor: EU and partner countries commit to move forward“, European Commission – IP/09/716, 07/05/2009, Internet, http://europa.eu/rapid/press-release_IP-09-716_en.htm?locale=en.

³⁴ „The EU Energy Policy: Engaging with Partners beyond Our Borders“, Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions, On security of energy supply and international cooperation, COM(2011) 539 Brussels, 2011.

³⁵ „Europe’s Southern Gas Corridor: The Great Pipeline Race“, Internet, <http://eurodialogue.org/energy-security/Europe-southern-gas-corridor-The-great-pipeline-race>.

„Nabuko” počnu 2011, a prve isporuke gasa budu dostupne do 2014, početak radova na izgradnji ovog gasovoda više puta je odlagan.³⁶

Jedan od ključnih faktora koji je komplikovao realizaciju projekta „Nabuko” je njegova suprotnost interesima Rusije.³⁷ Marta 2011. komesar EU za energetiku G. Etinger pozvao je Rusiju da na zemlje centralne Azije ne vrši pritisak koji bi mogao da blokira projekat izgradnje gasovoda „Nabuko”, ističući da ovaj projekat nije direktni konkurent „Južnom toku”. Pored toga G. Etinger je rekao da bi, iako ceni Rusiju kao partnera, Unija gas iz trećih zemalja trebalo da dobija najkraćim, a ne zaobilaznim putem preko Rusije.³⁸

Da bi učvrstila poziciju na evropskom tržištu i svojim konkurentima ograničila pristup energentima iz Kaspijskog regiona i centralne Azije, Rusija je intenzivirala napore oko izgradnje dva projekta – „Severnog” i „Južnog toka”. Ovi gasovodi su od vitalnog značaja za rusku energetska strategiju. „Severni tok”, koji je u međuvremenu izgrađen i pušten u rad 2011. i 2012, ide od Rusije do Nemačke preko Baltičkog mora, a „Južni tok” bi trebalo da se proteže od Rusije do centralne i južne Evrope ispod Crnog mora i preko Balkana. Što se tiče „Južnog toka”, brojni dogovori su završeni, kao što su međuvladini sporazumi između Rusije i većine zemalja kroz koje bi gasovod trebalo da prolazi, kao i sporazumi „Gazproma” sa gasnim operaterima u ovim državama.³⁹

Na Zapadu postoje mišljenja da su pomenuti sporazumi, zajedno sa ostalim potezima Rusije, bili usmereni ne samo na to da se ugrozi realizacija projekta „Nabuko”, već čitavog „Južnog koridora”, kao alternativnog pravca koji bi trebalo da, zaobilazeći Rusiju, snabdeva Evropu gasom. Potpisivanjem sporazuma o „Južnom toku” sa zemljama koje su takođe trebale da učestvuju u projektu „Nabuko”, Rusija je uspjela da stvori sumnju u izvodljivost i opravdanost njegove realizacije i dovede u pitanje politički konsenzus o tom projektu koji je određen kao strateški za Uniju.⁴⁰

Osnovne prepreke za realizaciju gasovoda „Nabuko” predstavljale su izgradnja infrastrukture i obezbeđenje dovoljne količine gasa da bi ovaj projekat bio ekonomski isplativ. Očekivalo se da će se njegov kapacitet, koji je prvobitno trebalo da iznosi 31 milijardu kubnih metara godišnje, popuniti,

³⁶ Agata Łoskot-Strachota, „Nabucco vs. South Stream – Rivalry over Balkan Gas Pipelines”, *CESCOMMENTARY*, Issue 3, Centre for Eastern Studies, Warsaw, 2008, p. 1.

³⁷ Vladimir Zuev, „EU-Russian relations: in search of a new contract within a changing global environment”, Vytautas Magnus University Press, Kaunas, Lithuania, 2010, p. 14.

³⁸ „EU official urges not to block Nabucco pipeline”, 29 Mar 2011, Source: Agence France Presse, Internet, <http://www.eu-russiacentre.org/news/eu-official-urges-moscow-block-nabucco-pipeline.html>.

³⁹ Ewa Paszyc, „Nord and South Stream won't save Gazprom”, *OSW Commentary*, Issue 35, Centre for Eastern Studies, 2010, pp. 1-7.

⁴⁰ Agata Łoskot-Strachota, „Nabucco vs. South Stream – Rivalry over Balkan Gas Pipelines”, op. cit., p. 1.

između ostalog, gasom iz Azerbejdžana i Turkmenistana. Azerbejdžan, međutim, pored sopstvene potrošnje, godišnje isporučuje oko 16 milijardi kubnih metara gasa Turskoj i Gruziji, a postoji i dogovor da se, za sada skromna količina, isporučuje Rusiji. Iako bi Azerbejdžan mogao da snabdeva „Nabuko” sa 12 do 16 milijardi kubnih metara gasa, on nije mogao samostalno da obezbedi kapacitet gasovoda.⁴¹ Zbog toga je od suštinskog značaja za EU povezivanje sa centralnoazijskim republikama, pre svega Turkmenistanom i Kazahstanom, koje su bogate gasom. Međutim, Turkmenistan značajne količine izvozi u Rusiju. Pored toga ova zemlja gas izvozi i u Kini. Takođe, za eksploataciju dodatnih količina turkmenistanskog gasa potrebna su velika ulaganja i vreme. Kada je reč o Kazahstanu, trebalo bi imati u vidu da ova zemlja tradicionalno saraduje sa Rusijom. Dve zemlje su 2007. osnovale zajedničko preduzeće za preradu gasa, a čak 75 procenata izvoza nafte iz Kazahstana se transportuje preko Rusije. Decembra 2010. doneta je odluka o povećanju kapaciteta protoka gasovoda sa sadašnjih 28 miliona tona nafte godišnje na 67 miliona tona do 2015. godine. Povećana zavisnost Kazahstana od Rusije u oblasti izvoza energenata upućuje na zaključak da će Kazahstan u narednim godinama biti oprezan pre nego što donese bilo kakvu odluku koju bi Rusija mogla shvatiti kao atak na njene interese.⁴² Razmatrana je i mogućnost da se u „Nabuko” uključi i iranski gas, što je nerealno iz geopolitičkih razloga. SAD se protivi ideji da Iran isporučuje gas Evropi, jer bi to Teheranu moglo da obezbedi značajna finansijska sredstva. Dakle, ni Azerbejdžan, ni Turkmenistan, ni Iran nisu mogli samostalno da napune „Nabuko”, niti da u vezi sa tim preuzmu dugoročne obaveze.⁴³

Pored toga što nije postignut dogovor o garantovanim isporukama gasa, sporazum Turske i Azerbejdžana iz 2011. o izgradnji Transanatolijskog gasovoda (TAP) konačno je doveo u pitanje rentabilnost prvobitnog plana izgradnje projekta „Nabuko”. S obzirom da je ovaj sporazum predviđao gradnju Transanatolijskog gasovoda duž jedne od trasa „Južnog koridora”, plan za realizaciju projekta „Nabuko” ubrzo je izmenjen novim manje ambicioznim gasovodom „Nabuko-Zapad”. Predviđena je izgradnja znatno kraćeg gasovoda koji bi transportovao gas iz Turske u Austriju, preko Bugarske, Rumunije i Mađarske.

⁴¹ Francisco José Ruiz González “European Union–Russia Relations, the ‘Eastern Partnership’, the Future of the OSCE, and their Consequences for the Common Security and Defence Policy (CSDP)”, op. cit., p. 202.

⁴² “Russia as the main corridor for oil export from Kazakhstan”, *East Week*, Analytical Newsletter for Eastern Europe, Russia, Caucasus, Central Asia, Issue 42 (235), Warsaw, 2010, p. 8.

⁴³ Ana Jović Lazić, Sanja Jelisavac Trošić, Aleksandar Jazić, „Problem Nagorno Karabah u svetlu bilateralnih odnosa članica Minsk grupe OEBS-a”, *Međunarodni problemi*, Vol. LXIII, br. 4, Beograd, 2011, p. 602.

Izvor: Internet, <http://interfaxenergy.com/natural-gas-news-analysis/european/both-southern-gas-pipelines-to-be-built-eu-official/>

Iako se očekivalo da će se, bar u početku, gasovod „Nabuko-Zapad” snabdevati azerbejdžanskim gasom iz gasnog polja „Šah Deniz II”, konzorcijum koji ima licencu za eksploataciju gasa iz ovog gasnog polja izabrao je sredinom 2013. alternativni „Transjadranski gasovod” (TAP) za izvoz azerbejdžanskog gasa u Evropu. Nekoliko meseci kasnije konzorcijum je doneo odluku da će Evropa iz ovog nalazišta dobijati 10 milijardi kubnih metara gasa godišnje, počev od kraja 2019. godine. Zvaničnici EU pozdravili su odluku konzorcijuma i ocenili da je ona od strateškog značaja za Uniju i „Južni gasni koridor” jer otvara vrata jačanju evropske energetske bezbednosti.⁴⁴

Pozicioniranje Srbije u sistemu energetske bezbednosti Evropske unije

Naša zemlja je 2005. u Atini potpisala Ugovor o osnivanju Energetske zajednice čiji je cilj da, stvaranjem jedinstvenog pravnog okvira i integrisanjem energetske tržišta zemalja jugoistočne Evrope i EU, omogući sigurno snabdevanje gasom i električnom energijom. Realizacija ovog ugovora, koji je zasnovan na zajedničkom interesu i solidarnosti, trebalo bi da privuče investicije u energetska infrastrukturu kao i da omogući da se na nivou država članica smanji pritisak na energetske sisteme i tako spreče lokalne nestašice gasa i struje.⁴⁵

⁴⁴ „Gas from Azerbaijan: Commission welcomes final investment decision to extract gas pledged for Europe”, European Commission – IP/13/1271, 17/12/2013, Internet, http://europa.eu/rapid/press-release_IP-13-1271_en.htm.

⁴⁵ „Zakon o ratifikaciji Ugovora o osnivanju Energetske zajednice između Evropske zajednice i Republike Albanije, Republike Bugarske, Bosne i Hercegovine, Republike Hrvatske, Bivše

Da bi se ostvarili ovi ciljevi neophodno je da sve potpisnice usvoje odgovarajuće propise koji bi pojednostavili trgovinu energentima, posebno gasom i strujom. Uspostavljanje jedinstvenog pravnog okvira zahteva usvajanje i sprovođenje propisa EU u oblasti energetike, konkurencije, energetske efikasnosti i korišćenja obnovljivih izvora energije.⁴⁶

Potpisivanje Ugovora o osnivanju Energetske zajednice i njegovo ratifikovanje godinu dana kasnije u skladu je sa strateškim opredeljenjem naše zemlje da postane članica EU.⁴⁷ Time je Srbija prihvatila obavezu da primeni evropske propise u oblasti energije, tj. da svoj pravni sistem prilagodi zakonodavstvu EU. Inače, Srbija je aprila 2008. sa EU potpisala Sporazum o stabilizaciji i pridruživanju i Prelazni sporazum o trgovini u vezi sa merama EU. Sredinom juna 2010. Savet ministara EU započeo je primenu Prelaznog sporazuma i odmrzao proces ratifikacije Sporazuma o stabilizaciji i pridruživanju EU i Srbije.⁴⁸ Marta 2012. Evropski savet je odobrio našoj zemlji status kandidata, a pregovori za pristupanje Srbije EU zvanično su počeli januara 2014.⁴⁹

Takođe, za Srbiju je od velikog značaja energetska saradnja sa Ruskom Federacijom, posebno imajući u vidu da je predviđeno da jedan od pravaca gasovoda „Južni tok“, vodi preko teritorije Srbije. Iako nije ništa protiv saradnje Srbije i Rusije, Unija očekuje da naša zemlja poštuje sve sporazume koji su neophodni za razvoj evropskih integracija.⁵⁰

Srbija i Ruska Federacija su krajem januara 2008. potpisali Sporazum o saradnji u oblasti naftne i gasne privrede, koji je postao okvirni dokument za potpisivanje narednih nekoliko sporazuma u oblasti energetike.⁵¹ Tako su Srbija i Rusija decembra 2008. potpisale sporazum o prodaji „Gazpromu“ 51

Jugoslovenske Republike Makedonije, Republike Crne Gore, Rumunije, Republike Srbije i Privremene Misije UN na Kosovu u skladu sa Rezolucijom 1244 Saveta bezbednosti UN“, *Službeni glasnik Republike Srbije*, br. 62, 19. jul 2006.

⁴⁶ Ibid.

⁴⁷ „Nacionalna strategija Srbije za pristupanje Srbije i Crne Gore Evropskoj uniji“, Republika Srbija, Vlada, Kancelarija za pridruživanje Evropskoj uniji, septembar 2005, Internet, http://www.parlament.rs/upload/documents/seio/NAC_STRAT_UNDP_2006_gledanje.pdf, str. 15.

⁴⁸ „Ratifikacija Sporazuma o stabilizaciji i pridruživanju“, Vlada Republike Srbije, Kancelarija za evropske integracije, Internet, <http://www.seio.gov.rs/srbija-i-eu/ratifikacija-ssp.7.html>.

⁴⁹ „Analytical Report Accompanying the document Communication from the Commission to the European Parliament and the Council Commission Opinion on Serbia’s application for membership of the European Union“, *Commission Staff Working Paper*, {COM(2011) 668} SEC(2011) 1208, Brussels, 12.10.2011.

⁵⁰ Dušan Reljić, „Serbia, Russia, and the Pax Americana in South Eastern Europe“, *The Harvard International Review*, 2008, Internet, <http://www.harvardir.org/articles/1753/>.

⁵¹ „Zakon o potvrđivanju Sporazuma između Vlade Republike Srbije i Vlade Ruske Federacije o saradnji u oblasti naftne i gasne privrede“, 10. septembar 2008, Narodna skupština Republike Srbije, Internet, <http://www.parlament.gov.rs/народна-скупштина.115.html>.

procenta udela u „Naftnoj industriji Srbije“ (NIS). Ovaj sporazum je omogućio da se srpska nacionalna kompanija proda Rusiji bez održavanja tendera, kao i da Rusija stekne dominantnu poziciju na srpskom energetskom tržištu.⁵²

Tokom posete predsednika Rusije Medvedeva Srbiji, krajem oktobra 2009, potpisani su sporazum o saradnji u procesu izgradnje gasovoda „Južni tok“ na teritoriji Srbije i memorandum o razumevanju za završetak izgradnje podzemnog skladišta gasa u Banatskom Dvoru. Dogovoreno je da „Gazprom“ dobije 51% akcija u kompaniji, a „Srbijagas“ 49%, kao i da dve kompanije imaju isti udeo u zajedničkom preduzeću za izgradnju objekata za skladištenje gasa u Banatskom Dvoru.⁵³ I pored zamerki da dogovorena cena za prodaju NIS-a ne odgovara njenoj stvarnoj vrednosti, koja je znatno veća, ocenjeno je da će energetski sporazum sa Rusijom obezbediti investicije za modernizaciju ove kompanije i omogućiti joj da postane značajan akter na regionalnom tržištu nafte.⁵⁴ Poslovima vezanim za projektovanje, izgradnju i funkcionisanje dela gasovoda koji prolazi kroz Srbiju rukovodi preduzeće „Južni tok Srbija“ osnovano decembra 2011. kao zajedničko preduzeće „Gazproma“ i „Srbijagasa“. Studija izvodljivosti za ovu deonicu gasovoda završena je aprila 2012, a februara 2013. usvojen je zakon o postupcima eksproprijacije i pribavljanja dokumentacije neophodne za njegovu izgradnju.⁵⁵

Strategija razvoja energetike Republike Srbije do 2025. ističe značaj izgradnje gasovoda „Južni tok“, i „novih elektroenergetskih i gasnih interkonekcija“ ukazujući da će to „pozicionirati Republiku Srbiju kao energetski značajnu tranzitnu zemlju“. U ovom dokumentu se navodi da je za gasni sektor Srbije veoma značajna realizacija projekta gasovoda „Južni tok“. Pored toga što bi trebalo da doprinese sigurnom snabdevanju gasom, njegova izgradnja je velikog značaja i sa stanovišta investicija u našu zemlju, koje bi trebalo da iznose oko 1,7 milijardi evra.⁵⁶

U izveštaju Evropske unije o napretku Srbije u 2008. ocenjuje se da bi u prilikom primenjivanja Sporazuma o saradnji u oblasti naftne i gasne

⁵² Balcer, „Russia gains dominant position in the Serbian energy sector“, *Ceweekly*, 1(13), Centre for Eastern Studies, Warsaw, 2009, pp. 2–3.

⁵³ „President Medvedev in Serbia“, *Central European Weekly*, Analytical Newsletter for Central Europe, Germany, the Balkans & the Baltic States, Issue 36(48), Warsaw, 2009, p. 6.

⁵⁴ Anatolij Pomorcev, „Energetski sporazum Srbije i Rusije, dve strane medalje“, u: *Odnosi Rusije i Srbije na početku XXI veka*, Žarko N. Petrović (prir.), ISAC Fond, International and Security Affairs Centre, Centar za međunarodne i bezbednosne poslove, Beograd, 2010, str. 165.

⁵⁵ Zakon o utvrđivanju javnog interesa i posebnim postupcima eksproprijacije i pribavljanja dokumentacije radi realizacije izgradnje sistema za transport prirodnog gasa „Južni tok“, 20. februar 2013, Narodna skupština Republike Srbije, Internet, <http://www.parlament.gov.rs/акти/донети-закони/донети-закони.45.html>.

⁵⁶ „Strategiju razvoja energetike Republike Srbije do 2025. godine sa projekcijama do 2030. godine“, Internet, http://www.parlament.gov.rs/upload/archive/files/lat/pdf/akta_procedura/2014/113-14Lat.pdf.

privrede sa Rusijom naša zemlja trebalo da obezbedi da se poštuju obaveze u vezi sa primenom propisa EU u oblasti energetike.⁵⁷

Naša zemlja je kao članica Energetske zajednice preuzela određene obaveze, zbog čega je, oktobra 2013, Sekretarijat EZ pokrenuo postupak za rešavanje spora protiv Srbije zbog nepoštovanje pravila o razdvajanja u sektoru gasa. Sekretarijat je uputio otvoreno pismo Srbiji u kome iznosi preliminarni stav da naša zemlja nije ispoštovala svoje obaveze iz Ugovora o Energetskoj zajednici koje se odnose na to da vertikalno integrisana preduzeća za gas, Srbijagas i Jugorosgas, moraju da razdvoje svoje aktivnosti na tržištu gasa. To razdvajanje predviđeno je evropskim propisima i trebalo bi, između ostalog, da obezbedi samostalno odlučivanje u tim preduzećima. Nekoliko meseci kasnije, februara 2014, Sekretarijat Energetske zajednice podneo je mišljenje u kome je ponovio zaključke o tome da naša zemlja nije postupila u skladu sa svojim obavezama iz Ugovora o energetskoj zajednici koje se odnose na vlasničko razdvajanje na tržištu gasa. Tom prilikom od Srbije je zatraženo da u roku od dva meseca ispravi utvrđene propuste koji se tiču neprimenjivanja propisa.⁵⁸

Naša zemlja, međutim, prema oceni Sekretarijata Energetske zajednice, nije dala adekvatan odgovor na obrazloženo mišljenje iz februara 2014. zbog čega je on krajem aprila dostavio zahtev Savetu ministara tražeći njegovu odluku povodom nepoštovanja obaveza koje Srbija ima kao potpisnica Ugovora o Energetskoj zajednici.⁵⁹

Iako je protiv naše zemlje pokrenut postupak zbog nepoštovanja obaveza koje je naša zemlja preuzela potpisivanjem Ugovora o Energetskoj zajednici, zamenik direktora Sekretarijata Energetske zajednice Dirk Bušle je krajem februara izjavio da je moguće naći rešenje koje bi omogućilo da se „Južni tok“ uklopi u propise EU. To bi, po njegovom mišljenju, moglo da se postigne izuzimanjem iz procedure, što je primenjeno i u nekim drugim slučajevima. Pored toga, on je ukazao i na činjenicu da je izgradnja gasovoda „Južnog tok“ u interesu brojnih zemalja. Pri tome je posebno istakao značaj ovog projekta, ne samo u kontekstu energetske bezbednosti, već i sa stanovišta ulaganja i izgradnje infrastrukture.⁶⁰

⁵⁷ “Serbia 2008 Progress Report accompanying the Enlargement Strategy and Main Challenges 2008-2009”, Communication from the Commission to the European Parliament and the Council, *Commission Staff Working Document*, European Commission, SEC(2008) 2698 final Brussels, 05.11.2008, p. 45.

⁵⁸ “Energy Community, Dispute Settlement, Case ENC No 09/2013: RS / GAS”, Internet, http://www.energy-community.org/portal/page/portal/ENC_HOME/AREAS_OF_WORK/Dispute_Settlement/2013/06_2013.

⁵⁹ Videti detaljnije: “Reasoned Request in Case ECS-9/13, the Secretariat of the Energy Community against the Republic of Serbia”, Internet, <http://www.energy-community.org/pls/portal/docs/3088024.PDF>.

⁶⁰ “Bušle: Moguće pronaći rešenje za Južni tok”, *EurActiv* 23.02.2014, Internet, <http://www.euractiv.rs/energetika/6919-bule-mogue-pronai-reenje-za-juni-tok>.

Ovakav razvoj događaja stavio je našu zemlju u delikatnu situaciju. I pored jasnog opredeljenja da postane članica Unije i u skladu sa tim da poštuje evropske propise, uključujući i one iz oblasti energetike, Srbija je veoma zainteresovana da preko njene teritorije ide trasa gasovoda „Južni tok”. S obzirom da Srbija sada potpuno zavisi od jedne trase snabdevanja ruskim gasom koja ide preko Ukrajine i Mađarske, izgradnjom gasovoda „Južni tok” diversifikovaće se pravci snabdevanja ovim energentom što će doprineti energetske bezbednosti naše zemlje. Pored toga, izgradnja „Južnog toka” bi trebalo da stvori preduslove da Srbija postane transportni centar gasa na Balkanu, a očekuje se i da će ova investicija podstaći ekonomski rast, doneti profit od tranzitnih taksi i omogućiti našoj zemlji da dobije određene ustupke kada je reč o uslovima dugoročnih gasnih sporazuma sa Rusijom.⁶¹ Tako su Srbija i Rusija oktobra 2012. u Moskvi potpisale sporazum o isporukama prirodnog gasa, kojim je predviđeno da se do 2021. našoj zemlji godišnje isporučuje do pet milijardi kubnih metara. To bi trebalo da obezbedi sigurnost u snabdevanju gasom i na taj način doprinese energetske stabilnosti naše zemlje.⁶² Na osnovu ovog sporazuma „Gazprom” i „Srbijagas” su krajem marta 2013. potpisali ugovor o desetogodišnjim isporukama gasa koji bi, između ostalog, trebalo da obezbedi povoljniju cenu tog energenta za našu zemlju.

Zaključne napomene

S obzirom da potražnja za naftom i gasom raste u Uniji je sve aktuelniji problem energetske bezbednosti i samim tim potreba da se formuliše jedinstvena evropska energetska politika. Postizanje ovog cilja jedan je od najsloženijih zadataka EU jer, kada je reč o energentima, interesi zemalja članica često prevladavaju nad opšteevropskim, zbog čega one samostalno ulaze u različite energetske projekte.

Od velikog značaja za energetske bezbednost EU je i „upravljanje tražnjom” kroz realizaciju propisa o energetske efikasnosti i korišćenjem obnovljivih izvora energije. Unija je, takođe, svesna da mora da obezbedi dodatna sredstva kako bi povezala evropsko tržište gasa. Poslednjih godina, od ključnog značaja za energetske bezbednost je planiranje energetske saradnje sa zemljama izvoznicama i zemljama tranzita energenata.

Jedan od načina na koji EU nastoji da doprinese svojoj energetske bezbednost je usvajanje propisa koji postavljaju određene uslove i

⁶¹ Tomasz Dąbrowski, Andrzej Sadecki, and Marta Szpala, “Progress in the preparations for building South Stream”, *EastWeek*, Warszawa, 2012, Internet, <http://www.osw.waw.pl/en/print/publikacje/eastweek/2012-11-07/progress-preparations-building-south-stream>.

⁶² „Zakon o potvrđivanju Sporazuma između Vlade Republike Srbije i Vlade Ruske Federacije o isporukama prirodnog gasa iz Ruske Federacije u Republiku Srbiju”, Narodna skupština Republike Srbije, Internet, http://www.parlament.gov.rs/upload/archive/files/lat/pdf/predlozi_zakona/623-13Lat.pdf.

ograničenja kada je reč o pristupu tržištu Evropske unije. Za EU sve veći značaj dobija tesna saradnja i energetska povezivanje sa zemljama Jugoistočne Evrope. Kao kandidat za članstvo EU i potpisnica Ugovora o Energetskoj zajednici, Srbija ima obavezu da poštuje evropske propise u oblasti energetike. Istovremeno naša zemlja je zainteresovana za izgradnju gasovoda „Južni tok“, za koji Unija smatra da nije u skladu sa odredbama EU kojima se zabranjuje da isto pravno lice bude snabdevač i vlasnik transportne infrastrukture. Rusija, međutim, izražava jasno negodovanje zbog ovih stavova EU koji, po njenom mišljenju, onemogućavaju investitoru da povрати uložena sredstva i otežavaju obostrano korisnu saradnju u energetska oblasti.

U kontekstu najnovijih sukoba u Ukrajini i oštrih konfrontacija EU i Rusije, otvorene su velike neizvesnosti kako će se dalje razvijati odnosi i saradnja dve strane u energetska saradnji, ali i šire. To će svakako imati negativne reperkusije i na poziciju i interese Srbije.

Bibliografija

- Balcer Adam, "Russia gains dominant position in the Serbian energy sector", *Ceweekly*, 1(13), Centre for Eastern Studies, Warsaw, 2009.
- Braun Jan Frederik, "EU Energy Policy under the Treaty of Lisbon Rules: Between a new policy and business as usual", *European Policy Institutes Network Working Paper*, No. 31, Brussels, 2011.
- Dąborowski Tomasz, Sadecki Andrzej, and Szpala Marta, "Progress in the preparations for building South Stream", *EastWeek*, Warszawa, 2012, Internet, <http://www.osw.waw.pl/en/print/publikacje/eastweek/2012-11-07/progress-preparations-bulding-south-stream>.
- Fischer Sabine, "How to Rescue the Partnership?", *Russia in Global Affairs*, Vol. 6, No. 2, Moscow, 2008.
- H. Oettinger Günther, I. Shmatko Sergey, Joint Report EU–Russia Energy Dialogue 2000–2010: Opportunities for our future Energy Partnership, Brussels/Moscow, 2010.
- Johnson Debra, "EU–Russian Energy Links: A Marriage of Convenience?", *Government and Opposition*, Blackwell Publishing, Oxford, 2005.
- José Ruiz González Francisco, "European Union–Russia Relations, the 'Eastern Partnership', the Future of the OSCE, and their Consequences for the Common Security and Defence Policy (CSDP)", *The European Security and defence policy (ESDP) after the Entry into Force of the Lisbon Treaty*, Working Group, No 5/09, Spanish Institute for Strategic Studies, Madrid, 2010.
- Jović-Lazić Ana, Jelisavac Trošić Sanja, Jazić Aleksandar, „Problem Nagorno Karabah u svetlu bilateralnih odnosa članica Minsk grupe OEBS-a“, *Međunarodni problemi*, Vol. LXIII, br. 4, Beograd, 2011.
- Jović-Lazić Ana, Nikolić Marko, "The Importance of Energy Security in the Relations of the European Union and Russia", *Energy Security of Europe: The Position of Serbia*, 2013.

- Kolt Kristijan i Pajper Džefri, „Energetski dijalog EU-Rusija”, u: Katinka Bariš (ur.), *Cevovodi, politika i moć: budućnost energetskih odnosa EU-Rusija*, Beograd, 2009.
- Kusku Eda, “Enforceability of a Common Energy Supply Security Policy in the EU: An Intergovernmentalist Assessment”, *Caucasian Review of International Affairs*, Vol. 4 (2), Frankfurt am Main, 2010.
- Łoskot-Strachota Agata, “Nabucco vs. South Stream – Rivalry over Balkan Gas Pipelines”, *CESCOMMENTARY*, Issue 3, Centre for Eastern Studies, Warsaw, 2008.
- Paszyc Ewa, “Nord and South Stream won’t save Gazprom”, *OSW Commentary*, Issue 35, Centre for Eastern Studies, Warsaw, 2010.
- Pomorcev Anatolij, „Energetski sporazum Srbije i Rusije, dve strane medalje”, u: *Odnosi Rusije i Srbije na početku XXI veka*, Žarko N. Petrović (prir.), ISAC Fond, International and Security Affairs Centre, Centar za međunarodne i bezbednosne poslove, Beograd, 2010.
- Reljić Dušan, “Serbia, Russia, and the Pax Americana in South Eastern Europe”, *The Harvard International Review*, 2008, Internet, <http://www.harvardir.org/articles/1753/>.
- S Haghghi Sanam, *Energy Security, The External Legal Relations of the European Union with Major Oil- and Gas-Supplying Countries*, Portland, Oregon, 2007.
- Seliverstov Sergey, “Energy Security of Russia and the EU: Current Legal Problems”, *Note de l’Ifri*, The Institut Francais Des Relations Internationales, Paris, 2009.
- Simurdić Milan, „Gasna kriza i energetska bezbednost”, *Međunarodna politika*, br. 1133, Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd, 2009.
- V. Belyi Andrei, “Reciprocity as a factor of the energy investment regimes in the EU-Russia energy relations”, *Journal of World Energy Law & Business*, Vol. 2, No. 2, Oxford University Press, London, 2009.
- Yegorov Yuri & Wirl Franz, “Energy relations between Russia and EU with emphasis on natural gas”, *OPEC Energy Review*, No. 4, Vol. 32, Organization of the Petroleum Exporting Countries, Vienna, 2008.
- Zuev Vladimir, “EU-Russian relations: in search of a new contract within a changing global environment”, Vytautas Magnus University Press, Kaunas, Lithuania, 2010.
- Серик Р.С., „Энергетическая политика ЕС на Каспии”, Каспийский регион: актуальные проблемы развития (экспертный взгляд), Коллективная монография, Б.К. Султанова, КИСИ при Президенте РК, Алматы, 2013.
- “A European Strategy for Sustainable, Competitive and Secure Energy”, Green Paper, Commission of the European Communities, Brussels, 2006.
- “An Energy Policy for Europe”, Communication from the Commission to the European Council and the European Parliament, COM(2007) 1 final, Brussels, 2007, Internet, http://ec.europa.eu/energy/energy_policy/doc/01_energy_policy_for_europe_en.pdf.
- “Analytical Report Accompanying the document Communication from the Commission to the European Parliament and the Council Commission Opinion on Serbia’s application for membership of the European Union”, *Commission Staff Working Paper*, {COM(2011) 668} SEC(2011) 1208, Brussels, 12.10.2011.

- “Antitrust: Commission opens proceedings against Gazprom”, Press release, European Commission, Brussels, 4 September 2012, Internet, http://europa.eu/rapid/press-release_IP-12-937_en.htm?locale=en.
- “Bušle: Moguće pronaći rešenje za Južni tok”, *EurActiv* 23.02.2014, Internet, <http://www.euractiv.rs/energetika/6919-bule-mogue-pronai-reenje-za-juni-tok>.
- “Communication from the Commission to the European Parliament and the Council on the Development of Energy Policy for the Enlarged European Union, its Neighbours and Partner Countries”, Brussels, 26.5.2003, COM(2003) 262 final/2, Internet, [http://aei.pitt.edu/39124/1/COM_\(2003\)_262.pdf](http://aei.pitt.edu/39124/1/COM_(2003)_262.pdf).
- “Conclusions of the European Council meeting”, European Council, Conclusions, Brussels, 21 March 2014, EUCO 7/1/14 REV 1, Internet, http://www.consilium.europa.eu/ue_docs/cms_data/docs/pressdata/en/ec/141749.pdf.
- “Decision No 994/2012/EU of the European Parliament and of the Council of 25 October 2012 establishing an information exchange mechanism with regard to intergovernmental agreements between Member States and third countries in the field of energy”, Internet, <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2012:299:0013:0017:EN:PDF>.
- “Energy Community, Dispute Settlement, Case ENC No 09/2013: RS / GAS”, Internet, http://www.energy-community.org/portal/page/portal/ENC_HOME/AREAS_OF_WORK/Di_spute_Settlement/2013/06_2013.
- “EU official urges Moscow not to block Nabucco pipeline”, 29 Mar 2011, Source: Agence France Presse, Internet, <http://www.eu-russiacentre.org/news/eu-official-urges-moscow-block-nabucco-pipeline.html>.
- “Europe’s Southern Gas Corridor: The Great Pipeline Race”, Internet, <http://eurodialogue.org/energy-security/Europe-southern-gas-corridor-The-great-pipeline-race>.
- “Gas from Azerbaijan: Commission welcomes final investment decision to extract gas pledged for Europe”, European Commission – IP/13/1271, 17/12/2013, Internet, http://europa.eu/rapid/press-release_IP-13-1271_en.htm.
- “President Medvedev in Serbia”, *Central European Weekly*, Analytical Newsletter for Central Europe, Germany, the Balkans & the Baltic States, Issue 36(48), Warsaw, 2009.
- “Regulation (EU) No 1227/2011 of the European Parliament and of the Council of 25 October 2011 on wholesale energy market integrity and transparency”, *Official Journal of the European Union*, OJ L 326, 8.12.2011, Brussels, 2011.
- “Regulation (EU) No 994/2010 of the European Parliament and of the Council of 20 October 2010 concerning measures to safeguard security of gas supply and repealing Council Directive 2004/67/EC”, *Official Journal of the European Union*, Brussels, 12.11.2010.
- “Russia as the main corridor for oil export from Kazakhstan”, *East Week*, Analytical Newsletter for Eastern Europe, Russia, Caucasus, Central Asia, Issue 42, Warsaw, 2010.
- “Serbia 2008 Progress Report accompanying the Enlargement Strategy and Ma„Zakon o ratifikaciji Ugovora o osnivanju Energetske zajednice između Evropske zajednice i Republike Albanije, Republike Bugarske, Bosne i

Hercegovine, Republike Hrvatske, Bivše Jugoslovenske Republike Makedonije, Republike Crne Gore, Rumunije, Republike Srbije i Privremene Misije UN na Kosovu u skladu sa Rezolucijom 1244 Saveta bezbednosti UN", *Službeni glasnik Republike Srbije*, br. 62, 19. jul 2006.

„Zakon o utvrđivanju javnog interesa i posebnim postupcima eksproprijacije i pribavljanja dokumentacije radi realizacije izgradnje sistema za transport prirodnog gasa „Južni tok“, 20. februar 2013, Narodna skupština Republike Srbije, Internet, <http://www.parlament.gov.rs/акти/донети-закони/донети-закони.45.html>.

Ana JOVIĆ-LAZIĆ, PhD

EUROPEAN UNION ENERGY SECURITY SYSTEM: POSITIONING OF SERBIA

ABSTRACT

Demand in energy is growing in the world and that is why the issue of energy security is becoming even more important for international relations. EU member states are not rich in energy resources, so their energy security depends on, first of all, safe, sustainable and continuous energy supply from abroad. It is connected with diversification of sources from which the EU supplies, security of transit and the integration of the EU energy market. In order to contribute to the European energy security, EU cooperation in this area seeks to expand to the neighboring countries, particularly to the countries of South-Eastern Europe. This fact as well as the commitment of Serbia to join the EU has a great impact on the position of our country in the system of the EU energy security. At the same time, one should have in mind that Serbia is particularly interested in the construction of the "South Stream", which will transport the Russian gas to Europe.

Key words: European Union, energy security, diversification of supply routes, "Southern Corridor", "South Stream", energy community, Serbia.

UDK: 341.485
Bibliid 0543-3657, 65 (2014)
God. LXV, br. 1155–1156, str. 150–162
Pregledni članak
Primljen: 10. jun 2014. godine

Jelena LOPIČIĆ JANČIĆ¹

Konvencija o sprečavanju i kažnjavanju zločina genocida iz 1948. godine - neka pravna pitanja

SAŽETAK

U članku je obrađen istorijski razvoj genocida od najstarijih vremena. Prof. dr Lemkin prvi je upotrebio naziv genocid još za vreme trajanja Drugog svetskog rata. Generalna skupština Ujedinjenih nacija, 11. decembra 1946. godine, donela je rezoluciju broj 96/I kojom je genocid proglašen za međunarodno krivično delo, da bi praktično dve godine kasnije Generalna skupština na trećem zasedanju u Parizu 9. decembra 1948. godine donela rezoluciju broj 260 A III kojom je usvojila Konvenciju za sprečavanje i kažnjavanje zločina genocida. U članku je obrađena navedena Konvencija, njene dobre strane, pre svega obaveza država potpisnice da se u njihovom zakonodavstvu propiše genocid kao krivično delo. Takođe, u ovom članku obrađuju se i nedostaci ove Konvencije, a isto tako ističe se i njen veliki međunarodni politički i međunarodno pravni značaj.

Ključne reči: Konvencija za sprečavanje i kažnjavanje zločina genocida, rat, oružani sukob, UN.

Uvodna razmatranja

Sa nastankom prvih država, još u Starom veku, nastali su ratovi i oružani sukobi. Od tada, pa sve do današnjih dana, ratovi i oružani sukobi traju neprekidno u kontinuitetu, sa manjim ili većim vremenskim prekidima. Ratovi i oružani sukobi prouzrokovali su veliki broj poginulih i ranjenih, ogromna razaranja gradova, sela, nastanjenih mesta, uništenje privrede, kao i razaranje infrastrukture. U ratovima i oružanim sukobima

¹ Prof dr. Jelena Lopičić Jančić, redovni profesor na Akademiji za diplomatiju i bezbednost u Beogradu, e-mail: jelena.lopicic@vektor.net. Stavovi izneti u ovom tekstu predstavljaju lično mišljenje autora.

pored vojnika najviše strada civilno stanovništvo, zatim ratni zarobljenici, ranjenici i bolesnici. U svim dosadašnjim ratovima i oružanim sukobima, bez izuzetaka, vršeni su i ratni zločini protiv civilnog stanovništva, ratnih zarobljenika, ranjenika i bolesnika. Od navedenih posledica ratovanja i oružanih sukoba, za oporavak je bilo potrebno više decenija obnove koja nije mogla u potpunosti da nadoknadi nastalu ratnu štetu. Nažalost, ljudske žrtve su nenadoknadive.

U istoriji čovečanstva, dugoj više od pet hiljada godina, vođeno je na hiljade raznih ratova i ratnih sukoba. Svi ovi ratovi i ratni sukobi bili su po svojim žrtvama i posledicama stravični. Ipak, dva rata su zasenila sve dotadašnje ratove, kako po broju žrtava, tako i po razaranjima i pričinjenoj ratnoj šteti. To su Prvi svetski rat koji je trajao od 1914. do 1918. godine i Drugi svetski rat koji je trajao od 1939. do 1945. godine. Iako je Prvi svetski rat bio najkrvaviji u dotadašnjoj ljudskoj istoriji, ipak ga je Drugi svetski rat nadmašio po broju žrtava i razaranjima.

Nažalost, krivci za izazivanje Prvog svetskog rata, iako su bili označeni u Versajskom mirovnom sporazumu nisu bili izvedeni pred sudove. Indolencija tadašnjih Saveznika za kažnjavanje naredbodavaca i izvršilaca masovnih ratnih zločina dovela je do urušavanja međunarodnog krivičnog pravosuđa tako da je najveći broj tih ratnih zločinaca ostao nekažnjen.

Kratak istorijat nastanka krivičnog dela genocida

Kao što smo u već naveli, Drugi svetski rat bio je najkrvaviji rat u istoriji čovečanstva i u tom ratu nacistička Nemačka sprovodila je jednu novu "tehnologiju smrti", a to je bilo fizičko istrebljenje Slovena (Rusa, Poljaka, Srba), Jevreja i Roma. To fizičko istrebljenje obuhvatilo je, pored masovnih ubijanja i zatiranje njihove kulture i svih drugih obeležja koja sačinjavaju njihovu nacionalnu identifikaciju, osobenost i postojanje. Za ovakva masovno izvršena zločinačka dela u Drugom svetskom ratu ustanovljen je novi, opšte prihvaćen naziv genocid koji do tada nije postojao. Ovaj naziv prvi je upotrebio prof. dr Raphael Lemkin koji je odmah bio prihvaćen i u Međunarodnom vojnom sudu u Nirnbegu 1946. godine.²

Pojam genocida, odnosno fizičko istrebljenje čitavih naroda, poznat je u raznim epohama ljudskog razvoja još od Starog veka pa sve do XX veka u raznim državama. Navešćemo samo neke, kao ilustraciju tih istrebljenja u raznim državama i u raznim vremenskim periodima.

Stari vek obilovao je ratovima i ratnim sukobima, a često se navodi primer istrebljenja jednog naroda za vreme Punskih ratova između Rima

² Raphael Lemkin: *Axis Rule in Occupied Europe: Laws of Occupation – Analysis of Government – Proposals for Redress*, Carnegie Endowment for International Peace, Washington, D.C. 1944, pp. 79-82.

i Kartagine, kada su Rimljani zauzeli grad Kartaginu i tom prilikom ubili najveći deo civilnog stanovništva preko 50.000 a grad su zauvek, u celosti razorili.³ Rimljani su, takođe, progonili i fizički uništavali na desetine hiljada hrišćana samo zato što su bili pripadnici zabranjene veroispovesti.

Srednji vek takođe obiluje velikim verskim ratovima u kojima se vrše masovna proganjanja i fizička istrebljenja svih lica koja ne poštuju katoličku veru. Poznato je sedam krstaških ratova u periodu od 1096-1270. godine, organizovanih radi navodnog oslobođenja Hristovog groba u Jerusalimu, a u stvari su bili osvajački ratovi koji su imali za cilj uništenje "nevernika" na Bliskom Istoku.

U ovu kategoriju spadaju kolonijalni ratovi koje su u Srednjem veku vodile kolonijalne države Španija, Portugalija, Engleska, Francuska, Holandija, Belgija i Italija u Americi, Africi, Aziji i u Australiji.

Nesumnjivo je da su najstravičniji rat posle Kolumbovog otkrića Amerike vodili u XVI veku španski konkvistadori, kada su u Srednjoj i Južnoj Americi fizički uništili tri domorodačka naroda i njihove civilizacije: Maja, Asketa i Inka što nesumnjivo predstavlja genocid.⁴

Takođe su genocid izvršili evropski osvajači Severne Amerike nad domorodačkim američkim Indijancima i taj genocid trajao je sve do kraja XIX veka. Engleski osvajači u Australiji takođe su izvršili genocid nad domorodačkim stanovništvom Abordžinima.

Turska je izvršila neviđen genocid nad Jermenima i Grcima od 1915. do 1919. godine, kada je ubijeno blizu 2 miliona Jermena i oko 300.000 Grka, a milion Jermena uspeo je da se spasi bekstvom u susedne države.⁵

Za razvoj međunarodnog krivičnog prava veoma je značajno suđenje najvećim nemačkim nacističkim vojnim i političkim funkcionerima pred Međunarodnim vojnim sudom u Nirnbergu od 20. XI. 1945. do 1. X. 1946. godine. Statut Međunarodnog vojnog suda u Nirnbergu propisao je u članu 6. za koja će krivična dela sud biti nadležan, svrstavajući ta krivična dela u tri glavne kategorije:

„Sledeća dela, ili bilo koje od njih, jesu zločini koji dolaze u nadležnost Suda i za koje je utvrđena lična odgovornost:

a) zločini protiv mira, to jest planiranje, pripremanje, započinjanje ili vođenje agresorskog rata ili rata kojim se krše međunarodni ugovori, sporazumi ili garancije, ili učestvovanje u nekom zajedničkom planu ili zaveri za izoršenje ma kog od navedenih dela; b) ratni zločini, to jest povrede ratnih zakona i ratnih običaja. Takoe povrede obuhvataju, ali se na njih ne ograničavaju, ubistvo, zlostavljanje ili

³ Biblija stari i novi zavet, Preveo Dr Lujo Bakotić, Dobra Vest, Novi Sad, 1990.

⁴ Branko Vukušić: *Drevna Amerika, Ko su zaista Varvari?*, Pešić i sinovi, Beograd 2012, str. 365-390.

⁵ Smilja Avramov: *Genocid u Jugoslaviji u svetlosti međunarodnog prava*, Politika, Beograd, 1992.

odvođenje na prinudni rad ili za koji drugi cilj civilnog stanovništva okupirane teritorije, ili u okupiranu teritoriju, ubistvo ili zlostavljanje ratnih zarobljenika, ili lica na moru, ubijanje talaca, pljačkanje javne ili privatne imovine, namerno razaranje gradova, varoši ili sela, ili pustošenje neopravdano vojnom potrebom; c) zločini protiv čovečnosti, to jest ubistva, istrebljenje, porobljavanje, deportacija i ostala nečovečna dela, izvršena protiv bilo kog civilnog stanovništva pre ili za vreme trajanja rata, ili proganjanje na političkoj, rasnoj ili verskoj osnovi u izvršenju ili u vezi bilo kojeg zločina koji spada u nadležnost Suda, bez obzira da li se time vrše ili ne vrše povrede zakona one zemlje gde su zločini izvršeni.”⁶

Tek posle završetka Drugog svetskog rata 1945. godine, na suđenju pred Međunarodnim vojnim sudom u Nirnbergu, međunarodna javnost mogla je da vidi koliki je masovni genocid izvršen od strane nacističke Nemačke i njihovih pomagača u okupiranim državama. Međunarodni Crveni krst iz Ženeve bio je sprečen od strane okupatora da poseti okupirane države i prikupi informacije i dokaze o zlostavljanju, mučenju i ubijanju civilnog stanovništva, ranjenika, ratnih zarobljenika i bolesnika.

Generalna skupština Ujedinjenih nacija, koja je održana 9. decembra 1946. godine na predlog Kube, Indije i Paname, donela je rezoluciju broj 96/I kojom je genocid proglašen za međunarodno krivično delo: “Potresa ljudsku savest, nanosi velike gubitke čovečanstvu, koje je usled toga lišeno kulturnih i drugih doprinosa ovih ljudskih grupa, i protivi se moralnim zakonima, kao i duhu i ciljevima Ujedinjenih nacija. I zbog toga se potvrđuje da je genocid zločin po međunarodnom pravu, koji civilizovan svet osuđuje.”⁷

Nastanak Konvencije za sprečavanje i kažnjavanje zločina genocida iz 1948. godine

Saveznici su odlučili, odmah posle završetka Drugog svetskog rata, da se donese jedna međunarodna multilateralna Konvencija za sprečavanje i kažnjavanje zločina genocida. Nacrt navedene Konvencije napisao je prof. dr Raphael Lemkin, nesumnjivo jedan od najstručnijih međunarodnih pravnika u svetu u to vreme. Naime, prof. dr Raphael Lemkin prvi je upotrebio izraz „genocid”⁸ u svojoj knjizi 1944. godine pod tim nazivom. SAD su podržale Nacrt ove međunarodne Konvencije za sprečavanje i kažnjavanje zločina genocida, koji je prihvaćen od velikog broja država, te je dostavljen Generalnoj skupštini Ujedinjenih nacija na usvajanje.

⁶ *Zločini protiv čovečnosti i međunarodnog prava Nirnberska presuda i dokumenti o genocidu*, (prir.) Prljeta Lj. Službeni list SFRJ, Beograd, 1992, str. 39-40.

⁷ Milan Bartoš: *Međunarodno javno pravo I knjiga*, Kultura, Beograd, 1954, str. 387.

⁸ Videti opširnije u knjizi Raphael Lemkin: *Axis Rule in Occupied Europe: Laws of Occupation – Analysis of Government – Proposals for Redress*, Carnegie Endowment for International Peace, Washington, D.C. 1944.

Posle dvogodišnjih uobičajenih razmatranja, konsultacija i priprema sa svojim pomoćnim telima, Generalna skupština Ujedinjenih nacija, na trećem zasedanju u Parizu 9. decembra 1948. godine, donela je rezoluciju broj 260 A (III) kojom je usvojila Konvenciju za sprečavanje i kažnjavanje zločina genocida.⁹

„Konvenciju za sprečavanje i kažnjavanje zločina genocida“ iz 1948. godine su do 1. maja 2014. godine potpisale, pristupile ili ratifikovale 145 države, što nesumnjivo predstavlja vrlo impresivan broj. Prva država koja je ratifikovala ovu Konvenciju bila je Etiopija 1. jula 1949. godine. Velike sile potpisale su ili ratifikovale ovu Konvenciju - SSSR je potpisala 16. decembra 1949. godine, a ratifikovala 3. maja 1954. godine, SAD su potpisale 11. decembra 1948. godine, a ratifikovale 25. novembra 1988. godine, Ujedinjeno Kraljevstvo pristupilo je 30. januara 1970. godine, Francuska je potpisala 11. decembra 1948. godine, a ratifikovala 14. oktobra 1950. godine i Kina je potpisala 20. jula 1949. godine, a ratifikovala 18. aprila 1983. godine.

Jugoslavija je ovu konvenciju podržala i istu ratifikovala 29. avgusta 1950. godine, a na snagu je stupila 12. januara 1951. godine.¹⁰

Razmatrajući međunarodnu Konvenciju za sprečavanje i kažnjavanje zločina genocida iz 1948. godine, možemo konstatovati da je ista u ranijoj jugoslovenskoj a kasnije i u srpskoj međunarodno pravnoj i krivično pravnoj literaturi, relativno malo obrađivana. Ova Konvencija se uglavnom samo uzgred spominje u udžbenicima međunarodnog javnog prava, u udžbenicima krivičnog materijalnog prava i u komentarima Krivičnog zakonika. Očigledno je da je ova veoma važna, značajna i aktuelna problematika u našoj nauci i literaturi nedovoljno obrađana. U inostranoj literaturi postoji više knjiga, sistematskih radova, monografija, komentara, zbornika radova, članaka, osvrti i prikaza.¹¹

⁹ Nehemiah Robinson N. *The Genocide Convention its Origin and Interpretation*, Institute of Jewish affairs: World Jewish congress, New York, 1949.

¹⁰ Vladimir Todorović: *Ratno pravo i bezbednost 69. multilateralnih međunarodnih konvencija i drugih akata*, Službeni Glasnik, Beograd, 1999, str. 707-710.

¹¹ Raphael Lemkin: *Axis Rule in Occupied Europe: Laws of Occupation – Analysis of Government – Proposals for Redress*, op.cit., pp. 79-82; Raphael Lemkin: *Genocide as a Crime under International Law*, American Journal of International Law No.43, Washington, DC, 1947, pp. 145-151; George A. Finch: *The Genocide Convention*, American Journal of International Law No. 43, Washington DC, 1949, pp. 732-738; Josef L. Kunz: *The UN Convention on Genocide*, American Journal of International Law No. 43, Washington DC, 1949, pp. 738-746; Payam Akhavan: *Enforcement of the Genocide Convention: A Challenge to Civilization*, Harvard International Law Journal No.8, Cambridge, 1995, pp. 229-258; Adrian Gallagher: *Genocide and Its Threat to Contemporary International Order*, Palgrave, London, 2013, pp. 13-50; Ervin Staub: *The roots of evil: The origins of genocide and other group violence*, Cambridge University Press, New York, 1992, pp. 8-11; William A.Schabas: *Genocide in International Law*, Cambridge University Press, Cambridge, 2000, p. 198; William A. Schabas: *War crimes and human rights: essays on the death penalty, justice and accountability*, Cameron May 2008, p. 791.

Na osnovu člana 5. ove Konvencije za sprečavanje i kažnjavanje zločina genocida, strane ugovornice obavezne su da u svojim krivičnim zakonima, a u skladu sa svojim važećim ustavima propišu kao krivično delo genocid, a da će naročito propisati efikasne krivične sankcije koje će biti primenjivane prema licima odgovornim za genocid ili neko od drugih dela navedenih u članu 3. Da li su svih 145 država, potpisnica ove konvencije, predvidele u svojim krivičnim zakonima krivično delo genocid, nije nam poznato. To bi zahtevalo posebno istraživanje i bilo bi interesantno i za nauku međunarodnog krivičnog prava i krivičnog prava, videti kakve su sve formulacije dale razne države u svojim krivičnim zakonima ili posebnim zakonima, zatim, kakva je bila njihova primena u sudskoj praksi iz razloga što se zločni genocida i dalje vrše u raznim krajevima sveta.

Međunarodna Konvencija za sprečavanje i kažnjavanje zločina genocida iz 1948. godine predstavlja pravni osnov za određivanja krivičnog dela genocida u međunarodnom krivičnom pravu kao i u nacionalnim krivičnim zakonima, pa je prilika da se o ovoj veoma značajnoj Konvenciji u ovom radu makar i sumarno osvrnemo.¹²

Odmah da navedemo da ova Konvencija nije savršena i da je još prilikom njenog donošenja bilo dosta oprečnih mišljenja i stavova u pogledu postojećeg nacrtu Konvencije. Razume se da su u Konvenciji najvažniji članovi I, II i III u kojima se precizno formuliše i podrazumeva šta predstavlja krivično delo genocida.

Član I Konvencije je značajan i važan, jer daje definiciju genocida: "Strane ugovornice potvrđuju da je genocid, bilo da je izvršen u vreme mira ili rata, zločin međunarodnog prava i obavezuju se da će ga sprečiti i kazniti." Na osnovu ovog člana I precizirano je da genocid može biti izvršen u vreme mira ili u ratu i da se države obavezuju da će ga sprečiti i kazniti.

Dalje, u članu II navodi se dosta detaljna definicija genocida: „U ovoj konvenciji pod genocidom se podrazumeva bilo koje od niže navedenih dela, počinjenih u nameri da se potpuno ili delimično uništi kao takva neka nacionalna, etička, rasna ili religiozna grupa: a) ubistvo članova grupe; b) teška povreda fizičkog ili mentalnog integriteta članova grupe; c) namerno podvrgavanje grupe takvim životnim uslovima koji treba da dovedu do njenog potpunog ili delimičnog fizičkog uništenja; d) mere usmerene ka sprečavanju rađanja u okviru grupe; e) prinudno premeštanje dece iz jedne grupe u drugu.”

U članu III predviđeno je koja će se krivična dela kažnjavati kao genocidna, pa se navodi: "Biće kažnjiva sledeća dela: a) genocid; b) sporazum o izvršenju genocida; c) neposredno i javno podsticanje na

¹² U jugoslovenskoj, odnosno srpskoj literaturi, prvi je napisao veoma vredan i značajan rad Albert Vajs: *Zločin genocida u međunarodnom krivičnom pravu*, Beograd *Međunarodni problemi broj 1*, Beograd, 1949, str. 55.

izvršenje genocida; d) pokušaj genocida; e) saučesništvo u genocidu.”¹³ To su, nesumnjivo, najteža krivična dela kao i principi savremenog krivičnog prava uključujući pokušaj, saučesništvo, podstrekavanje kao i udruživanje u cilju izvršenja navedenih krivičnih dela.¹⁴

Svakako da je važan i značajan i član IV Konvencije koji predviđa: „Lica koja su izvršila genocid ili bilo koje drugo delo pobrojano u članu III biće kažnjena, bilo da su državni rukovodioci, službenici ili pojedinci.” Do sada, za izvršenje masovnih ratnih zločina načelno su bila odgovorna samo vojna lica, koja su izdavala naredbe ili su direktno izvršavala navedena krivična dela. Civilna lica su veoma retko pozivana na odgovornost. Ako civilno lice kao šef države, predsednik vlade, ministar, gradonačelnik ili bilo koje drugo civilno lice koje se nađe u ratnoj situaciji izdaje naredbe vojnim snagama za izvršenje raznih ratnih zločina, uključujući genocid, tada snosi punu krivičnopravnu odgovornost.

Kao što smo već naveli, još prilikom donošenja Konvencije bilo je oprečnih stavova i mišljenja na Nacrt Konvencije i to između delegacija Sovjetskog Saveza i zapadnih država Velike Britanije, Francuske, Belgije i SAD-a. Tih godina postojao je tzv. Hladni rat između zapadnih država koje su predvodile SAD i istočnih država sovjetskog bloka koje je predvodio Sovjetski Savez, tako da se taj Hladni rat manifestovao i u međunarodnim organizacijama uključujući i Ujedinjene nacije.

Jugoslovenska delegacija, koju je predvodio Glavni pravni savetnik Ministarstva inostranih poslova Jugoslavije prof. dr Milan Bartoš, zastupala je sledeće mišljenje: „1) Nedostatak je taj što je u Uvodu Konvencije trebalo navesti upadljivu uzročnu vezu između savremenog Genocida i fašizma i rasizma. Jer, u Uvodu se već navelo da je Genocid u svim periodima istorije nanosio velike gubitke čovečanstvu, da je razlog za donošenje ove Konvencije bio naci-fašizam, koji je Genocid usavršio i omasovio. Zatim, nedostatak je i to što se u Uvodu nije usvojilo gledište većine delegata koji su podvlačili da je Genocid zločin protiv čovečanstva. 2) Jedna od najvećih mana ove Konvencije je i to što u Konvenciju nije unet i kulturni genocid, odnosno sve radnje koje su sračunate na uništenje tekovina kulture, običaja ili religije jedne izvesne grupe, što je bilo predloženo od strane eksperata i branjeno od velikog broja delegata. 3) U članu III Konvencije predviđeno je za koja će se dela kazniti u vezi sa Genocidom, ali je propust da se tu reguliše i zabrana rasne, nacionalne i verske mržnje, što neminovno vodi ka pripremanju ili izvršenju Genocida. Neprihvatljiv je anglo-saksonski prigovor da bi zabrana takve propagande

¹³ Vladimir Todorović: *Ratno pravo i bezbednost 69. multilateralnih međunarodnih konvencija i drugih akata*, op.cit., str. 707-708.

¹⁴ Nehemiah Robinson N. *The Genocide Convention its Originis and Interpretation*, op.cit., pp. 19-21; John Quigley: *The Genocide Convention, An International Law Analysis*, Ashate Publishing Company, Burlington, 2006, pp. 88-121.

značila ograničenje slobode štampe i sputavanje slobodne misli. 4) U članu IV Konvencije izostalo je načelo Nirnberškog suda da je naredba predpostavljenog, pa čak i postojanje pravnog propisa na izazivanje izvršioca Genocida je kažnjivo. 5) U članu VII stav 1. Konvencije predviđeno je da se Genocid i druga dela koja su pobrojana u članu III neće smatrati kao politički zločin u odnosu na pitanje ekstradicije. U stavu 2. člana VII predviđeno je da se strane ugovornice obavezuju da u takvim slučajevima odobre ekstradiciju shodno svom zakonodavstvu i ugovorima koji su na snazi. Naš prigovor ovoj formulaciji je taj što je trebalo da piše da su sve države potpisnice dužne da izmene svoje zakonodavstvo ako ono na bilo koji način sprečava ekstradiciju izvršilaca genocidnih krivičnih dela. Ovako, ovaj član će biti slabost Konvencije i moći će da se u pogledu njegove primene različito tumači u praksi. 6) U članu XII Konvencije predviđena je takozvana kolonijalna klauzula, po kojoj kolonijalne sile mogu pristupiti Konvenciji samo za Metropolu, a ne automatski i za teritorije koje su im poverene. Ovo je krupan nedostatak Konvencije jer je očigledno da se Genocid vrši u tim kolonijalnim posedima. U zaključku naše delegacije navodi se da Konvencija efektivno osuđuje fizički i biološki genocid i da zahteva od država potpisnica da se bore protiv njega. Glavni nedostaci su: ne zabranjuje se kulturni Genocid, ne sprečava se propaganda za Genocid i što oslobađa kolonijalne sile od obaveze da ovu Konvenciju prošire i na svoje posede".¹⁵

Tadašnje kolonijalne države Velika Britanija, Francuska i Belgija protivili su se određenim predlozima od strane pojedinih država, pre svega, Sovjetskog Saveza da se u Konvenciju unesu rešenja koja su precizirala pojam Genocida. Tako su se ove kolonijalne države usprotivile predlogu da se u Konvenciju unese da postoji organska veza između naci-fašizma i drugih sličnih rasističkih teorija s jedne strane i Genocida s druge strane, obrazlažući svoj stav da se Konvencija ne odnosi na prošlost nego samo na budućnost.

Zatim, u pogledu kulturnog genocida koji je predlagan, kolonijalne države su se protivile navodeći kao razloge da kulturni genocid nije Genocid u pravom smislu reči, već da objekti kulturnog genocida spadaju više u domen zaštite prava čoveka uopšte i da je kao takav predmet zaštite osnovnih prava čoveka, ili da se donese posebna Konvencija o zaštiti manjina.¹⁶

Kolonijalne države usprotivile su se i predlogu da se raspuste organizacije koje imaju za cilj raspirivanje rasne, nacionalne i verske mržnje

¹⁵ Ministarstvo inostranih poslova Jugoslavije, Pravni savet, Pov. Br. 411449 od 8. juna 1950, Lična dokumentacija Alberta Vajsa u Jevrejskom istorijskom muzeju u Beogradu, Beograd, 1950.

¹⁶ Antonio Cassese: *International Criminal Law*, Oxford University Press, Oxford, 2005, pp. 110-111. navodi kao nedostatak i propust u Konvenciji da definicija genocida ne uključuje kulturni genocid (tj. Uništenje jezika i kulturnih grupa).

i kao razlog navode da je to protivno principu slobode štampe, govora u udruživanja.

U pogledu jurisdikcije suda koji bi sudio za krivična dela genocida, kolonijalne države, kao i veliki deo ostalih država sa SAD-om na čelu, bile su protiv da se isključivo prizna jurisdikcija domaćeg suda. Naveli su razlog da je Genocid međunarodni zločin i da za njegovo presuđivanje može biti nadležan i međunarodni krivični sud, jer kao zločin može biti izvršen samo uz saglasnost vlade. Ipak, pristali su na kompromisnu klauzulu u članu VI Konvencije, gde se predviđa i nadležnost nacionalnih sudova za one države na čijoj teritoriji je delo izvršeno ili pred međunarodnim krivičnim sudom koji će biti nadležan za one strane ugovornice koje po tome budu priznale njegovu nadležnost.

Tako je u članu IX Konvencije predviđeno u pogledu nadležnosti: "Sporovi između strana ugovornica, odnosno tumačenja, primene i izvršenja ove konvencije, podrazumevajući tu i sporove koji se odnose na odgovornost neke države po predmetu genocida ili bilo kojeg drugog dela pobrojanog u članu III, biće izneseni pred Međunarodni sud pravde, na traženje jedne od strana u sporu."¹⁷

Pred Međunarodnim sudom pravde je Bosna i Hercegovina 1993. godine podnela tužbu protiv Savezne Republike Jugoslavije (Srbije i Crne Gore) zbog genocida.¹⁸ Zatim je Hrvatska pred Međunarodnim sudom pravde podnela tužbu protiv Srbije zbog genocida, a Srbija je uzvratila protivtužbom zbog genocida.

Jugoslavija je Konvenciju o sprečavanju u kažnjavanju zločina genocida ratifikovala 21. juna 1950. godine i u Krivičnom zakoniku koji je stupio na snagu 1. jula 1951. godine, u Glavi jedanaestoj Krivična dela protiv čovečnosti i međunarodnog prava, u članu 124. propisala krivično delo Genocid:

„Ko u nameri da potpuno ili delimično uništi neku nacionalnu, etničku, rasnu ili versku grupu, vrši ubistva ili teške povrede tela, ili vrši teško narušavanje fizičkog ili duševnog zdravlja članova grupe ili prisilno raseljavanje stanovništva, ili stavi grupu u takve životne uslove koji dovode do potpunog ili delimičnog istrebljenja stanovništva, ili primeni mere kojima se sprečava rađanje između pripadnika grupe, ili vrši prisilno preseljenje dece u drugu grupu, kazniće se strogim zatvorom najmanje pet godina ili smrtnom kaznom.”¹⁹

¹⁷ Vladimir Todorović: *Ratno pravo i bezbednost* 69. multilateralnih međunarodnih konvencija i drugih akata, op.cit., str. 708; Albert Vajs: *Zločin genocida u međunarodnom krivičnom pravu*, op.cit., str. 75. Nehemiah Robinson N. *The Genocide Convention its Originis and Interpretation*, op.cit., pp. 40-45.

¹⁸ Antonio Cassese: *International Criminal Law*, op. cit., p. 111.

¹⁹ Krivični zakonik sa uvodnim zakonom i objašnjenjima, Službeni list FNRJ (1951), Beograd, str. 60.

Pre donošenja Krivičnog zakonika Jugoslavije iz 1951. godine, u Jugoslaviji je održano čitav niz suđenja nemačkim, italijanskim, mađarskim i bugarskim ratnim zločincima kao i njihovim pomagačima koji su izvršili masovne ratne zločine u okupiranoj Jugoslaviji.²⁰ Pošto tada, od 1945. do 1951. godine, nije bio donet Krivični zakonik Jugoslavije sudilo se na osnovu Zakona o krivičnim delima protiv naroda i države koji je proglašen Ukazom Prezidijuma Narodne FNRJ od 16. jula 1946. godine.²¹ Navedenim Zakonom o krivičnim delima protiv naroda i države, u članu 3. stav 1. tačka 3. je bio propisan ratni zločin, koji je naveo samo najopštija dela ratnog zločina i to u skladu sa Moskovskim, Krimskim i Postdamskim deklaracijama, kao i u skladu sa Sporazumom o Međunarodnom vojnom sudu i Statutu tog suda. Pošto nisu nabrojana sva krivična dela ratnih zločina na kraju teksta ovog člana dodato je "ili ko izvrši drugo delo koje predstavlja ratni zločin." Iako u navedenom Zakonu o krivičnim delima protiv naroda i države nije postojalo krivično delo genocida, činjenica je da je u mnogim presudama koje su nominalno izricane izvršiocima ratnih zločina faktički bilo krivično delo genocida.²²

Nacrt Krivičnog zakonika FNRJ iz 1951. godine, koji je izradila Komisija sastavljena od pravnih stručnjaka, obradila je i krivično delo Genocida. Iz obrazloženja navedenog predloga krivičnog dela Genocida vidi se da se Komisija rukovođila tadašnjim najsavremenijim međunarodnim dostignućima iz ove oblasti, počev od radova prof. dr Rafaela Lemkina. Ovaj predlog Komisije je ušao u Krivični zakonik FNRJ iz 1951. godine.²³

Sadašnji i važeći Krivični zakonik Republike Srbije, u Glavi trideset četvrtoj pod nazivom "Krivična dela protiv čovečnosti i drugih dobara zaštićenih međunarodnim pravom", u članu 370. sadrži krivično delo Genocid:

„Ko u nameri da potpuno ili delimično uništi neku nacionalnu, etničku, rasnu ili versku grupu kao takvu naredi da se vrše ubistva ili teške povrede tela ili teško narušavanje fizičkog ili duševnog zdravlja članova grupe ili da se grupa stavi u takve životne uslove koji dovode do potpunog ili delimičnog istrebljenja grupe ili da se primene mere kojima se sprečava rađanje između pripadnika grupe ili da se vrši prinudno preseljavanje dece u drugu grupu ili ko u istoj nameri izvrši

²⁰ Vladimir Žugić: *Ratni zločini okupatora i njihovih pomagača u Jugoslaviji 1941-1945. godine*, Prijepolje, 1998.

²¹ Jelena Lopičić-Jančić: *Ratni zločini protiv ratnih zarobljenika sudska praksa*, I.P. Vaša Knjiga, Beograd, 2005; Đorđe Lopičić: *Nemački ratni zločini 1941-1945. presude jugoslovenskih vojnih sudova*, Beograd, Službeni Glasnik, 2009.

²² Zbirka krivičnih zakona sa objašnjenjima, Službeni list FNRJ, Beograd, 1946.

²³ Objašnjenja uz Nacrt Krivičnog zakonika FNRJ-osnovna problematika, Drugo dopunjeno i izmenjeno izdanje, Beograd, 1951, str. 212-214; Đorđe Lopičić: *Nemački ratni zločini 1941-1945. presude jugoslovenskih vojnih sudova*, op.cit.

neko od navedenih dela, kazniće se zatvorom najmanje pet godina ili zatvorom od trideset do četrdeset godina.”²⁴

Umesto zaključka

Na kraju ovog kratkog članka možemo zaključiti da Konvencija o sprečavanju i kažnjavanju zločina genocida iz 1948. godine nije savršena i da pored određenih nedostataka i propusta ipak ima veliki međunarodni politički i međunarodno pravni značaj. Jer, to je prvi put u dugoj ljudskoj istoriji da je jedna međunarodna multilateralna konvencija, koja je prihvaćena od strane najvećeg broja savremenih država, na zakonski način regulisala sprečavanje i kažnjavanje zločina genocida. Nesumnjivo je da je navedena Konvencija u potpunosti opravdala svoje postojanje za proteklih 66 godina od njenog usvajanja, pored ostalog što su države potpisnice unele u svoje krivično zakonodavstvo krivično delo genocida.

Bibliografija

- Akhavan Payam: *Enforcement of the Genocide Convention: A Challenge to Civilization*, Harvard International Law Journal No.8, Cambridge, 1995, pp. 229-258.
- Avramov Smilja: *Genocid u Jugoslaviji u svetlosti medjunarodnog prava*, Politika, Beograd, 1992.
- Bartoš Milan: *Međunarodno javno pravo I knjiga*, Kultura, Beograd, 1954.
- Biblija stari i novi zavet*, *Biblija stari i novi zavet*, Preveo dr Lujo Bakotić, Dobra Vest, Novi Sad, 1990.
- Cassese Antonio: *International Criminal Law*, Oxford University Press, Oxford, 2005.
- Finch A. George: *The Genocide Convention*, American Journal of International Law No. 43, Washington DC, 1949, pp. 732-738.
- Gallagher Adrian: *Genocide and Its Threat to Contemporary International Order*, Palgrave, London, 2013, pp.13-50.
- Krivični zakonik sa uvodnim zakonom i objašnjenjima, Službeni list FNRJ, Beograd, 1951.
- Krivični zakonik, Službeni glasnik Republike Srbije”, br. 85/2005, 88/2005, 107/2005, 72/2009, 111/2009 i 121/2012, Beograd, 2012.
- Kunz L. Josef: *The UN Convention on Genocide*, American Journal of International Law No. 43, Washington DC, 1949, pp.738-746.
- Lemkin Raphael: *Axis Rule in Occupied Europe: Laws of Occupation – Analysis of Government – Proposals for Redress*, Carnegie Endowment for International Peace, Washington, D.C. 1944.

²⁴ Krivični zakonik, Službeni glasnik Republike Srbije”, br. 85/2005, 88/2005, 107/2005, 72/2009, 111/2009 i 121/2012, Beograd, 2012.

- Lemkin Raphael: *Genocide as a Crime under International Law*, American Journal of International Law No.43, Washington DC, 1947. pp. 145-151.
- Lopičić Đorđe: *Nemački ratni zločini 1941-1945. Presude jugoslovenskih vojnih sudova*, Službeni Glasnik, Beograd, 2009.
- Lopičić-Jančić Jelena: *Ratni zločini protiv ratnih zarobljenika sudska praksa*, I.P.Vaša Knjiga, Beograd, 2005.
- Ministarstvo inostranih poslova Jugoslavije, Pravni savet, Pov. Br. 411449 od 8. juna 1950, Lična dokumentacija Alberta Vajsa u Jevrejskom istorijskom muzeju u Beogradu, Beograd, 1950.
- Objašnjenja uz Nacrt Krivičnog zakonika FNRJ-osnovna problematika, Drugo dopunjeno i izmenjeno izdanje, Beograd, 1951.
- Quigley John: *The Genocide Convention, An International Law Analysis*, Ashate Publishing Company, Burlington, 2006, pp.88-121.
- Robinson Nehemiah, *The Genocide Convention its Origins and Interpretation*, Institute of Jewish affairs: World Jewish congress, New York, 1949 .
- Schabas A. William: *Genocide in International Law*, Cambridge University Press, Cambridge: 2000.
- Schabas A. William: *War crimes and human rights: essays on the death penalty, justice and accountability*, Cameron May 2008, p.791
- Staub Ervin: *The roots of evil: The origins of genocide and other group violence*, Cambridge University Press, New York, 1992, pp.8 -11.
- Todorović Vladimir: *Ratno pravo i bezbednost 69. multilateralnih međunarodnih konvencija i drugih akata*, Službeni Glasnik, Beograd, 1999
- Vajs Albert: *Zločini genocida u međunarodnom krivičnom pravu*, Međunarodni problemi broj 1, Beograd, 1949.
- Vukušić Branko: *Drevna Amerika, Ko su zaista Varvari?*, Pešić i sinovi, Beograd 2012.
- Zbirka krivičnih zakona sa objašnjenjima, Službeni list FNRJ, Beograd, 1946.
- Zločini protiv čovečnosti i međunarodnog prava Nirnberska presuda i dokumenti o genocidu*, (prir.) Prljeta Lj. Službeni list SFRJ, Beograd, 1992, str. 39-40.
- Žugić V. (1988): *Ratni zločini okupatora i njihovih pomagača u Jugoslaviji 1941-1945. godine*, Prijepolje.

Prof. Jelena LOPIČIĆ JANČIĆ Ph.D.

CONVENTION ON PREVENTION AND PUNISHMENT OF THE CRIME OF GENOCIDE FROM 1948 - SOME LEGAL ISSUES

ABSTRACT

Genocide is one of the most serious crimes, which has unfortunately continuously been committed from the ancient times until the present day to a greater or lesser extent. It is evident that in the last two centuries (XIX and XX century) the genocide was committed to a greater extend, although at that time there were made a number

of international multilateral conventions signed and adopted by most modern countries, whose purpose was to prevent wars as well as rules that must be applied during the wars and armed conflicts. It is the fact that the League of Nations and the United Nations were unable to prevent the outbreak of many wars and armed conflicts, although war and armed conflicts were prohibited by the League of Nations and now by the United Nations Charter. After the horrors of the Second World War, when there were committed unseen mass war crimes against civilians, prisoners of war, wounded, sick and shipwrecked, including crimes of physical extermination of certain group of people: Jews, Slavs and Gypsies the international community, and the United Nations especially, adopted in 1948 the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide. The obligation of the parties who signed the Convention was to enact in their legislations the crime of genocide. In this article the author has discussed and critically commented the Convention on the Prevention and Punishment of Crime of Genocide. It underlines that this Convention has an international, political and legal significance; despite some defects it has justified its existence and the best proof for that is that this Convention has been signed, ratified or adopted by 145 countries, which means most modern countries in the world.

Key words: Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide, war, armed conflict.

UDK: 341.7:323.28
Bibliid 0543-3657, 65 (2014)
God. LXV, br. 1155-1156, str. 163-177.
Izvorni naučni članak
Priljen: 2. jul 2014. godine

*Mr Srđan MARKOVIĆ*¹

Korelacija između ilegalnih migranata i terorista

SAŽETAK

Ilegalne migracije i terorističke akcije sa elementima inostranosti su ogromni globalni problemi savremenog sveta. Radi se o masovnim pojavama, koje na različite načine dotiču gotovo sve zemlje sveta i sa kojima se međunarodna zajednica teško i kontinuirano bori. Te dve pojave su na poseban način postale karakteristike savremene civilizacije. U naučnoj teoriji, u međunarodnom pravu i u praksi međunarodne zajednice ove dve pojave posmatraju se i tretiraju odvojeno, mada brojna saznanja ukazuju na česte i čvrste veze među njima, na njihovu međusobnu uslovljenost i povezanost.

Osnovni cilj ovog istraživanja je da ukaže blisku vezu između ilegalnih migracija i terorističkih akcija širom sveta, a takođe da ukaže na greške koje su do sada činjene u načinu na koji međunarodni zakon tretira ilegalne migrante i na njihovu stvarnu ulogu u provociranju bezbednosnih problema i pojava (fenomena), naročito na njihovu ulogu u terorističkim akcijama, koja nije tretirana na odgovarajući način. Zemlje u kojima su takvi problemi pravljani obično su se zadovoljavale odlukom da osobe koje krše međunarodno javno pravo budu deportovane u svoje zemlje ili u zemlje i teritorije iz kojih dolaze.

Karakteristično je da se smatra da su ilegalne migracije isključivo stvar međunarodnog javnog prava, prevashodno sa stanovišta zaštite ljudskih prava i sloboda. S druge strane teroristi i sve ono što je u vezi sa terorizmom kao globalnim bezbednosnim problemom međunarodna zajednica tretira prevashodno sa tačke gledišta krivičnog prava. Na taj način izgubljeno je vrlo dragoceno saznanje o tome kako ilegalni migranti deluju u terorističkim akcijama, a što bi bilo veoma važno u prevenciji ovih pojava. Iz tog razloga neophodno je temeljno ispitati svaki segment, uzrok i posledicu njihovog učešća u terorističkim akcijama.

Ključne reči: ilegalne migracije, terorizam, terorističke akcije, bezbednosne pojave i ljudska prava.

¹ Ministarstvo za rad, zapošljavanje, boračka i socijalna pitanja, e-mail: srdjan.markovic@minrzs.gov.rs. Doktorant na Fakultetu bezbednosti u Beogradu.

Uvodna razmatranja

Poslednju deceniju prošlog XX veka i početak novog XXI veka obeležila su mnoga nova bezbednosna kretanja u svetu. U uslovima globalizovane ekonomije, makroekonomske posledice značajnih poremećaja u funkcionisanju finansijskog tržišta u svetu odražavaju se i na masovna kretanja ljudi i time, na stanje globalne bezbednosti. Ilegalne migracije i terorističke akcije sa elementima inostranosti su ogromni globalni problemi savremenog sveta. Reč je o masovnim pojavama, koje na različite načine, dotiču gotovo sve zemlje sveta i sa kojima se međunarodna zajednica teško, ali uporno i kontinuirano bori. U naučnoj teoriji, međunarodnom pravu i praksi međunarodne zajednice ilegalne migracije i međunarodni terorizam posmatraju se i tretiraju izdvojeno. Međutim, brojna saznanja ukazuju na česte i čvrste veze među njima, na njihovu međusobnu uslovljenost i povezanost.

Sa stanovišta međunarodnog prava, za sve ilegalne migrante, bez obzira kako su dospeli u taj status, može se reći da su bez međunarodne pravne zaštite. Zato žive u stalnom strahu da ne budu otkriveni i deportovani. Sa druge strane, zbog nemogućnosti da regulišu svoj pravni status u imigracionoj državi oni prema toj državi imaju visok stepen animoziteta, neretko čak i mržnje. Na sve to, mogu se dodati i verske, rasne, kulturološke, jezičke i druge razlike između ilegalnih migranata i lokalnog stanovništva. Prema tome, za ilegalnog migranta može se reći da je osoba koja živi sa *konstantnim* strahom da ne bude otkriven i sa visokim stepenom *animoziteta* prema imigracionoj državi i njenom stanovništvu. *A to su dva veoma značajna psihološka parametra za pridobijanje ovih ljudi za terorističke akcije.*

U istraživanju problema mora da se ukaže na uzročno-posledične veze ovih globalnih pojava i potrebu odgovornijeg pristupa u njihovom tretmanu i otklanjanju (sprečavanju i suzbijanju), kako od strane svake države posebno tako i od međunarodne zajednice.

1. Migracije i ilegalne migracije

Migracije, kao društveni procesi nisu neke nove pojave. One postoje onoliko dugo koliko postoji i ljudsko društvo. U različitim periodima ljudske civilizacije one su dobijale masovne razmere, ali nikada nisu izazvale tako brojne i složene bezbednosne probleme kao što je to slučaj danas, jer, reč je prvenstveno o ilegalnim migracijama. Ekonomski razlozi su najčešće uzrok masovnih pokretanja ljudi u neizvesnu ali ipak obećavajuću budućnost. Postoje, međutim, i drugi uzroci kao što su unutar državni oružani sukobi, totalitarno-terorski politički režimi, međudržavni ratovi, prirodne katastrofe i slično. Budući da se radi o ljudima bez regulisanog međunarodno-pravnog položaja, na ivici egzistencija, zabrinuti za svoju i budućnost svojih porodica, sve to, pouzdano ukazuje na masovnost, složenost i tešku rešivost ovog problema u dogledno vreme.

Dakle, ilegalne migracije su one migracije koje se odvijaju uz kršenje međunarodnog prava, mimo saglasnosti države imigracije i države tranzita, a često i uz kršenje ljudskih prava i osnovnih sloboda, uz krivična dela prisila i tortura, trgovinu ljudskim bićima i stvaranja ilegalnog tržišta rada.

Respektabilan broj ilegalnih migranata podložan je raznim protivzakonitim delatnostima, težišno kriminalnim, ali i terorističkim. Reč je o ogromnim ljudskim resursima koje umešno zloupotrebljavaju nosioci međunarodnog terorizma i postižu rezultate koji ukazuju na to da ilegalne migracije predstavljaju značajan faktor međunarodnog terorizma.

Ilegalni migranti nastaju na različite načine: ilegalnim ulaskom u određenu zemlju, legalnim ulaskom sa falsifikovanim dokumentima i legalnim ulaskom sa ograničenom vizom, ali koji kasnije krše uslove zbog kojih su dobili vizu. *Za teroriste su najinteresantni ovi treći, jer su to uglavnom školovane osobe, specijalizovane za određene zadatke i koji dobro poznaju situaciju na terenu (piloti koji su rušili kule „Bliznakinje“ u Njujorku 11. septembra 2001, kao i zgradu Pentagona u Vašingtonu).*²

1.1. Problemi koje prouzrokuju ilegalne migracije

Milionske mase ilegalnih migranata produkuju brojne i unutrašnje probleme – pre svega u migracionim zonama. Ilegalni migranti krše norme međunarodnog javnog prava: ilegalni prelasci granica, falsifikovanje pasoša, protivpravne promene identiteta, provociraju nacionalne, rasne i verske sukobe, stvaraju ksenofobiju kod lokalnog stanovništva i slično. Iz strukture ilegalnih migranata, onih koji su krijumčareni, regrutuju se različite kriminalne strukture: dileri droge, pljačkaši, podvodači, pa sve do pomagača i direktnih učesnika u terorističkim akcijama.

„SAD i EU su uvereni, naročito posle terorističkog napada u Njujorku 11. septembra 2001, da su ilegalne migracije čvrsto povezane i da ih koristi međunarodni terorizam. Teroristi pomažu pojedincima da se spoje sa svojim porodicama koje se nalaze u zemljama imigracije, finansiraju njihov put,

² Muhamed Ata, Marvan Al-Šihi i Ziad Jarah, trojica od četvorice terorističkih pilota koji su bili neposredni i direktni izvršioци rušenja Svetskog trgovinskog centra u Njujorku 11.09.2001. godine (tom prilikom je poginulo oko 2.800 ljudi) kao i Pentagona, pohađali su 6 meseci američku školu letenja na Floridi. Posle toga su nastavili da žive u SAD-u kao ilegalci. „9/11 and Terrorist Travel“, *Staff Report of the National Commission on Terrorist Attacks Upon the United States*, Internet: http://www.9-11commission.gov/staff_statements/911_TerrTrav_Monograph.pdf, 21.08.2004.

„Kada je u pitanju uticaj ilegalne imigracije terorizam mora da bude na vrhu liste zbog potencijala da direktno ugrozi najveći broj Amerikanaca. Važno je zabeležiti da su 3 od 4 teroristička pilota u napadu 11.09.2001. bili u zemlji ilegalno. Sledeći veliki incident mogao bi biti daleko veći i ubiti veći broj Amerikanaca.“ *“The Dark Side Of Illegal Immigration”*, Homeland Security report, Internet: http://www.usillegalalines.com/the_dark_side_of_illegal_immigration.html, 01.05.2006.

obezbeđuju im lažna dokumenta³ i organizuju transfer do imigracione zemlje. Takav pojedinac kasnije ima obaveze prema organizaciji koja mu je pomogla. Drugi slede naredbe religioznih vođa, koji žele da putem terorizma promovišu svoje političke i religiozne ciljeve.⁴ Tako se stvara logistička mreža za prihvatanje izvršilaca terorističkih akata, za pomoć u akcijama, za njihovo prihvatanje, pomoć u bekstvu i sl. Mreža pomagača miruje do trenutka kada vrh terorističke organizacije odluči da konkretnu akciju realizuje u konkretnoj državi.⁵ Tako su ilegalni migranti postali bezbednosni problem,

³ Marokanac Abdelmadžid Bušar, član Al Kaide, uhapšen je u Beogradu 23. juna 2005. godine prilikom redovne provere putnika u vozu na relaciji Beograd-Subotica. Prilikom hapšenja terorista je kod sebe imao lažni irački pasoš na ime Midhad Salah. Prema obaveštajnim podacima kojima je raspolagala BIA, Bušar je sa lažnim iračkim pasošem pokušao da se prebaci u južnu srpsku pokrajinu. Postoje informacije da je Bušar u Prištini planirao da se sastane za izaslanicima Osame Bin Ladena, gde je trebalo da se dogovore o novim akcijama na teritoriji Evrope. Bušar je nakon hapšenja bio smešten u prihvatni centar za ilegalne imigrante u Padinskoj skeli, a policiji je postao sumnjiv pošto je "drsko odbijao" da odgovara na pitanja inspektora. Tek je posle provere otisaka prstiju i upoređivanja sa poternicama Interpola policija shvatila da u rukama ima opasnog teroristu Al Kaide. Bušar je, inače, optužen da je učestvovao u napadu na voz u Madridu 11. marta 2004. godine, kada je poginula 191 osoba, a ranjeno 1.920 ljudi. Preostala sedmorica marokanskih terorista izvršila su samoubistvo prilikom pokušaja hapšenja u Španiji. Bušar je pobjegao u poslednji čas. "Opasnost", Kurir, 19.08.2005.

Vlasti u Srbiji izručile su Španiji Abdelmadžida Bušara 26.09.2005. Bušar je u pratnji španske policije vojnim avionom prebačen u Španiju. „Abdelmadžid Bušar izručen Španiji“, Glas javnosti, 26.05.2005.

⁴ Egipćanin pod pseudonimom Abu Hamza el Masri, pravo ime je Mustafa Kamal Mustafa, bio je radikalni islamista koji je zbog terorizma i širenja mržnje bio osuđen i zatvoren u Ujedinjenom Kraljevstvu. Tokom raspada SFRJ i građanskog rata u BiH, Abu Hamza je vršio obuku mudžahedinske jedinice u Jablanici kod Tešnja i pripremao ih je za buduće terorističke akcije, a učestvovao je u zločinu nad zarobljenim Srbima na Crnom Vrh kod Tešnja, kada su im odsečene glave. Na suđenju u Londonu 2006. otvoreno je zagovarao ubijanje svih onih koji nisu muslimani, a između ostalog širio je mržnju prema Srbima i Jevrejima. „Hamza, backed non-Muslim killing“, Internet: <https://www.stormfront.org/forum/t262275/13.01.2006>; „Hamza attacked sugar daddy West“, Internet: <http://www.freerepublic.com/focus/f-news/1558981/posts>, 16.01.2006.

Abu Hamza, nekadašnji duhovnik džamije kod Finsberi parka u Londonu, izručen je SAD-u 2012. nakon što je odslužio šest godina u britanskom zatvoru zbog zagovaranja rasne mržnje i podsticanja na ubistvo. Prema novim podacima, on je od 1997. do 2000. blisko sarađivao sa MI5 i britanskim specijalnim odsekom. Zauzvrat, štitila ga je policija i mogao je da propoveda šta god želi dokle god nije bilo krvi na ulicama. Inače, u vreme kada je Abu Hamza žario i palio mase muslimana na ulicama britanske prestonice Londona, došlo je do ogromnog porasta broja ekstremista koji su se krili u toj zemlji, a taj grad bio je poznat kao Londonistan. „Ozloglašeni terorista radio za Britance“, Kurir, 09.05.2014.

⁵ Jedan od glavnih planera terorističkog napada protiv SAD-a 11. septembra 2001. bio je Halid al-Midhar pošto je bio u zemlji (SAD) kratko vreme pre izvršenog napada. Halid al-Midhar je došao iz Jemena u SAD koristeći lažna dokumenta i nije privlačio na sebe specijalnu pažnju do 11. septembra 2001. Bio je u timu Al Kaide koji je oteo let 77 koji se srušio na zgradu Pentagona. Internet: *Khalid al-Midhar* (Sannan al-Makki), Global Jihad, Internet: http://www.global.jihat.net/_/view_page.asp?id=127, 22.03.2007.

pre svega za zemlje imigracije, ali i za čitavu međunarodnu zajednicu. Postali su široka baza za regrutovanje terorista i za pružanje pomoći prilikom izvođenja terorističkih akcija.“⁶ Ilegalni migranti su van kontrola država u kojima borave i rade, van kontrole tranzitnih država i zato predstavljaju složen bezbednosni problem.

2. Bitna obeležja terorističkih pretnji savremenom svetu

Terorizam, specifično naselje u političke svrhe, u prošlosti i danas predstavlja izražen oblik ugrožavanja pojedinačne, nacionalne i međunarodne bezbednosti. Nosioци terorizma, rukovođeni radikalnim i najčešće iracionalnim ciljevima o svrgavanju režima u pojedinim zemljama ili regionima ili razbijanja teritorijalnog integriteta pojedinih zemalja, preduzimaju kompleksne protivzakonite mere i delatnosti protiv pojedinih ili svih vitalnih vrednosti primarnih žrtava (država). Iako su pojedine države posredno ili neposredno najopasniji nosioци terorizma u savremenom svetu, nesuvereni (nedržavni), posebno, transnacionalne terorističke organizacije pokazuju najveću upornost i žilavost u sprovođenju ovog specifičnog nasilja. Brojni spektakularni napadi izvedeni širom sveta na početku XXI veka i sistematske pretnje o ponavljanju takvih sličnih napada potvrđuje fanatizovanost i priličnu sposobnost takvih terorističkih organizacija za ozbiljno ugrožavanje međunarodne bezbednosti.

Reč je dakle o međunarodnom terorizmu čiji su ključni nosioци transnacionalne terorističke organizacije, a njihov reprezent je islamistička teroristička „Al Kaida“ (Al Qaeda), koja samostalno i u sprezi sa lokalnim terorističkim organizacijama, napada neposredne žrtve koje imaju međunarodni status ili pak njihovi teroristički akti (pripreme, izvođenja i posledice) ispoljavaju se na teritoriji najmanje dve države.

„Međunarodni terorizam je vremenom promenio svoj način borbe i karakteristike, sa širim spektrom meta napada uz prikrivenu masovnost i iznenađenje „nastupa“. Dakle, u novije vreme mogu se uočiti karakteristike savremenog terorizma koje u proteklom periodu nisu postojale i to: grupe koje su nekada delovale samo u jednoj zemlji sada deluju i u inostranstvu, njihove finansijske i logističke mreže prelaze granice, manje zavise od sponzorstva države pa ih je teže umiriti ekonomskim sankcijama. Koriste široko dostupne tehnologije za brzu i bezbednu komunikaciju. Terorizam je promenio taktiku i nov je po veličini, destruktivnosti i profesionalno kordiniranom planiranju akcija. Ciljevi su im smrtonosni, a terorizam novog doba je nesumljivo globalan.“⁷

⁶ Srđan Marković „Međunarodno-pravni položaj ilegalnih migranata“, magistarski rad, Pravni fakultet, Beograd, 2009, str. 27-28.

⁷ Andrija Savić, „Od tradicionalnog ka postmodernom terorizmu“, *Bezbednost*, br. 5/2004, str. 664.

Veruje se da će međunarodnom terorizmu i u ovom periodu biti svojstveno ovo obeležje, što znači da postoji problem koji treba studioznije istražiti.

2.1. Definicije i teoretski stavovi

„Terorizam je višedimenzionalni društveni fenomen i u određivanju njegovog pojma potreban je multidisciplinarni pristup. Tako se terorizam može najuže posmatrati sa aspekta kriminologije, kriminalistike, krivičnog prava, sociologije, što bi omogućilo njegovo adekvatno sagledavanje i moguće prevazilaženje“,⁸ ali i sa aspekta međunarodnog javnog prava.

„Definicije terorizma predstavljaju problem oko kojeg još uvek nije moguće pronaći koncenzus. Problem se javlja u situacijama kada pojedinac, kojeg jedan deo društva naziva teroristom, postaje idol ili simbol borca za slobodu u drugom delu tog društva, što ostavlja problem otvorenim. Iz tog razloga potrebno je definisati postupke koji su neprihvatljivi i protivzakoniti u kontekstu krivičnog zakonodavstva određene zemlje, pa i međunarodne zajednice u celini. To praktično znači da je potrebno razviti društvenu svest celog društva o tome da je terorizam zapravo zločin, bez obzira kojoj društvenoj grupi, njegovi počinioci, pripadaju. Pojam terorizma treba da dobije univerzalno ponudenu i prihvaćenu definiciju, kao i međunarodni koncenzus kako bi sve nacije mogle razraditi kofezivnu antiterorističku politiku koja podržava bilateralne i multilateralne ciljeve.“⁹

„Značajan broj autora smatra da za pravilno shvatanje terorizma treba usmeriti pažnju na njegove osnovne elemente (politički motivisane namere, organizovanost, posledice terorističkih akata, sredstva, bezobzirna i izuzetna surovost, raznovrsnost ciljeva, meta i metoda, ekonomičnost izvođenja i komunikativnost) čime se izbegava jednostranost i površnost u izbegavanju njegove suštine.“¹⁰

Profesor Univerziteta u Horhtaunu, Viljem O' Brajen (Villiam O Brajan) smatra da je terorizam retko kad jasno definisan. Terorizam može biti i dopunska strategija u okviru rata, ali je jedinstven po upotrebi oružane sile i ciljeva. „Cilj mu je da se stvori atmosfera straha i zaplašenosti i da se izazove gubitak poverenja u postojeće sisteme bezbednosti, da se time oni oslabe i lakše dovedu do raspada“.¹¹

Profesor Međunarodnih odnosa na Univerzitetu Sent Endrijus u Škotskoj Brus Hofman smatra da je terorizam „nasilni akt koji se preduzima naročito da bi privukao pažnju, a onda da bi putem stvorenog publiciteta preneo poruku.“¹² Brus

⁸ Uporedi: Duško Vejnović, Mile Šikman, Slobodan Radul: *Društveni aspekti terorizma*, Udruženje defendologa Republike Srpske, Banja Luka, 2006, str. 18.

⁹ Ibid.

¹⁰ Ibid.

¹¹ Ibid.

¹² Brus Hofman, *Unutrašnji terorizam*, Narodna knjiga i ALFA, Beograd, 2000, str. 118.

Hofman (Bruce Hoffman) ukazuje i na karakteristike terorizma koje ga bitno razlikuju od drugih oblika nasilja. Hofman navodi da postoji jedna stvar sa kojom se svi slažu, a to je da je terorizam pejorativan termin. Po njemu, „to je reč sa izrazito negativnom konotacijom koja se obično upotrebljava za neprijatelje ili suparnike ili za one sa kojima se čovek ne slaže i koje bi, inače, želeo ignorisati“.¹³

Federalni istražni biro SAD-a (FBI) definiše terorizam kao: „*Nezakonitu upotrebu sile ili nasilja protiv imovine i lica sa zastrašivanjem i primoravanjem vlade, civilne populacije ili nekog njihovog segmenta sa ciljem ostvarivanja političkih ili društvenih ciljeva.*“¹⁴ Odsek za unutrašnje poslove SAD-a (State Department) definiše terorizam na malo drugačiji način: „*Terorizam je unapred smišljeno, politički motivisano nasilje počinjeno protiv civilnih ciljeva od strane sub-nacionalnih grupa ili tajnih agenata, obično sa pokušajem da utiču na širu javnost. Međunarodni terorizam je terorizam koji uključuje građane ili teritorije više od jedne države*“. Američko ministarstvo odbrane koristi sledeće definicije terorizma: „*Nezakonita upotreba nasilja ili zastrašivanja nasiljem u cilju ulivanja straha, pokušaj da se prinude ili zastraše vlade ili društva u težnji ka ostvarivanju opštih, političkih, verskih ili ideoloških ciljeva.*“¹⁵

Jednu celovitu definiciju terorizma dao je prof. dr Dragan Simeunović. Po njemu, „*savremeni terorizam, kao višedimenzionalni politički fenomen može se odrediti kao složeni oblik organizovanog, individualnog i ređe institucionalizovanog političkog nasilja, obeležen zastrašujućim brutalno - fizičkim i psihološkim metodama političke borbe kojima se obično u vreme političkih i ekonomskih kriza, a ređe u uslovima ekonomske i političke stabilnosti jednog društva, sistematski pokušavaju ostvariti "veliki ciljevi" na način potpuno neprimeren datim uslovima*“.¹⁶

Prof. dr Milan Mijakovski pod terorizmom podrazumeva primenu smišljenog, organizovanog i sistematskog nasilja nesuverenog (nedržavnog, nevladinog) subjekta (grupa, bandi, organizacija, političkih stranaka i sl.) ili suverenog (državnog) subjekta, odnosno države, odlučnog da i najgrubljom fizičkom silom nad unapred odabranom (personalnom) ili nasumičnom žrtvom, radi njenog ubistva, sakaćenja, kidnapovanja ili psihičkog zlostavljanja, prioritarno izazove komplekse straha ili nesigurnosti, zebnje ili apatije u sredini iz koje je neposredna žrtva napada, da bi se postigao projektovani politički cilj.¹⁷

„Činjenicu da terorizam predstavlja bezbednosnu pretnju savremenom svetu, moguće je naći u poslehladnoratovskom uređenju sveta na principima globalizacije i uspostavljanja „novog svetskog poretka“ čiji je lider SAD, ne

¹³ Ibid., str. 26.

¹⁴ Džonatan R. Vajt *Terorizam*, Alexandria Press, Beograd, 2004, str. 10.

¹⁵ Ibid., str.15.

¹⁶ Dragan Simeunović, *Terorizam-opšti deo*, Pravni fakultet, Beograd, 2009, str. 80.

¹⁷ Milan Mijalkovski, *Terorizam I protiv teroristička borba*, Vojna Akademija, Beograd, 2003, str. 8.

doživljavaju sve države na isti način, niti su ovi procesi jednaki za sve države. Kao posledice navedenih procesa paralelno su se javile dve suprotne tendencije: nestajanje opasnosti od rata između vodećih država sveta (trećeg svetskog rata, nuklearnog rata), istovremeno mnogih unutrašnjih oružanih sukoba i manje međunarodnih ratova.“¹⁸

*„Pojmovno određivanje terorizma predstavlja obiman poduhvat koji treba da angažuje stručnu javnost, koja je često zapostavljena, i koja treba da koristi sva raspoloživa sredstva i izvore kako bi se na što bolji način rešio sam problem terorizma i kako bi se uklonio semantički haos koji je nastao kao posledica neznanja i nezainteresovanosti, jer činjenica da mnogi upotrebljavaju termin t e r o r i z a m, a da ne znaju tačno ni šta on označava. Osim ovoga, neophodno je i postojanje društvene svesti i želje da se problem terorizma reši, pošto je terorizam danas postao društveni fenomen koji bi trebao da se tiče društva u celini.“*¹⁹

Korpus definicija, koji se danas koristi, izuzetno je obiman i zbog toga je nemoguće obuhvatiti i analizirati baš svaku definiciju terorizma, ali je zato moguće napraviti određenu podelu postojećih definicija i tako odbaciti sve ono što nije relevantno za istraživanje.²⁰

2. Sličnosti između ilegalnih migranata i terorista

Postoje brojna nesistematizovana saznanja o višestrukoj isprepletenosti ilegalnih migranata i terorističkih organizacija koje preduzimaju akte nasilja koji imaju međunarodni karakter. Međutim, ne postoje relevantna saznanja o suštini dotične međuzavisnosti.

U obuhvatu problema istraživanja, posebnu pažnju treba zaokupiti sledeće činjenice:

- Ilegalne migracije i međunarodni terorizam su karakteristične pojave savremenog sveta i u velikoj meri predstavljaju produkt globalizacije, u kojoj se ekonomske i druge nejednakosti produbljuju, kako između država (društava) tako i u okviru svakog društva posebno, što na izvesan način uzrokuje raznovrsne ekstremizme. Oba fenomena ispoljavaju se na način koji često dovodi do masovnih pojava u okviru političkih previranja, revolucija, sukoba i evidentne svetske ekonomske krize;
- Ilegalne migracije, kao i terorizam, inkorporiraju u sebe brojne elemente nacionalnih, regionalnih i globalnih bezbednosnih pojava, a u mnogim slučajevima su uzrok mnogih bezbednosnih izazova, rizika i pretnji;

¹⁸ Smilja Avramov, *Trilateralna komisija*, Novi Sad, 1998, str. 104.

¹⁹ Ivan Dimitrijević, *Problematika naučno teorijskog definisanja terorizma*, časopis *Bezbednost*, br. 6/05, Beograd, 2005, str. 968.

²⁰ Ranko Keča, *TERORIZAM-globalna bezbednosna pretnja*, Evropski defendologija centar za naučna, politička, ekonomska, socijalna, bezbednosna, sociološka i kriminološka istraživanja, Banja Luka, 2012, str. 18.

- Ilegalni migranti i teroristi, u najvećem broju slučajeva potiču iz siromašnih zemalja i regiona. To su osobe čije su egzistencije, ponekad i životi, ugroženi u domicilnim državama i zato kreću u rizične ilegalne migracije ili se priključuju organizacijama (političkim, verskim, nacionalističkim), koje kao oblik borbe za ostvarivanje svojih ciljeva zagovaraju i u praksi primenjuju terorizam;
- Obe kategorije, i ilegalni migranti i posebno teroristi, osećaju neprijateljstvo, čak mržnju i želju za osvetom, prema zemljama u koje dolaze (imigracionim državama).²¹ Zbog toga se teško integrišu u nova društva i ostaju u malim izolovanim sredinama svojih zemljaka ili istomišljenika osećajući se poniženo i odbačeno od strane lokalnog stanovništva. To kod njih još više povećava odbojnost prema novom društvu u koje su došli i njegovim institucijama;
- Obe kategorije globalizaciju shvataju kao napad na tradicionalne vrednosti njihovih društava, kao primenu sile jačega nad njima u otimanju njihovih prirodnih resursa, kao pokušaj nametanja pravila ponašanja u međunarodnoj zajednici u kojoj će postojati vlast moćnih i bogatih, a beda i ropski položaj siromašnih. Osobe koje gledaju na takav proces globalizacije, a pogotovu koje su već imale neka iskustva u stvaranju društvenih i univerzalnih razlika, nije teško pridobiti za najekstremnije akcije protiv bogatih država i njihovih institucija;²²

²¹ Militanti koji su preuzeli odgovornost za teroristički napad u Madridu 11. marta 2004. godine, tvrdili su da su to uradili u ime mreže Al Kaïda kao odmazdu za prisustvo španskih vojnika u Iraku. „Abdelmadžid Bušar izručen Španiji“, Glas javnosti, 26.09.2005.

Teroristički napad 11. septembra predstavlja samo jednu, ali bitnu kariku u lancu uzroka koji su rezultirali agresijom SAD-a na Avganistan. Najjasniji pokazatelj da Bin Laden planira nove napade na SAD, kao i objašnjenje zašto će oni biti izvedeni, bila je vešto monitorana traka za regrutaciju u Al Kaidu. Na traci Bin Laden i njegovi saradnici drže govore o tome kako muslimane napadaju i ugnjetavaju vojnici SAD-a u Čečeniji, Kašmiru, Iraku, Izraelu, Libanu, Indoneziji i Egiptu. „Zašto je Al Kaida izvršila terorističke napade 11.septembra?“, Internet: <http://www.seminarski-diplomski.co.rs>

²² Još 1998. godine bila je izdata naredba (fatva) od strane vođa Al_Kaide koja navodi nekoliko motiva za borbu protiv SAD-a. Na specifičan način naredba je opisala i optužila da SAD:

- iskorišćava i omalovažava resurse Arapskog poluotoka;
- vodi politiku vođa u tim zemljama;
- podržava diktatorske režime i monarhije na Bliskom istoku, a sa tim tlači njeno stanovništvo;
- održava vojne baze i instalacije na Arapskom poluostrvu u nameri da preti obližnjim muslimanskim zemljama;
- ima namere da svojim prisustvom napravi podele među muslimanskim državama slabeći ih sa tim politički;
- podržava Izrael i želi da odvрати međunarodnu pažnju od (i taktički održi) okupacije Palestine i da je predominantno hrišćanska država i s tim heretična i islamofobna.

- Istorijske, verske, kulturološke i druge predrasude sa kojima ilegalni migranti dolaze u nove sredine i u njima se suočavaju sa ekstremističko-terorističkim organizacijama koje propagiraju stavove o tome da su imigracione države krive za sve njihove probleme, a u tome naglašenu ulogu imaju organizacije koje zloupotrebljavaju veru, što dovodi do toga da ilegalni migranti postaju važna baza za regrutovanje terorista.

4. Razlike između ilegalnih migranata i terorista

Između ilegalnih migranata i pripadnika međunarodnih terorističkih organizacija postoje, međutim, i neke suštinske *razlike* o kojima se mora voditi računa prilikom tumačenja ovih globalnih pojava, a posebno u praktičnoj borbi protiv njih.

Pre svega, različiti su im *motivi* napuštanja domicilnih teritorija i odlazak u imigracione, odnosno bogate i ekonomski prosperitetne države. Kod ilegalnih migranata dominantni su ekonomski razlozi: nezaposlenost, bezperspektivnost, egzistencijalna ugroženost njih i njihovih porodica, odnosno očekivanja da će se ti problemi rešiti. Kod terorista motivi su pre svega politički, verski, etnički i želje za osvetom, unošenje straha i panike kod protivnika koji je, inače, ekonomski, politički, ideološki i vojno nadmoćniji.

Druga bitna razlika između ilegalnih migranata i terorista odnosi se na *delovanje* tako što migranti makar u početnoj fazi migracionih procesa, sami donose odluku o svom polasku i svoje porodice, mogu samostalno da se dokopaju imigracione teritorije, sami odlučuju kada će da krenu, gde će da idu, kojim putevima, kada da se vrate itd. Sami snose troškove puta i krijumčarenja do odredišta. Teroristi, međutim, sve rade u okviru organizacije koja određuje vreme polaska, način dolaska u ciljnu državu, gde će se smestiti, šta će da rade i drugo. Organizacija snosi i sve troškove.

Treća bitna razlika odnosi se na *status*. Teroristu organizacija izvlači iz problema, štiti ga i pomaže njegovu porodicu, dok je ilegalni migrant prepušten samom sebi, snalaženju sve do trenutka dok ne padne pod okrilje međunarodnog organizovanog kriminala ili neke terorističke organizacije. Tada gubi slobodu odlučivanja i bez pogovora mora da izvršava naloge organizacije.

Četvrta bitna razlika odnosi se na *međunarodno-pravni položaj*. Terorizam je definisan isključivo kao krivično delo kako sa stanovišta unutrašnjeg prava tako i sa stanovišta međunarodnog javnog prava, dok pojedine kategorije ilegalnih migranata mogu da regulišu svoj međunarodno-pravni položaj. Na primer, kada se radi o žrtvama trgovine ljudskim bićima, odnosno međunarodno organizovanog kriminala, određivanje međunarodno-pravnog položaja i pravna zaštita ovih kategorija ilegalnih migranata mora početi od načela istaknutih u Povelji OUN i Univerzalnoj deklaraciji o ljudskim

pravima, jer ta dokumenta predstavljaju sam vrh kongentnih normi. Oslanjajući se na ova dva međunarodna dokumenta nastali su i brojni višestrani međunarodni ugovori opšteg karaktera, koji takođe sadrže kongentne norme. Među takve dokumente ubrajaju se: Dopunska konvencija o ukidanju ropstva, trgovine robljem i institucija i prakse slične ropstvu, Konvencija o ukidanju svih oblika rasne diskriminacije, Međunarodni pakt o političkim i građanskim pravima, Međunarodni pakt o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima, Konvencija protiv mučenja i drugih svirepih nehumanih i ponižavajućih postupaka, Protokol protiv krijumčarenja migranata zemljom, vazduhom i morem, Konvencija protiv transnacionalnog organizovanog kriminala i dr. Dakle, svi ti izvori mogu se koristiti u zaštiti ljudskih prava²³ i osnovnih sloboda ilegalnih migranata, i u određivanju njihovog međunarodno-pravnog statusa.²⁴

To se odnosi i na *izbeglice*.²⁵ „Oni koji imaju neke argumente da dokažu da su izbeglice, jer se iz takvog statusa lako dobija azil, a iz statusa azilanta,²⁶ u skladu sa pravnim normama države prijema, moguće je i dobijanje državljanstva, odnosno potpuna integracija u imigraciono društvo. Da bi se to realizovalo ilegalni migrant mora da ispuni neke od uslova propisane Konvencijom o statusu izbeglica i Deklaracijom o teritorijalnom azilu. Pre svega mora da dolazi sa područja koje je zahvaćeno ratom i unutrašnjim sukobima (političkim, etničkim, verskim) i da mu je život u domicilnoj državi doveden u opasnost“.²⁷

Zaključak

Ilegalni migranti, učesnici u terorističkim akcijama remete međudržavne odnose. Međunarodno-javno pravo, međutim, još nema instrumente za preventivno delovanje ni protiv terorizma, niti protiv ilegalnih migracija. Nema ni obavezujućih okvira za saradnju među državama. Nema, dakle,

²³ Pod ljudskim pravima podrazumeva se “prava koje ljudsko biće ima samim tim što je ljudsko biće, dakle, nezavisno od volje države.” Smilja Avramov i Milenko Kreća *Međunarodno javno pravo*, Naučna knjiga, Beograd, 1990, str. 242.

²⁴ „Može se očekivati i kodifikacija *ius-cogens-a*, kao što se može očekivati i donošenje opštih međunarodnih akata koji će direktno regulisati prava i obaveze ilegalnih migranata, s obzirom da je problem globalnog karaktera i da se širi.”, Srđan Marković, “Međunarodno-pravni položaj ilegalnih migranata”, op. cit., str. 185.

²⁵ „Pod pojmom izbeglice podrazumeva se lice koje prebegne na stranu teritoriju usled progona na rasnoj, verskoj i nacionalnoj osnovi ili zbog političkih shvatanja i pripadnosti određenoj društvenoj grupi”, Smilja Avramov i Milenko Kreća *Međunarodno javno pravo*, op.cit., str. 254, pasus 3.

²⁶ „Azilanti su strani državljani koji su iz sopstvene države pobjegli zbog demokratskih pogleda, borbe za slobodu i prava ljudi ili za slobodu naučnog, kulturnog i umetničkog stvaralaštva. Azil se danas daje samo političkim izbeglicama i počiniocima političkih krivičnih dela.” *Ibid.*, str. 256. i 257.

²⁷ Srđan Marković, “Međunarodno-pravni položaj ilegalnih migranata”, op. cit., str. 198.

nekih opštih i obavezujućih normi što je značajno sa stanovišta pravne nauke, teorije i prakse suzbijanja ovih bezbednosnih pojava.

Jedan tipično međunarodno javni problem, kao što su ilegalne migracije, kada se ne reguliše na odgovarajući način i kada se ne primenjuje u skladu sa prirodom problema, prerasta u nešto drugo – u logistiku ili čak na osnovu terorizma u međunarodni krivično-pravni problem.

Ilegalne migracije i međunarodni terorizam su, dakle, dinamični i nedovoljno saznati procesi koji dugo traju i sve su masovniji, a posledice koje prouzrokuju su sve teže po mnoge države, društva, regione i međunarodnu zajednicu. Uprkos tome, međunarodna zajednica ne pridaje neophodnu pažnju povezanom (sintetizovanom, višestruko isprepletenom) problemu. Ovi bezbednosni problemi sada se analitički i operativno posmatraju odvojeno. Čak i kada se ustanovi da su izvršioci terorističkih akata ilegalni migranti, oni se jednostavno proglase teroristima i ne ulazi se u objektivnu i naučnu analizu uzroka koji su ih doveli u pozicije terorista. Ovo je, međutim, neophodno da bi prevencija bila efikasna i pravovremena.

S obzirom na nedovoljnu naučnu istraženost predmeta istraživanja, neophodni su razni oblici međunarodne (međudržavne) saradnje na regionalnom i globalnom planu kako bi se došlo do realnijeg sagledavanja povezanosti ovih bezbednosnih pojava (ilegalne migracije-međunarodni terorizam). *To su institucionalna, naučna i medijska saradnja.*

Institucionalna saradnja – odnosila bi se na doprinos u povećanju opreznosti i budnosti nacionalnih i međunarodnih subjekata u smislu još studioznijeg praćenja povezanosti ilegalnih migracija i međunarodnog terorizma, radi uspešnije odbrane sopstvenih vitalnih vrednosti. Zato je neophodno organizaciono povezivanje unutar službi bezbednosti, između službi bezbednosti iste zemlje i između službi bezbednosti različitih zemalja, kao i to da se podstaknu dalja istraživanja ovih pojava i da se ukaže na otvorene probleme (ne postoje univerzalni akti UN).

Rezultati dobijeni ovim istraživanjem mogu pokrenuti donošenje novih normativnih akata, uključujući i uspostavljanje novih organizacionih bezbednosnih struktura čiji zadatak bi se sastojao u svestranom i sveobuhvatnom sagledavanju ilegalnih migracija kao faktora međunarodnog terorizma.

Naučna saradnja – sastojala bi se u doprinosu verifikovanja naučno nedovoljno poznatih i proučenih specifičnih činjenica o bezbednosnim problemima (izazovima i pretnjama) ilegalnih migracija i međunarodnog terorizma. Stoga bi ovo istraživanje predstavljalo osnovu koja bi omogućila dalja istraživanja u ovoj nedovoljno proučenoj oblasti i to ne samo bezbednosnih nauka, već i u ostalim segmentima društvenih nauka. Saznanja dobijena ovim istraživanjem, između ostalog, mogla bi se ugraditi u nastavne planove i programe školskih ustanova, posebno u visokoškolskim ustanovama iz oblasti društvenih nauka.

Zato bi u naučnom smislu trebalo organizovati i realizovati makroprojekat na nivou univerziteta o povezanosti ovih bezbednosnih pojava (ilegalnih migracija i međunarodnog terorizma).

Medijska saradnja - Mediji bi morali imati značajnu ulogu u edukaciji stanovništva, a time i u prevenciji, posebno elektronski mediji. Zato je neophodan u naučnom i medijskom smislu edukativan rad sa mladim ljudima u cilju da oni ne postanu žrtve migracionih procesa, odnosno unutrašnjeg i međunarodnog terorizma.

Problem povezanosti (višestrukoj isprepletenosti) ova dva bezbednosna problema zaslužuje stalne rubrike u štampi i na televiziji, koje bi pripremali eminentni stručnjaci iz oblasti bezbednosnih nauka, međunarodnog javnog prava, kriminologije, psihologije, sociologije.

Službe bezbednosti imaju probleme jer pod pritiskom medija, nevladinih organizacija, „boraca“ za zaštitu ljudskih prava, prinuđene su da posle neke uspešne akcije, objave brojne detalje koji otkrivaju taktiku, mrežu saradnika i informatora, delikatne detalje saradnje između policije u jednoj zemlji i sa stranim policijama, korišćenje stranih državljana i stranih teritorija i sl. Nekada mediji i nevladine organizacije objavljuju neke detalje, koje pomažu teroristima u budućim akcijama. Tada padaju saradnici i pozicije službe, u „ime zaštite ljudskih prava“, a time se direktno ide na ruku najvećim kršiocima ljudskih prava i osnovnih sloboda-teroristima. Tako je služba bezbednosti, umesto da i dalje koristi stečene pozicije, prinuđena da uvek kreće od nulte pozicije.

Zato bi trebalo razraditi najbolje načine izveštavanja o ovim problemima, napraviti priručnike za novinare, a pri svakom informisanju voditi računa o nečemu što predstavlja „crvenu liniju“, odnosno profesionalnu tajnu značajnu za buduće bezbednosne mere.

Svi ovi vidovi međunarodne saradnje nesumljivo bi predstavljali valjanu osnovu razvoju naučne misli i savremene prakse u oblasti bezbednosti i međunarodne bezbednosti.

Bibliografija

- Avramov, S. i Kreća, M., *Međunarodno javno pravo*, Naučna knjiga, Beograd, 1990.
Avramov, S. *Trilateralna komisija*, LDIJ Veternik, Novi Sad, 1998.
Brus, H. (2000) *Unutrašnji terorizam*, Narodna knjiga - ALFA, Beograd, 2000.
Vajt, R. Dž., *Terorizam*, Alexandria Press, Beograd, 2004.
Vejnović, D., Šikman, M., Radul, Slobodan: *Društveni aspekti terorizma*, Udruženje defendologa Republike Srpske, Banja Luka, 2006.
Dimitrijević, I., *Problematika naučnoteorijskog definisanja terorizma*, Časopis Bezbednost, br.6/05, Beograd, 2005.

Keča, R., *TERORIZAM-globalna bezbednosna pretnja*, Evropski defendologija centar za naučna, politička, ekonomska, socijalna, bezbednosna, sociološka i kriminološka istraživanja, Banja Luka, 2012.

Marković, S., *Međunarodno-pravni položaj ilegalnih migranata*, Pravni fakultet, Beograd, 2009.

Mijalkovski, M., *Terorizam i protiteroristička borba*, Vojna Akademija, Beograd, 2003.

Savić, A., *Od tradicionalnog ka postmodernom terorizmu*, *Bezbednost*, br. 5/2004.

Simeunović, D., *Terorizam-opšti deo*, Pravni fakultet, Beograd, 2009.

Članci u dnevnim novinama

Opasnost, Kurir, 2005.

Abdelmadžid Bušar izručen Španiji, *Glas javnosti*, 2005.

Ozloglašeni terorista radio za Britance, *Kurir*, 09.05.2014.

Elektronski izvori

http://www.usillegalines.com/the_dark_side_of_illegal_immigration.html, "The Dark Side Of Illegal Immigration", Homeland Security report, 01.05.2006.

http://www.9-11commission.gov/staff_statements/911_TerrTrav_Monograph.pdf, "9/11 and Terrorist Travel", *Staff Report of the National Commission on Terrorist Attacks Upon the United States*, 21.08.2004.

<https://www.stormfront.org/t262275/>, „Hamza, backed non-Muslim killing“ 13.01.2006.

<http://www.freerepublic.com/focus/f-news/1558981/posts>, „Hamza attacked sugar daddy West“, 16.01.2006.

http://www.global.jihat.net/view_page.asp?id=127 "Khalid al-Midhar" (Sannan al-Makki), *Global Jihad*, 22.03.2007.

sr.wikipedia.org/sr/Napadi_11._septembra_2001, „Napadi 11.septembra 2001.“

<http://www.seminarski-diplomski.co.rs> „Zašto je Al Kaida izvoršila terorističke napade 11. septembra?“

Mr Srđan MARKOVIĆ

A CORRELATION BETWEEN ILLEGAL MIGRATIONS AND TERRORISTS

ABSTRACT

Illegal migrations and terrorist actions with foreign elements (elements which come from abroad) is an enormous global problem of the contemporary world. It is a mass phenomenon by which almost all countries are affected in various ways and against which the international community fights hard but continuously. These two phenomena have in a special way become characteristic of the contemporary civilisation. In the scientific theory, in international law

and in practice of the international community these two phenomena are considered and treated separately, although numerous researches point to the connection between them and their mutual connections.

The basic aim of the research is to point out to the close connection between illegal migrations and terrorist actions worldwide and also to point out to the mistakes made so far in the international law treatment of illegal migrants (the way how international law treats illegal migrants) and their true role in provoking security problems and phenomena, especially their role in terrorist actions, which is not treated in an appropriate way. Countries in which these problems were created have usually been satisfied with the decisions to deport those who violate international public law to their countries or to the countries and territories they come from.

It is characteristic that illegal migrations are exclusively by international public law, primarily from the point of view of protection of human rights and freedoms. On the other hand, terrorists and all that is connected with terrorism as a global security problem are treated by the international community exclusively by criminal law. In that way, very precious knowledge about how illegal migrants act in terrorist actions have been lost, but that could be very important in the prevention of the phenomenon. For that reason, it is necessary to examine thoroughly every segment, cause and effect of their participation in terrorist actions.

Key words: illegal migrations, terrorism, terrorist actions, security phenomenon and human rights.

UDK: 502.131.1:930.85(497.11)
Bibliid 0543-3657, 65 (2014)
God. LXV, br. 1155–1156, str. 178–188
Pregledni članak
Primljen: 8. maj 2014. godine

Dr Dragoljub TODIĆ¹

Kulturna baština u međunarodnim ugovorima i propisima Republike Srbije u oblasti životne sredine

APSTRAKT

U radu se ukazuje na odredbe najznačajnijih propisa u oblasti životne sredine od značaja za zaštitu kulturne baštine. Posebno se ukazuje na međunarodne ugovore u oblasti životne sredine u kojima Republika Srbija ima status člana, a koji su od značaja za zaštitu kulturne baštine. Identifikovane su najznačajnije odredbe u propisima u oblasti životne sredine koje na različite načine korespondiraju pojedinim aspektima zaštite kulturne baštine. Ukazuje se i na širi značaj propisa u oblasti životne sredine koji su indirektno od značaja za zaštitu kulturne baštine. U posebnom delu rada daje se presek najznačajnijih propisa u oblasti kulturne baštine. Analiza stanja nacionalnih propisa stavlja se u kontekst usaglašavanja sa odgovarajućim propisima EU u oblasti životne sredine i zaštite kulturne baštine. Osnovna teza koja se dokazuje u radu je da zaštita kulturne baštine predstavlja deo sistema normi u oblasti životne sredine u širem smislu reči, ali da izgradnja jasnijih veza između instrumenata zaštite kulturne baštine i zaštite životne sredine zahteva dalju dogradnju sistema normi u oblasti životne sredine i zaštite kulturne baštine.

Ključne reči: kulturna baština, životna sredina, međunarodni ugovori, nacionalni propisi, Srbija, EU

¹ Dr Dragoljub Todić, naučni savetnik, Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd, email: dtodic@ymail.com. Rad predstavlja rezultat istraživanja u okviru projekta br. 179029 koji finansira Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije.

Rad je, uz odgovarajuće izmene i dopune, predstavljen na IV međunarodnoj naučnoj konferenciji "Očuvanje i zaštita kulturno-istorijskog nasleđa Srbije u inostranstvu," Beograd, Institut za međunarodnu politiku i privredu, 18–19. oktobar 2012. Za šire videti u Dragoljub Todić, „Kulturna baština i pravo životne sredine Republike Srbije“, u Golubović V., Petković P. (ur), Zbornik radova, Beograd: Institut za međunarodnu politiku i privredu, 2013, str. 511-517.

Uvod

Mesto koje kulturna baština ima u međunarodnim ugovorima i nacionalnim propisima Republike Srbije (RS) određeno je sa više činilaca čije razumevanje podrazumeva prethodno ukazivanje na nekoliko metodoloških pitanja. Opštim bi se moglo smatrati pitanje karaktera odnosa između prava životne sredine u celini i propisa u oblasti zaštite kulturne baštine, ako se pođe od stava da se može govoriti o odvojenim celinama.² Ovo je delimično povezano i sa pitanjem mogućnosti razgraničenja predmeta regulisanja prava životne sredine i nekih srodnih grana, odnosno utvrđivanjem granica između pojedinih užih oblasti u okviru prava životne sredine, ako se za polaznu pretpostavku uzme stav da kulturna baština predstavlja deo životne sredine.³ Pri tom bi, zbog realne povezanosti brojnih činilaca u životnoj sredini i njihovog uticaja na stanje i mogućnosti zaštite kulturne baštine, trebalo voditi računa o različitim kulturnim (i/ili kulturološkim) aspektima savremene politike životne sredine s jedne strane, odnosno različitim pravnim disciplinama koje mogu biti relevantne za utvrđivanje zaštite kulturne baštine kao dela životne sredine, s druge strane. Prethodnim bi se moglo smatrati pitanje šta se smatra pod pojmom „kulturna baština“, odnosno šta se smatra pod pojmom „pravo životne sredine Republike Srbije“. U zavisnosti od preciznosti odgovora na ova pitanja analiza bi mogla obuhvatiti različite izvore prava i različita pitanja koja na neki način povezuju oblast životne sredine sa kulturnom baštinom. Složenost ovih odnosa uslovljena je i aktivnostima koje se poslednjih nekoliko godina preduzimaju na planu usklađivanja nacionalnih propisa sa propisima Evropske unije (EU).

² Za neke naznake o odnosu prava životne sredine i drugih pravnih disciplina, kada se radi o pitanjima povezanim sa klimatskim promenama videti Dragoljub Todić, *Klimatske promene u pravu i reforma sistema upravljanja*, Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd, 2014, str. 132-142.

³ Kako to čine Shelton i Kiss obuhvatajući pod „glavnim područjima prava životne sredine“ i „zaštitu kulturne i prirodne baštine“. Za šire videti Dinah Shelton, Alexandre Kiss, *Judicial Handbook on Environmental Law*, UNEP, Nairobi, 2005, pp. 109-114. Na direktne veze između kulturne i prirodne baštine implicitno se ukazuje i u Uneskovoj ovoj publikaciji *World Heritage, Challenges for the Millennium*. Videti, npr. deo koji se odnosi na razvoj međunarodne zaštite kulturne i prirodne baštine, *World Heritage, Challenges for the Millennium*, UNESCO, Paris, 2007, pp. 26-29.

⁴ Značaj pitanja međunarodno-pravne uredenosti zaštite kulturne baštine i primenjivosti ovih normi naglašen je naročito u nekim specifičnim okolnostima. Za neke aspekte zaštite srpske kulturne baštine na Kosovu i Metohiji (prema Rezoluciji Saveta bezbednosti UN br. 1244) videti, na primer: Uništena i oštećena kulturna dobra na Kosovu i Metohiji u periodu od 1999. do 2004. godine (http://www.media.srbija.gov.rs/medeng/documents/destroyed_damaged_1999-2004.pdf); Ugrožena kulturna dobra na Kosovu i Metohiji (http://www.media.srbija.gov.rs/medeng/documents/cult_properties_at_risk.pdf).

Međunarodni ugovori u oblasti životne sredine i međunarodni ugovori u oblasti zaštite kulturne baštine

Metodološki posmatrano, kulturna baština kao deo međunarodnog prava životne sredine može se razmatrati kroz dva odvojena pitanja.⁴ Prvo je, kako se međunarodni ugovori u oblasti životne sredine odnose prema pitanju zaštite kulturne baštine, a drugo je pitanje značaja međunarodnih ugovora u oblasti zaštite kulturne baštine za oblast životne sredine. U prvom slučaju smo pred pitanjem preispitivanja kompletne liste međunarodnih ugovora u oblasti životne sredine, što prevazilazi obim i potrebe ovog rada, čak i kada bi se prethodno relativno precizno dogovorili o metodologiji i kriterijumima analize.⁵ Jedan značajan deo međunarodnih ugovora koji imaju za svoj predmet regulisanja zaštitu prirode obuhvata različita pitanja od značaja za zaštitu prirodne baštine. Najopštiji među njima je Konvencija o biološkoj raznovrsnosti („Službeni list SRJ – Međunarodni ugovori“, br. 11/2001) koja, pored toga što u članu 2. definiše pojam „biološka raznovrsnost“ (kao „raznovrsnost živih organizama u svim okvirima uključujući, između ostalog suvozemne, morske i druge vodene ekosisteme i ekološke komplekse čiji su deo; ovo uključuje raznovrsnost u okviru vrste, između vrsta i između ekosistema“), reguliše različita pitanja od neposrednog ili potencijalnog značaja za zaštitu prirodne baštine (biološki resursi, genetički resursi, stanište, zaštićeno područje, itd). U skladu sa ovim je i polazno stanovište iskazano u preambuli Konvencije o međunarodnom prometu ugroženih vrsta divlje faune i flore („Službeni list SRJ – Međunarodni ugovori“, br. 11/2001) koje govori o svesti država članica o „sve većoj vrednosti divlje faune i flore sa estetskog, naučnog, kulturnog, rekreativnog i privrednog stanovišta“ (aut. pod).

Za nekoliko međunarodnih ugovora u oblasti zaštite kulturne baštine može se reći da sadrže odredbe kojima se obezbeđuju različiti instrumenti od značaja i za oblasti životne sredine. Među njima su i neki multilateralni ugovori u kojima Republika Srbija ima status članice, kao što su: Konvencija za zaštitu kulturnih dobara u slučaju oružanog sukoba („Službeni list FNRJ – Međunarodni ugovori“, broj 4/56), Konvencija o merama za zabranu i sprečavanje nedozvoljenog uvoza, izvoza i prenosa svojine kulturnih dobara („Službeni list SFRJ – Međunarodni ugovori“, broj 50/73), Konvencija o zaštiti svetske kulturne i prirodne baštine („Službeni list SFRJ – Međunarodni ugovori“, broj 56/74), Evropska konvencija o zaštiti arheološke baštine („Službeni list SFRJ – Međunarodni ugovori“, broj 9/90), Konvencija o zaštiti evropskog arhitektonskog blaga („Službeni list SFRJ – Međunarodni ugovori“, broj 4/91), Evropska konvencija o kinematografskoj produkciji („Službeni list SCG – Međunarodni ugovori“, broj 2/04), Evropska konvencija o prekograničnoj televiziji („Službeni glasnik RS – Međunarodni ugovori“, broj 42/09), Konvencija o očuvanju nematerijalog kulturnog

⁵ Za spisak međunarodnih ugovora u oblasti životne sredine videti: Dragoljub Todić, *Vodiči kroz EU politike – Životna sredina*, Evropski pokret u Srbiji, Beograd, 2011, str. 371–381.

nasleđa („Službeni glasnik RS – Međunarodni ugovori”, broj 1/10), Evropska konvencija o predelu („Službeni glasnik RS – Međunarodni ugovori”, broj 4/11), Konvencija o zaštiti i unapređenju raznolikosti kulturnih izraza („Službeni glasnik RS – Međunarodni ugovori”, broj 4/11).

Nacionalni propisi u oblasti životne sredine i kulturna baština

Opšti okvir zaštite kulturne baštine u RS ustanovljen je relevantnim odredbama Ustava Republike Srbije (“Službeni glasnik RS”, br. 83/2006) koji sadrži nekoliko odredaba koje se neposredno odnose na kulturnu baštinu, odnosno na životnu sredinu (Član 89, odnosno 74). Zakon o zaštiti životne sredine („Službeni glasnik RS”, br. 135/04, 36/09, 36/09 – dr. zakon i 72/09 – dr. zakon) u članu 17. (koji je naslovljen sa “zaštićena prirodna dobra”) propisuje da se zaštićena prirodna dobra koriste i unapređuju “na način koji omogućava njihovo trajno očuvanje i unapređivanje, u skladu sa zakonom kojim se uređuje zaštita prirode.”⁶ U zaštićenom prirodnom dobru ne mogu se obavljati aktivnosti kojima se ugrožava kapacitet životne sredine, prirodna ravnoteža, biodiverzitet, hidrografske, geomorfološke, geološke, kulturne i pejzažne vrednosti ili na bilo koji način degradira kvalitet i svojstva prirodnog dobra. Javna prirodna dobra, kao dobra od opšteg interesa, koriste se na način i pod uslovima kojima se omogućava razvoj i trajnost njihovih prirodnih, fizičkih, zdravstvenih ili estetskih vrednosti u skladu sa propisima (član 18). Pored toga, kulturna dobra se spominju i u nekoliko drugih odredaba ovog zakona.

Prema odredbama člana 35. Zakona o strateškoj proceni uticaja na životnu sredinu strateška procena uticaja na životnu sredinu vrši se za strategije, planove, programe i osnove u oblasti zaštite prirodnih i kulturnih dobara, pored toga što se vrši i za planove, programe i osnove u oblasti prostornog i urbanističkog planiranja ili korišćenja zemljišta, poljoprivrede, šumarstva, ribarstva, lovstva, energetike, industrije, saobraćaja, telekomunikacija, turizma, infrastrukturnih sistema, zaštite biljnog i životinjskog sveta i njihovih staništa, upravljanja otpadom, upravljanja vodama i dr. Procena uticaja vrši se za projekte koji se planiraju na zaštićenom prirodnom dobru i u zaštićenoj okolini nepokretnog kulturnog dobra, isto kao što se sprovodi za projekte iz oblasti industrije, rudarstva, energetike, saobraćaja, turizma, poljoprivrede, šumarstva, vodoprivrede, upravljanja otpadom i komunalnih delatnosti (član 36, stav 2. i 3).

Zakon o vodama („Službeni glasnik RS”, br. 30/10) u nekoliko svojih odredbi koristi izraz „kulturno nasleđe”, ali ga ne definiše na poseban način.

⁶ U više drugih propisa u različitim oblastima, odredbe koje se odnose na životnu sredinu i odredbe koje se odnose na zaštitu kulturne baštine prepliću se na specifičan način tako što se zaštita životne sredine i zaštita kulturne baštine i/ili dobara paralelno uređuju. Zakon o planiranju i izgradnji („Službeni glasnik RS”, br. 72/09, 81/09, 64/10, 24/11) predstavlja primer zakona u kome se mere zaštite životne sredine i mere zaštite kulturnih dobara na specifičan način prepliću. Ovome bi trebalo dodati i Zakon o rudarstvu i geološkim istraživanjima („Službeni glasnik RS”, br. 88/11), kao i neke druge zakone.

Prema odredbama člana 47. ovog zakona preliminarna procena rizika od poplava izrađuje se za teritoriju Republike Srbije i naročito sadrži, između ostalog i: opis poplava iz prošlosti koje su imale značajnije štetne posledice na kulturno nasleđe, zdravlje ljudi, životnu sredinu i privredne aktivnosti i verovatnoću pojave sličnih događaja u budućnosti, koje bi mogle imati slične posledice; procenu potencijalnih štetnih posledica budućih poplava na kulturno nasleđe, zdravlje ljudi, životnu sredinu i privredne aktivnosti, uzimajući u obzir topografske, hidrološke i geomorfološke karakteristike i položaj vodotoka, uključujući poplavna područja, efekat postojećih objekata za odbranu od poplava, položaj naseljenih mesta i industrijskih zona, planove dugoročnog razvoja i klimatske promene od uticaja na pojavu poplava (stav 2. i 3). Zakon propisuje i obavezu da se obezbedi da karta rizika od poplava sadrži podatke o mogućim štetnim posledicama poplava na kulturno nasleđe, isto kao i na zdravlje ljudi, životnu sredinu, privrednu aktivnost i druge informacije od značaja za upravljanje rizikom od poplava (član 48. stav 3). Planom upravljanja rizicima od poplava obezbeđuje se upravljanje rizicima smanjivanjem mogućih štetnih posledica poplava na kulturno nasleđe, isto kao i na zdravlje ljudi, životnu sredinu i privrednu aktivnost (član 49).

Zakon o zaštiti vazduha („Službeni glasnik RS“, br. 36/09) u članu 12. („uspostavljanje državne mreže“) propisuje obavezu da državnu mrežu mernih stanica čine merne stanice i/ili merna mesta za merenje, između ostalog, i „kvaliteta vazduha u zaštićenim prirodnim dobrima i zaštićenoj okolini nepokretnih kulturnih dobara“ (aut. pod) (stav 4). Prema odredbama člana 6. Zakona o šumama („Službeni glasnik RS“, br. 30/10) „šume sa posebnom namenom“ uključuju i „šume kulturno-istorijskog značaja“ (st. 3. t. 8).

Relativno razrađene odredbe o zaštiti kulturne baštine ili nekih delova kulturne baštine sadržane su u Zakonu o zaštiti prirode („Službeni glasnik RS“, br. 36/09). Posebno se uređuje zaštita speleoloških objekata, zaštita predela, zaštićenih područja, itd. Članom 28. propisano je da područja koja imaju izraženu geološku, biološku, ekosistemsku i/ili predeonu raznovrsnost mogu se proglasiti za zaštićena područja od opšteg interesa. Zaštićena područja mogu se prekogranično povezivati sa zaštićenim područjima susednih država.⁷ U definicijama pojedinih kategorija zaštićenih područja sadržani su i elementi koji se odnose na kulturnu baštinu. Tako, na primer, prema odredbama člana 30. stav 1. Zakona, nacionalni park je definisan kao “područje sa većim brojem raznovrsnih prirodnih ekosistema od nacionalnog značaja, istaknutih predeonih odlika i kulturnog nasleđa u kome čovek živi usklađeno sa prirodom, namenjeno očuvanju postojećih prirodnih vrednosti i resursa, ukupne predeone, geološke i biološke raznovrsnosti, kao i zadovoljenju naučnih, obrazovnih, duhovnih, estetskih, *kulturnih*, turističkih, zdravstveno-

⁷ Plan upravljanja i mere zaštite zaštićenog područja koje je prekogranično povezano sa zaštićenim područjem susedne države, sporazumno se utvrđuje s nadležnim organima te države, a uz saglasnost Ministarstva.

rekreativnih potreba i ostalih aktivnosti u skladu sa načelima zaštite prirode i održivog razvoja" (aut. pod). Istovremeno, isti zakon, spomenik prirode definiše kao "manju neizmenjenu ili delimično izmenjenu prirodnu prostornu celinu, objekat ili pojavu, fizički jasno izraženu, prepoznatljivu i/ili jedinstvenu, reprezentativnih geomorfoloških, geoloških, hidrografskih, botaničkih i/ili drugih obeležja, kao i ljudskim radom formirana botanička vrednost od naučnog, estetskog, *kulturnog* ili obrazovnog značaja" (aut. pod).⁸

U skladu sa članom 33. Zakona, predeo izuzetnih odlika je definisan kao "područje prepoznatljivog izgleda sa značajnim prirodnim, biološko-ekološkim, estetskim i *kulturno-istorijskim vrednostima*, koje se tokom vremena razvijalo kao rezultat interakcije prirode, prirodnih potencijala područja i tradicionalnog načina života lokalnog stanovništva" (aut. pod). Predeo izuzetnih odlika može biti prirodni predeo izuzetnih odlika i kulturni predeo izuzetnih odlika.⁹ Kulturni predeo izuzetnih odlika je područje značajne predeone, estetske i kulturno-istorijske vrednosti koje se tokom vremena razvijalo kao rezultat interakcije prirode, prirodnih potencijala područja i tradicionalnog načina života lokalnog stanovništva.¹⁰

Propisane su i određene mere zaštite za "park prirode", a kulturni" elementi su deo definicije i pojma "parka prirode". Prema odredbama člana 34. park prirode je "područje dobro očuvanih prirodnih vrednosti sa pretežno očuvanim prirodnim ekosistemima i živopisnim pejzažima, namenjeno očuvanju ukupne geološke, biološke i predeone raznovrsnosti, kao i zadovoljenju naučnih, obrazovnih, duhovnih, estetskih, *kulturnih*, turističkih, zdravstveno-rekreativnih potreba i ostalih delatnosti usklađenih sa tradicionalnim načinom života i načelima održivog razvoja" (aut. pod).¹¹

Zakon ustanovljava različite stepene zaštite za različite zone zaštite (član 35). U III stepenu zaštite "moguće je selektivno i ograničeno korišćenje

⁸ Spomenik prirode može biti geološki (istorijskogeološko-stratigrafski, paleontološki, petrološki, sedimentološki, mineraloški, strukturnogeološki, hidrogeološki i drugi), geomorfološki, speleološki (pećina, jama i drugo), hidrološki (ceo ili deo vodotoka, slap, jezero, tresava i drugo), botanički (retki ili značajni primerci biljnog sveta, pojedinačno stablo ili skupina stabala, drvoređi, parkovi, arboretumi, botaničke bašte i drugo) (član 31. Stav 2). Na spomeniku prirode zabranjene su sve radnje i aktivnosti koje ugrožavaju njegova obeležja i vrednosti. Mere zaštite spomenika prirode i način njegovog korišćenja, bliže se određuju aktom o proglašenju zaštićenog područja.

⁹ Prirodni predeo izuzetnih odlika je područje značajne biološko-ekološke i estetske vrednosti gde tradicionalan način života lokalnog stanovništva nije bitnije narušio prirodu i prirodne ekosisteme.

¹⁰ U predelu izuzetnih odlika zabranjene su radnje i aktivnosti kojima se narušavaju primarne prirodne i stvorene vrednosti i karakter predela. Mere zaštite, način obavljanja privrednih i tradicionalnih delatnosti i korišćenje prirodnih i stvorenih vrednosti u predelu izuzetnih odlika, bliže se utvrđuju aktom o proglašenju zaštićenog područja.

¹¹ U parku prirode nisu dozvoljene privredne i druge delatnosti i radnje kojima se ugrožavaju njegova bitna obeležja i vrednosti. Mere zaštite, način obavljanja privrednih delatnosti i korišćenje prirodnih vrednosti u parku prirode, bliže se utvrđuju aktom o proglašenju zaštićenog područja.

prirodnih resursa, upravljačke intervencije u cilju restauracije, revitalizacije i ukupnog unapređenja prirodnog dobra, održivo korišćenje, razvoj i unapređenje seoskih domaćinstava, uređenje *objekata kulturno-istorijskog nasleđa* i tradicionalnog graditeljstva, očuvanje tradicionalnih delatnosti lokalnog stanovništva, razvoj infrastrukture usklađene sa vrednostima, potencijalima i kapacitetima zaštićenog prostora namenjene razvoju ekološkog, ruralnog, zdravstvenog, sportsko-rekreativnog i ostalih vidova turizma u skladu sa principima održivog razvoja" (aut. pod). Pokretna zaštićena prirodna dokumenta posebno se štite Zakonom. Delovi geološkog i paleontološkog nasleđa, kao i biološka dokumenta koja imaju izuzetan naučni, obrazovni i *kulturni značaj*, mogu se štititi kao pokretna zaštićena prirodna dokumenta (aut. pod) (član 37). Zaštićena geološka, paleontološka i biološka dokumenta čuvaju se na mestu gde su nađeni, a nalazište uživa zaštitu kao zaštićeno prirodno dobro. Ako se pojedina zaštićena geološka i paleontološka dokumenta (fosili, minerali, kristali i dr) ne mogu zaštititi na nalazištu, daju se na čuvanje pravnom licu (Prirodnjačkom muzeju, zavičajnom muzeju, muzeju u sastavu fakulteta ili zbirci) (član 97).

Posebni propisi u oblasti kulturne baštine

Specifični propisi u oblasti zaštite kulturne baštine obuhvataju veći broj zakona i podzakonskih akata koje bi u detaljnijoj analizi mesta kulturne baštine u pravu životne sredine trebalo imati u vidu. To su: Zakon o kulturnim dobrima („Službeni glasnik RS”, broj 71/94), Zakon o kulturi („Službeni glasnik RS”, broj 72/2009), Zakon o zadužbinama i fondacijama („Službeni glasnik RS”, broj 88/10, 99/11-dr.zakon), Zakon o bibliotečko-informacionoj delatnosti („Službeni glasnik RS”, broj 52/11), Zakon o srpskoj književnoj zadruzi („Službeni glasnik RS”, broj 20/97), Zakon o obnovi kulturno-istorijskog nasleđa i podsticanju razvoja Sremskih Karlovaca („Službeni glasnik RS”, br. 37/91, 53/93, 67/93 i 48/94), Zakon o Matici srpskoj („Službeni glasnik RS”, broj 49/92), Zakon o osnivanju Muzeja žrtava genocida („Službeni glasnik RS”, br. 49/92, 53/93, 67/93 i 48/94), Zakon o staroj i retkoj bibliotečkoj građi („Službeni glasnik RS”, broj 52/11), Zakon o obaveznom primerku publikacija („Službeni glasnik RS”, broj 52/11), Zakon o izdavanju publikacija („Službeni glasnik RS”, br. 37/91, 53/93, 67/93, 48/94, 135/2004, 101/2005) i Zakon o kinematografiji („Službeni glasnik RS”, br. 46/91, 53/93, 56/93, 67/93, 47/94 i 48/94) predstavljaju opšti normativni okvir zaštite kulturnih dobara u Republici Srbiji.¹² Ovome bi, u detaljnijoj analizi, trebalo dodati i kompletnu listu podzakonskih propisa.

¹² Relevantnost nekih od navedenih zakona mogla bi se ispitivati u kontekstu različitih kriterijuma u vezi sa životnom sredinom u širem smislu reči. Ovo se posebno odnosi na Zakon o kulturnim dobrima, Zakon o kulturi, Zakon o zadužbinama i fondacijama, itd. Ipak, kasnije će se ukazati na norme koje sadrže ovi zakoni, a koje se neposredno odnose na oblast životne sredine. Inače, pravna zaštita kulturnih dobara obuhvata "skup pravnih

Na veze između zaštite kulturnih dobara i zaštite životne sredine, odnosno drugih relevantnih oblasti ukazuje se eksplicitno u članu 8. stav 2. Zakona o kulturnim dobrima. Prema ovim odredbama „zaštita nepokretnih kulturnih dobara i njihove zaštićene okoline, odnosno dobara koja uživaju prethodnu zaštitu obezbeđuje se i na osnovu propisa o planiranju i uređenju prostora, izgradnji objekata i zaštiti životne sredine.“ (aut. pod). Dakle, sudeći prema ovoj odredbi, relevantnost propisa u oblasti životne sredine eksplicitno je potvrđena isto kao i relevantnost propisa u druge dve oblasti (propisi o planiranju i uređenju prostora, propisi koji se odnose na izgradnju objekata). Ipak, treba konstatovati da se na ovaj način, između ostalog, do izvesne mere sužavaju veze između zaštite kulturnih dobara i drugih grupa propisa svodeći relevantnost drugih propisa na navedene tri grupe propisa. Sire posmatrano, u poređenju sa našim pristupom definisanim na početku ovog rada, ovo istovremeno predstavlja i izvesno sužavanje veza između zaštite kulturnih dobara i drugih oblasti regulisanja, iako nisu potpuno jasni razlozi kao i mogući domašaji ovakve odredbe.

Verovatno se najširoim osnovom za tumačenje veza između zaštite kulturne baštine i prava životne sredine može smatrati odredba člana 3. tačka 10. Zakona o kulturi kojom je propisano da je jedno od deset načela kulturnog razvoja i „podsticanje održivog razvoja kulturne sredine kao integralnog dela životne sredine“ (član 3. tačka 10) (aut. pod). Pri tom bi trebalo imati u vidu da mesto i značaj načela Zakon stavlja u kontekst „ostvarivanja opšteg interesa u kulturi“ i „sprovođenje kulturne politike kao skupa ciljeva i mera podsticanja kulturnog razvoja“, o čemu se „stara“ Republika Srbija. Na sličan način se ciljevi zadužbine i fondacije vezuju za „ostvarivanje opštekorisnog cilja“ u skladu sa Zakonom o zadužbinama i fondacijama.

Usaglašavanje nacionalnih propisa sa propisima EU

Zbog jasnih veza između zaštite kulturne baštine i propisa u oblasti zaštite životne sredine sagledavanje stanja usaglašenosti nacionalnih propisa sa propisima EU podrazumeva paralelno sagledavanje stanja i u oblasti životne sredine i u oblasti zaštite kulturne baštine. Što se tiče propisa u oblasti životne sredine, uopšteno se može konstatovati da je u poslednjih nekoliko

normi koje uređuju društvene odnose u vezi sa spomenicima kulture, arhitekture, umetnosti, istorije, a ovlašćenja koje određeni ovlašćeni spomeničkopравни subjekt ima je da na osnovu normi objektivnog spomeničkog prava nešto čini ili ne čini, ili da od drugoga zahteva neko činjenje ili nečinjenje u vezi sa spomenicima kulture, drukčije nazvanim nepokretnim i pokretnim kulturnim dobrima. Jovan P. Popović, Pravna zaštita kulturnih dobara, sa posebnim osvrtom na arhivsku građu koja se nalazi u muzejima i bibliotekama, njeno korišćenje i normativno razgraničenje nadležnosti muzeja, arhiva i biblioteka, Tehnični in vsebinski problemi klasičnoga in elektronskega arhiviranja, Radenci 2012, http://www.pokarh-mb.si/fileadmin/www.pokarh-mb.si/pdf_datoteke/Radenci2012/24_Popovic_2012.pdf. str. 223.

godina učinjen značajan napredak na planu usaglašavanja nacionalnih propisa sa propisima EU, uključujući i propise u oblasti životne sredine koji se neposredno ili posredno odnose i na zaštitu kulturne baštine.¹³ U delu koji se odnosi na kulturu u Izveštaju Evropske komisije za 2011. godinu konstatuje se da "Uneskova Konvencija o zaštiti i podsticanju raznolikosti kulturnog izraza iz 2005. godine, koju su države članice EU ratifikovale, predstavlja glavnu komponentu pravnih tekovina Evropske unije."¹⁴ Međutim, "po pitanju povraćaja kulturnih dobara nezakonito uklonjenih sa teritorije država članica EU, Republika Srbija nije uskladila zakonodavstvo sa pravnim tekovinama EU."¹⁵ Budući da je zaštita kulturne baštine snažno povezana i sa pitanjem zaštite prava manjina to se u Izveštaju konstatuje da su "poštovanje i zaštita prava manjina i prava na kulturu zagarantovani ... srpskim zakonodavnim i institucionalnim okvirom."¹⁶

Zaključak

Veze između kulturne baštine (kulturnih dobara) i prava životne sredine najočiglednije se mogu identifikovati u jednom delu propisa u oblasti životne sredine kojima se na eksplicitan način propisuju određene obaveze i prava različitih subjekata u vezi sa kulturnom baštinom ili kulturom u širem smislu reči. Za raspravu o odnosu između prava životne sredine i prava u oblasti zaštite kulturne baštine značajna je i činjenica da je Republika Srbija članica jednog dela međunarodnih ugovora u oblasti životne sredine koji su od neposrednog značaja za oblast zaštite kulturne baštine, pored međunarodnih ugovora kojima se štiti kulturna baština a imaju i odgovarajući značaj za oblast životne sredine. Pojedini elementi zaštite kulturne baštine predmet su uređivanja većeg broja propisa u oblasti životne sredine ili od značaja za oblast životne sredine. Pored osnovnog Zakona o zaštiti životne sredine ove odredbe sadrže i Zakon o zaštiti prirode, Zakon o proceni uticaja na životnu sredinu, Zakon o strateškoj proceni uticaja na životnu sredinu, Zakon o

¹³ Za šire videti, na primer, *Izveštaj o napretku Srbije za 2012. godinu*, koji prati Saopštenje Komisije upućeno Evropskom parlamentu i Savetu, Strategija proširenja i ključni izazovi za 2012–2013. godinu, {COM(2012) 600}, Evropska komisija, Brisel, 10.10.2012, str. 80–83.

¹⁴ *Analitički izveštaj koji prati Saopštenje Komisije upućeno Evropskom parlamentu i Savetu, Mišljenje Komisije o zahtevu Srbije za članstvo u Evropskoj uniji*, {COM(2011) 668}, Evropska komisija, Brisel, 12.10.2011, str. 143. Republika Srbija je 2009. godine ratifikovala ovaj međunarodni ugovor.

¹⁵ *Ibid.*, 2011, str. 71.

¹⁶ *Ibid.*, 2011, str. 131. U Izveštaju za 2012. i 2013. godinu nema posebnih napomena koje se odnose na propise. U Izveštaju za 2012. godinu se konstatuje da je „neznan napredak“ zabeležen i da Srbija „aktivno učestvuje u programu EU kultura“. *Izveštaj o napretku Srbije za 2012*, SEC (2012)333, Brisel, 10.10.2012, str. 79. Za 2013. godinu se konstatuje da je Srbija započela učešće u programu „Evropa za građane“. *Izveštaj o napretku Srbije za 2013. godinu*, SWD(2013) 412, Evropska komisija, Brisel, 16.10.2013, str. 64.

vodama, Zakon o planiranju i izgradnji, Zakon o rudarstvu i geološkim istraživanjima, itd. S druge strane, veze između ove dve grupe propisa mogu se sagledavati i kroz relevantnost propisa u oblasti zaštite kulturne baštine za oblast životne sredine. U ovom delu može se konstatovati postojanje normi kojima se zaštita životne sredine na opšti način povezuje sa zaštitom nepokretnih kulturnih dobara, odnosno ostvarivanjem „opštih interesa“ u kulturi. Istovremeno, u Zakonu o kulturnim dobrima prisutno je izvesno sužavanje relevantnosti pojedinih grupa propisa za oblast zaštite kulturnih dobara, a pitanje međusobne usaglašenosti propisa može biti predmet posebnog istraživanja. Procenjuje se da je ostvaren određen nivo usaglašenosti nacionalnih propisa sa propisima EU, ali pitanje sprovođenja propisa i dalje se smatra otvorenim.

Bibliografija

- Čok Vida, "Kako pravo štiti kulturna dobra u ratu i miru", *Republika*, Godina XVI (2004), 1-30 septembar 2004. <http://www.republika.co.rs/340-341/16.html>.
- Izveštaj o napretku Srbije za 2012. godinu*, {COM(2012) 600}, Evropska komisija, Brisel, 10.10.2012.
- Izveštaj o napretku Srbije za 2013. godinu*, SWD(2013) 412, Evropska komisija, Brisel, 16.10.2013.
- Jović-Lazić, Ana, „Zaštita kulturne baštine na Kosovu i Metohiji“, *Međunarodni problemi*, 4, 2004, str. 465-489.
- Nacionalni program zaštite životne sredine* („Službeni glasnik RS“, br. 12/10).
- Popović, P., Jovan, „Pravna zaštita kulturnih dobara, sa posebnim osvrtom na arhivsku građu koja se nalazi u muzejima i bibliotekama, njeno korišćenje i normativno razgraničenje nadležnosti muzeja, arhiva i biblioteka“, *Tehnički in vebinski problemi klasičnoga in elektronskoga arhiviranja*, Radenci 2012, http://www.pokarh-mb.si/fileadmin/www.pokarh-mb.si/pdf_datoteke/Radenci2012/24_Popovic_2012.pdf.
- Shelton Dinah, Kiss Alexandre, *Judicial Handbook on Environmental Law*, UNEP, Nairobi, 2005.
- Todić Dragoljub, *Klimatske promene u pravu i reforma sistema upravljanja*, Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd, 2014.
- Todić Dragoljub, „Kulturna baština i pravo životne sredine Republike Srbije“, u Golubović V., Petković P. (ur), *Zbornik radova sa IV međunarodne naučne konferencije "Očuvanje i zaštita kulturno-istorijskog nasleđa Srbije u inostranstvu"*, Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd, 2013, str. 511-517.
- Todić Dragoljub, *Vodiči kroz EU politike – Životna sredina*, Evropski pokret u Srbiji, Beograd, 2011.
- Todić Dragoljub, *Savremena politika i pravo životne sredine*, Megatrend, Beograd, 2008.
- Ugrožena kulturna dobra na Kosovu i Metohiji* (http://www.media.srbija.gov.rs/medeng/documents/cult_properties_at_risk.pdf).

Uništena i oštećena kulturna dobra na Kosovu i Metohiji u periodu od 1999. do 2004. godine (http://www.media.srbija.gov.rs/medeng/documents/destroyed_damaged_1999-2004.pdf);

Vilus Jelena, *Pravna zaštita kulturnih dobara*, Beograd, 2007.

Vilus, Jelena, „Međunarodna zaštita arheološkog nasleđa“, Zbornik Druge i Treće konferencije o integrativnoj zaštiti, Banjaluka, 2009.

Vukasović Vid, Todić Dragoljub, *Environmental Law in Serbia*, Kluwer Law International BV, The Netherlands, 2012.

World Heritage, Challenges for the Millennium, UNESCO, Paris, 2007.

Dragoljub Todić, PhD

CULTURAL HERITAGE IN INTERNATIONAL TREATIES AND ENVIRONMENTAL LEGISLATION OF THE REPUBLIC OF SERBIA

ABSTRACT

The paper analyses the regulations of the most significant environmental legislation related to the cultural heritage. There have been especially emphasized international agreements in the environmental field in which Republic of Serbia has a membership status and which are of importance for the protection of cultural heritage. The second part of the paper is based on the overview of the national legislation in the field of the environment that has provisions on the cultural heritage protection. In that light, it is possible to, in a relatively clear manner, identify parts of the regulations in the field of the environment that in various ways correspond to the certain aspects of the cultural heritage protection. The broader sense of the relevance of the regulations in the environmental field that is indirectly important for the protection of the cultural heritage is also pointed out. In the separate part of the paper, there has been given an overview of the most significant regulations in the field of cultural heritage. The analysis of the state of the national legislation is put in the context of the harmonization with the appropriate EU regulations in the environmental field and cultural heritage. The basic thesis which is proved in the paper is that the cultural heritage protection is a part of the regulation system of the environmental field in a broader sense, but that building stronger ties between instruments of the cultural heritage protection and environmental protection demands further improvements of the system of norms in the environmental and cultural heritage fields.

Key words: cultural heritage, environment, international treaties, national regulations, Serbia, EU.

UDK: 355.58(4-672EU)
Bibliid 0543-3657, 65 (2014)
God. LXV, br. 1155-1156, str. 189-200
Pregledni članak
Priljubljen: 2. jul 2014. godine

*Aleksandar JAZIĆ*¹

Civilna zaštita u Evropskoj uniji

SAŽETAK

Promene na globalnom planu koje su se dogodile nakon završetka hladnog rata uticale su na promene u mnogim društvenim oblastima. Jedna od tih oblasti je civilna zaštita i promena njene uloge. U prošlosti je ova oblast bila više koncipirana kao deo odbrane od oružanog sukoba u kojem bi bilo korišćeno nuklearno naoružanje. Na početku XXI veka civilna zaštita je u službi zaštite civilnog stanovništva od rizika i katastrofa različitim uzroka i karaktera. Evropska unija u cilju jačanja civilne zaštite nastoji da što više poveže svoje članice u jedinstven sistem. Zato Evropska unija ulaže veliki napor u stvaranje sistema civilne zaštite koji će biti dovoljno efikasan da spreči izbijanje ili umanjí posledice mogućih katastrofa u bilo kojoj državi članici. Pored toga, pažnja je posvećena i državama koje nisu članice Evropske unije, jer se posledice katastrofa u susjednim državama mogu preneti i negativno uticati na njene članice.

Gljučne reči: Evropska unija, civilna zaštita, civilna odbrana, Sektor za vanredne situacije, prevencija, rizici, katastrofe, spašavanje, nove tehnologije, životna sredina, zakonodavstvo, međunarodna saradnja.

Uvod

Civilna zaštita ima duboke istorijske korene, a najveći razvoj doživela je tokom XX veka u vreme hladnog rata. Osnovna opasnost u tom periodu pretela je od upotrebe nuklearnog naoružanja, pa je razvoj civilne zaštite bio usmeren ka zaštiti civilnog stanovništva od rata u kojem bi to naoružanje

¹ Dr Aleksandar Jazić, naučni saradnik, Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd. Rad predstavlja deo naučnog projekta „Srbija u savremenim međunarodnim odnosima: Strateški pravci razvoja i učvršćivanja položaja Srbije u međunarodnim integrativnim procesima – spoljopolitički, međunarodni ekonomski, pravni i bezbednosni aspekti“, finansiranog od strane Ministarstva nauke i tehnološkog razvoja Vlade Republike Srbije (evidencioni broj: 179029), a realizuje se u Institutu za međunarodnu politiku i privredu u periodu od 2011. do 2014. godine.

bilo upotrebljeno. Ipak, vremenom je pristup civilnoj zaštiti menjan i ona danas ima drugačiju svrhu. Najčešći stav koji se do skora mogao čuti je da je ključni akter koji treba da razvija civilnu zaštitu centralna vlast. Vremenom se ovaj stav menjao i danas se civilnoj zaštiti pristupa kao oblasti delovanja u čijem razvoju treba da učestvuju centralna vlast, lokalne zajednice i pojedinci, što u prošlosti nije bio slučaj. Dakle, došlo je do podele odgovornosti radi davanja maksimalnog doprinosa radi efikasnijeg i potpunijeg razvoja civilne zaštite.² Može se sa sigurnošću pretpostaviti da je navedenim promenama doprineo završetak hladnog rata, ali i ubrzane klimatske promene. Posebno treba istaći klimatske promene koje izazivaju katastrofe širokih razmera u vidu poplava ili zemljotresa. Naravno, ne treba isključiti ni katastrofe izazvane ljudskim faktorom koje takođe mogu negativno uticati na bezbednost civilnog stanovništva. Kao što se može videti, promene u pristupu razvoja civilne zaštite kretale su se od pretnji mogućim oružanim sukobom do opasnosti koje sa sobom nose promene u prirodi i greške koje nastaju prilikom rukovanja osetljivim tehnologijama.

Promene u shvatanju i ulozi civilne zaštite

Kraj hladnog rata bio je prelomni momenat za postepeno odustajanje od sistema opštenarodne odbrane. U ovom sistemu svi segmenti odbrane, pa i civilna zaštita, bili su usmereni ka pripremi za oružani sukob širih razmera. Zatim je usledio politički i ekonomski razvoj na globalnom nivou koji je podstakao države da specificuju funkcionisanje, zadatke i ciljeve različitih službi.

Na promene u shvatanju i ulozi civilne zaštite uticalo je usvajanje „Međunarodne Strategije za smanjivanje katastrofa” koju su usvojile Ujedinjene nacije (UN), na kojoj se u značajnoj meri oslanja organizacija i planovi civilne zaštite u Evropskoj uniji (EU). Pomenuta Strategija oslikava transformaciju u oblasti civilne zaštite od tradicionalnog pristupa odgovora na katastrofe ka ublažavanju katastrofa. Time se ujedno pokušalo sa promocijom „kulture prevencije”. Strategija sadrži i uokviruje principe prihvaćene tokom poslednje decenije XX veka. Ključni aspekt u Strategiji je shvatanje da nije moguće izbeći katastrofe i eliminisati rizik u potpunosti, ali je moguće iskoristiti određene tehničke mere, uobičajenu praksu i iskustva kako bi se umanjile posledice različitih katastrofa. Zato je suština Strategije da ponudi smernice svim društvima da budu fleksibilna u vezi sa rizicima koji imaju prirodni, tehnološki ili ekološki uzrok. Takođe, time se omogućava umanjivanje negativnog delovanja pomenutih rizika na društvenu i ekonomsku ranjivost modernih društava. Ciljevi izneseni u pomenutoj Strategiji u vezi sa rizicima i mogućim katastrofama mogu se svesti na: jačanje javne svesti, posvećenost javnih organa

² Videti: Lorens DŽ. Vejl, *Civilna odbrana*, Vojnoizdavački i novinski centar, Beograd, 1991, str. 28-32.

vlasti, angažovanje javnosti i umanjivanje ekonomskih i društvenih gubitaka. Da bi se navedeni ciljevi ostvarili, odnosno sprovela ova Strategija, neophodno je sprovesti procenu na nivou države postojećih funkcija za stvaranje obimne i integrisane državne strategije prevencije opasnosti, rizika i katastrofa. Konceptija državnih strategija mora uzeti u obzir mnoge faktore koji se mogu pojaviti u budućnosti, pa je neophodno da budu osmišljene za period od 5 do 10 ili 20 godina unapred.³

Osim promena koje su u oblasti civilne zaštite doneli kraj hladnog rata i novi pravac razvoja u XXI veku ključne aktivnosti u vezi zaštite stanovništva i dalje su opstale. Lorens Dž. Vejl, na bazi međunarodnog prava, navodi da su ti elementi: (1) upozorenje, (2) evakuacija, (3) upravljanje skloništima, (4) upravljanje merama zamračivanja, (5) spasavanje, (6) obezbeđenje prve pomoći, (7) protivpožarna zaštita, (8) otkrivanje i obeležavanje opasnih zona, (9) dekontaminacija i slične aktivnosti, (10) obezbeđenje nužnog smeštaja i snabdevanja, (11) uspostavljanje i održavanje reda u ugroženim zonama, (12) popravka komunalnih objekata, (13) uklanjanje mrtvih, (14) održavanje objekata bitnih za život građana i (15) dodatne aktivnosti u cilju efikasnog izvršenja prethodno navedenih zadataka.⁴ U prošlosti se mnogo više koristio termin „civilna odbrana“, jer je ona bila sastavni deo odbrane zemlje od dejstva neprijatelja u slučaju ratnog stanja. Dakle, civilna odbrana nije imala pasivan karakter, već je podrazumevala masovno uključivanje stanovništva u odbranu zemlje kroz aktivnosti koje nisu podrazumevale konkretnu upotrebu naoružanja. Danas se više govori o „civilnoj zaštiti“ i ovaj termin nema toliki prizvuk odbrane zemlje ili zaštite civila u slučaju rata. Civilna zaštita je u XXI veku mnogo više orijentisana ka zaštiti civila od prirodnih katastrofa, a manje od posledica koje po stanovništvo ima oružani sukob.⁵

Dakle, pomenuta specifikacija službi u jednoj državi koju je izazvao proces globalizacije pomerio je ulogu civilne zaštite od vojnog, ili poluvojnog, ka civilnom sektoru. Organizacija države u slučaju ratnog stanja ostavljena je drugim sektorima, ali bi u i tom slučaju civilna zaštita imala svoju ulogu. Naravno, ta uloga ostvarivala bi se u nekom drugom obliku i na drugačiji način u odnosu na pristup koji je postojao u prošlosti.

Značaj civilne zaštite u Evropskoj uniji

Postoje brojni razlozi zbog kojih je neophodno razviti i ojačati postojeće planove sprečavanja katastrofa na nivou Evropske unije. Pre svega, katastrofe su pojave koje prelaze ili mogu preći državne granice i pogoditi dve ili više

³ Videti: "What is the International Strategy?", *The United Nations Office for Disaster Risk Reduction*, Internet: <http://www.unisdr.org/who-we-are/international-strategy-for-disaster-reduction>, 25/03/2014.

⁴ Videti: Lorens Dž. Vejl, *Civilna odbrana*, op. cit., str. 33.

⁵ *Ibidem*, str. 33-35.

država članica. Katastrofe negativno utiču na programe razvoja EU u različitim oblastima, a ne treba zaboraviti ekonomski momenat eliminisanja negativnih posledica katastrofa. Time se umanjuju kapaciteti EU u ekonomsko ulaganje u razvoj njenih regiona. Države članice EU već imaju potpuno ili delimično razvijene planove za reagovanje u slučaju katastrofa. Ipak, reagovanje u takvim situacijama sigurno bi bilo efikasnije ako bi se pomenuti planovi povezali u jednu celinu i dalje razvili na nivou EU.

Bolje razumevanje uzroka, prirode i posledica katastrofa ključni je preduslov za njihovo sprečavanje ili efikasno eliminisanje posledica koje proizvode. Zato je EU definisala ključne elemente koji se odnose na prevenciju katastrofa. Ti elementi su: (1) stvaranje baze podataka o katastrofama, (2) prenošenje najbolje prakse, (3) razvoj smernica o opasnostima i rizicima u cilju izrade geografskih karata, (4) podsticanje istraživačkih aktivnosti. Politikom EU i politikama država članica može se upravljati na način koji će podstaći razvoj efikasnih planova u slučaju katastrofa. Da bi se to postiglo neophodno je osmisliti i sprovesti odgovarajuće mere čiji je cilj efikasno sprečavanje katastrofa. Najvažnije mere su: (1) proširenje iskustava stečenih u vežbama prevencije katastrofa, (2) trening i jačanje svesti u oblasti prevencije katastrofa, (3) jačanje veza između subjekata, (4) osnaživanje sredstava ranog upozoravanja. Briga u vezi sa prevencijom katastrofa uzeta je u obzir na konzistentniji i efikasniji način kroz različite politike i programe EU. Ove politike i programi prevashodno su usmerene ka: efikasnijem usmeravanju sredstava EU, postojećem zakonodavstvu EU u oblasti prevencije katastrofa.⁶

Organizacija civilne zaštite u Evropskoj uniji

Savet EU doneo je 23. oktobra 2001. godine „Odluku o osnivanju Mehanizma Zajednice da bi se olakšalo jačanje saradnje u intervencijama pomoći civilne zaštite”. U objašnjenju Odluke ističu se najvažniji razlozi koji su doveli do njenog donošenja. Prevashodno se ističe važnost unapređenja zaštite u slučaju prirodnih, tehnoloških, radioloških i ekoloških vanrednih situacija. To se odnosi kako na pomenute pojave unutar EU, ali i izvan nje. Mehanizam Zajednice može pomoći jačanje aktuelnih programa EU u oblasti civilne zaštite, posebno kada su u pitanju vanredne situacije koje zahtevaju brz odgovor. Takođe, pomenuti Mehanizam bio bi zasnovan na zakonodavstvu EU i međunarodnim obavezama. Time ova odluka nije zadirala u međusobne odnose država članica uspostavljene bilateralnim i multilateralnim ugovorima u oblasti civilne zaštite.⁷

⁶ Videti: “A Community approach on the prevention of natural and man-made disasters”, *Commission of the European Communities*, COM(2009) 82 final, 23.2.2009, Brussels, pp. 4-8.

⁷ Videti: “Council decision of 23 October 2001 establishing a Community mechanism to facilitate reinforced cooperation in civil protection assistance intervention”, *Official Journal of the European Communities*, 15.11.2001, L 297/7.

Članom 1. pomenute odluke uspostavljen je Mehanizam EU koji treba da osnaži spregu Zajednice i država članica u oblasti civilne zaštite. To se posebno odnosi na situacije koje predstavljaju ozbiljnu pretnju i zahtevaju brz odgovor. Mehanizam je stvoren sa prevashodnim ciljem zaštite ljudi, ali i imovine, životne sredine, kulturnog nasleđa i slično. Situacije u kojima Mehanizam EU treba da ostvari željene rezultate su prirodne, tehnološke, radiološke i ekološke katastrofe unutar ili izvan EU. Takođe, još jedna oblast jesu nesreće koje prouzrokuju zagađenje mora i voda. Opšta svrha uspostavljanja Mehanizma EU je obezbeđivanje podrške u pomenutim kriznim situacijama i bolja koordinacija u intervencijama pružanja pomoći koje realizuju države članice i Zajednica. Postoje mnogi elementi i akcije koji predstavljaju sastavne delove Mehanizma EU. To su ukratko: (1) identifikovanje interventnih timova i drugih oblika pružanja pomoći, (2) adekvatna obuka interventnih timova, (3) radionice, seminari i projekti o ključnim osobenostima intervencija, (4) uspostavljanje timova za koordinaciju, (5) uspostavljanje centra za nadgledanje i informisanje, (6) uspostavljanje zajedničkog komunikacionog i informacionog sistema u vanrednim situacijama i (7) druge aktivnosti pružanja podrške, poput transporta neophodnih sredstava.⁸

U članu 4. istaknuti su načini ostvarivanja zacrtanih ciljeva iz člana 1. pomenute odluke. Naime, komisija EU uspostaviće i upravljati centrom za nadgledanje i informisanje. Istaknuto je da će ovaj centar funkcionisati 24 časa dnevno. Isto tako, navodi se da komisija EU ima nameru da uspostavi i upravlja pouzdanim zajedničkim sistemom komunikacije i informisanja u vanrednim situacijama. Razvoj mogućnosti mobilisanja i raspoređivanja malih ekspertskih timova još jedan je od načina za koji komisija EU smatra da će olakšati ostvarivanje zacrtanih ciljeva. Kao poslednji, ali ne manje važan, način koji treba da omogući da mehanizam EU stabilno funkcioniše komisija EU ističe programe obuke koji će razviti koordinaciju, kompatibilnost i komplementarnost među interventnim timovima.⁹

Član 7. navedene odluke veoma je značajan jer su njime određeni učesnici u mehanizmu EU u oblasti civilne zaštite. Pored država članica EU, u pomenutom članu navodi se da učesnici u Mehanizmu EU mogu biti države kandidati za članstvo u EU sa prostora centralne i istočne Evrope. Najvažniji element je da njihovo članstvo mora biti u skladu sa različitim evropskim sporazumima kojima je regulisana oblast civilne zaštite.¹⁰

Radi unapređenja civilne zaštite na prostoru EU, Savet EU doneo je 8. novembra 2007. godine „Odluku o uspostavljanju Mehanizma civilne zaštite Zajednice”. Ova odluka, u stvari, predstavlja preinačenu „Odluku o osnivanju mehanizma Zajednice da bi se olakšalo jačanje saradnje u

⁸ Ibidem, Art. 1.

⁹ Ibidem, Art. 4.

¹⁰ Ibidem, Art. 7.

intervencijama pomoći civilne zaštite". Zato između njih postoje velike sličnosti. U odluci iz novembra 2007. godine definisani su osnovni elementi koji treba dodatno da unaprede civilnu zaštitu i saradnju država članica EU.

Članom 3. konkretnije je objašnjena definisana svrha, odnosno smisao, odluke. U tom smislu, jasnije su definisani termini glavne vanredne situacije, odgovor, spremnost, rano upozoravanje i mera (modul). *Glavne vanredne situacije* podrazumevaju sve situacije u kojima je izvestan štetan uticaj po ljude, životnu sredinu i imovinu. Takve vanredne situacije mogu iziskivati pomoć u okviru Mehanizma civilne zaštite Zajednice. *Odgovor* uključuje sve aktivnosti preduzete u okviru Mehanizma civilne zaštite Zajednice u cilju utvrđivanja posledica vanredne situacije tokom i nakon njenog trajanja. *Spremnost* podrazumeva stanje pripravnosti i posedovanje sredstava za brz odgovor na vanredne situacije kao rezultat prethodnih priprema. Pod *ranim upozoravanjem* smatra se tačno i efikasno pružanje informacija koje će omogućiti aktivnosti u cilju izbegavanja ili umanjivanja rizika, ali i osigurati spremnost za efikasan odgovor u vanrednoj situaciji. *Mera ili modul* znači samodovoljnost i autonomno redefinisane zadatka, kao i redefinisane ugovora među državama članicama EU koji se tiču njihovih mogućnosti. Pretpostavka je da će redefinisane ugovora biti podstaknuto različitim potrebama.¹¹

U članu 5. navedeni su zadaci koje Evropska komisija ima nameru da realizuje kako bi Mehanizam civilne zaštite Zajednice postao efikasan sistem. Dakle, Evropska komisija će: (1) uspostaviti i upravljati Centrom za nadgledanje i informisanje (Monitoring and Information Centre – MIC)¹² i (2) uspostaviti i upravljati Zajedničkim sistemom komunikacija i informisanja u vanrednim situacijama (Common Emergency Communication and Information System – CECIS).¹³ Ostali zadaci Evropske komisije svode se na: jačanje kapaciteta u oblasti ranog upozoravanja, razvoja kapaciteta ekspertske timova, pružanja pomoći ugroženim državama članicama, koordinacije u operacijama pružanja pomoći civilne zaštite, organizovanja obuke, prikupljanja informacija, širenje prethodnih iskustava, uvođenje novih tehnologija, pružanje logističke podrške i preduzimanje bilo kojih aktivnosti podrške koje su neophodne u okviru Mehanizma civilne zaštite Zajednice.¹⁴

Članovi 6, 7. i 8. „Odluke o uspostavljanju Mehanizma civilne zaštite Zajednice” odnose se na odgovor Evropske komisije i EU u slučaju glavnih vanrednih situacija.

Članom 6. utvrđeno je da će u slučaju takvih vanrednih situacija, koje mogu imati i prekogranični efekat, pogođena država članica odmah obavestiti Evropsku komisiju i države članice na koje se može preneti krizna

¹¹ Videti: “Council decision of 8 November 2007 establishing a Community Civil Protection Mechanism (recast)”, *Official Journal of the European Communities*, 01.12.2007, Art. 3.

¹² U daljem tekstu MIC.

¹³ U daljem tekstu CECIS.

¹⁴ Ibidem, Art. 5.

situacija.¹⁵ U članu 7. navedeno je da ukoliko na teritoriji EU gde je došlo do pojave pretnje država članica može zatražiti pomoć kroz MIC ili direktno od druge države članice. Istaknuto je da u takvoj situaciji zahtev za pomoć bude što je moguće jasniji.¹⁶ Član 8. posebno je interesantan, jer se odnosi na vanredne situacije izvan EU. Naime, odredbe člana 7. mogu se primeniti u oblasti civilne zaštite i van teritorije EU. Takve intervencije pružanja pomoći mogu se sprovoditi autonomno, odnosno od strane jedne države članice, ili kao intervencije međunarodnih organizacija. Pružanje pomoći i koordinacija o kojima se govori u članu 8. mogu biti realizovane isključivo kroz Mehanizam civilne zaštite Zajednice.¹⁷

Članom 10. navedene Odluke istaknuto je da će učešće u Mehanizmu civilne zaštite Zajednice biti otvoreno za države koje su kandidati za prijem u EU. Ostale države, ali i regionalne i međunarodne organizacije, mogu saradivati u aktivnostima u okviru ovog Mehanizma ukoliko između njih i EU postoje ugovori koji to regulišu.¹⁸

Mehanizam civilne zaštite Zajednice

U prethodnim delovima rada moglo se primetiti da je okosnica civilne zaštite EU i njenih država članica Mehanizam civilne zaštite Zajednice.

Osnovna uloga Mehanizma civilne zaštite Zajednice jeste da učvrsti saradnju u oblasti civilne zaštite u slučaju velikih kriznih situacija koje zahtevaju brzo reagovanje. Ovaj Mehanizam može doprineti efikasnijem pružanju pomoći ugroženoj državi članici EU u oblasti civilne zaštite, što je u skladu sa principom supsidijarnosti. To je posebno značajno ako država članica nije spremna da samostalno odgovori na krizu kojom je pogođena, posebno ako se radi o neophodnim resursima za efikasno delovanje. Zato Mehanizam civilne zaštite Zajednice može osigurati efikasno pružanje pomoći i omogućiti brzo delovanje timova za vanredne situacije.

Mehanizam civilne zaštite Zajednice ima nekoliko instrumenata koji obezbeđuju pripremljenost i efikasan odgovor u slučaju katastrofa. *Ključni instrument* Mehanizma civilne zaštite Zajednice je Koordinacioni centar za hitno reagovanje (Emergency Response Coordination Centre – ERCC).¹⁹ ERCC funkcioniše 24 časa dnevno i predstavlja platformu za sve države članice da na jednom mestu imaju na raspolaganju sva sredstva civilne zaštite koja su u tom momentu dostupna. ERCC funkcioniše kao komunikaciono središte na nivou štaba između država učesnica, države

¹⁵ Ibidem, Art. 6.

¹⁶ Ibidem, Art. 7.

¹⁷ Ibidem, Art. 8.

¹⁸ Ibidem, Art. 10.

¹⁹ U daljem tekstu ERCC.

pogođene krizom i eksperata na terenu. Treba naglasiti da se svaka država unutar ili izvan EU može obratiti za pomoć kroz ERCC. *Drugi instrument* je već pomenuti CECIS koji predstavlja pouzdanu aplikaciju za uzbuñivanje i obaveštavanje zasnovanu na internet umrežavanju. CECIS je stvoren u cilju uspostavljanja komunikacije u kriznim situacijama među državama učesnicama. *Treći instrument* su različiti programi obuke čija je osnovna svrha jačanje civilne zaštite i poboljšanje saradnje između timova za intervencije različitih država članica. Važan element ovih programa je razmena iskustava. Programi se sastoje od kurseva, zajedničkih vežbi i razmene eksperata. *Moduli*, odnosno mere, su četvrti instrument koji je urađen na bazi kapaciteta jedne ili više država članica na dobrovoljnoj osnovi. To je jedan od doprinosa jačanju brzog odgovora u oblasti civilne zaštite.²⁰

Ipak, treba naglasiti da se Mehanizam civilne zaštite Zajednice u najvećoj meri zasniva na obuci, razmeni eksperata i zajedničkim vežbama. Osnovni cilj ovih aktivnosti je veća pripremljenost država članica EU u slučaju katastrofa. Obuka treba da učvrsti saradnju evropskih država u oblasti civilne zaštite, što će doprineti većoj efikasnosti u pružanju pomoći u slučaju vanrednih situacija. To će ujedno doprinosti većem poznavanju kapaciteta svake države članice pojedinačno. Osnovni smisao razmene eksperata je upoznavanje sličnosti ili razlika u dužnostima sektora civilne zaštite koje postoje u političkim sistemima država članica EU. Pored toga, eksperti imaju mogućnost da se upoznaju sa različitim tehnikama koje se koriste u drugoj državi, kao i da prisustvuju kursevima koji im nisu dostupni u državama iz kojih dolaze. Naravno, eksperti mogu održati kurseve u gostujućoj državi iz različitih oblasti civilne zaštite ukoliko u toj državi postoji potreba za upoznavanjem sa novim pristupima i tehnikama. Zajedničke vežbe, koje se često održavaju, sastavni su deo obuke pripadnika civilne zaštite u okviru EU. Ove vežbe treba da razviju međusobno razumevanje tokom saradnje u slučaju pružanja pomoći u intervencijama timova civilne zaštite. Drugi cilj ovih vežbi je ubrzanje odgovora na pojavu velikih kriza. Time se doprinosti jačanju međusobne operativne saradnje. Dodatne koristi od pomenutih vežbi su: efikasnije planiranje, brže donošenje odluka, pružanje odgovarajućih informacija javnosti i medijima, kao i prepoznavanje novih potreba u obuci. Stečena iskustva tokom vežbi razmenjuju se u okviru radionica, čime se omogućava uvid u operativne propuste koji se kasnije popravljaju. Organizacija i finansiranje vežbi obaveza je država učesnica, uz pružanje dodatnih finansijskih sredstava od strane Evropske komisije. Predlog održavanja vežbi objavljuje se svake godine.²¹

²⁰ Videti: "The Community mechanism for civil protection", *European Commission*, Internet: http://ec.europa.eu/echo/policies/disaster_response/mechanism_en.htm, 25/03/2014, pp. 1-2.

²¹ Videti: "Preparedness", *European Commission*, Internet: http://ec.europa.eu/echo/policies/prevention_preparedness/preparedness_en.htm, 25/03/2014.

Civilna zaštita u Srbiji – razvoj u odnosu na Evropsku uniju

Republika Srbija trenutno je u procesu društvene i transformacije različitih državnih službi među kojima su službe u okviru civilne zaštite. Kao i u ostalim državama tokom hladnog rata, civilna zaštita, odnosno civilna odbrana, bila je u okvirima vojske. U toku procesa evropskih integracija, Srbija se i u ovoj oblasti usaglašavala sa EU standardima. To se može videti prema zakonima i akcionim planovima koji su doneseni u oblasti civilne zaštite. Postepeno je civilna zaštita izašla iz okvira vojske i formiran je Sektor za zaštitu i spasavanje u okviru Ministarstva unutrašnjih poslova, a sredinom 2009. godine došlo je do preimenovanja u Sektor za vanredne situacije.

U članu 11. Zakona o vanrednim situacijama može se videti da je ključni organ za oblast civilne zaštite na teritoriji Republike Srbije Ministarstvo unutrašnjih poslova. U opseg nadležnosti ovog Ministarstva spada oblikovanje i sprovođenje politike u oblasti civilne zaštite, ali i postupanje u skladu sa zakonima, odredbama međunarodnih ugovora i odlukama Narodne skupštine i Vlade.²²

Zemljotresi su pojave koje kao posledice imaju klizišta, ruševine i slične vrste razaranja. Takve posledice zemljotresa nose sa sobom opasnost po bezbednost ljudi, imovine i životne sredine. Zato je tokom 2009. godine formirano pet regionalnih timova za spasavanje u iz ruševina. Ovi timovi su stacionirani u Beogradu, Novom Sadu, Nišu, Kraljevu i Valjevu. Sastavljeni su od pripadnika Sektora za vanredne situacije i Žandarmerije. Pripadnici navedenih timova obučavani su od strane eksperata Službe za civilnu zaštitu Ministarstva unutrašnjih poslova Republike Francuske. U skladu sa već spomenutim Zakonom o vanrednim situacijama, delovanje u vanrednim situacijama podrazumeva zajedničku aktivnost Sektora za vanredne situacije i jedinica lokalne samouprave. Osnovni cilj ovakve koncepcije delovanja je efikasnost, odnosno jednostavnije i brže reagovanje. Sektor za vanredne situacije nadležan je da u takvim situacijama vrši koordinaciju svih uključenih državnih institucija tokom akcija spasavanja. Zato Sektor za vanredne situacije ulaže napore da dodatno ojača sopstvene kapacitete kako bi bio spreman da efikasnije preventivno deluje i umanj rizik u slučaju različitih prirodnih katastrofa i vanrednih situacija. Jačanje kapaciteta podrazumeva kontinuitet u unapređenju službe i razvoju institucionalnih struktura. Krajem 2010. godine nastavljeno je sa aktivnostima unapređenja civilne zaštite u Republici Srbiji. To je prevashodno podrazumevalo adekvatno unapređenje zakonodavnog okvira, što se odnosilo na jasno definisanje formiranja štabova u slučaju vanrednih situacija, obuke, finansiranja, razvrstavanju objekata, delatnosti i zemljišta u kategorije ugroženosti od požara, zaštite od požara Autonomne pokrajine i jedinica lokalne samouprave. Unapređenjem zakonodavnog okvira stvorena je čvrsta osnova za formiranje štabova na svim

²² Videti: „Zakon o vanrednim situacijama”, *Sl. glasnik RS*, br. 111/2009, 92/2011 i 93/2012, čl. 11.

nivoima državne uprave. U 2011. godini, kao i u prethodnoj godini, akcenat je stavljen na zakonske okvire u daljem razvoju civilne zaštite. Usvojeni su razni podzakonski akti u vidu uredbi i pravilnika koji se odnose na opremu, planove, sprovođenje evakuacije, upotrebu specijalizovanih jedinica, zaštitu visokih objekata, zaštitu od požara, dostavljanje informacija i vatrogasne jedinica lokalne samouprave.²³

Kao što se može videti, u prethodnom periodu u Srbiji se ozbiljno pristupilo razvoju oblasti zaštite i spasavanja u vanrednim situacijama, kao i usavršavanju delovanja u ovoj oblasti. Pored razvoja zakonodavnog okvira, stvoreni su dodatni organizacioni, tehnički i strateški uslovi za nesmetanu upotrebu svih raspoloživih kapaciteta.

Poseban značaj za razvoj civilne zaštite u Republici Srbiji ima donošenje „Nacionalne strategije zaštite i spasavanja u vanrednim situacijama”. Osnovni cilj uobličavanja i usvajanja ove Strategije jeste stvaranje integrisanog sistema zaštite i spasavanja na teritoriji Republike Srbije. Pored ove Strategije, doneseni su i drugi dokumenti iste prirode koji treba da unaprede usklađenost sistema civilne zaštite i delovanja u vanrednim situacijama odgovarajućih službi naše zemlje sa sličnim dokumentima donesenim na međunarodnom nivou. Pažnja je posebno poklonjena dokumentima koji su usvojeni i sprovode se na teritoriji EU.²⁴

Zaključak

U ovom trenutku može se zaključiti da je osnovni pravac u razvoju civilne zaštite u Republici Srbiji i delovanja u vanrednim situacijama usmeren na adekvatnom uobličavanju zakonodavnog okvira. To se takođe odnosi na usaglašavanje našeg zakonodavnog okvira sa standardima koji postoje u EU u oblasti vanrednih situacija. Time će se detaljno definisati nadležnosti Sektora za vanredne situacije i drugih službi nadležnih za delovanje u slučaju katastrofa i drugih oblika vanrednih situacija. Kao drugi pravac razvoja nameće se obuka i priprema specijalizovanih timova i vatrogasno-spasilačkih jedinica za delovanje u vanrednim situacijama. Tu je izražena saradnja sa drugim zemljama, posebno razvijenim članicama EU. Nabavka neophodne opreme i sredstava za pomenute timove i jedinice predstavlja treći pravac u razvoju civilne zaštite.

Razvoj i oblikovanje našeg zakonodavnog okvira usmereno je ka usaglašavanju sa standardima koji postoje u EU u oblasti vanrednih situacija. Time se doprinosi stvaranju preduslova za bližu saradnju Srbije i EU u oblasti civilne zaštite. Razvojem ove saradnje Srbija može postati regionalni partner

²³ Videti: Nemanja Bojičić, „Razvoj sistema zaštite i spasavanja u okviru MUP-a Republike Srbije”, *Bezbednost*, god. LV, br. 1/2013, str. 171-174.

²⁴ Videti: „Nacionalna strategija zaštite i spasavanja u vanrednim situacijama”, *Službeni glasnik RS*, 86/2011 od 18.11.2011.

EU u pomenutoj oblasti. Za Srbiju je razvoj međusobnih odnosa sa EU u toj oblasti važan, jer bi se time dodatno ojačali kapaciteti naše zemlje da efikasno odgovori pretnjama koje sa sobom donose vanredne situacije.

Može se zaključiti da civilna zaštita u Republici Srbiji nije nerazvijena oblast, ali da je neophodno uložiti još napora i sredstava da bi se dostigao nivo efikasnosti u delovanju koji postoji u srednje i visoko razvijenim zemljama. To je veoma važno, jer je Republika Srbija iznela jasan stav da želi da se priključi EU, a jedna od oblasti u kojoj je neophodno usaglašavanje sa standardima EU je upravo civilna zaštita i delovanje u vanrednim situacijama. Kada se govori o narednim koracima u ovoj oblasti, prednost naše zemlje u odnosu na druge države kandidate za prijem u EU su iskustva stečena u ratnim godinama tokom raspada SFRJ i bombardovanja SRJ 1999. godine. U ovim periodima službe civilne zaštite i vatrogasno-spasilačke jedinice bile su suočene za velikim izazovima kroz koje su stečena iskustva koja mogu poslužiti kao vredan osnov za dalji razvoj civilne zaštite i službi nadležnih za delovanje u vanrednim situacijama.

Bibliografija

- “A Community approach on the prevention of natural and man-made disasters”, *Commission of the European Communities*, COM(2009) 82 final, 23.2.2009, Brussels.
- Bojičić, Nemanja, „Razvoj sistema zaštite i spasavanja u okviru MUP-a Republike Srbije”, *Bezbednost*, god. LV, br. 1/2013.
- “Council decision of 23 October 2001 establishing a Community mechanism to facilitate reinforced cooperation in civil protection assistance intervention”, *Official Journal of the European Communities*, 15.11.2001.
- “Council decision of 8 November 2007 establishing a Community Civil Protection Mechanism (recast)”, *Official Journal of the European Communities*, 01.12.2007.
- „Nacionalna strategija zaštite i spasavanja u vanrednim situacijama”, *Službeni glasnik RS*, 86/2011 od 18.11.2011.
- “Preparedness”, *European Commission*, Internet: http://ec.europa.eu/echo/policies/prevention_preparedness/preparedness_en.htm, 25/03/2014.
- “The Community mechanism for civil protection”, *European Commission*, Internet: http://ec.europa.eu/echo/policies/disaster_response/mechanism_en.htm, 25/03/2014.
- Vejl, Lorens DŽ., *Civilna odbrana*, Vojnoizdavački i novinski centar, Beograd, 1991.
- “What is the International Strategy?”, *The United Nations Office for Disaster Risk Reduction*, Internet: <http://www.unisdr.org/who-we-are/international-strategy-for-disaster-reduction>, 25/03/2014.
- „Zakon o vanrednim situacijama”, *Sl. glasnik RS*, br. 111/2009, 92/2011 i 93/2012.

Aleksandar JAZIĆ

CIVIL PROTECTION IN THE EUROPEAN UNION

ABSTRACT

The changes at the global level that occurred after the end of the Cold War resulted in the changes in many areas of society. One of them is civil protection and changes of its role. In the past, this area was more designed as part of defense in the armed conflict in which nuclear weapons would be used. At the beginning of the XXI century civil protection has been in the service of protection of the civilian population from the risks and disasters of different causes and character. The European Union, in order to strengthen civil protection, is trying to connect its members as much is possible into a single system. That is why the European Union is investing a lot of efforts to create a civil protection system that will be effective enough to prevent outbreaks or reduce the effects of a possible disaster in any Member State. In addition, attention is given to the countries that are not members of the European Union, because the consequences of disasters in neighboring countries can be transmitted and affect its members.

Key words: European Union, civil protection, civil defense, Sector for Emergency Situations, prevention, risks, catastrophes, rescue, new technologies, environment, legislation, international cooperation.

BALKAN I BLISKI ISTOK: DA LI SU ODRAZ JEDAN DRUGOG?

The Balkans and the Middle East: Are they mirroring each other?, Vladimir Cvetković i Ivana Bartulović (urs.), Kancelarija odbora za Kosovo i Metohiju SPC i Fakultet bezbednosti, Beograd, 2013, 142 str.

Krajem 2013. godine u izdanju Kancelarije odbora za Kosovo i Metohiju Sprske pravoslavne crkve i Fakulteta bezbednosti Univerziteta u Beogradu izašao je zbornik radova *The Balkans and the Middle East: Are they mirroring each other?* Zbornik je nastao kao rezultat naučne konferencije „Balkan i Bliski istok: Da li su ogledalo jedan drugom?“ održane u Pečkoj patrijaršiji 14-15. oktobra 2012. godine. Učesnici konferencije, među kojima su poznati naučnici i istraživači iz Izraela, Srbije, Hrvatske i SAD-a, pokušali su da odgovore na pitanja: koliko su i dan danas aktuelne stare istorijske, ekonomske, političke i duhovne veze između Balkana i Bliskog istoka i kakav imaju uticaj na savremene političke procese u ovim regionima.

U uvodnom delu zbornika profesor Martin Van Creveld, jedan od najcenjenijih izraelskih vojnih historičara, uvodi čitaoca u istorijat balkanskog i bliskoistočnog regiona. Vlast Otomanskog carstva je deo istorijskog nasleđa oba regiona, a slabljenjem njegove moći, na Balkanu i na Bliskom istoku dolazi do formiranja velikog broja novih država. Granice među nastalim državama uglavnom nisu bile zasnovane na nacionalnoj, ekonomskoj i kulturnoj osnovi, što je u oba regiona imalo za posledicu političku nestabilnost i konstantne unutrašnje i međudržavne ratove. U ovakvom okruženju posebno se izdvojio Izrael. Sličnosti Izraela sa Srbijom su brojne: približan broj stanovnika, prirodna bogatstva, sukobi sa susednim državama. Ali, za razliku od Srbije koja je veći deo prošlog veka provela u *de facto* miru sa susedima, Izrael je i pored formalnih mirovnih ugovora imao krajnje problematične međudržavne odnose zbog protivljenja arapskih suseda. Pored svoje kratke, ali izuzetno turbulentne istorije, Izrael je postao jedna od ekonomsko-industrijski najrazvijenih zemalja Bliskog istoka, te kao takav predstavlja odličan primer iz kog Srbija može mnogo da nauči.

Profesor Boris Havel sa zagrebačkog Univerziteta, poredi Balkan i Bliski istok i ukazuje da su balkanski konflikti najsličniji bliskoistočnim konfliktima, jer ih karakteriše pretnja globalnim džihadom, neposredna blizina neislamskih političkih aktera, kao i brojni religijski sukobi. Prema njegovom

mišljenju, načini rešavanja sukoba Hrišćana i Jevreja na Bliskom istoku, mogu predstavljati dobar model za prevazilaženje razlika među balkanskim Hrišćanima, jer sukobi katolika i pravoslavaca na Balkanu nemaju suštinski drugačiju osnovu u odnosu na sukobe Hrišćana i Jevreja.

Profesori Darko Tanasković i Srđa Trifković iznose važno pitanje posvećeno ulozi Turske na Balkanu i Bliskom istoku. Oba regiona su otvoreno i u više navrata označavana kao dva regionalna prioriteta aktuelne spoljne politike Turske zasnovane na neo-otomanskoj doktrini „strategijske dubine“. Zapadne zemlje smatraju Tursku važnim saveznikom na Balkanu zbog velikog procenta islamskog stanovništva u balkanskim državama. Činjenica da je članica NATO pakta daje joj dodatni kredibilitet. Za samu Tursku, balkanski region kao deo nasleđa otomanske Rumelije, predstavlja srž u oblikovanju koncepta i politike neo-osmanizma. Neo-otomansko otvaranje prema Bliskom istoku odnosi se pre svega na islamske države u neposrednoj blizini Turske, za koje je zajedničko učesće u bliskoistočnim sukobima. Tu spadaju Iran, Irak, Sirija i Izrael, prema kojima Ankara pažljivo povlači političke poteze. Iako nema direktne veze između angažovanja Turske na Balkanu i na Bliskom istoku, sve njene aktivnosti u ovim regionima treba komparativno posmatrati, kao dve strane iste pojave koji su u nekim tačkama čak i međuzavisne. Na taj način najbolje se mogu sagledati ideje neo-osmanizma kao i njegovi politički potencijali, kontradiktornosti i ograničenja.

Bezbednosnim, religijskim i ideološkim pitanjima Bosne i Hercegovine bave se Vladimir Ajzenhamer i Gordon Bardos. Ajzenhamer ukazuje na problem vehabizma i veliku debatu koju je to pitanje izazvao u bosanskoj javnosti. Ovo može imati ozbiljne posledice u smislu rušenja teološkog jedinstva muslimanskih zajednica, imajući u vidu da su članovi vehabijske zajednice pokazali neprijateljstvo i otvoren animozitet prema religijskom nasleđu balkanskih Muslimana. Profesor Bardos smatra da se bezbednosni problemi u BiH, prouzrokovani ekstremnim islamizmom, mogu smanjiti decentralizovanom političkom strukturom koja bi ograničila i onemogućila manevarski prostor za delovanje islamista u velikom delu Bosne i Hercegovine. Naglašava se i da celokupna međunarodna zajednica mora mnogo ozbiljnije shvatati slučajeve islamskog ekstremizma u Bosni.

Izraelski profesor Shaul Shay razmatra socioekonomske uzroke koji su doveli do arapskog proleća, kao i promene koje je arapsko proleće donelo Tunisu, Egiptu, Libiji, Siriji i Jemenu. Činjenica je da se područje Bliskog istoka nalazi na raskršnici između demokratizacije i islamizacije, ali da ipak više prevladava izlamizacija nego zapadna demokratija. Islamisti pokušavaju da predstave Zapadu modernu stranu političkog islama, u cilju dobijanja zapadnih investicija, iako su islamska društva u suštini veoma konzervativna.

Profesori Vladimir Cvetković i Slađana Đurić sa beogradskog Fakulteta bezbednosti razmatraju istorijski položaj Balkana. Turbulenta balkanska istorija može se predstaviti kao kombinacija Evrope i Bliskog istoka, hrišćanskih i muslimanskih civilizacija. Zbog toga značaj Balkana prevazilazi

pitanje lokalnih odnosa, i proširuje se neznatno kompleksnija pitanja međunarodne moći i složene odnose različitih civilizacija i kultura. Isti je slučaj i sa Bliskim istokom - kontrola nad ovim područjem nije samo kontrola na lokalnom nivou. Ali, za razliku od Balkana koji je u prošlosti više imao ulogu geopolitičkog „sredstva“, Bliski istok je predstavljao važan cilj u borbi moći ključnih geopolitičkih aktera.

Prema rečima jednog od izdavača zbornika, vladike lipljanskog Jovana, ova dva regiona usko su povezana još od davne prošlosti jer se „Sveti Sava osećao obaveznim da dva puta putuje na Grob Gospodnji i da živo učestvuje u životu Bliskog istoka, što pokazuje da je u samoj zori naše istorije i državnosti postojanje naše Crkve upisano u odnos sa Bliskim istokom“. U nešto kasnijoj prošlosti, bogato kulturno nasleđe, religijska raznolikost kao i povoljan geostrateški položaj čine ova dva regiona zanimljivim za spoljne uticaje, ali i pogodnim za brojne unutrašnje sukobe. Slična istorijska prošlost i mnoštvo religijskih sukoba povezuju i zbližavaju regione Balkana i Bliskog istoka, te se sa punim pravom možemo zaključiti da Balkan i Bliski istok predstavljaju ogledalo jedno drugog i da bez sumnje svaki od njih može naučiti nešto iz prošlosti i iskustva onog drugog.

Jelica GORDANIĆ

EVROPSKA UNIJA I ZAPADNI BALKAN

Dragan Đukanović, Vladimir Trapara (urs.), *Evropska unija i Zapadni Balkan – izazovi i perspektive*, Institut za međunarodnu privredu i politiku, Beograd 2014, 595 str.

Beogradski Institut za međunarodnu politiku i privredu i Fondacija *Hanns Seidel* su 20. i 21. juna 2013. godine zajednički organizovali konferenciju „Izazovi i perspektive pridruživanja zemalja Zapadnog Balkana Evropskoj uniji“. Na ovom skupu je učestvovao veliki broj poznavalaca prilika u EU i na Zapadnom Balkanu, i to prevashodno iz zemalja regiona i iz Srbije. Konferencija je realizovana u okviru projekta „Srbija u savremenim međunarodnim integrativnim procesima – spoljnopolitički, međunarodni, ekonomski, pravni i bezbednosni aspekti“ Ministarstva prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije, br. OI179023 (2010–2014). Na skupu su učestvovali i izneli svoje stavove mnogi stručnjaci iz regiona. Njihova izlaganja su urednici skupili u jedan zbornik i podelili u četiri grupe.

U prvu grupu, *Obeležja trenutne situacije u pogledu proširenja EU na Zapadni Balkan*, smestili su devet tekstova. Kao što i sam naziv govori, tekstovi iz ove grupe osvrću se na trenutnu situaciju u pogledu procesa evrointegracija na prostoru Zapadnog Balkana. Iako svi tekstovi imaju svoj poseban značaj s obzirom na temu koju obrađuju, izdvojio bih četiri teksta iz ove grupe koji su, bar meni, posebno interesantni.

Prvi od tih tekstova, tekst mr Sanje Arežine – *Uticaj prethodnih proširenja na politiku proširenja Evropske unije i Zapadni Balkan*, odnosi se na posledice dosadašnjih proširenja EU. U prvom delu teksta autorka navodi celokupan istorijat proširenja (widening) EU kao i razjašnjenje samog procesa pristupanja, dok se u drugom delu teksta osvrće na posledice (pozitivne i negativne) dosadašnjeg proširenja EU, uz poseban osvrt na trenutni položaj Republike Srbije u procesu pristupanja EU. Sledeći tekst grupe autora mr Sergeja Uljanina, dr Dragana Đukanovića i dr Željka Jovića, *Bezbednosni izazovi evrointegracije Zapadnog Balkana*, odnosi se na bezbednosne probleme karakteristične ne samo za region Zapadnog Balkana. Autori se osvrću na postojeće kao i na nove bezbednosne izazove navodeći štetan uticaj, moguće načine sprečavanja i borbe protiv pomenutih izazova.

Sledeći tekst koji bih izdvojio je tekst Marije Urošević, *Regionalna saradnja kao preduslov za članstvo u Evropskoj uniji*. Autorka govori o nastanku i funkcionisanju Procesu stabilizacije i pridruživanja, uz osvrt na konkretne obaveze Republike Srbije nakon potpisivanja Sporazuma o stabilizaciji i pridruživanju. Uz to, objašnjava značaj i važnost regionalne saradnje u procesu pridruživanja EU i trenutni položaj Republike Srbije po tom pitanju. U poslednjem tekstu prve grupe *Pristupanje Evropskoj uniji*

i prelazne mere (rokovi) u oblasti životne sredine, autor dr Dragoljub Todić objašnjava značenje pojma prelazni period (mera, rok), a na primeru nekoliko država koje su primljene u EU od 2004. godine objašnjava primenu pomenutih prelaznih rokova.

U drugoj grupi tekstova *Odnos Evropske unije prema Zapadnom Balkanu* nalazi se 12 tekstova. U ovoj grupi tekstovi uglavnom govore o samoj EU, njenim zemljama članicama i njihovom odnosu prema regionu Zapadnog Balkana. Ovde bih takođe izdvojio četiri teksta koja su meni bila posebno interesantna.

U tekstu *Srbija u odnosu sa EU*, autorka Nevena Stanković na primeru Republike Srbije prati reformske procese sa aspekta dosadašnjih postignuća i potencijalnih implikacija koje mogu imati po pitanju dalje integracije zemlje u EU, usput objašnjavajući značaj integracionih procesa za kompletan region Zapadnog Balkana. U tekstu *Od Zapadnog ka Centralnom Balkanu – sadašnja tendencija (ne)širenja Evropske unije*, autor Đorđe Pavlović analizira proširenja EU iz 2004. i 2007. godine i dosadašnje integracije regiona Zapadnog Balkana kao i moguće posledice tog procesa.

Brano Miljuš, u svom tekstu *Najuspešnija politika proširenja EU na novim iskúšenjima među zemljama Zapadnog Balkana*, osvrće se na ugovorne osnove i principe na kojima se zasniva politika proširenja EU i na moguća iskúšenja kada je u pitanju proširenje na region Zapadnog Balkana. Goran Ilik Ph.D. i Marjan Gjurovski MA u tekstu *The power of European Union through the prism of political, security and defence concepts* bave se moći EU, posmatranu kroz normativnu i transformativnu moć kao i njihove političke, bezbednosne i odbrambene premise.

Treća grupa tekstova nosi naziv *Odnos država Zapadnog Balkana prema integraciji u Evropsku uniju* i sadrži osam članaka. Tekstovi ove grupe osvrću se na stavove zemalja Zapadnog Balkana prema evrointegraciji. Iz ove grupe bih takođe izdvojio četiri teksta koja su meni bila naročito interesantna.

Prvi tekst ove grupe koji bih pomenuo je teks dr Gorana Nikolića – *Da li su zemlje Zapadnog Balkana blizu ispunjavanja Mاستrihtskih kriterijuma konvergencije EU*. Autor pre svega objašnjava šta su tačno Mاستrihtski kriterijumi nakon čega se osvrće na konkretne nivoe (ne)ispunjenosti pomenutih kriterijuma kod zemalja Zapadnog Balkana. U tekstu grupe autora mr Miloša D. Lutovca, dr Radomira Vujadina i Milene Lutovac, *Ekonomске determinante regionalnog razvoja industrije zemalja Zapadnog Balkana*, autori objašnjavaju značaj industrije, ekonomske indikatore stope rasta BDP-a i stope rasta industrijske proizvodnje uz osvrt na tržište rada. Sve to povezuju sa trenutnim stanjem industrije u zemljama Zapadnog Balkana.

U tekstu dr Nenada A. Vasića i dr Verana Ž. Stančetića, *Društva lobista na prostoru bivše Jugoslavije i integracije u EU*, upoznajemo se sa značenjem, funkcionisanjem i značajem lobiranja. Autori se ovde osvrću na udruženja

lobista u zemljama Zapadnog Balkana kao i na njihovu regionalnu saradnju. U svom tekstu *Napredovanje Bosne i Hercegovine prema EU integraciji*, mr Željko Mirkov krajnje koncizno i jednostavno objašnjava trenutno uređenje BiH kao i politiku EU prema samoj BiH i njenoj evrointegraciji. Pored toga, autor objašnjava i značaj koji bi BiH mogla imati priključenjem EU.

U četvrtoj, i poslednjoj, grupi tekstova pod nazivom *Uticao otvorenih regionalnih pitanja na proširenje Evropske unije na Zapadni Balkan* nalazi se devet tekstova. Glavna tematika ove grupe tekstova su prepreke i problemi unutar regiona koji bi mogli da uspore evrointegracije. Iz ove grupe tekstova izdvojiću četiri posebno interesantna teksta.

Prvi od njih, tekst dr Dragana Petrovića – *Prepreke i izazovi pridruživanja Srbije Evropskoj uniji*, pre svega objašnjava značaj EU danas i osvrće se na njene prednosti i nedostatke. Nakon toga autor analizira različite aspekte saradnje Srbije i EU i različita ograničenja na putu evrointegracije Srbije. U svom tekstu, *Nerešeni granični (teritorijalni) sporovi u zemljama Zapadnog Balkana – da li oni mogu biti rešeni u Evropskoj uniji?*, prof dr Vladimir Colović govori o razlozima i počecima graničnih sporova u regionu kao i mogućim posledicama istih, nakon čega navodi konkretne primere. Osim sporova u regionu autor se osvrće i na granične sporove unutar same EU iz čega na kraju izvodi zaključak i odgovor na pitanje iz naslova teksta.

U sledećem tekstu, *Značaj borbe protiv korupcije i organizovanog kriminala u procesu pridruživanja zemalja Zapadnog Balkana Evropskoj uniji*, autori prof dr Željko Bjelajac i doc dr Jelena Matijašević čitaocima objašnjavaju pojmove kriminaliteta, organizovanog kriminala i korupcije i zašto je konstantna borba protiv istih važna, ne samo iz razloga što je to jedan od ključnih uslova u procesu evrointegracije. Poslednji tekst ovog zbornika, *Zaštita biodiverziteta u Srbiji: da li su javne institucije dovoljno „zelene“ za EU standarde*, autora mr Srđana Koraća bavi se jednim od pitanja koja su nedovoljno istražena i zastupljena u našoj zemlji. On navodi značaj i način na koji bi trebalo sprovesti politiku očuvanja biodiverziteta u Srbiji, kao i moguće aktere u sprovođenju te politike.

U zborniku, osim tekstova koje sam izdvojio, mogu se pročitati i tekstovi koji se bave mnogim bitnim temama vezanim kako za proces evrointegracija tako i za sam region Zapadnog Balkana. Bilo da Vas zanima ekonomija, politika, bezbednost ili neka druga oblast, velika je verovatnoća da nađete tekst koji se bavi time u ovom zborniku. Koja god oblast Vas zanima, nakon čitanja ovog zbornika, naučićete nešto novo o istoj ili će Vam neki pojam iz nje biti jasniji i pristupačniji.

Ivan RACKOVIĆ

MAĐARI U VOJVODINI 1918–1947

Enike A. Šajti, *Mađari u Vojvodini 1918–1947*, Izdavački zavod Forum, Novi Sad, 2010, 327 str.

Enike A. Šajti, profesorka istorije na Univerzitetu u Segedinu, autorka je monografije „Mađari u Vojvodini 1918–1947“, koja se u našoj zemlji pojavila 2010. godine, u izdanju novosadskog Foruma. Objavljivanje ove knjige u Srbiji podržali su Doktorska škola u Segedinu i Pokrajinski sekretarijat za kulturu AP Vojvodine. Takođe, značajno je istaći da je ona, najpre, objavljena 2003. godine na engleskom jeziku, pod naslovom *Hungarians in the Vojvodina 1918–1947*, u izdanju Kolumbija univerziteta a, zatim i na mađarskom jeziku, godinu dana kasnije.

Pri objavljivanju prevoda na srpski jezik kod autorke je postojala dilema pod kojim naslovom da knjiga ugleda svetlost dana. Kako je navedeno u njenom predgovoru, ona je odlučila da umesto originalnog mađarskog naslova „Mađari Delvideka 1918–1947“, knjiga nosi naslov „Mađari u Vojvodini 1918–1947“, s tim da u tekstu knjige ostavi naziv iz mađarske istorijske terminologije – Delvidek. Autorka objašnjava ovaj, za njeno delo, ali i istoriju ovog podneblja, veoma važan pojam. Na taj način, ona, takođe, u prostornom tj. geografskom smislu, precizira opseg svoga istraživanja. Saznajemo da se termin Delvidek u srednjem veku odnosio na južne krajeve Kraljevine Ugarske. Nakon, 1918. godine pod istim se podrazumevaju one teritorije koje su otepljene od Mađarske i pripojene Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca. Iako, kako autorka navodi, naziv Delvidek u mađarskoj terminologiji ima pozitivnu konotaciju, Srbi su ga, sa druge strane, doživljavali kao „simbol tragične sudbine jugoslovenske države tokom Drugog svetskog rata“.

Pored predmetne knjige, autorku i njeno ranije stvaralaštvo kvalifikuje kao dobrog poznavaoca istorije razmatranog doba, sa posebnim akcentom na kompleksne i problemima opterećene mađarsko–jugoslovenske (srpske) odnose. U tom smislu, ova knjiga predstavlja dobrodošao doprinos historiografiji položaja Mađara na teritoriji Vojvodine u jednom vremenski omeđenom razdoblju. Splet istorijskih okolnosti, pogrešne političke odluke i teret savezništva je mađarski, ali i druge narode u Vojvodini stavio pred strašna iskušenja. Tako, na samom početku, autorka napominje da je sebi postavila zadatak da napiše „neutralnu istoriju mađarske nacionalne manjine – istoriju bez pristrasnosti i simpatija“. Ovog poduhavata se prihvatila, iako svesna da događaji koje prikazuje u svom delu „do danas izazivaju žestoke emocije i suprotne stavove, kako na srpskoj, tako i na mađarskoj strani“.

U strukturalnom smislu, knjiga sadrži autorkin predgovor za srpsko izdanje i tri poglavlja (doba Kraljevine Jugoslavije 1918–1941, Period nakon priključenja i Jugoslavija za vreme Tita 1944–1947). Nazivi poglavlja i

njihov hronološki sled upućuju na tri velike promene vlasti na prostoru Vojvodine, a koje autorka opisuje kao smenjivanje „tri imperije“. Ona je 1918. godinu izabrala za istorijsko polazište svog dela. To je godina kada je okončan Prvi svetski rat i kada su Mađari Delvideka prvi put u svojoj istoriji postali nacionalna manjina. U drugom poglavlju, razmatrane su ratne godine (Drugi svetski rat), tačnije period kada su delvideški Mađari, na kratko, ponovo pripojeni matičnoj državi. U poslednjem poglavlju opisani su događaji koji su usledili nakon oslobođenja Vojvodine i prve posleratne godine, odnosno ponovnu smenu vlasti na ovom tlu i posledice koje je to izrodilo za delvideške Mađare.

Profesorka Šajti nam je ovim delom prikazala deo istorije naroda, koje istorijske, kulturne, političke, ali isto tako i porodične i „sudbinske“ spone vezuju za istu teritoriju. Iako posledice pogrešnih političkih izbora državnika (ali i splet istorijskih okolnosti) čine važan aspekt ove knjige, u njoj je u prvom redu opisan „običan“ narod (autorka Delvidek pre Prvog svetskog rata opisuje kao mesto za koje se nije bez razloga isticalo da je reč o „bezbrižnom, dobrom životu i bogatstvu njegovog stanovništva“), koji je u najvećoj meri mimo svoje volje upleten u geopolitička previranja velikih sila i suočen sa „smenom imperija“ na tom malom parčetu zemlje. Tako je, usled neodustajanja državnika od uvrežene istorijske matrice (teritorija u zamenu za savezništvo u ratu), najviše propatilo nedužno stanovništvo bez obzira na nacionalnost.

U tom smislu nije moguće ne pomenuti stravične događaje koji i dan danas služe kao istorijski žig i opomena narodima na ovom prostoru. Tokom tzv. Novosadske racije koja se dogodila u zimu 1942. godine, a koju je mađarska armija prividno uperila protiv diverzantskih akcija partizana, ubijen je veliki broj nedužnih Srba i Jevreja. Njihovi leševi bacani su u zaleđeni Dunav. Opisani događaji su perom mađarskog pisca Tibora Čerša ostali zabeleženi kao „Hladni dani“. Međutim, po okončanju rata i nakon, autorkinim rečima iskazano, još jedne promene imperije na tlu Delvideka, usledila je odmazda prema poraženima - Mađarima i Nemcima. Odmazdu su sprovodile jedinice OZNA (Odeljenje za zaštitu naroda), ali su u njoj učestvovala i regularne partizanske jedinice, a često se i mesno stanovništvo obračunavalo sa pojedinim neprijateljima. Među streljanim i ubijenim bilo je ratnih zločinaca, ali i mnogo nevinih ljudi. Autorka prihvata terminologiju Tibora Čerša, označivši u svom delu opisanu odmazdu partizana prema Mađarima, takođe, kao „još hladnije dane“ (a koja, dakle, implicira da su, tokom odmazde, partizani ubili više Mađara nego što su Mađari ubili Srba i Jevreja prilikom racije). Na ovom mestu samo ćemo napomenuti da ovakvo viđenje pomenutih događaja izaziva brojne kontroverze i da nije univerzalno prihvaćeno.

Moguće je izvesti određene zaključke o predmetnoj monografiji. Da bi uspešno ostvarila cilj koji je sebi postavila (a to je neutralan prikaz istorije Mađara na tlu Vojvodine u jednom burnom istorijskom periodu),

profesorica Šajti je u ovom opsežnom i temeljno preduzetom istraživanju konsultovala veliki broj izvora, a koristila je i građu iz ahrivskih fondova Mađarske i AP Vojvodine. Takođe, dominantno je koristila, na mađarskom i srpskom jeziku dostupne, zbirke izvora i dokumenta, memoare i dnevnike, obrade, studije i članke. Ono što je važno, autorka je često poredila podatke iz različitih izvora. Kako sama predočava, pišući ovo delo rukovodila se shvatanjem da „istoričar ne sme da se prikazuje ni u ulozi advokata ni tužioca“. Na ovom mestu iznosimo načelni zaključak da je autorka ostvarila početni cilj (iako će, s obzirom na delikatnost teme o kojoj piše, neki reći da je objektivni pristup ostvarila u manjoj, a neki u većoj meri), ostavićemo zainteresovanom i pažljivom čitaocu da donese sopstveni sud. Istorija ne može da se izbriše, pa tako objektivno i nepristrasno prikazani kobni događaji treba da služe kao upozorenje da se slično više nikada ne ponovi. U tom smislu značajan je doprinos dela profesorke Šajti.

Fokus autorke dominantno je bio upućen na analizu različitih aspekata manjinskog položaja Mađara na vojvođanskom tlu. Zbog toga će ova knjiga biti od neprocenjive koristi onima koji proučavaju manjinska pitanja ili žele da putem jedne naučne analize prošire svoje znanje. Ali, takođe, s obzirom da opisuje buran istorijski period, predmetna knjiga je odlično štivo za sve one koji su zainteresovani za savremenu istoriju ovog podneblja. Posebno, jer, nekada nije na odmet da istorijskim događajima koje mislimo da dobro poznajemo nanovo priđemo i proučimo ih iz različitih uglova i s aspekta ostalih uključenih aktera.

Dragana DABIĆ

OBRAĆANJE PREDSEDNIKA TOMOSLAVA NIKOLIĆA NA ZASEĐANJU GENERALNE SKUPŠTINE UN¹

(Njujork, 26. septembar 2014.)

Gospodine predsedniče,
Gospodine Generalni sekretaru,
Ekselencije,
Dame i gospodo,

Uvaženi gospodine predsedniče, Vaša ekaselencijo gospodine Kutesa, čestitam Vam na preuzimanju funkcije predsedavajućeg Generalnom skupštinom Ujedinjenih nacija. Uveren sam da će Vaš međunarodni ugled i iskustvo značajno doprineti kreiranju održivih političkih rešenja za nove globalne izazove koji su pred nama.

Želeo bih da Vam prenesem spremnost i nedvosmisleni podršku Srbije za rešavanje prioriteta koji se odnose na klimatske promene, integrisanu globalnu ekonomiju, pitanja međunarodne bezbednosti, kao i sve druge teme koje ste stavili na dnevni red i kojima ćemo se aktivo baviti.

Uvažena ekaselencijo gospodine Eš, želeo bih da Vam se posebno zahvalim na uloženom trudu i uspešnom radu tokom 68. zasedanja Generalne skupštine koja je postavila osnove Razvojne agende posle 2015. godine, kao i na Vašem angažmanu na jačanju principa i ciljeva Ujedinjenih nacija.

Ove godine zasedanje Generalne skupštine održavamo u znaku značajnog jubileja, sto godina od izbijanja Velikog rata, koji je oblikovao 20. vek. Ta godišnjica je obeležena na različitim mestima, ali nažalost, nije napravljena zajednička ceremonija u duhu pomirenja i praštanja na najvišem nivou.

Dame i gospodo,

Srbija snažno podržava agendu ovogodišnjeg zasedanja Generalne skupštine i vidi sebe kao aktivnog partnera i učesnika u implementaciji razvojnih ciljeva Ujedinjenih nacija. Svet se suočava sa novim bezbednosnim, klimatskim i socio-ekonomskim izazovima.

¹ Izvor: <http://www.predsednik.rs/lat/pres-centar/vesti/obracanje-predsednikanikolica-na-zasedanju-generalne-skupstine-un>.

Puno zajedničkog posla je pred nama kako bismo osigurali napredak čovečanstva u 21. veku. Srbija želi da ponudi svoja iskustva i ideje za globalno upravljanje kako bismo obezbedili bolju budućnost za nove generacije širom sveta.

Želeo bih da se osvrnem na tri danas goruća, globalna izazova, koji se tiču kako svih nas, tako i Srbije: klimatske promene, pitanja globalne bezbednosti, i smrtonosne zaraze velikih razmera. Smatram da, ako ne budu mudro i sistematski rešavani, mogu da dovedu u pitanje opstanak budućih generacija.

Dame i gospodo,

Socio-ekonomska povezanost doprinela je da više ne postoje podele na „nas“ i „vas“. Svi mi, zemlje članice Ujedinjenih nacija, podjednako delimo sudbinu i odgovornost za probleme sa kojima se čovečanstvo neposredno suočava.

Jedan od gorućih, globalnih izazova sa kojima se suočavamo su klimatske promene. Na „Samitu o klimi“ na kome sam učestvovao sa velikim interesovanjem, razgovarali smo o istorijskoj šansi koju ćemo imati na predstojećoj konferenciji Ujedinjenih nacija o klimi u Parizu 2015. Naučni konsenzus sugeriše da će globalna temperatura u 21. veku dramatično porasti. Ekstremne vremenske nepogode će rasti i njihova učestalost zavisi od intenziteta globalnog zagrevanja.

Efekti prirodnih nepogoda neminovno pogoršavaju krhku ekonomsku situaciju u Srbiji i regionu jugoistočne Evrope i otežavaju borbu za smanjenje siromaštva, koje ostaje suštinsko pitanje današnjice.

Aktivnosti na ublažavanju posledica klimatskih promena predstavljaju imperativ našeg vremena. U opredeljivanju obavezujućih mera svakako treba voditi računa o nužnostima razvoja siromašnih i nerazvijenih. Uveren sam da delite moje mišljenje o postojanju potrebe da se što hitnije reaguje i unapredi sistem adaptacije i uspostavljanja mehanizama za smanjenje rizika od prirodnih katastrofa. Zato ovu godinu vidim kao priliku za početni udarac za intenzivne aktivnosti na polju kreiranja klimatske politike i posvećenost zemalja za smanjenje karbonske emisije.

Imamo istorijsku šansu da upostavimo energetska politika koja je održiva i koja bi obezbedila značajnu globalnu akciju na polju politike klimatskih promena. Uveren sam da svi delimo mišljenje o urgentnosti i obaveznosti unapređenja sistema adaptacije i uspostavljanja mehanizma za smanjenje rizika od prirodnih katastrofa.

Srbija želi da doprinese postizanju pravno obavezujuće, opšte saglasnosti o klimi, za sve naroda sveta. Smatram da značajno mesto u procesu primene dogovorenih principa treba da ima i Zeleni klimatski fond koji bi do 2020. godine dostigao ambiciozni cilj na čije smo se ispunjenje obavezali zarad dobrobiti čovečanstva.

Ove godine sam i sam bio svedok, a moja zemlja žrtva, izbijanja ekstremnih vremenskih nepogoda u Evropi. Prirodne katastrofe, kao posledica klimatskih promena, na žalost, nisu mimoišle Srbiju, kao ni naše susede u regionu.

Srbija je bila, i ovih dana je ponovo, izložena poplavama biblijskih razmera, i koristim ovu priliku da izrazim zahvalnost Ujedinjenim nacijama na snažnom i efikasnom angažovanju i saradnji sa Vladom Srbije nakon poplava.

Posebno želim da se zahvalim francuskom predsedniku Fransoa Olandu što je prihvatio moj apel za organizovanje donatorske konferencije za pomoć Bosni i Hercegovini i Srbiji, Komisiji Evropske unije i svim članicama za organizovanje, Ruskoj Federaciji, Kini, Japanu, Belorusiji, afričkim zemljama i zemljama regiona na pomoći i angažovanju, jer bez velikodušne bilateralne pomoći ne bismo mogli da pomognemo svim građanima kojima je pomoć bila preko potrebna.

Zemlje članice Ujedinjenih nacija, bez vaše nesebične pomoći mi ni danas ne bismo mogli da pomognemo ugroženim građanima od kojih su mnogi izgubili sve što su stvorili za života.

Dame i gospodo,

Nacionalni prioritet Srbije je postizanje održivog političkog rešenja za pitanja Kosova i Metohije. Za Srbiju, jedino prihvatljivo, jedino pravedno i pravično rešenje je otpor secesionizmu i očuvanje teritorijalnog integriteta svih zemalja pa i naše.

Zato je Srbija jasno opredeljena za traženje održivog političkog rešenja kroz dijalog sa predstavnicima privremenih institucija u Prištini. Političko rešenje za koje se Srbija zalaže uključuje interese srpskog, albanskog i ostalog stanovništva. To će da bude trajno političko rešenje koje zadovoljava sve aktere, a možemo da ga pronademo isključivo kroz konstruktivan dijalog.

Normalizaciji odnosa između Beograda i Prištine u velikoj meri doprinosi proces Evropskih integracija. Očekujemo da Evropska Unija nastavi da svojim aktivnim angažmanom podstiče otvoren dijalog kao i ispunjenje dogovorenih obaveza kako bi došlo do jačanja međusobnog poverenja.

Srbija je odgovorno i u predviđenom roku ispunila sve do sada preuzete obaveze implementacije Briselskog sporazuma. Želim da naglasim da je Srbija otvorena za nastavak konstruktivnog dijaloga sa Prištinom na svim nivoima.

Misija Ujedinjenih Nacija na Kosovu i Metohiji predstavlja garant i osnovu delovanja za sve druge međunarodne misije na Kosovu i Metohiji u skladu sa rezolucijom Saveta bezbednosti 1244. Smanjenje obima i mandata misije UNMIK na Kosovu i Metohiji za Srbiju nije prihvatljiva. U dogovorima sa privremenim institucijama samouprave u Prištini, Srbija polazi od premise da sva rešenja moraju da budu u skladu sa Ustavom Srbije i rezolucijom Saveta bezbednosti 1244. To se odnosi na pitanja statusa Pokrajine, položaja Srba i drugog nealbanskog stanovništva u Pokrajini, kao i zaštite verskog i kulturnog nasleđa Srba.

Naš pristup traženju održivog političkog rešenja za Kosovo i Metohiju ima širu političku implikaciju. Verujem da ćete se svi složiti da stvaranje uslova za uživanje osnovnih ljudskih prava, prava manjina, ne samo da bi doprinelo povratku raseljenog stanovništva, već bi i napravilo model za politički dijalog i toleranciju, postulate savremenog sveta i mirovne politike sa Ujedinjenim nacijama na čelu.

Stvaranje optimalnih uslova za povratak interno raseljenih lica u svoje domove, ključan je faktor u procesu normalizacije odnosa Beograda i Prištine. Podsećam vas da je sve počelo terorizmom albanske manjine na Kosovu i Metohiji u cilju ostvarivanja secesionističkih ambicija. Danas, 15 godina posle usvajanja rezolucije SB UN 1244 kojom smo upravljanje pokrajinom KiM prepustili Ujedinjenim nacijama, uslovi za povratak interno raseljenih lica još uvek nisu stvoreni. Ova činjenica se konstatuje u redovnim izveštajima Generalnog sekretara Ujedinjenih nacija o radu UNMIK, i izveštavanju UNHCR, kao i specijalnog izvestioca za IRL.

Srbija je zemlja sa najvećim brojem interno raseljenog stanovništva u Evropi. U pitanju je 230.000 lica, koji ne smeju da ostanu na nivou statističkog podatka. Oni ne smeju da budu zaboravljeni.

Podsetio bih vas da u Srbiji živi 58.000 izbeglica, od čega 42.000 iz Hrvatske i 16.000 iz Bosne i Hercegovine. Smatram da izbeglice zahtevaju osobitu pažnju Ujedinjenih nacija, odnosno UNHCR. Marginalizacija ozbiljnih problema sa kojima se ova ugrožena kategorija stanovništva suočava ne sme da bude ignorisana, već mora

da bude osuđena. Pitanje osnovnih ljudskih prava univerzalno je pitanje koje poštuju sve zemlje članice Ujedinjenih nacija.

Svaka ishitrena odluka po ovom pitanju bila bi pogrešna, jer bi mogla da naruši započete procese pomirenja u regionu, kao i fundamentalno pravo Srba da se vrate u svoje domove na Kosovu, u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini.

Uvažena gospodo,

Srbija je iskoračila u budućnost i želi da aktivno doprinosi globalnom ekonomskom napretku, suzbijanju kriminala i korupcije, kao i rešavanju svih pitanja međunarodne bezbednosti.

Članstvo u Evropskoj uniji je spoljnopolitički prioritet Srbije. Kao i svaki drugi oblik međunarodnog udruživanja, ni Evropska unija ne daje idealna rešenja - i ona se suočava sa sopstvenim izazovima, krizom proširenja, ali je i najbolja zajednica evropskih država. Srbiji je mesto u njenom članstvu, kako bi ostvarila punu modernizaciju društva i države i dodatno razvila svoje ekonomske kapacitete. Jasan cilj kome stremimo je izgradnja Srbije kao respektabilnog člana porodice evropskih naroda, čemu će doprineti napredak u pregovorima o članstvu u Evropskoj uniji.

Srbija se aktivno priprema da sledeće godine predsedava OEBSom. Ta uloga i zadatak predstavljaju složen, multilateralan izazov naše zemlje koji spremno iščekujemo. Ovaj zadatak Srbija obavlja u saradnji sa Švajcarskom sa kojom je ostvarena pozitivna i konstruktivna saradnja.

Predsedavanje OEBSom Srbija će iskoristiti za podsticaj i jačanje međusobne saradnje država u regionu. Balkanske države su poslednjih godina ostvarile veliki napredak i razvile sadržajnu i sveobuhvatnu međusobnu saradnju. Srbija će dati sve od sebe da proces pomirenja, saradnje i međusobnog poštovanja u regionu bude sproveden u celosti i Predsedavanje OEBSom iskoristićemo i za promociju nastavka takvih procesa.

Duboko smo potreseni i uznemireni zbivanjima u Ukrajini. Učinićemo sve što je u našoj moći da se pronađe mirno rešenje problema i da se razlike prevaziđu na miroljubiv način.

Naša slovenska braća zaslužuju mir i spokojan razvoj, razume se uz poštovanje univerzalnih principa koji treba da važe za sve zemlje i narode, a jasno su definisani u Povelji UN. Srbija poštuje teritorijalni integritet Ukrajine kao članice Ujedinjenih nacija, i jednaku primenu međunarodnog prava za sve. Ponovo vas podsećam da su neke države Srbiji uskratile to pravo priznajući i promovišući nezavisnost dela teritorije Srbije-Kosova i Metohije.

Dame i gospodo,

Principi očuvanja mira i bezbednosti, mirnog rešavanja sporova i kriza, poštovanje suvereniteta i teritorijalnog integriteta zemalja članica UN osnova su na kojoj će Republika Srbija da saraduje u procesu iznalaženja odgovora na brojne političke i bezbednosne izazove u svetu.

Zbog toga Srbija, na globalnom planu, podržava sve napore UN i njenih članica kao i regionalnih organizacija usmerene na pronalaženje diplomatskih rešenja za najosetljivije bezbednosne tačke u svetu. Srbija ima veliko političko iskustvo i lidersku hrabrost da u dijalogu sa prijateljima, partnerima, zemljama članicama UN, razgovara i doprinosi kreiranju rešenja za nesporazume koji prete da po ko zna koji put razjedine svet.

Konkretan doprinos očuvanju mira u svetu, Srbija daje učešćem u mirovnim operacijama UN i EU. Kao rezultat ovog rada i saradnje sa saveznicima i partnerima, region je stabilniji nego što je bio pre petnaest godina. Želim da naglasim da podržavamo svaku inicijativu koja ima za cilj modifikaciju i prilagođavanje mirovnih operacija novim bezbednosnim izazovima. Srbija se zalaže za jačanje regionalne saradnje i usklađivanje pristupa delovanja mirovnih misija.

Novom politikom Srbije, odnosi u regionu jugoistočne Evrope su iskreni i potpuno otvoreni. To se naročito pokazalo tokom katastrofalnih poplava koje su pogodile Srbiju, Hrvatsku, i BiH. Solidarnost i požrtvovanost koji su tom prilikom pokazani, predstavljaju primer za ceo svet. Naš region sada nudi brojne mogućnosti za investitore jer jak i miran region jugoistočne Evrope znači jaku i stabilnu Evropu.

Gospodine predsedniče,

Srbija je iskusila akte terorizma na svojoj teritoriji na Kosovu i Metohiji. Zbog toga jako dobro razume bezbednosne probleme sa kojima se svet u ovom trenutku suočava i najsnažnije osuđuje sve vidove terorizma. Srbija je spremna da razgovara o svim inicijativama koje doprinose jačanju uloge Ujedinjenih nacija na polju borbe protiv ovog svetskog zla.

Srbija je ostvarila značajan uspeh na planu borbe protiv terorizma, naročito na regionalnom nivou i spremna je da svojim iskustvom i znanjem doprinese jačanju kontraterorističkog kapaciteta drugih država.

Srbija nikada nije podržavala, i ne može podržati govor ultimatum. Mi poštujemo i uvažavamo političke i ekonomske interese svih zemalja članica UN, i sa tih pozicija nastupamo i delujemo štiteći naše nacionalne i međunarodne interese.

Srbija najoštrije osuđuje zločine, a posebno brutalna ubistva koja čine pripadnici ekstremističke organizacije Islamska država.

Takvi oblici terorizma predstavljaju jednu od najozbiljnijih pretnji po međunarodni mir i bezbednost, a Srbija je, više nego ikada, posvećena da podrži međunarodne napore u borbi protiv terorizma.

Brz razvoj ISIS, kao i njene sposobnosti da privuče borce iz celog sveta, skrenuli su pažnju međunarodne zajednice. Jedno od glavnih pitanja sa kojima se svet suočava je problem boraca iz inostranstva koje regrutuju terorističke organizacije poput Islamske države i Al Kaide. Prema istraživanjima Internacionalnog centra za studije radikalizacije i političkog nasilja u Londonu, najvažniji regioni za regrutaciju stranih boraca izvan zapadne Evrope i Bliskog istoka su Balkan i zemlje bivšeg Sovjetskog Saveza. Na Balkanu, podaci o stranim borcima variraju: Albanija (do 140), i Bosna (do 60). Brojevi su nešto manji u Makedoniji (do 20), Srbiji (3), Bugarskoj (1), dok je u našoj pokrajini Kosovu i Metohiji čak do 150. Tom problemu se mora stati na put.

Dame i gospodo,

Novi globalni izazovi su pred nama. Izazovi, koji zahtevaju kreativne odgovore, globalno partnerstvo i fleksibilnost. Srbija je bezrezervno posvećena principima multilateralne saradnje i jačanju principa i sistema UN. U tom kontekstu, proces reforme sistema Ujedinjenih nacija smatramo istorijskom šansom da pokažemo doslednost ideji stvaranja konsenzusa zemalja članica oko svih ključnih pitanja. Srbija je spremna na konstruktivnu saradnju i uvažavanje svih učesnika u dijalogu koji će dopretni većoj efikasnosti sistema Ujedinjenih nacija. Srbija podržava reformu Saveta bezbednosti.

Uvažene ekselencije,

Srbija će dati sve od sebe na polju rešavanja globalnih problema bezbednosti i održivog razvoja. Tradicionalno, Srbija se zalaže za multilateralni pristup i u domenu razoružanja i kontrole naoružanja, zasnovan na uverenju da u svetu rastuće međuzavisnosti i kompleksnosti, zajednički izazovi zahtevaju i zajednička rešenja.

Sa velikom zabrinutošću pratimo razvoj situacije u vezi sa rapidnim širenjem virusa ebola u zemljama Zapadne Afrike. Upućujemo naše saučešće predsednicima i narodu Liberije, Gvineje, i Sijera Leonea povodom velikih žrtvi. Ovaj, po tempu do sada nezabeleženi nivo širenja zaraze, kao i velika stopa smrtnosti, prete da izazovu jednu od najvećih humanitarnih kriza današnjice i predstavljaju poziv za neodložno i zajedničko delovanje jer se radi o problemu svih nas. U ovakvoj situaciji je veoma važno što je članstvo UN prepoznalo razmere problema i podržalo predlog generalnog sekretara UN za uspostavljanje hitne zdravstvene misije za odgovor na ebolu. Srbija je spremna da se pridruži i doprinese zajedničkom naporu svojim naučnim i zdravstvenim kapacitetima i na svaki drugi način.

Svet se promenio, ali za najsiromašnije on je ostao isti. Pojačana nestabilnost zemalja u razvoju jasno ukazuje da im je pomoć i dalje potrebna i stoga međunarodna zajednica mora da posveti adekvatnu pažnju i ovoj grupi zemalja, i to pre svega kroz finansijsku podršku, razvoj novih tehnologija i obuku kadrova, što treba da vodi iskorenjivanju siromaštva i jačanju institucija.

Za Srbiju je cilj iskorenjivanja siromaštva prioritet, ali su i ciljevi inkluzivnog obrazovanja, zdravlja, rodne ravnopravnosti, održive energije, a posebno održivog ekonomskog rasta i zaposlenja, jednako važni. Pokretanje ekonomije je misija kojoj ćemo posvetiti najviše pažnje u predstojećem periodu, kako bismo obezbedili dobrobit za sve naše građane.

Sa povećanim stepenom socio-ekonomske povezanosti, moramo kreirati sveže ideje; moramo dizajnirati nove načine za prevazilaženje tekuće krize u globalnom upravljanju i sagledavanju načina o tome kako se politička rešenja formulišu i sprovede.

Srbija stoji ujedinjeno sa liderima celog sveta u akciji za dobrobit čovečanstva. To je odgovornost koju svi delimo. Ne samo da možemo postići više radeći zajedno, već možemo postići mnogo više zajedno. I to je razlog zbog čega stvaranje jedinstvenog, globalnog fronta oko ideje zajedničke sudbine i interesa čovečanstva, koju svi delimo, treba da bude prvi korak koji mi, članice Ujedinjenih nacija, moramo preuzeti na sebe u rešavanju novih svetskih izazova.

Hvala na pažnji.

IZLAGANJE MINISTRA IVICE DAČIĆA U CENTRU ZA EVROPSKU POLITIKU U BRISELU¹

(Brisel, 10. oktobar 2014.)

„Dame i gospodo,

Dozvolite mi da vam se zahvalim na dolasku i Centru za evropsku politiku na pozivu da vam prezentujem aktuelni politički trenutak u EU integracijama Republike Srbije. Iako postoji dosta tema o kojima možemo da diskutujemo, fokusiraću se na nekoliko pitanja - aktuelno stanje u pregovaračkom procesu i usaglašavanje spoljne politike Republike Srbije sa Zajedničkom spoljnom i bezbednosnom politikom EU.

Kao što vam je poznato, kao prvi spoljnopolitički prioritet Republika Srbija je postavila punopravno članstvo u Evropskoj uniji.

Evropska perspektiva bila je ključni faktor koji je doprineo uspehu dijaloga Beograda i Prištine. Uspešnost ovog dijaloga pokazala je da politika proširenja i dalje predstavlja snažnu motivacionu snagu na Zapadnom Balkanu. Na ovom primeru pokazuje se i međunarodni značaj EU kao faktora koji je u stanju da rešava krize i suštinski doprinosi stabilnosti i bezbednosti.

Zahvaljujući evropskoj perspektivi, otvorena pitanja u regionu - od pitanja vezanih za izbeglice, do graničnih i drugih problema - rešavaju se dijalogom. U tom smislu, evropska perspektiva je suštinski doprinela unapređenju regionalne saradnje i sveopštem jačanju odnosa. Krizna situacija izazvana poplavama u maju ove godine još jednom je pokazala veličinu, snagu i značaj solidarnosti u regionu.

Danas sam u Briselu učestvovao na bilateralnom skriningu za poglavlje 31, Zajednička spoljna, bezbednosna i odbrambena politika, u nameri da svojim ličnim prisustvom pokažem značaj koju pridajemo ovom pitanju.

Dozvolite mi da vas podsetim da je proces analize usklađenosti pravnih tekovina Republike Srbije i EU, tzv. skrining, počeo septembra 2013. godine poglavljima 23 i 24. Do sada su završeni skriningi za četrnaest poglavlja (2, 3, 5, 10, 11, 15, 19, 20, 23, 24, 26, 29, 32 i 35), dok su za sedam poglavlja (1, 8, 12, 18, 21, 30 i 31) skriningi u različitim fazama. Sveukupno, intenzivno se radi na 21 poglavlju.

Svesni smo da neke od članica EU još uvek nisu zauzele definitivni stav oko dinamike i redosleda otvaranja pregovora po poglavljima, ali će i pored toga Republika Srbija nesmanjenom dinamikom nastaviti proces sveobuhvatnih reformi i ispunjavanja postavljenih ciljeva, kako bi i na taj način pokazali da smo pouzdan i predvidljiv partner Evropskoj uniji.

Usvajanjem Izveštaja o skriningu za Poglavlje 32 (Finansijska kontrola), ispunjen je prvi formalni uslov za otvaranje pregovora u ovom poglavlju. I naša pregovaračka

¹ Izvor: <http://www.mfa.gov.rs/sr/index.php/pres-servis/saopstenja/14273-2014-10-10-11-20-13?lang=cyr>

pozicija je trenutno u fazi usvajanja. Srbija očekuje da, u toku italijanskog predjedavanja, dođe do otvaranja Poglavlja 32, koje nam je posebno važno u kontekstu reformi finansijskog sektora i obezbeđivanja makroekonomske stabilnosti. Svesni smo da se otvaranje poglavlja 32 često vezuje za prethodno otvaranje poglavlja 35 ali tu realno postoje objektivni problemi.

Pitanje poglavlja 35 (monitoring implementacije dogovorenog u dijalogu Beograda i Prištine) je nešto čemu pridajemo veliku pažnju. Nepostojanje vlade u Prištini onemogućava nastavak dijaloga na visokom političkom nivou i otežava sprovođenje do sada postignutih dogovora i samim tim dodatno komplikuje proces normalizacije odnosa Beograda i Prištine, a samim time, i za nas izuzetno važno, otvaranje poglavlja 35. Nezavisno od toga, Srbija ostaje dosledna u svom opredeljenju za implementaciju Briselskog sporazuma u cilju normalizacije i stvaranja uslova za miran suživot Srba i Albanaca na Kosovu i Metohiji.

U periodu do pristupanja EU, od Republike Srbije se očekuje da postepeno usklađuje svoju spoljnu politiku sa stavovima EU (član 10. Sporazuma o stabilizaciji i pridruživanju Srbije i EU).

Nakon potpisivanja Sporazuma o stabilizaciji i pridruživanju 2008. godine i podnošenja zahteva za članstvo u EU, 2009. godine, Republika Srbija je uradila puno na obezbeđivanju što većeg stepena saglasnosti sa spoljnom i bezbednosnom politikom EU. U tom smislu, ukoliko posmatramo nivo pridruživanja Srbije deklaracijama Saveta EU od 2010. godine, vidimo konstantan rast u pridruživanju – 2010. godine, od 48 deklaracija, podržali smo 33 (68,7%); 2011. godine, od 65 deklaracija, podržali smo 60 (92,3%); 2012. godine, od 66 deklaracije, podržali smo 64 (97%); 2013. godine, od 32 deklaracije, podržali smo 29 (90%).

Do pada u stopi pridruživanja podnescima EU došlo je tokom funkcionisanja Vlade u tehničkom mandatu, zbog toga što se ona u tom kapacitetu nije izjašnjavala po ovakvim pitanjima, ali je, nakon formiranja nove Vlade, nastavljen pozitivan trend, te se Republika Srbija pridružila praktično svim deklaracijama Saveta EU, izuzev onih koje su se ticale krize u Ukrajini.

Kontinuirano ističemo našu punu podršku teritorijalnom integritetu i suverenitetu svih članica UN, uključujući Ukrajinu, ali se Republika Srbija – imajući u vidu sopstvena iskustva iz prošlosti, kao i istorijske, kulturne i ekonomske veze za Ruskom Federacijom – ne može pridruživati sankcijama EU prema RF. To, međutim, ne znači da će koristiti situaciju koja je nastala međusobnim uvođenjem sankcija između RF i EU da bi podsticala svoj izvoz na rusko tržište. Za Republiku Srbiju je Ruska Federacija izuzetno značajan partner i sa velikom pažnjom radimo na razvijanju međusobnih odnosa. Uz to, Republika Srbija je u najvećoj meri energetski zavisna od Rusije, što je pozicija koju svakako razume veliki broj država članica EU.

Dame i gospodo,

Dozvolite mi na kraju da vam ukažem na jednu činjenicu a to je da proces usaglašavanja stavova između Republike Srbije i EU zapravo ne postoji, jer Republika Srbija u njemu ne učestvuje, odnosno nije konsultovana u procesu formiranja stavova, niti je predstavnik Republike Srbije ikada pozvan na sastanak tim povodom. Imajući u vidu da je Srbija kandidat za punopravno članstvo u EU, taj proces bi morao da odražava naš partnerski odnos, a ne da se svodi na dostavljanje zahteva e-mailom. Pitanja koja se na ovaj način tretiraju su veoma ozbiljna i treba da odražavaju zajedničke pozicije EU i nas kandidata. Ona zaslužuju da budu tretirana na adekvatan i konstruktivan način.

Hvala na pažnji.”

UPUTSTVA ZA SARADNIKE

Međunarodna politika je tromesečnik koji izlazi u januaru, aprilu, julu i oktobru svake godine.

Časopis objavljuje recenzirane autorske priloge i prikaze skupova i knjiga iz oblasti međunarodnih odnosa, spoljne politike, međunarodnog javnog prava i međunarodne ekonomije.

Uslov za uzimanje u razmatranje priloga je da budu pripremljeni u skladu sa sledećim uputstvima.

I - Uputstvo za pisanje članaka

1. Autorski prilozi (članci) ne treba da sadrže više od 4.500 reči, odnosno do 32.000 znakova sa razmacima.
2. Članke pisati korišćenjem fonta *Times New Roman*, veličine 12, sa brojevima stranica u donjem desnom uglu.
3. Ispod naslova teksta stoji ime i prezime autora članka (i eventualna titula), naziv institucije u kojoj je zaposlen i njeno sedište, kao i lična adresa autora za korespondenciju (poštanska/institucionalna ili elektronska). Ovi podaci se navode u *Italic*-u.
4. Ukoliko autor ima želju da ukaže čitaocima da pojedini pogledi izneti u članku odražavaju njegov lični stav, a ne institucije u kojoj je zaposlen, neophodno je da na kraju naslova teksta stavi posebnu fusnotu sa simbolom * u kojoj će to posebno napomenuti.
5. Apstrakt se prilaže i na srpskom i na engleskom jeziku i u njemu autor treba da ukaže na najbitnije hipoteze na kojima rad počiva. Apstrakt treba da sadrži do 120 reči, a ispod njega autor navodi do 12 ključnih reči.
6. Latinske, starogrčke i druge ne-engleske reči i izrazi u tekstu navode se u *italic*-u (npr. *status quo*, *a priori*, *de facto*, *acquis communautaire*, itd.).
7. U tekstu moraju biti data puna imena, nikako inicijali. Strano ime i prezime treba pisati u srpskoj transkripciji, s tim što se prilikom prvog pominjanja u tekstu mora navesti kako glase u originalu, i to u zagradi posle srpske transkripcije.
8. Fusnote je neophodno pisati na dnu strane (opcija *Footnote*), a oznake za fusnote stavljati isključivo na kraju rečenice.

Podatke o navedenoj bibliografskoj jedinici u fusnotama treba navesti u skladu sa sledećim sugestijama:

a) Monografije

Puno ime i prezime autora, naslov monografije (u *Italic-u*), naziv izdavača, mesto izdavanja, godina izdanja, str. ukoliko se navodi jedna ili više strana izvora na srpskom jeziku, odnosno p. ukoliko se citira jedna strana izvora na engleskom ili pp. ukoliko se citira više stranica. Ukoliko se navodi više stranica koristi se srednja crta bez razmaka pre i posle (npr. str. 123–245; pp. 22–50).

Kada se navodi zbornik radova na srpskom jeziku koji je priredila jedna osoba, stavlja se (ur.) ili (prir.) sa tačkom u oba slučaja. Sa druge strane, kada se radi o više urednika monografije na srpskom jeziku stavlja se (urs), bez tačke.

Kada se navodi priređeni zbornik radova na engleskom jeziku koji je priredilo više priređivača, iza imena priređivača se u zagradama stavlja (eds), bez tačke. Ako se radi o jednom priređivaču, stavlja se (ed.), sa tačkom.

Primeri:

Džon Rols, *Pravo naroda*, Alexandria Press i Nova srpska politička misao, Beograd, 2003, str. 107.

John Gillingham, *European Integration 1950–2003*, Cambridge University Press, Cambridge, 2003, p. 221.

Duško Lopandić (ed.), *Regional initiatives in Southeast Europe: multilateral cooperation programs in the Balkans*, Institute of International Politics and Economics, Belgrade, 2001, pp. 24–32.

Theodor Winkler, Brana Marković, Predrag Simić & Ognjen Pribičević (eds), *European Integration and the Balkans*, Center for South Eastern European Studies, Belgrade & Geneva Centre for the Democratic Control of the Armed Forces, Geneve, 2002, pp. 234–7.

b) Članci u naučnim časopisima

Puno ime i prezime autora, naslov teksta (pod znacima navoda), naziv časopisa (u *Italic-u*), broj toma, broj izdanja, str. (ili pp.) od-do. Brojevi stranica se odvajaju srednjom crticom (-), bez razmaka. Ukoliko su neki podaci nepotpuni neophodno je to i naglasiti.

Primeri:

Michael Levi, "The Organisation of Serious Crimes", in: Mike Maguire, Rod Morgan & Robert Reiner (eds), *The Oxford Handbook of Criminology*, Oxford University Press, Oxford, 2003, pp. 878–84. (pp. 878–9 ili p. 878).

Robert J. Bunker & John. R. Sullivan, "Cartel Evolution: Potentials and Consequences", *Transnational Organized Crime*, vol. 4, no. 2, Summer 1998, pp. 55–76.

c) Članci u dnevnim novinama i časopisima

Navesti ime autora (ili inicijale ukoliko su samo oni navedeni), naslov članka – pod znacima navoda, ime novine ili časopisa (u *Italic-u*) datum – napisan arapskim brojevima, broj strane/stranica.

Primer:

John Gapper, "Investor votes should count", *The Financial Times*, 17 April 2006, p. 9.

d) Navođenje dokumenata

Navesti naziv dokumenta (pod znacima navoda), član, tačku ili stav na koji se autor poziva, časopis ili službeno glasilo u kome je dokument objavljen (u *italic-u*, broj toma, broj izdanja, mesto i godinu izdanja).

Primeri:

"Resolution 1244 (1999)", Security Council of the United Nations, 10 June 1999.
„Statut Autonomne Pokrajine Vojvodine”, *Službeni list APV*, br. 17/91, Novi Sad, 18. jun 1991, str. 1-14.

e) Navođenje izvora sa Interneta

Ime autora, naziv dela ili članka, puna Internet adresa koja omogućava da se do navedenog izvora dođe ukucavanjem navedene adrese, datum pristupanja stranici na Internetu, broj strane (ukoliko postoji i ako je prilog objavljen u PDF-u).

Primer:

Maureen Lewis, *Who is Paying for Health Care in Eastern Europe and Central Asia?*, IBRD & World Bank, Washington D.C, 2000, Internet, [http://Inweb18.worldbank.org/eca/eca.nsf/Attachments/Who+is+Paying+for+Health+Care+in+Eastern+Europe+and+Central+Asia/\\$File/Who+is+Paying+text.pdf](http://Inweb18.worldbank.org/eca/eca.nsf/Attachments/Who+is+Paying+for+Health+Care+in+Eastern+Europe+and+Central+Asia/$File/Who+is+Paying+text.pdf), 14/09/2004, p. 3.

f) Ponavljanje ranije navedenih izvora

Kada se pozivamo na izvor koji je već ranije navođen u tekstu posle drugih fusnota, obavezno treba staviti ime i prezime autora, naslov izvora, zatim op. cit. I na kraju broj strane (npr. Michael Levi, "The Organisation of Serious Crimes", op. cit., p. 879). Ibid. ili ibidem koristiti isključivo pri navođenju izvora navedenog u prethodnoj fusnoti, uz naznaku broja strane/stranica, ukoliko je novi navod iz tog izvora (npr. Ibid., str. 11).

9. Na kraju članka prilaže se bibliografija koja treba da sadrži sve izvore i literaturu navođene u tekstu, a u formi kakva je navedena u uputstvu za fusnote. Jedina razlika je što se u bibliografiji obavezno navodi prvo prezime pa ime autora citiranog rada, i celokupna bibliografija se organizuje prema abecednom redosledu početnog imena navođenih autora (ili naziva korišćenih dokumenata).

II – Uputstvo za pisanje prikaza knjiga i skupova

1. Prikazi skupova i knjiga ne smeju biti duži od dve i po stranice *Word* formata (prored *single*), odnosno ne smeju sadržati više od 1.200 reči (8.800 znakova sa razmacima).
2. Na početku prikaza navode se bibliografske odrednice knjige u skladu sa pravilima koja su navedena za navođenje monografija u fusnotama, s tim što na kraju treba navesti ukupan broj stranica (npr. 345 str. p. 345).
3. Prikazi knjiga i skupova ne smeju sadržati fusnote, dok se sve eventualne napomene mogu navesti u zagradi.
4. Autor može navesti i nadnaslov prikaza knjige ili skupa velikim slovima – veličina slova 14, što je podložno izmenama od strane redakcije časopisa.
5. Veličina slova, font i poravnanje teksta treba da budu u skladu sa ranije navedenim sugestijama za pisanje članaka.
6. Na kraju prikaza navodi se puno ime i prezime autora u *Italic*-u, s tim što se prezime u celini piše velikim slovima (npr. *Žaklina NOVIČIĆ*).

* * *

Svi prilozi dostavljaju se dr Draganu Đukanoviću, glavnom i odgovornom uredniku *Međunarodne politike* na adresu: Institut za međunarodnu politiku i privredu, Makedonska 25, 11000 Beograd, ili na e-mail: dragandjuk@yahoo.com.

Rukopisi se ne vraćaju.

Uredništvo

CIP – Katalogizacija u publikaciji
Народна библиотека Србије, Београд

UDK 327

MEĐUNARODNA POLITIKA – glavni i
odgovorni urednik Dragan Đukanović. – God.
1, br. 1 (1950) –. – Beograd : Institut za
međunarodnu politiku i privredu, 1950–. –
24 cm

Tromesečno

ISSN 0543-3657 = Međunarodna politika

COBISS.SR-ID 3092482

Primaoci časopisa

MEĐUNARODNA POLITIKA

U zemlji

- . diplomatska predstavništva stranih zemalja u Srbiji,
- . strana dopisništva novinskih i televizijskih kuća i agencija,
- . organi vlasti, vojne institucije, političke partije,
- . privredne organizacije i ustanove, banke, komore i instituti i preduzeća,
- . univerziteti, instituti i biblioteke,
- . izdavačke organizacije, javni mediji,
- . istaknute ličnosti iz oblasti politike, naučne, privredne i kulturne delatnosti.

U inostranstvu

- . diplomatska, privredna i kulturna predstavništva Srbije u svetu,
- . parlamenti i vlade zemalja na svim kontinentima,
- . direkcije značajnih političkih parlamentarnih partija u svetu,
- . sve veće globalne i regionalne međunarodne organizacije (UN, EU, OEBS, UNESCO, Savet Evrope i dr.),
- . privredne komore, veće privredne kompanije u svetu,
- . univerziteti, instituti i biblioteke,
- . pojedinci iz raznih oblasti i delatnosti.

Časopis *Međunarodna politika* ima Internet prezentaciju na adresi:

<http://www.diplomacy.bg.ac.rs/mp.htm>

Cena oglašavanja u *Međunarodnoj politici*:

- . puna strana 30 000 dinara
- . 1/2 strane 18 000 dinara
- . k3 (unutrašnja korica) 40 000 dinara
- . k4 (zadnja korica) 50 000 dinara

Za sve dodatne informacije obratiti se na telefon (011) 3340 019 ili na e-mail: interaff@diplomacy.bg.ac.rs

INSTITUT ZA MEĐUNARODNU POLITIKU I PRIVREDU osnovan je 1947. godine. Njegova misija je sistematsko istraživanje osnovnih procesa u međunarodnoj zajednici i elemenata političkog, ekonomskog, vojnog, tehnološkog i kulturno-socijalnog karaktera u savremenom svetu. Pružajući naučnu osnovu za utvrđivanje i predlaganje strategijskih osnova spoljne politike zemlje, Institut je u radnom smislu najtešnje povezan sa organima koji sprovode spoljnu politiku (Ministarstvo spoljnih poslova Republike Srbije). Poseban zadatak Instituta je doprinos edukaciji šire javnosti o osnovnim tokovima međunarodnih odnosa, što se ostvaruje bogatom izdavačkom delatnošću, organizacijom skupova i učestvovanjem istaknutih političkih ličnosti, stručnjaka i diplomata na tribinama Instituta. Od svog osnivanja Institut je bio i značajan izvor kadrova za diplomatsku službu ili druge političke funkcije na unutrašnjem i međunarodnom planu. Osim naučnoistraživačkog sektora, u kome radi 30 naučnih radnika, Institut raspolaže jednom od najbolje opremljenih specijalizovanih biblioteka u Jugoistočnoj Evropi koja je, takođe, ekskluzivna depozitarna biblioteka edicija i dokumenata UN, Evropske unije i NATO. Pored *Međunarodne politike* (na srpskom) Institut objavljuje periodične publikacije: *Međunarodni problemi* (na srpskom i engleskom jeziku), *Evropsko zakonodavstvo* i *The Review of International Affairs*.

IZBOR IZDANJA

INSTITUTA ZA MEĐUNARODNU POLITIKU I PRIVREDU

ČASOPISI:

Međunarodna politika
Specijalizovani časopis
za međunarodne odnose
Izlazi tromesečno

Review of International Affairs
Specijalizovani časopis
za međunarodne odnose
(na engleskom jeziku)
Izlazi tromesečno

Međunarodni problemi
Naučni časopis na srpskom
i engleskom jeziku
Izlazi tromesečno

Evropsko zakonodavstvo
Naučno-stručni časopis
za pravo Evropske unije
Izlazi tromesečno

KNJIGE:

The Old and the New World Order – between European integration and the historical burdens: Prospects and challenges for Europe of 21st century, Proceedings, Duško Dimitrijević (eds.), tvrd povež, 2014, 732 str.

Possibilities and for Foreign Direct Investments in the Republic of Serbia, zbornik radova, priređivač, Pero Petrović, tvrd povež, 2014, 589 str.

Evropska unija i Zapadni Balkan, zbornik radova, priređivači, Dragan Đukanović, Vladimir Trapara, tvrd povež, 2014, 595 str.

Nevenka Jeftić Šarčević, *Kavkaz poveznica Evrope i Azije: etnički, politički i ekonomski sadržaji; interesi Srbije*, broširano, 2014, 134 str.

Serbia in the Danube region in the 21st century, zbornik radova, priređivači Dragan Petrović i Nevenka Jeftić Šarčević, broširano, 2014, 230 str.

Dragan Petrović i Slobodan Komazec, *Globalna monetarna kriza i novi geopolitički i finansijski odnosi u svetu*, broširano, tvrd povež, 2014, 254 str.

Dragoljub Todić, Vladimir Grbić, Miroslav Antevski, *Pridruživanje Evropskoj uniji i održivi razvoj*, broširano, 2014, 282 str.

Dragoljub Todić, *Klimatske promene u pravu i reforma sistema upravljanja*, broširano, 2014, 378 str.

Dragan Petrović, *Geopolitika Balkana*, tvrd povež, 2014, 362 str.

Mina Zirojević Fatić, *Terorizam*, tvrd povež, 2014, 368 str.

Aleksandar Jazić, *Reforma sistema lokalne samouprave u državama Višegradske grupe*, tvrd povež, 2014, 360 str.

Challenges of the 21st Century and the region, zbornik radova, Duško Dimitrijević i Ivona Lađevac (priređivači), broširano, 2013, 252 str.

Branislav Đorđević, *Organizacija severnoatlantskog ugovora (NATO)*, broširano, 2013, 164 str.

Svetlana Đurđević Lukić, *Globalna politika Sjedinjenih Američkih Država 2001–2012*, broširano, 2013, 180 str.

Dragan Petrović, *Geopolitika Francuske*, tvrd povež, 2013, 288 str.

Vladimir Grečić, *The Serbian Academic Diaspora*, broširano, 2013, 280 str.

Brano Miljuš, *Savremeni problemi međunarodnog prava*, broširano, 2013, 368 str.

Žaklina Novičić, *Provenstvo prava Evropske unije i nacionalna kontrola prekoračenja nadležnosti EU – slučaj Nemačke*, broširano, 2013, 148 str.

Srbija u Jugoistočnoj Evropi, zbornik radova, priređivači Dragan Đukanović i Vladimir Trapara, broširano, 2013, 620 str.

Aleksandar Fatić, Srđan Korać i Aleksandra Bulatović, *Etika kriminalističko-obaveštajnog rada*, tvrd povež, 2013, 320 str.

National and European Identity in the Process of European Integration, Proceedings, Pero Petrović i Milovan Radaković (eds.), tvrd povež, 2013, 820 str.

Aleksandar Jazić, *Spoljnopolitička propaganda: Akteri i sredstva*, broširano, 2013, 168 str.

Energy Security of Europe: The Position of Serbia, Proceedings, Miroslav Antevski and Dobrica Vesić (eds.), broširano, 2013, 496 str.